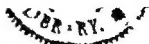

અર્પણ પત્રીકા.

નું સદ્ગુણોના મસ્કા લગાડવાનું પરંવરદેગારે
મારાં કાસમતમાં ચરજીયું નથી કોઈ કરેડપતીને જઈ
વળગું તો પાંચ પચાસ ચોપડીઓ ઝટકી આતું પણ એમ
નમન કરવા સારું કમરનો કાંટો વળવાને કબુલ થતો નથી.

નયમ વર્ગના મારા મુશ્કાલીઓ ઉપર હું મુસ્તાફ
છું. કેહવત સદા પાદ રાખું છું કે 'બડે સોફી સંગતમે'
મત્વારી !

વળાનુષ્ઠાનો ત્યારે આ શીલીનો છેલ્લો કસદ
કોને અર્પણ કરું ?

અહીં ૨૨ ના મનમાં છે-મારી વીચીત્ર જીંદગીના
મધણા ચહડ ઉતર તબક્કાથી માહિત છે-મારાં મુખમાં મુખો
અને દુઃખમાં દુઃખો છે-જેનું નામ લેવાની જરૂર નથી,
તેનાં નામ સાથે

આ બે વાલનો બેડીને
હું ખરાં જીગરથી રાજી છું.

૧૯૦૬.

ખાસીયત વીચે જે પુરૂષો હંચો વીચાર ઉપજવે તેવાઓને વખાણવામા હું માન મનજી હું મીઠું મઝાને એ ખેતરનું એકાદ ખુલ્લું નહીં પણ તેનો સારો જેવા ભાગ પોતાને હસતક આને વરસો થયા લીધો છે, અને તેમા તારીફ લાયક કામ બળબ્યા જાય છે, જો કે તારીફની તેમને ઝાઝી દરકાર જણાતી નથી

કદાચ એવા કામની યાદ જલદી વીસરાઈ જાય, કારણ કે સાધારણ રીતે જોતા નજરબાદ એ ધ્યાનબાદ થાય છે આને આપણી વહી ગયેલી ઓલાદમાના પરાપકારી નરોના તણ ચાર માદન નામો સીવાય ખીજ ડોલુની યાદ હાલની ઓલાદને છે? એવા નરોની યાદ લાંબો વખત પર કોમમા ચાતુ ગમ્યવી અને તેવાની વખાણુ યા પુંજ— હું આ સખ્દ તેના મહડતા અર્થમા વાપરું છું—ઓલાદો સુધી કરયા કરી એ એક કોમનો ધર્મ છે, અને કોમ સારેજ ખરેખર હચી પંકતીએ પુગેલી મહુાય કે જ્યારે તેની સામાન્ય મન ચકતી એના નરોની યાદ અરાખર જુજવા શીખે ખુદ આપણો જરથોસ્તી મહજબ એમ કરવાને આપણને અસવથી ગીખવતો આવ્યો છે, અને એ બાબ-દમા આપણને કોઈની બાહરના શીક્ષણની અગત્ય નથી, કે જેવું નામીયા શીલસુફ કોટે ગઈ સદીમા ચુરોપના લોકને માટે નામીયા પુરૂષોની આરાધના કરવા વીચે ખાસ રચ્યું હતું

ગમે તેમ હો, પણ એવી અણુદીઠ પરમાર્થ સેવાઓ કદાપી બુલાઈ જશે, તોપણ સાહીસની બળવેલી સેવાઓ એમ સેદલાઈથી વેઠવી બુલાય તેમ નથી કારણ કે એમની

દીપ્તિઓ.

આ પુસ્તકમાંથી આપણી નજરે આગલ પેઢીના એ-સેવા-
એની હવતી યાદ દેવાડતી રહેશે. આપણાં પારસી સાહિત્યમાં
મીઠા મઝ્દાખાને ગોથા પોતાની જગ્યા કોતરી કાઢી છે, અને
તેમાં એવણનાં પુસ્તકો કાંઈક નવોજ સફા રોકે છે. એ
પુસ્તકો સુખ્ય ભાગે વાર્તાના છે, પણ વાર્તા વર્ણવાની એમની
રીત કાંઈ એરજ છે. યુજરાતીમાં હાલ કેટલુંક થયું વાર્તાઓ
ઉભઈ જવા લાગી છે, અને કંટાળેલાં વાંચનાર તેના લખ-
નારને કહે છે કે "ખાસાસ." પણ કોઈની વાંચનાર મીઠા
મઝ્દાખાનની વાર્તાઓનાં પુસ્તકોથી કંટાળેલા હોય એમ મને
આજ સુધી જણાયું નથી. એનું સુખ્ય કારણ કાંઈની કેહવાની
એમની રીતમાં સમાવણું જેવામાં આવશે. તેની બાબત
કદાચ સાધારણ હશે; પણ તે એઓ એક અસાધારણ
કુશળતાથી આપણી આગલ રજુ કરે છે. બાપા છટાદાર અને
એખારત રંગીન કરતાં સરળ વધુ છે, અને એ સરળતાજ
એનો સુખ્ય ગુણ અને શોભા છે.

એ લખનારનો વાક્ય કોઈએની સમજવા માટે બે વાર
વાંચવો પડે એમ નથી. વાક્યનો જે અર્થ પોતે ઉઠાડવા
માગે તેજ સીવાય ખીજે કાંઈ પણ સુચવાડો તેમાં ઉભા
થતો નથી. એક સ્વચ્છ પાણીના ઝરા મીસાલ એમનું લખાણ
પારદર્શક છે. એ લખાણની સરળતા અને પારદર્શકપણાને
હાથે મુખ્ય કરી એઓ વાંચક વર્ગમાં લોકપ્રીય થયા છે. એ
સુણા કમળાગ્યે હાલતાં યુજરાતી સાહિત્યમાં લગભગ ગેરહાજર
દીસે છે એમ કહેવાની ફરજ પડે છે. આજ કેટલાકો પોતાનો
અર્થ ઝટ વાંચનારને સમજ નહીં પડે એવી રીતે કેમ કહેવો
તેનો પ્રયત્ન કરતા જણાય છે; અને કોણમાંથી જડ્યાં લાંબ-
નાંસ અને સમજવા માટે મસ્તક દુખાવનારા ભોલો ટાળવી

કાહડી તેઓની સાથ કમરત કરી જતાવ્યામાં પોતાની દુશી-યારી સમજે છે. ભાવાને રંગીન બનાવવા જોડે જોડે એટલે અને તેથી જીવંત અને વધી સુખ્યાની રંગ, અને કુદરતી વેગશું જવાય તેટલું વેગશું જઈને વીચીત્રમાં વીચીત્ર અલંકારો લાવી મુકવામાં આજ કાલ યુજગની લખનાગમો પોતાના હુન્નરની ઉદ આવેલી મમજે છે.

લખવાના નાદર હુજા માટે જ્યારે આવા વીચારો પવસ થયતા આપણે જોઈએ છીએ, ત્યારે મીં મર્જનાનની સાદી અને સીધી એવારત એક આશીરવાદ સમાન લાગે છે. Artificiality એ મને યુજગની સાહીસની એક સાધારણ ખોડ દેખાય છે, અને આપણા પારસી લખનારોને એ ખોડમાં હિંદુ બાઈબલોની નકલ કરતા જોઈ આપણાં સાહીસનાં બીજીય માટે એક ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ વીચારવું તેમ બોલવું નહીં અને જેમ બોલવું તેમ લખવું નહીં, એ આવા લખનારાઓની મગરૂરી દીસે છે. મીં મર્જનાનની એવા રતની ખુબી જો બગાળર સમજવામાં આવે તો તેથી મારો ફાયદો અકસર કરીને આ બાબદમાં થયા વના રહે નહીં. એવણનું લખાન જાને આપરી સાથ બે ઘડી એવણ ખુબ વાતચીત કરતા હોયે એવો ખ્યાલ આવે છે. એટલું તે સગલ સીધું અને કુદરતી છે.

મીં નંદાંગીરની મુખ્ય ખુબી તો હજુર દર્શાવવાની ગી છે, અને તે ખુબી એમનાં સઘળાં લખાણોમાં પ્રગટી નીકળે છે. ગોયા એ ખુબીથી એઓ ખીજ સઘળા લખનારોમાં ખીચી નીકળે છે, અને તે એમનાં લખાણમાં સમાવણું હાસયરમ તત્વ જેને હાસ્યમા humour કરી રહે છે તે છે. એ તત્વ આપણા પારસી સોફોના ખવાસમાં ખીજ

લોકો માફક વધતા યા ઝોછા 'પ્રમાણમાં' મળી આવતું જણાયે, પણ ને આપણા વચ્ચે જાત્રું ખીલવાતું નથી. આપણી ભાષામાં humour નો એક બોલજ નથી, એજ એ ગુણ આપણામાં જાણે નથી એ દરશાવવા પુરતું છે. કદાચ સંસ્કૃતમાંથી એકાદ હાથું ભાજનારો બોલ ઉપભવી કાઢકયો હશે. પણ આપણી પાસેથી ગુજરાતીમાં તો તે નથીજ. રકોચ લોકોમાં એનું પ્રમાણ બહુ ઝોછું છે, અને આપણીશમાં એ વધુ છે. આપણા લોકો હું ધારું છું કે આ બાબતમાં રકોચને વધારે મળતા આવે છે. સાધારણ એક કહેતો છે કે એક રકોચમેનનાં બેજાંમાં એક મળત્ય ઉતરવી બહુ મુશ્કેલ, લગભગ અશક્ય છે. હું ધારું છું કે એ કહેતો આપણાં લોકોને પણ લાગુ પડી શકે. પણ અપવાદ તરીકે યોગ્યકે બેજાં એવી બાબતમાં અતી અંચલ રહે છે, અને દરેક માણસ અને બતાવની હાસ્ય-રસ બાળુ કુદરતી રીતે તરતજ તેઓને દેખાય છે, જ્યાં ખીજાં સાધારણ બેજાંને તેણું કશુંએ જણાતું નથી. મીઠા મર્જબાનમાં તેણું બેજાં કુદરતે બહેણું છે, અને તેવી બહેણથી એવણનું લગભગ દરેક લખાણ humorous વળણ લે છે, જે આપણા સાહિત્યમાં અને લખનારાઓમાં બહુ જવસેજ મલી આવે એવી બહેણ છે. આપણામાં humorous સાહિત્ય લગભગ નહીં સરખું છે. આપણા કર્તા સાથે એકાદ જે લખનારાનેજ હું એ વર્ગમાં ગુફી શકું. જે કહ્યું તેમ એ ગુણ એમનામાં કુદરતે બહેણો છે, તોપણ આખી ઉમર એવણે એ ખીલવવામાં કાઢાડી છે.

એવણના સર્વે લખાણોમાં એ ગુણ મલી આવે છે, પછી તે વાર્તા હોય યા મુસાફરી હોય, સંસારી હોય ના વહેવાર

હોય, અને તેથીજ કદાપી જો બાબદમા દમ ન હોય તો પણ તેમ્ની રસીલા બને છે. કાઈ પણ બાબદમાથી, પુરૂષના ગુણ દોષમાથી એવણુ ઝટ incongruity થોધી કાઢાડવામા ખરેજ કૃશળ છે, અને તે થોધી કાઢડી વાચનાર મનમુખ પોતાની રમુછી બાધામા રજુ કરતાજ આપણને ખુશી તેમજ અભયબી ઉત્પન થાય છે. એમના લખાણની મારે માટે તો એ મુખ્ય મત્રા છે, અને તે હું “કૈતક સ ગ્રહ,” જે લગભગ વીસ વરસ પર પ્રગટ થયો હતો, ત્યારથી વખાણતો આવ્યો છું. અલગત humour સમજવા અને તેની ખુબી પીછાણના માટે વાચનારે પણ પોતાનો હીસ્સો આપવો જોઈએ. પણ એ બાબદમા આપણા કર્તા કાઈ સાધારણ સમજ શક્તીથી વધુ વાચનાર પામ માગતા નથી.

મારે કર્તાના આ ગુણોની બાબદમા સહેજ ખોલાસાથી ઉતરવાની જરૂર એટનાજ માટે છે, કે ઉપર વર્ણવેલા ગુણો કર્તાના આ છેલ્લા જે દફતરોમા તેના પુર બાહારમા દીધે છે. આ ગ્રંથ પુખ્ત ઉમરે લખાયેલો છે, એટલે એમા આગલા સઘળા પુસ્તકોના ગુણો તેમ્નીના સઉથી પાકુ રૂપમા દીસે છે. કાસમીરની યુસાફરીનું પુસ્તક જે લગભગ ૫૬૨ વરસ ઉપર રચાયુ હતું, તે પુસ્તક જે આપણે આ નવા યુસાફરીના પુસ્તકો સાથ સરખાવશુ તો જાણાશે કે કર્તાએ એ વરસો દરમ્યાન શુ સુધારો વધારો લખાણના ગુણોમા કર્યા છે. માણસને પીછાણવાની શક્તી જે આગના પુમતકમા પણ દીસે છે તે હાલ ધણી વીક્ષણ થયવી લાગે છે. અને humour પણ ઘણો ધાડો અને ચોકસ ઉચી પ્રકારનો થયો છે. નામીયા થાકરીએ એવા લખનાર વીશે સરસ રીતે કહ્યું છે કે

The humorous writer professes to awaken and direct your love, your pity, your kindness—your scorn for untruth, pretension, imposture, your tenderness for the weak, the poor, the oppressed, the unhappy,—besides your mere sense of ridicule. To the best of his means and ability he comments on all the ordinary actions and passions of life almost. Accordingly, as he finds and speaks and feels the truth best, we regard him, esteem him, sometimes love him.

હું ધારૂં કે એક humourist ના આવા વધારે ઉંચા ગુણો માટેલા કેટલાક આપણા કર્તામાં માલુમ પડશે, અને એમ કહેવું એ એમની મોટામાં મોટી વખાણ છે. સાહિત્યના એક ધણા અગત્યના બીભાગમાં એઓએ આઠલી ફોટો મળાવેલી જોઈ દરેક જાણુ ખુસી થશે. અરેઅર humourous સાહિત્ય આપણા વચ્ચે ખીલવવા બલકે ઉત્પન્ન કરવામાં મીઠ મરજીને એક પહેલ કાઢનાર, pioneer નું કામ બજાવ્યું છે, જેની ધટ્ટી કદર હવે પછીની એલાદ માટે બુજવાનું આપણે સલામતીથી સોંપીશું. ખુદ હાલમાં પણ કેટલેક ઠેકાણે એમની આ બાબદમાં નકલ થવા લાગી છે, તેજ બતાવે છે કે એવણે વાવેલાં બી હાલની એલાદમાં પણ ફલ આપવાની આસા રખાવે છે.

આ પ્રસવકોમાં કર્તાએ નવા નવા બનાવો જે રીતે વર્ણવ્યા છે તે બીવે અને કશું જોલવાની જરૂર નથી, વાંચનાર

તેની કદર સારી રીતે જુજશે પણ ભાષા વીસે એટલું કહીશું કે તે તદ્દન કુદરતી અને બનાવો અને મનગોને અનુમતી છે. એક પુરુષને દરમાવત્રામાં કર્તા જેગી તેની પોતાની સ્ત્રીની ભાષા વાપરે તેટલો તે પુરુષ જાણે પોતે આપણી આગળ હોય હોય એમ વાંચનારને લાગે એવી ભાષા વાપરવાની ખુબી નામીયા ઇંગ્લેન્ડ સેપ્ક રડવાડ કીપરીંગ, જેની ઘણી વેળા મીઠા મર્ડ્યાન મને યાદ આપે છે, તેને અચ્છી રીતે દરસાવી છે એવી ભાષા વાપરતી એક સેપ્ક માટે મહેલ કામ નથી એમા કોઇક વખત કોલોગ્ નો પણ ઉપયોગ કરવો પડે છે Slang અને colloquialism નો બરાબર પ્રસંગે-પાત ઉપયોગ કરવો એ એક લખનારનું બહુ પીકટ કામ છે અંગ્રેજી કોલોગ્ જેમ રડવાડ કીપરીંગ વાપરે છે, યા યુજરાતી કોલોગ્ જેમ આપણા કર્તા અતરે વાપરે છે, તેમ વાપર્યું હોય તો તે એક સાહીલનું બળવાન હથીવાર થઇ પડે છે પણ જો રસમનો યુરુજ યુગીન ઉપાડવાની કોશિશ કરે તો હાજરો થાય એ સાધારણ લખનારે ધ્યાનમાં રાખી એ બાબદમાં વગતરુ, એમ અતરે કહેવાની જરૂર નથી.

આ સંબંધી ઉપરથી વાચનાર જોશે કે આ એક સાધારણ મુસાફરીનું પુસ્તક નથી, પણ ઉચી જાતના માહીતીનું પુસ્તક છે, જેમા કર્તાએ પોતાના મગજ ઉપર યુરો-પની મુસાફરી દરમ્યાન નીહાલેલા દેખાવો અને બોલેલા પુરુષોએ જે છાપ માર્યો તેનો પોતાની કરામતી ભાષામાં વાચનારના મન ઉપર પડછાવો નાખવાની કોશિશ કરી છે બાને વખત તો જાણે આપણે પોનેજ કર્તા સાથે મુસાફરી કરતા હોઇએ એવું લાગે છે કર્તાએ મુસાફરી દરમ્યાન

પોતાની કલમ નોંધ લેવામાં ઘણી મસયુલ રાખેલી દીસે છે, તો જો કે સધળો સીલ સીલાખંધ હેવાલ અહીં પાછું ફર્યા બાદ લખેલા છે. એ લખનારે પોતાની કલમ જોડે જો પેનસીલ પણ મુસાફરી દરમ્યાન ઉપયોગમાં લીધી હતે, તો આપણને એમના ચીત્ર કળાના નમુના આ પુસ્તકમાં જોવાના મળ્યા હોતે, કે જોવા આગલાં પુસ્તકોમાં અકસર કરીને “દૈતક સંચલ” માં એવણે આપ્યા છે. તેથી કરીને હાસ્યરસ એક વધુ તત્વ આમેજ થતે, અને હું ધારું છું કે ચીત્રોમાં ખરાપણું પણ વધુ ઉમેરાયલું જોવામાં આવતે. તેને બદલે સુંદર ‘પ્લેટો’ ની હાર-માળા આ પુસ્તકને શોભાવે છે તે સાધારણ નજરને માટે આર વધારે દીગ્દર્શન દીસશે. પણ હું મીઠા મઝાનની ચીત્ર-કલમ ને ચીત્રોમાં ચીજો અને ખનાવોની હાસ્યરસ માણુ દરચાવવાની ખુખીનો વખાણનાર છું, અને એટલા માટે એવાં ચીત્રોની ગેરહાજરીથી દલગીર થયો છું.

ખીજ એટલા માટે હું આ સુંદર “પ્લેટો” ને લીધે દલગીર છું, કે તેઓ આ પુસ્તકોને એક મુસાફરના બોમયાની ચોપડીનું રૂપ આપે છે; અને જે ઉપર જણાવ્યું તેમ આ પુસ્તકો એવી ચોપડી કરતાં વધારે ઉંચી કીસમનાં છે. કદાચ કેટલાકો એ દૃષ્ટિને એવા બોમયા વા guide-book તરીકે પણ વાપરશે અને ખરેખર તે એવી રીતે ઉપયોગી પણ થઈ પડશે. પણ આવાં ચીત્રો આવા લખાણ સાથે આવે તેમાં સેજ incompagability દીસે છે, જે મારા મીત્ર જોવાની એવી ખામી વીચેની લાગણી અવી વીક્ષણ છે તે સેહમથી સમજી શકશે.

બાપા અને એખારત વીસે લખતાં અને હું આ પુસ્તકનાં પહેલાં પાના ઉપર વાંચનારનું ધ્યાન ખેંચીશ,

ન્યા ધણી સુદર રીતે કર્તાએ લગભગ એક સદી ઉપરની આપણા પારસી વડવાઓની લખવાની દબની આબેહુબ નકલ કીધી છે એ બે સફામા બાણે મીઠા જાહગીર મહંમદાને પોતાના બપાવા પ્રખ્યાત ફરદુનજી મહંમદાનના લખાણની માદ દેવાડી છે આ આગલી દબની ભાષા આજે આપણે સુધારી છે પણ કેટલીક રીતે એ આપણા વડવાઓની એખારત આપણને ખરેખર નકલ કરવાબેગ ને સા દાખ અને સગળતાના ગુણો વીથે મે ઉપર લખ્યું છે, ને ગુણો એ વડવાઓમા જોડે દરજ્જે હતા અને તેમના લખાણને શોખાવતા હાલના અર્થગીતો જમાણાને એ સા દાખ રમતી ન હશે, પણ તે ખરેખર એક સાહીસની શોખા છે હજી સાહીસમા તલસો વરસો પરના ને એલીઝાબેથ લખનારાઓ એવી સાદાઈ માટે વખણાયલા હતા, તેઓના ગદ્ય એલાદના કેટલાક પારસી લખનારાઓ સાથે એ બાબ દમા મુકાબલો થઈ શકે આજે પણ આપણા કેટલાક નામીયા અંગ્રેજ લેખકો એ એલીઝાબેથનોની નકલ કરવામા માન સમજે છે હુ હમ્મુ છુ કે આપણા પારસી લેખકોની એખારતમા ફરદુનજી મહંમદાનના જેવું કુદરતી સાદાપણ અને લખાનતુ સીધાપણુ વધારે આમેજ થાય

આપણા વડવાઓ ખવાસે બોલા હતા, અને એ બોલાવણનો પડછાયો તેઓના લખાણોમા બરાબર પ્રગટ દીસે છે તેઓ જેમ વીચારતા તેમ બોલતા અને સીધું લખતા તેઓ કોયમાથી કદાચુ બોલો તાલવી કાહડી પોતાની ભાષા હાથે કવી અધડી ને અજણી બનાવતા ન હતા તેઓના જમાનામા કોય હતોજ નહી કોય તે આપણે

માટે બાગે તેઓનાં પુસ્તકો ઉપરથી ઉપયોગી પુસ્તક છે તેમાં શક્ય હોય ત્યાં આપણામાં સાહિત્ય જગાડવાનું અને artificiality વધારવાનું તે એક મુશ્કેલી યથા પડ્યું છે એમ કહી શકાશે. હું લગભગ ખાતરીથી કહી શકીશ કે, આપણા કર્તાઓ પોતાનાં વીથ પુસ્તકો લખતાં વીસ વરસ દરમિયાન બાગ્યે વીથ વાર પણ કોપ ઉઠાવ્યો હોય. આજના આપણા કેટલા લખનારાઓ માટે એમ કહી શકાશે? તેઓમાંના કેટલાકો તો કોપ છે તેથી તો લખાન કરી શકે છે; અને જો વાંચનાર પાસ કોપ ન હોય તો તેઓનાં લખાણો સમજી ન શકાય અને અલગથી ઉપર જરૂર પુલ ખાતાં મુકવામાં આવે.

છેલ્લે હું એક બાબત વીથ એસારો કરી આ દીપાવો ખતમ કરીશ, અને વાંચનારને આ પુસ્તકો વાંચવાનું શરૂ કરીને માહેલી મઝા આપતા વધુ વાર ચોખાવીશ નહીં. મેં કહે વાંચ્યું છે કે આ ગ્રંથ, કર્તા પોતાનો છેલ્લો જ ગણે છે. અને હવે કલમ બાજુએ મુકવાનો વીચાર રાખે છે. હું ધર્યું છું કે એમાં ખુલ હશે અને મારા મીત્ર હજુ જીવન ધણી ગ્રંથો પ્રગટ કરશે. એઓ ભલે જીવન કામમાંથી શરૂ થાય અને આસાપસ શાયે, જે મેળવવા માટે તેઓ હવે પુર લાવકાત ધરાવે છે. પણ સાહિત્યનાં ખેતરમાં તો આવી આસાપસ એઓને માટે તેને વધુ ખીલવવા એક અછુ સાંધન યથા પડવી જોઈએ. જીવન કામથી શરૂ થઈ એટલે તો સાહિત્ય માટે વધારે ઉમંગી બનવા જેવું છે. હું તેમજ આપણા વાંચક વર્ગ આસા રાખ્યે

જ્યાં થઈ સુદર રીતે કર્તાએ લગભગ એક સદી ઉપરની
આપણા પાગસી વડવાઓની લખવાની દબની આબેહુબ
નકલ મીઠી છે એ બે સદામા જાણે મીઠા જા હોય મર્યાદાને
પાતાના બપાવા પ્રખ્યાત ફરદુનજી મર્યાદાના લખાણની
ચાદ દેવાડી છે આ આગલી દબની ભાષા આને આપણે
સુધારી છે, પણ કેટલીક રીતે એ આપણા વડવાઓની
એવારત આપણને ખરેખર નકલ કરવાનોગ ૥ ને સા
દાઈ અને સળંગના ગુણો વીચે જે ઉપર મખ્યુ છે, તે
ગુણો એ વડવાઓમા માટે દરબને હતા અને તેમના લ
ખાણને શોભાવતા હાલના અર્થાતિહાસ જમાણાને એ સા
દાઈ રમતી ન હોય, પણ તે ખરેખર એક સાદાલની શોભા
છે હોય સાદાલમા તથાસે વગસે પરતા ને એલીઝાબેથ
લખનારાઓ એવી સાદાઈ માટે વખણાયલા હતા, તેઓને
ગઈ ઓલાદના કેટલાક પારસી લખનારાઓ સાથે એ બાબ
દમા મુકાબલો થઈ શકે આને પણ આપણા કેટલાક
નામીયા અંગ્રેજ લખકો એ એલીઝાબેથનોની નકલ કરવામા
માન સમજે છે કે હમ્મુ છુ કે આપણા પારસી લખકોની
એવારતમા ફરદુનજી મર્યાદાના જેવું કુદરતી સાદાપણું
અને લખાણ સીધાપણું વધારે આજેજ થાય

આપણા વડવાઓ ખવાસે બોલા હતા, અને એ
બોલાપણાનો પડછાયો તેઓના લખાણોમા બરાબર પ્રગટ
દેસે છે તેઓ જેમ વીચાગતા જેમ બોલતા અને સીધુ
લખતા તેઓ કોયમાથી કાણુ બોલો તાલવી કાઢી પાતાની
ભાષા હાથે કરી અધડી ને અજબી બનાવતા ન હતા
તેઓના જમાનામા કોય હતોજ નહીં કોય નો આપણે

માટે બાગે તેઓનાં પુસ્તકો ઉપરથી ઉત્તરોત્તર થઈ જાય છે. કોય એક આવી ઉપયોગી પુસ્તક છે તેમાં શક્ય નથી. આપણામાં સાહિત્ય બગાડવાનું અને artificiality વધારવાનું તે એક મુલ યથા પડ્યું છે એમ કહી શકાશે. હું લગભગ ખાતરીથી કહી શકીશ કે, આપણા કર્તાઓ પોતાનાં વીથ પુસ્તકો લખતાં વીસ વરસ દરમિયાન બાગ્યે વીથ વાર પણ કોય ઉઠાવ્યો હોય. આજના આપણા કેટલા લખનારાઓ માટે એમ કહી શકાશે? તેઓમાંના કેટલાકો તો કોય છે તેથી તો લખાન કરી શકે છે; અને જો વાંચનાર પાસ કોય ન હોય તો તેઓનાં લખાણો સમજી ન શકાય અને અભડઈ ઉપર જરૂર મુલ ખાતાં મુકવામાં આવે.

છેલ્લે હું એક બાબત વીથ એસારો કરી આ દીખાવો ખતમ કરીશ, અને વાંચનારને આ પુસ્તકો વાંચવાનું શરૂ કરીને માહેલી મત્રા આખતા વધુ વાર ચોખાવીશ નહીં. મેં કહે વાંચ્યું છે કે આ અંથ, કર્તા પોતાને ઉદ્દેશજ ગણે છે, અને હવે કલમ બાજુએ મુકવાનો વીમાર રાખે છે. હું ઇચ્છું છું કે એમાં જુલ હશે અને મારા મીત્ર હજુર ખીજા ધણા અંથો પ્રગટ કરશે. એઓ ભલે ખીજાં કામમાંથી ફારેગ થાય અને આસાયસ થાધે, જે મનવવા માટે તેઓ હવે પુર લાયકાત ધરાવે છે. 'પણ સાહિત્યનાં ખેતરમાં તો આવી આસાયસ એઓને માટે તેને વધુ ખીલવવા એક અછુ સાંધન યથા પડવી જોઈએ. ખીજાં કામથી ફારેગ થવું એટલે તો સાહિત્ય માટે વધારે ઉમંગી બનવા જેવું છે. હું તેમજ આપણો વાંચક વર્ગ આસા રાખ્યે

છીયે કે હજી ખીજ વધુ થયોમા પોતાનો પાકત અનુભવ
 અને કેસાયલી કલમનો લાભ એ સેખક આપણને આપતા
 રહેશે પાકરેના બોલોમા હુ આસા રાખુ છુ કે આપણા કર્તા
 will continue to awaken and direct our love,
 our pity our kindness, our scorn for untruth,
 pretension, imposture, our tenderness for the
 weak, the poor, the oppressed, the unhap-
 py—as well as awaken our sense of ridicule,
 and make us laugh

રૂસતમજી પે. કરકરયા.

તા. ૨૨ જુલાઈ ૧૮૦૬

મોદીખાનાથી મારસેલ્સ.

ચાલો મારી સાથ !

* * *

આ સતરોને વાંચનારા સાહેબોની ખેદમતે જીવનના
 દત્તમાં કમતરીને બંદોબાસ, ખાકપાએ જરથોસતીઆન,
 ક્ષીર, હાંડીર જાંહંગીર બેહરામજી મરજખાન જાહેર કરે
 છે કે—(ઉપરનું માટે ભાગે તફરામચીમ છે!)—હાલમાં
 આપણા લોકમાં ઘણાક મેહસુરી રંગના ટોપીવાળાઓ
 શ્રી વેલાયત જાય છે અને પોતાના જાતજાતના તજજ્ઞા-
 તની તરેહ કીસમની જખાનમાં સરકરાજ લે છે. મગર
 તમારા નોકરનો એરાદો એ મીચાલ છે કે સેંટપાલનું
 દેવળ કેટલું ઉંચું છે ને ધમારતો કેવી ખુબસુરત છે તે
 વગેરે મમાઅજવાના સાલનું છુંદાઈને કપડછંદ થઈ ગયલું
 દાસતાન લેખ પર વરમ આવેલા ઉલ્લુઓને માટે રહેવા
 દઈને, રમુજ કરાવતો, હસાવતો, બેહલાવતો હું
 મારા રક્ષીકોને મારી સાથે શ્રી વેલાયત સુધી લઈ જાઉં
 ને ત્યાંની એકેકી વાત એવી લગાઈ કે ગોયા તું પોતે
 જઈ આવયો હોય એમ માને ને તે દાદારના શોકર કરે.
 આ કમીનો કલમખાન, વાંચનાર એસતાદેથી પનાહ
 માંગે છે કે હરજોઝ કોઈ વાતનું એધું લાવવું નહીં,

મોઘીઆનાથી—મારસૈલસ

પણ નેટલા વાના પીરસાય તે ઉપર ગનીનત કરી ખુશાય
 રહેવું જાહેર કરે છુ કે શ્રી વીવાયત, એવમ હેકન-
 તના કામેય છે ને ત્યા ખાદાતાવાની પેદાયશની ખુબી
 એર તરેહથી રેલાખધ ઉતરી છે એ ખુબીએની પીછાનત
 જહેબ અને નાદાની તથા ગુમરાહીને દુર કરનારી છે
 એના વીચારથી ઘણાક દાનેશમદો અને બીરાદરોની ખાએ
 સથી હુકીરે આ કવમ પાછી ઉપાડી છે મગર તાજે-
 દારની અરજ છે કે આ લખાણ કાંઈ કહાણી કીસસા
 અથવા કટપીત વાતોનું નથી પણ ખુદ ખખુદ ખના-
 વોની છકર છે જે વાચકથી દેલ આઈનાની મીસાલ
 રોશન થશે ને ઘેવા ને નકમા માલેતુજર ખેઆલો જે
 અકક્ય કખુલ નહી કરે તેના દેમાગમાથી અલગ થશે
 હરે માત્ર ખેઆન શરૂ કરે છુ તે અગાઉ જાહેર કરે છુ
 કે આ કટારો વાચેઆથી કેટલીક બીના હાલના આપણા
 હુડા ખેઆલથી નહી માન્યામા આવે તેવી લાગશે,
 પણ તેથી અચરત થવું નહી ને ખાદાતાલાની તોફીક
 જાણવી—એજ અરજ

ત્યારે સાંભળો દાસતાને દેલરખા ખચગીથી વેવાય
 તના ચીત્રા જોયવા ને રગીન સટાકા સાંભળેવા એટલે
 જ્યારે ખાવીસ વરસનો થયો કે દેલ આઝોદે થયું કે
 ક્યારે હુબી આ પરીઆનો મુલક નજરે જોઈ અમારા
 મુરખી છતન ગુછન બેહેરામછ મરજખાનના દક્તર
 આશકાગ છાપાખાનામા હું જનમથીજ પજેલા, મરહુમ

બમનજી પેસતનજી માસતરના જોળામાં રમેલો, શેઠ દાદાભાઈ નવરોજજીનાં ગુફા આગળ લમેલો અને બેઠે-સતીઓ નહાંંગીર બરબોરજી વાછા, નવરોજજી ફરફુનજી, સોરાબજી બંગાલી, વગેરે સાથે લમેલો એટલે રાતોદીન વેલાત, વેલાત ને વેલાતની વાતોથીજ કાન લભાઈ આવેલા હતા—ગોયા એ આફ્રીસ વેલાતી પારસીઓના મેળાવડાનુંજ મુખ્ય મુકામ હતું.

પણ, જર ચાહે સૌ કર, ખીન જર બકવા મત કર. દોલતમાં કીડા પડેલા એટલે વેલાયતની વાત વામાં ટીંગાઈ રહી અને ખ્યાલ કીધો કે હવે તો જ થાય તે—પરણીને કરીકામ થવા પછી નોંધ લઈશું. પરણ્યા કે નોખમદારી વધી. “બુચા, મોટો થા, તુને પરણાઈછ,” એવી આશામાં ને આશામાં આજ કાલ કરતાં ૧૯૦૪ના ખ્રીસતી મુબારક સાલના એપ્રિલ માસની તા. ૨૧ મીએ આખરે દીલની ઉમેદ બર આવી. કુટુંબથી કોઈવાર બે મહીના છુટા પડેલા નહીં, તેમજ આખ ઉપર “આપરેશન”ની ધમકને લીધે છ મહીના કેમ જશે તેનો ધસકો તો પડ્યો, નાકે જામ શા કામ લગાડું? પણ એક વેલાયતી મીત્ર છાતીએ હાથ દેવાડ્યો કે “છટ, નોનસનસ, મુંબઈથી તુને જવા કરતાં મુંબઈથી લાંડન જવાનું વધારે સહેલું છે.” આ સરખામણી રામબાણુ ખરી—ફક્ત નવાણું ટકા બાદ.

કઈ આગબોટમાં બર્ક. પી. એંડ ઓ., કે ફ્રેચ લાઈન, કે ઇટાલીયન લાઈન, કે આસ્ટ્રીયન લાઈન? કોઈને પી.

એંડ એ.માં તો ચલે જવ બલે જવ હીંદુસતાનના ખાઈ
બદલા ઇંગ્લેન્ડે ઘણા જાય છે. ત્યાં આપણે કોહલાં ઇડાની
દાળની પેઠે દદરીઆ કરીએ ને લાવ પુછાય નહીં; વળી
હતારૂખી પાંચસે છસે એટલે ત્યાં મારા જેવા 'એલ
મેન'નું કામ નહીં. ઘણા અદેશો કરી ફ્રેંચ ખોટ મીસા-
નરીસ કુ. ની "એસીએના" પસંદ કીધી. આ ફ્રેંચ
કુ. ના એક કારભારીએ જરથોસતી હતા એટલે એઓ
સાહેબની મેહરબાનીથી કેબીનખી સ્ટ્રીમરના મધ્ય ભાગમાં.
હતી—૧૧૭૦ રૂપીઆ કપાળે ચોંટયા. ફર્સ્ટ ક્લાસ,
આવળની ટીકીટ, બે વરસમાં પાછું ફરવાનું અને માર-
સૈલ્સથી લંડન સુધી ફર્સ્ટ ક્લાસ રેલવે સુધાં ઠીક છે.
ગજબ બેશોમાર, વાઈન બેઅખતીઆર, ડેક ઉપર આપ
સુખતીઆર. પણ કપડાંનું કેમ? કોઈ કેહુજે અરરર,
રૈડ સીમાં રબરના તળીઆનાં શુદ્ધ ચાલેજ નહીં, રબર
બધું પીગળી જશે ને કપટાન ફૂંડી મરશે. બીજો કેહુ
અંહંહંહં, રાતના ટેબલ ઉપર રેશમી કાલરવાળો ઇવ-
નીંગ કોટ નોઈયે ને નોઈયે. ઇવનીંગ ડ્રેસ કોટ તે શું,
સમજ્યા કે? પેલા ચલ્લીની પ્રાપ્ત જેવો પછવાડેથી

આમ છોડો અગલી હેલ જવો આવે છે તે. વળી ત્રીજો કહે ફલાણું નોંધશે ને ચોથો કહે ચલાણું નોંધશે. આમ ચોતરફથી બંધાયે ગબરાવી મારયો. આપરે પડીઆ ઓલીઆ એટલે થોડું મીઠું થોડું ખાડું થોડું મોળું આમ ગાઠવીને તઈયાર કર્યું તો બી રૂ ૭૦૦ની રૂમડી ઉઠી. ખાંડી દસેક સદરા લીધા, ને આઠ વરસ ચાલે એટલાં મોળાં, ઉતર ધૂપપરબી ગરમી પડે એવી સઘળી સામગ્રી લીધી ને આઠેક પેટીની વેઠ ઉઠાવી. લાઈઆ, નો તમે કોઈ દહાડેબી જવાના હો તો મારું માનજો હું તમને સીધે રસતેજ દોરવીશ.

વેલાયત જઈ આવેલાઓએ મને જે રીતે ભડકાવ્યો હતો તે ઉપરથી પહેલાં તો મને લાગ્યું કે કેકે ઉપર પગ મેલશું ત્યારથી તે ધુરોપમાં ઉતરશું ત્યાં લગાણુ મારા તરફ નીહાળીને જોયા કરવા સીવાય બીજા બધા ઉતાર્યોને કાઈ બીજું કામજ ન હશે. પણ—તીસ તીસ ધરરર—નાંબર વન! ગોરા ઉતાર્યો તો જેન ગમે એમ હાલા ને ચાહે તેવા છુટ પહેરીને ઉતરી પડ્યા હતા. માત્ર ફરક એટલેજ કે રાતના સંજુનમાં જનવા બેસતી વેળાએ કોઈબી જાતનો કાળો હાલો નોંક્યે. ને નો ઇન્ચ કાસીન કોટ હોય તો નાથે ટોપી રખાય નહીં. તમારા દેશી પહેરવાસમા બેસો નો કાંઈબી નહીં. અમારા એક મીત્ર કાળો હાલે ને નાથે કાળી મજબલની ટોપી પહેરીને બેઠા તો કપડાને છુપી રીતે ફેંટાડું

ખડ કે “સવુનના લડીઓ છે તારે ટોપી ઉતારવી
 નોંધયે” ત્યારે જો તમારે ખુશાવ, કાંઈથી વીપતી વીના,
 ઇંઝી મુસાફરી કરવી હોય તો કોઈનું માનીને હાઉસન
 ઝાઉસન ઉપાડતા ના નીચવી વીગતો બહુજ પુરતી છે.

જે મધ્યમ કદની ત્રણે વાણી થઈ ગઈ બને ત્યા
 સુધી એવી લેજો કે કાન પડે તો તમારે પોતાથીથી
 હંચકી શકાય. એનું કાગણું હું પાછળથી સમજાવીશ
 સાથે એક છત્રી ને લાકડી તથા એક કાજો આનરકોટ
 અને એક આદાણી હવે તકના થુ થુ લેનારુ તે
 વર્ણવુ છું. મહીના ગ્લેસુ હોય તો સદરા છ ઘણા
 થયા કારણ કે સુએઝ છોડ્યું કે પછી આઠ દહા-
 કેથી નાહનાની તથા થતી નથી અને ન્યા જાઓ ત્યા
 રહ ક્યાકમા તો નોંધયે એના કપડા ઘોઈ આપે છે
 કાવર વગરના ગરમ શર્ટ ૨, ગરમ મોજા ગુટણુ સુધીના
 નોડી ૧, કાળા સાધાગણુ સાકસ નોડી ૭, સ્વીપીંગ
 મુટ ફવાનવના ૨, કાવર દબન ૧, બાહેના કંફસ દબન
 ૧, છાતીના કાલ્સ કનટેસ દબન ૧, ઉમાવ દબન ૧,
 દીવનુછનુ ૧, ફવાનવનો ડાક્ટર ચેગરનો ગરનસીકાક ૧,
 કાળા ટાઈઝ ૮, સફેદ ટાઈઝ ૮, સામુ કંટકો ૧, તુથ
 બ્રશ, નેવ બ્રશ, હેર બ્રશ, મનન, જે ત્રણ વાચવાની
 ચોપડી, ઘણીઆણી ઉપર ઘણુ હેન હોય તો લખનાના
 કાગળ અને કવર, મળી બેવર હેટ ૧, કાજો મુટ ૧,
 શ્રે મુટ ૧, છુટ લેમના મળા નોડી ૧, બ્રાઉન શુક

નોડી ૧, તમારૂં ઘડીઆળ તથા કારડ કેસ અને સેવટે
જાંદગીના મોટા મહારાજ-પર્ષસા-પર્ષસા-પર્ષસા. અલ-
ખતાં તમે -પુછશો કે આમ જીવપર જોરાવરી કરવાની
કોઈ જરૂર? પણ તમે આગળ ચાલતાં જોશો કે એ
જોરાવરી નથી પણ ખુશાલી છે. મારી સાથે ટ્રેનમાં એક
વાર એક અમેરીકન મળી ગયો તે છેક ન્યુયોર્કથી બેઠા
હોતો અને હાથમાં એક હેન્ડબેગ સીવાય તેના બીજો
કશો લગેજ હતો નહીં.

હવે સામાન જે સાથે લેવાનો તેનો ખરો ખ્યાલ આપું
છું. કેમીનમાં સટ્ટીમરવાળા ઝોડાણી, તકીયા, ચાદર
વગેરે આપે છે પણ કદાચને ટ્રેનમાં મુસાફરી કરવી પડે
અને ઠંડી ઘણી લાગે તે માટે એક ઝોડાણી રાખેલી
સારી. સામાન જેમ બને તેમ થોડો એટલા માટે કે
કોનસ્ટીનેનટલ ટ્રેનમાં ઉતારના માથા ઉપર બાલીમાં જટલો
સમાય તેથી ઉપરાત લગેજ લેવા દેતા નથી અને જ્યાં
જ્યાં ઉતરવું અથવા બદલવું પડે ત્યાં કોઈવાર પાંચ
મીનીટના ટાઈમમાં દોડાદોડી કરવી પડે એટલે આપણે
ભાથાથી અગાણુયા માટે પોરટર મળે કે ન મળે.
ઘણીવાર બોચકા હાથપર ઉપાડીને આપણને પોતાનેજ
કુતરાંની ચેડે દોડવું પડે છે તે યાદ રાખવું. સદરાને
માટે ખુલાસો કરું છું કે સવેજ સુધી દરરોજ બદલવો
પડશે પણ પછી તેનો આડ દહાડેથી વારો આવતો નથી
કારણ ઠંડી એટલી કે કપડાં કહાડવાનો ખ્યાલજ ન

આવે, ન આવે તો એક “બાથ”નો ચાર્જ ૧ શીલીંગ ૬ પેનસ, લગભગ સવા રૂપીઓ, એટલે ખ્યાલ આવેલોખી નાહસી જાય. ગરમ શર્ટ માંહે પહેરીને ઉપર કાલર બદલવા કરવો અને “ફાલ્સ ફ્રન્ટ” તથા કક્સ બદલવા કરવા એટલે એક વરસખી ચાલે. ચોકસ સફેદ ફ્રન્ટ એવા આવે છે કે પહેલાં ઉપરથી પહેરીને પછી તેને ફેરવી નાખીને નીચેથી પહેરાય પછી પાછળ પડ આગળ થાય, એમ ચાર વખત બદલાઈ શકાય. આ કાલર, કક્સ અને ફ્રન્ટની ખુબી એ છે કે ઘણીજ થોડી જગા રોકે છે અને જ્યારે જોઈએ ત્યારે નવા ને નવા. લંડન જાવો અને ધપધપ કુંપનીમાં લેખાવાના હો તો ફ્રેસ શર્ટ અને ક્રાકે કોટ અને ચીમની હેટનું કામ પડશે પણ ત્યારની વાત ત્યારે. અહીંથી એ બલાએ આફત ઘસડી જવાની કશી જરૂર નથી, અને રસતે કાંઈ કામ લાગવાનુંખી નથી. પણ કેટલાકો ઘાસ મારે છે કે મુંબઈનાં સીવેલાં કપડાં લંડનમાં ચાલે નહીં ને બધામાં હસી થાય તે બધું હુંબગ છે. ખીમઓનું સાબળી હુંખી મુર્ખ બનવો ને બેડહામ પાઇલ તથા ચાદાબાઈ અને મેહેતા બ્રધરસને સારી પેઠે ખટાવવા. લઈ જવાનો હેલપટો પડ્યો એ ખરી વાત પણ કપડાંની સ્ટાઇલ બાબે કોઈનું જરાખી ધ્યાન ખેંચાયું નહીં, બનકે કેટલાકોએ તો મુંબઈની બનાવટ ઘણી પસંદ કરી અગત્યખી દેખાડી. પણ અહીંથી લઈ જવા કરતાં ત્યાંજ ખપ પડે તેમ બનાવી લેવાય તો ખીડ ઓછી.

પદસાને માટે જાણુવું કે સરવેથી સુખા અને સલામત માર્ગ એ છે કે સાથે પચાસ પાઈડ રોકડ ઘણા થયા. ઈંગલંડની ગીની આખા યુરોપમાં ચાલે છે અને કશી અગવડ પડતી નથી. દર માસે રૂ ૭૫૦ નો ખર્ચ ગણાશે તો ફક્ત કલાસ રહી શકશે. તેમાં હોટેલ, ટ્રેન, બક્ષીશ, નાટક ફાટક સઘળું સમાઈ ગયું. એ હીસાબે જેટલા માસ રહેવું હોય તે મુજબ નાણાની ગોઠવણ કરવી. અગવાળા કુક એંડ સનસને ત્યાં રૂપીઆ લઈધી તે લોકે ‘સરકયુલર નોટ’ આપે છે જે આખા યુરોપમાં ચાલે છે અને ઘણીજ અગવડ ભરેલી છે. ચોરાઈ બપે તોખી ચીંતા રહેતી નથી કારણકે તમારી પોતાની સહી વગર પર્સમાં મળતા નથી અને તમારી સહી નમુના પ્રમાણે તે લોકે તપાસી લેવાની ખુબ હુશીયારી રાખે છે. જે બે ચાર રીતે પર્સમાં રાખ્યા હતા પણ આ સરકયુલર નોટ સર્વેથી ઉત્તમ જણાઈ. મારી કથાનું ખર્ચ મંડાણ કરવા અગાઉ આ થોડાક શરૂઆતના ટાલુકાની જરૂર હતી પણ હવે હું ખુદ મુસાફરીના રોહમાં ઝેકાવીશ અને તેમાથી જેટલું ગળાયું લાગે એટલું આખી લેનો ને બાકીનું ફેકી દેનો.

પણ વીલાયત સુધી જશે તો કોઈને કંઈ ભેટ સોગાદ આપશે કેની? થોડી ઘણી સામગ્રી જરૂર જોઈશે, કારણ કે યુરોપનો મુલક ખુદ “બક્ષીશ” ના ધોરણ ઉપર ચાલે છે. યાદ રાખવું કે યુરોપની બનાવટની ચીજ તરફ ત્યાં

કોઈ ઝાંખીને જોતું નથી. હીંદુસ્તાન તરફની ચીજ ઉપર જનપ્રેશાની છે. જેમ વધારે કદરૂપું જેવું હશે તેમ વધારે તેપર જીપલાં મરાશે. તમે પુછશો કે તેવી ચીજ શું તેનો કાંઈ જોડાસો તો આપો. દાખલા તરીકે કોઈ ખાવા આદમના વખતની કસબી દોરની ભરેલી જીની કાસીનની ટીલીની કોર હોય તો તેના પટા ખનાવીને રૂપીઆ બેએકનું કચ્છ વર્કનું ચાંદીનું બકકલ લગાડ્યું કે તેની કીમત ત્યાં પચાસ ઘણી ગણાશે. આઝાના તાજમહાલના ચચાર રૂપરડીના મોડલ આવે છે તેની ત્યાં કીમત પચાસ. ખનારસ અથવા નાસકની પીતળની થાળીઓ અહીં સવા રૂપીએ શેર તો ત્યાં પચ્ચીસ રૂપીઆ. ભુલેશ્વર આગળ નાના નાના પીતળના જોદા-યજ્ઞો મળે છે—કીમત આના છપ્પી રૂપીઓ દોઢ. આ ગણેશજીઓ અને હનુમાનજીઓ ઉપર ત્યાં . તુટાતુટ પડશે. ધ્યાનમા રાખવું કે પીતળનો કાંઈખી સામાન લઈ જવો તે ચળકતો ને સાફ ન જોઈયે. જેમ કીટાપલો ને કાળો મારી ગયલો હશે તેમ તેની વાખવાખી જ્યાદા! અગર ચળકતુ હોય તો થોડા દહાડા આગળથી જમીનમા અથવા મટોડાના દાખી રાખ્યાથી ખાસસો પુરાણો દેખાવ પકડશે. અલખતા આ બધી રૂગ વીદ્યા છે, પણ હું કાંઈ તેની તરફદારી કરતો નથી. જે ખરી વાત છે તે વીસતાઈ છું. પુતાના ખસખસના પંખા જે મકાઈ બાહુ જેવા આવે છે, તે તેમજ જાપાનીસ માવલા પાવ-

લાના પંખા ત્યાં ઘણા વખણાય છે. ચાંદીનું કચ્છ વર્કનું કામ પણ ત્યાં જીવની નોત જેવું ઉકમાય છે. એવું એવું રૂપીઆ પચાસેકનું ખુરચન ઘણું છે. અલ-ખતાં કોઈ આગળ કીમત કહેવી નહીં પણ ભવાં ચહ-ડાવીનેજ વાત કરવી સહી.

હવે આપણી મંજલ શરૂ કરીએ. સત્રીમર ઉપર જતી વેળાએ કુદરતી રીતે મલતાવીશિકેનું મેહનરું ઠીક ભરાયું હતું. તે દીવસે કુલના પણ ભાવ વધી ગયા હશે, કારણ કે પચાસેક હારડાથી ઝરડાનો કાંઠો વળી ગયો એટલુંજ નહીં પણ સરદીનો ભય ભેજાંમાં પેદા થયો. ઝેર, વેલાયત જવું છે, કાંઈ કુલ્લીમાનો ગાળ ખાવાનો નથી. તુટક ઉપર જતાંજ કપતાન સાહેબને ટપલી ઝાડી અને એક મસ મોટા તોરાની વેઠ હતી તે તેવણને સપુરદ કરીને મુફતની ભલાઈ ખાટી. આટલા બધા હારડા ને મણુ બેને સુમારે કુલો નોઈને બીચારા ફેચ ખલાસીઓએ તો નકકી ધારયું હશે કે આ કોઈ મોટો એમપરર હશે, કે નહીં તો કુલ વેચનારો હશે. લંગર ઉપાડયું ને ભલી “ઓશીઆના” ડાકમાથી ધીમે ધીમે ચાલી. તે વખતનો મગજ ઉપરનો છાપ વીસરાઈ જવાય તેવો નથી. કીનારે હિલેલા પોતાના અને પારકાના રૂમાલોની હારમાળા અને સડસડ ચાલી જતી આગબોટ! બે મીનીટમાં તો બધું ખલાસ! ચાલો હવે સમુદ્ર માતા, તારે આસરે છીએ.

પહેલા થોડી મીનીટ તો કાંઈ સુઝે નહીં ડેકચેરના
ચોડા પડેલા, દોરડાના હગ્ગ અને પાસીનજરોની ટગ-
ગાથી બધું ગમમાન મળી ગયું હતું કેબીનમાં જઈને
નોઈ છું તો મારી સાથવાળાના ને મારા મળી દશોક
પાકીછસ. ચાલનાનીથી જગા મળે નહીં હું ચાર બુટની
નોડ લારેલો ને તે પાચ. ગોડવ ગાઠવ કરી રહ્યા કે
જમનાનો ઘટ થયો મેઈટર ડ હોટેલ એટલે વેટરોના
વડાને પહેલાથી કહી રાખી એક ચોકસ જગા કરી
રાખેલી ત્યા બેઠા કે ચગરદમ શીર થયું

મે ફ્રેચ કુકીંગની જે વાત સાંભળી હતી તે આબાદ
ખરી પડી નરો બાજુ આપણા પારસી બાવરચીને
હાથનો પકાવેલો તર નનાલો માછલીનો પાટીઓ અને
દોધીનું ગોસત વગેરે આબાદ આપણીજ ધબનું ધીમા
ગગરતું દરેક જન આગળ બમે વાઈનની બાટલી
મફત ખાઓ ને પીઓ મારા લાલ. હું વાણી બારીકીથી
નજર રાખતો હતો કે આખી સવુનમાં કોઈ એક જનખી
સાદુ પાણી પીતું ન હતું આ 'વે એરડીનેર'
પાણીનેજ ઠંડાણે જેવી એક બાટલી ખાલી નોય કે
'ગારસો' (વેટર) લાગલી બીજી લાવીને મુકે વાણીબી
આસરે દસેક જાતની હતી ઈંડા ચારવેલા, આખી
દાળના, પોળા, જે નાગો તે તૈયાર ખરેખાત ફ્રેચ બોટ
ઉપર બચારા પાસીનજરો ખાઈની બાબદમાં દુ ખે દહાડા
કહાડે છે પણ એક વાત મારા મનમાં ઘોળાયા કરે છે

તે મારે અથ ટપકાવી લેવી જોઈશે. રૈય કુકને હાથે રાંધેલી મર્યાની લાચ ને ગ્રીન પીઝ ઉપર આપણા સાહેબો, હું પોતે સુધાં, તુટાતુટ કરે ને મોહ મટમટાવીને બે વાર લઈ લઈને ખાય ને એજ વાણી ઘરમાં મેહસતો રાંધીને લાવે તો નાકનું ટીચકું ચડેડે. એ તો એમજ તો. ક્યાં ગાંગા શાહ ને ક્યાં ગાંગા તેલી? ક્યાં આપણું મુંબઈનું ઘર ને ક્યાં સ્ટ્રીમરનું ચક્રચક્રીત સહુન? અગીયાર વાગાના જોખરવા બેઠેલા તે સાડાબારે તર થઈને ઉઠ્યા કે કેક ચેરની શોધાશોધમાં અડધો કલાક નીકળી ગયો.

જુઓ સાંભળી લ્યો. કેક ચેર એવી લેવી કે બરાબર પંદર દહાડાજ ચાલે, કેમજે મારસેલ્સ આવી પહોંચતાં તે તો આપણા કેબીન વેટરને બક્ષીંદા કરવી પડશે. કીનારે ઉતારશે તો સવાયાની ડોશીને ધખખુ માથું મુડામણુ—મણુ રૂપરડીની ખુરશીને નીચે ઉતારનાર પોર્ટરને છ પેન્સ, સ્ટ્રીમર હાફીસમાં રાખવાની દર માસે છ પેન્સ, પાછા ફરતી વખતે શોધી કહાડવાની છ પેન્સ ને પાછી વળતી સ્ટ્રીમર ઉપર લઈ જવાની છ પેન્સ! નહીં બા, એ સોદો આપણુ જવાને નહીં પરવડે! વળી જરા ધરખમ ખુરશી રાખી તો અવારનવાર કોઈ ધરખમ મેમ સાબ માહે જોઠવાઈ બેઠેલાંજ હોય. ઉક, કરી તો કહેવાય નહીં. બીજું સહુવારના પોહોરમાં કેક ધાવા સારું માહુલાઓ આવે ત્યારે બધી ખુરશી-

એને ઢગ મારીને એવી મુકે કે રાતના નાલપર હોય તો સહવારના સકુ આગળ ડાચું વકાશી પડેલી હોય! વળી એક બીજી વાત—જ્યારે મુંબઈથી ઉપડશો ત્યારે સાથે ‘સન હેટ’ સોલા દોષી તો હોયજ. એ દોષી બધી મળી ઘણું તો એકાદ કલાક કામ લાગશે. સ્ટીમર પર તો કામનીજ નહીં, પણ વખતે એડન કે થર્ટ સર્કલ ઉતરવાનો છવ ધાય ત્યાં કલાકેક જોઈયે. પછી તો કેબીન બોયને આપી દેવાની કે દરીઆમાં સગતના નાળીઅરને બદલે ટપકાવી દેવાની. વાસ્તે મુશુળે શીખામણ સારી કે દોષીબી કાસમ બજારનો માલ લેવો—નહી તો પૈસા પાણીમાં જશે.

સ્ટીમર તો સહસ્રકાટ ચાલી ને હુજી તો બપોરનો ગજબ ગળે ઉતરશે નથી, એટલા વળી ટીંગ ટીંગ ટીંગ ટીંગ! એ શું છે બા? એ તો સાંજની ચાહે ચાર વાગે તેના ઘંટ. ચાલો, છવ્યા કરતા જોયકું ભણુ. સહુનમા ટેબલો પાછી સાણગારેલી. ફેફ અને બીસકોટના ફુંગર, માખણ, પાઉ, જામ, ફુટ ને કોફીઆન ચાહે! ખાવાનું તો જોવા ગમે નહીં પણ ગોરા ઉતાર્યોનું પેટ કે માણુ? ગચાગચ ખાય ને પાઉનું નખખોદ ઘાલે. ખોદા માલમ પેટમાં નજાબી કયાથી ચતી હોય? ખાય, ખાય, ખાય, મારા બાપ! નબરા બા. આ દેકાણુ એક નોંધ ટપકાવી લઈશ. જ્યોને સારી રંગદાર ચાહે પીવાની ટેવ હોય તેઓએ એકાદ બે પડીકાં પોતાની

ખાસ ચાહે લઈ જવી, કેમજે સ્ટીમર ઉપરની ચાહે તમારે ગળે ઉતરશે નહીં. નામની ચાહે. પેટ ફાટે તેમ હોજરું ભરીને ઉપર આવ્યા ને જરા આમ તેમ જોયું કે સાડા છ વાગે વળી પાછું ટીંગ ટીંગ ટીંગ ટીંગ! એ વળી શું છે બાપુ? ડીનરનો વારનીંગ બેલ. દોઢો તમારી કેબીનમાં ને તૈયાર થાઓ. અવાસ બળી ગયા ને કોયલા રહી ગયા! વાતમાં કાંઈ દમ નહી પશુ જરા કોલર મેલો થયો હોય તે બદલવો ને કાળો ડગલો આળવ્યો કે તૈયાર!

આ ટાંકણે જાહેર કરું છું કે તમારી કેબીનમાં સોબતી કોણ છે તે ઉપર તમારાં સુખનો મોટો આધાર છે. બને ત્યાં સુધી કોઈ જાતભાઈ તથા મીત્રને લેવો. બીજો કોઈ ખડીઓ હોય તો “વારનીંગ” બેલ થયાની પા કલાક અગાઉથી જઈને હાથ મેહુ ઘોઈને નીકળી પડજો, નહીં તો એકવાર જો તે ભરાયો કેની તો તમને ઉલા રહેવાનીબી જગા નહીં મળશે. વળી બન્ને જન કેબીનમાં સાથે ટ્રેસ કરશે તો રેડ સીમાં નાકમાંથી એવા કુંકારા નીકળશે કે કેબીનની ગરમી બીજી દસ ડીગરી ચડી જશે. મેં અનેકવાર જોયું છે કે કેબીનમાં સાડા છ સાત વાગે એડન આગળ એવો તો ઉકળાટ પડે છે કે ઘણી વાર કોલરનું બટનબી પોવાતું નથી અને કુંકું કુંકરી ધમણ ચાલે છે—ગરમીને લીધે નવો કોલર પેહુડે પેહુડે તેટલાં પાછો લીલા ભુમલા જેવો થઈ જાય છે અને

બટન એકું છદે પડે કે તે પોતા પોતા કોલરનું બટન હોય કાળુ ઠાણુંક મારી જાય છે—તે પોતાઈ રહ્યું કે સદરો તડબોળ થઈ જાય છે અને તે બદલવા સારું સવળુ પાછું કહાડવું પડે છે મેહુરબાની કરી પદર રૂપીઆની વાણુ કરતા ના જતાને વાર પરસરને કહેણો તો તનારી કેમીનમા ઇલેક્ટ્રીક પંખો ત્રુકી આપશે—એ તમારા પેસા રદ જવાના નથી રાતના આખી રાત પંખો ફરફર ફરીઆ કરશે, પણ સારી રાત ગરદન ઉપર કું કાય તેમ રાખતા ના નહી તો કાવનો દુકાળ આજે પડશે ને રૂમાટીઝમની હોરતનો પાયો નખાશે હા, રેડ સીમા ગરમી તો ખરી—જેવી કહે છે તેવી ગરમી—પણ બુટના રબરના તળીઆ પીગળી જાય એ બધું નાળીહ!

રાતના ડીનરની શુ વખાણુ કરે. ખા, મારા બાપ—પી મારા બાપ! પહેલા તો મારસેવા વાઈનનું એક ગલાસ, પછી જેટલો માગો એટલો “વીન ઓરડીનેર,” ખાડી બધ આઈસ ને સર સેનટે હયા કોનીઆક પ્રાડીનું એક ગ્લાસ. ખાધાનુખી નબર વન માગો એટલી ફુટ, ચીઝ, વગેરે, વગેરે. સવળા ગોરા વેટરોનો શુ ઠરો! હાથે સફેદ મોઝ અને કાળો ડ્રેસ સાડા આડ વાગે જમી ઉઠ્યા કે નવ વાગે વળી ટીગ ટીગ ટીગ ટીગ! શુ છે બા ? એ તો રાતના નવ વાગાની ચાહે! કાઈ ઘેવા બેવા સમ-નોછ! હા, ઘેલા નહી તો બીજુ શુ ? નીચે નઈ નોછ છુ તો વળી પાછા આડ દશ જન ચપાટવા બેઠલા!!

દરીઆ તુફાની તે ધીમાજ હાલે,
પુઠના પવનથી ધણું વહાણુ આવે.

મરહુમ સોહોલો ચીકન છાપનાર પોતાની નામચીન
કવીતાઓમાં ગાતો હતો કે—

આએ સર સર આલી જાય છે,
માય આગબોઝ આગળ ધાય છે.

સુનો સામ્રીલી—હત્યાદી.

તેમ વખત, વા ને વહાણુ કોઈને માટે થોભતા નથી.
બહાધુર “એશીઆના” એ-ધમ ધમ ચાલીને પાથ છ
દહાડામાં એકન લાંબી નાખ્યા. કોઈ કોઈ દહાડે રતનાગર
સાગરે જરા જરા પોતાની જાત બતાવે ખરા થણુ કાઈ દમ
જેવું નહી. મારી સલાહ છે કે ભોર આવે તોખી જેમ
તેમ ખાવું, ગળા તાણીને સફ થયા કે પાછું ખાવું.
સંકુનમાં લીંબુ અને આઈસનું પાણી તૈયાર રાખવામાં
આવે છે તેનો લેમન સ્કવાશ બનાવીને ખાડ નાખીને
પીવો અને જો કોઈજ રસતો નહી ઉતરે તો ખાડી
બહાધુરનું એક સ્ટીફ ગ્લાસ ટપકાવીને કેળીનમાં જઈને
માથે તકીઓ દાખીને સુઈ જવું, કે બધી બલા દુર!

સ્ટીમર ઉપર ગમતના કેટલાક સાધનો છે. કેટલાક
ઉતાડ્યો અને આફીસરો “કવાઈટસ” ની અથવા રીંગ
ફેંકવાની બચે બાલેકા ખેલ જેવી રમત કરીને ખાલી
પીલી મોઠા ઘાંઠા કહાડીને હસે છે. જેમ રમવામાં
લેડીઓનું તત્વ વધારે તેમ હસવાનો ઘાંઠોખી વધારે!

પણુ અવેથી અરસ રતુન તો આ બધા પોકળ ભાવટા
 ગુપચુપ ઇંજીએર ઉપર બેસીને જોયા કીંદામાં સમાયલી
 છે. લોઅર કેક ઉપરથી તરેહવાર નાટક ભગત છે,
 પણુ ઇંધરે બે કાન, બે આંખ ને એકજ જખાં આપી છે
 શા સાડું? તેનો અર્થ એ કે અય માનવી, બે આંખે
 જોજે, એક કાને સાંભળી બીજે કાને કહાડી નાખને પણુ
 બોલતી વાર એકજ જખાં વાપરજે. અમારી સાથે એક
 દેશી રાજવંશી મહારાજ હતા. એઓ સાહેબ પહેલે દીવસે
 તો કહાડો અસીનો અંધજો ને કસ્ટી તોરાની પાત્રડી,
 તાઈટ તતરબંધ જાંગીઆ અને વારનીસનાં છુટ પેહુરીને
 પધારયા હતા એટલે ગડબડ સડબડમાં કોઈની નજર
 ખેંચાઈ નહી પણુ બીજે દીવસે તો તેઓએબી ટુંકો કાજો
 ડગલો ને પાટલુન સંજુ કે પછી પેલી કોહતી છે તેમ

રાત અંધારી ને મગ કાળા

ન ઓળખાય સસરા કે ન ઓળખાય સાળા.

સ્ત્રીમર ઉપર આસેલીયાથી આવેલા ઘણાક અમાણા
 ગોરા ઉતાડ્યો હતા તેઓને સંસારો મળેલો ખરો કે કોઈ
 દેશી પ્રીતસ આગખોટ ઉપર છે પણુ દેશી પ્રીતસ તે
 કેવો હશે તેની બચારાઓને મોટી નવાઈ અને ઘણીજ થોડી
 આવડ એટલે સર્વે જન જરથોસતી ભાઈ રતનજી ડી.
 તાતાને મહારાજ દોકી બેસાડીને નેહાલી નેહાલીને જુએ!

હવે તા. ૨૬ મીની સહવાર પડી. મુંબઈ છોડ્યાને
 ૬૬૫૭ થયા—વાત કરતાં એડન આવી પુગશે વાસતે

સ્ટ્રીમરને લગતા છેલ્લા થોડાક સુચનાના શબ્દો કહી દઉં છું તે સાંભળી લો.

તમારા મેલા કપડાં સ્ટ્રીમરના ઘોળીને ઘોળા આપતા ના, નહીં તો આખ્યાં તે કરતાં વધારે આંખાં અને ખારથી ભરેલા આવશે.

નાહવાને માટે આપણે સાધારણ સાબુ ચાલશે નહીં માટે એક કકડો “સાલ્ટ વાટર સોપ” નો રાખજો.

નાહવાને માટે દોડાદોડી કરતા નહીં પણ આસતે રહીને સહવારના દસ વાગે જશે તો ફરાગાતથી નાહવા કરશે. બધા જન સહવારના પોહોરમાં દીલ્લનુછના હાથપર ઓળવીને બાથરૂમની બહાર કુવો તળાવ પુરવા નીકળી પડે છે તેવી કશી જરૂર નથી.

નાહવાના ટબમાં બે નળ છે તે ઘણું સમાલીને ઉંઘાડજો, નહીં તો બળી જશે. હું મારા અંગત અનુભવ ઉપરથી કહું છું; મને નહેલો અકસમાત એની ઘટતી જગ્યાએ વાર્ણવીશ.

સામનની સાથે એક બ્રાડીની બાટલી રાખજો. વખતે કામ પડશે. તેમજ નીચલી જાણુસોખી રાખી લીધેલી સારી છે. ઘણી જગા રોકશે નહીં પણ કામની છે. કુઈનાન પીલ્સ ચાર ગ્રેનની, ડોવર્સ પાઉડર પીલ્સ પાંચ ગ્રેનની, (મરડાની અસર થાય ત્યારે એક લેવાની) એકસાઈડ ઝીંક એક આઈસ (જખમ વગેરે ઉપર દાખયાથી ઠંડક રહે છે. કોઈબી તેલમાં મેળવ્યાથી અછો ઠંડક

આપનારો મલમ બને છે), કલોરોડાઈન એક શીશી, સાલ વોલાટીલી બે ઝાસ. (એકએક ચીસ લાગી આવે તો એક ચમચી એ અને એક ઝાસ ગરમ પાણી નાખી પી નવું. તુરત ગરમી આવી જશે), કલોરેટ એક પોટાશ ટેબલાઈડઝ (ગળુ ખખરે ત્યારે દાઢના એક રાખીને પાણી ગળવા દીધાથી ફાયદો થાય છે,) એ ડી કોલા ૧ શીશી; સ્નેલીગ સોલ્ટ એક ઝીણી શીશી; થોડી તપકીર; સોડા સલફેટ્રીસ અથવા મીસ-ચુગ સેનીકો (કેપને ત્યાથી મળશે. ઘણી કબજાઆત ઉપર બેઠાથી એક અકસીર છે અને વખતસર વાપરવાથી અનેક આફતો દુર કરે છે,) સોડા સલ્ફ એક મોઠો ચમચો ભરીને લઈને તેને ટબલરમા નાખી અડધું ટબલર ગરમ પાણી નાખીને પીગળાવવું અને સવારના પોણાગ્રમા પી નવું મીસચુગ સેનીકો પચદ હોય તો પોણું વાઈન ઝાસ એમનું એમ પીધાથી પચતાવાનું કારણ મહેશે નહીં

તમારો માનીતો પોચો તકીઓ સાથે જરૂર ગખને કારણ કે સ્ટીમર પરના તકીઓ નગ્નાસને વાસતે સગ-ટીફીકેટ ધરાવતા નથી.

દરીઓ ધાળી જેવો હતો તોખી અમારી સાથની કેટલીક બાનુ ઉતાર્યો લોગ આવવાથી ચાર દહાડા કેમીનમા ભરાઈ રહી એ હું મોટી ભુલ સમજ્યું છું. પણ ઘણી દયા ખાવા જેવું કાંઈ નથી—કાગણ કે બ્યારેબી ખખર પુછવા

કેળીનનાં ડોકું ઘાલી નોંધયે, ત્યારે મોસંબી આકુસની
કેરી વજોરેબીજાં મીસટાનોનું નખખોદ ચાલુજ દેખાય !

પણ ચાલો, હવે ઘણાજ નરનાસવાળા ફરેંચ આફી-
સરોની કારસાજીથી આખરે એડન આવયું ખરું. સાહુવા-
રના પોર્ટ હોલમાંથી કાઢકાઢિને સાદ આળ્યો એટલે ઝટ
તૈયાર થઈ ઉપર ગયા તો શી રચના ! ડાકટર આવીને
હુકમ આપે નહી ત્યાં મુઘી મછવાએને આગળ આવ-
વાની મનાઈ ! બધા ઉતાર્યો કેક ઉપર ટીંગાઈ ટીંગાઈને
જુએ. એક ગમથી બજાર હાથને સામાન અંદર લેવાય,
બીજી ગમથી કોલસા ભરાય. ધમાધમ, દોડાદોડ, મેસરસ
કોલાખાવાળાના એક ઘરડા જરથોસ્તી કારખારી આફીસરો
સાથે ફ્રેંચ ફ્રેંકે. જાણે સુતેલી સ્ટીમરમા નવેસરનો
જીવ આવી ગયો ! પણ બાપા કેળીનના બારણા બરા-
બર બંધ રાખજો. કેહજે આ ધમાધમીની ખુશાલીમા
બે પગના સોમાલી ઉદરજીઓ બી અસાધારણ સજીવન
થઈને એકાદ પોરટમેંટોને કુંક મારવાની ધાર્સ્તી રહે છે !
ગોઠોને નજીક આવવા દે નહી તોબી વેપાર ચાલે. મછ-
વામાંથી દાણા, પંખા, સીંગારેટ, હલવા વજોરે બતાવે
અને આપણી પસંદગી માટે ટોપલીને દોરી સાથ
બાધીને ઉપર મોકલી આપે. પસંદ આવે તો રાખો
નહી તો ટોપલી ચાલી પાછી નીચે. પણ સખર એ શું
ધામધુમ છે ? એડનના મોટા ડાકટર સાહેબ કરનલ મો-
ક્સ બોર્ડ ઉપર આળ્યો કે નોંધયે તમારી નાડ છે નરમ

કે ગરમ ? પોરીઆઓરે—હોરે ! ચાલો બધા નીચે ડાઈ-
નીંગ સુવુનમા જાઓ બધા જાણા બાળ બચ્ચા સુધા
દાયા દોયા થઈને મહુનના બેઠા ડાકટર સાહેબ કમપા-
નીઅન લાડો ઉપર ઉભા અને હસીને પુછ્યુ છોકરાઓરે—
હો રે ! તમે બધા કેમ છેઓરે ? ઘણા સારી પેઠે તારે ચાલો
તમારી પરીક્ષા પુરી થઈ બેલાસક જાઓ કીનારે જુઓ
પછી નાહસા નાહમ ! આપડેબી છવ વક્ર મારી
આવ્યો હોતો તેટલા એડનના અગ્રેસર કાવસેછ દીનશા
એડનનાળા સાહેબો સ્ટ્રીમ લાય લઈને આવી પહો-
ચ્યા ને છદ કરવા લાગ્યા કે કીનારે ઉતરવુજ પડ્યે
મનમા ભારે ને મુડી હવાવે સુરતના સુરતીઓની પેઠે
જરા ભાર ચપામણી કરીને તમારો નોકર તથા સાથીઓ
કીનારે ગયા જેર આશીયત પુછતા પા કલાકે નીકળી
ગયો, આ પાણી કળતા બીજો પા કલાકે—અને કેહ ચાલો
હવે એડન જોના આખુ માખખુ શહેર તે કઈ એક બે
કલાકમા જોનાય ! પણ અમે તે કામ બજાવ્યુ અગીઆરી
જોવામા અડધો કલાક, સોડા લેખાનેડથી તર થનામા
પોણા કલાક અને આખુ એડન જોવામા દસ મીનીટ !

એડન, એડન, એનુ ખાણુ—આખાદ થાય ! બચ-
ગીથી એડનના વખાણુ સાંભળતો આવેલો, માગ ફિઝર
ફેલ' મરહુમ એદવજી વાછાને મોહોડે કઈ હજારો વાર
એ મુવખની તારીફ જાણેલી મોટા શેર કાવસેછ દીનશા
એડનનાળાનુ 'મોન્ટી કીસ્ટો' ટાપુ ! આહ ! કેવી

ભર ઉમેદ સાથે હું કીનારે ઉતર્યો. ખરી વાત છે. એડનનું ટાપુ બે મોટા ભાગમાં વહેચાયેલું છે. ઇસ્ટર્ન હેમીસ્ફીઅર અને વેસ્ટર્ન હેમીસ્ફીઅર. આખા ટાપુને વીંટાળી ચુંટાળીને મરહુમ રસતમજી ફરામજી કન્ફેક્શનર પોતાના ખીસામાં દાખી શકે એવડું જળરદસ્ત છે. પુર્વ ગોળાર્ધમાં શેઠ કાવસજી દીનશા એડનવાળાનું ખાતું અને અગીઆરી અને પશ્ચીમ ગોળાર્ધમાં પેલા જગ બનીશીએ ચાહડેલા પાણીના ટાકા ! એ બે ચીજ નોંધ કે તમે એડન નોંધ વળ્યા એમ જાણવું. મારી છદ્મગીમાં મેં આવું સુંકેતું, સુંકેતું, બળતું, જળતું મથક નોંધું નથી. અક્ષબત એડનવાળા સાહેબોનો તથા ડોકો વાગે છે અને તેમની આફીસ અને દુકાનમાં જરા પાચ માણસનું મોહ નોવાય છે. બાકી તો જ્યાં નોંધયે ત્યાં સુતમ સુતાનો મામલો છે. મેં જ્યારે આ વીચાર જણાવ્યો ત્યારે એડનવાસીઓ ઉક્રમાઈથી છાતો કહાડી બોલવા લાગ્યા કે જરા ઉભા તો રહો. અમારા ટાકા તો જુઓ—અમારી અગીઆરી જુઓ. હા લાઈ ચાલો. અગીઆરી કે અગીઆરીકા બાપ !! આટલી સરખી વસતી ને મુઠીભર પારસીઓ સારૂ કેવો મોટો ધાર્મિક ધુળરો ? આખા યુરોપને જવાબ દે એવું મોટું મકાન અને સારા એશીયાને પુરા પડે એવા દસ્તુરજી ! એડન વાળા સાહેબોએ ટેલીફોન કરી સોડા, લેમનેડ, આઈસ વગેરેની નવાજેશ. મોકલી આપી હતી એટલે પવીત્ર

આતશ ખચારો જરા વીસરાઈ ગયો એમ કનફેસાઉ ક-
વાની મારી ફરજ છે અમારી સાથે જે નગ્થોસ્તી
બુચીઓ ઈંગ્લેન્ડ કાકે કોઠ અને સાદરાની ટોપીમાં હતી
તેઓ તરફ દસ્તુરજી બાપ બારે ડોળે જોયા કરતા હતા કે
રખે કાઈ જુદાદીનના સનાતનનું અલેખર જાણુ અજાણુ
પવીત્ર એડન મુકામે આવે! હવે અમારા ટાકા જુઓ—
ટાકા જુઓ કરી એડનવાસીઓ જીવ ખાઈ જવા લાગ્યા
કે બધા ઉપા ટાકા બજેરે એમના એમ! ખોદા ખાતર
વાતમાં જીવ નહી! નગ જાણે ચાગ પાચ પાઉ બજાગના
કુવા અદર શુ કગમત છે તે હું હજી સમજી શક્યો
નથી મુકા ટસ ને વળી કદના મોટા કુવા જેટલા મારી
નાસીપાસી જોઈ એડનવાસીઓ લગાગ ડાચવા દેખાયા
તેઓ કહેવા લાગ્યા કે એ તો સાઈગ્સના વખતના છે,
કોઈ કહે ખોદાયજીએ ઉપગથી કપખીની મારફતે ઉતારી
નોકલ્યા—કોઈ કહે આડખથી ખરી પડ્યા પાણુ હશે
તેમાં શુ મોટી વાત? સાઈગ્સ અને કેમજાઈસીમના
વખતના મહાન બાધકામ અને કોતરકામો, ઈજીપટના
પીગમીડ અને એલોગના ગોફા આગળ આ નકકર પહા-
ડમાંથી ટાકા કોની કહાડ્યા હોય તો તે ખુદ બાપા આદ-
મના વખતના હોય તોખી તેમાં શુ મોટો નખ વગાગના
સીંહ માર્યો? પાણુ જોજો રે, પુરોપ જતા પ્રવાસીઓ, જો
તમારે એડનના લાકખીય થવું હોય તો આ ટાકા જોઈને
ખોટાખી હજીના આવી જન્મે ને ન જોઈતા પાચ પચાન્ન

સવાલ પુછજો, નહીં તો હેનકમા ખપશે. એડન, એડન! હુંકાની રાડને હમકો બારી! વેલાતથી મુંબઈ તારના એક શબ્દના પોણાએ રૂપીઆ ન એડનથી મુંબઈના અઢી રૂપીઆ! પણ ચાલો હવે. એડનનો પીછો છોડો. સ્ટીમર ઉપર જવાનો વખત થયો. સાહેબ સલામ. પાછું ફરતી વખતે વળી બાકી રહેલો ગોળાર્ધ જોઈશું.

હાલ તો અહીં ખસ કરું છું કેમ જે જો ઘણું ઘણું આપી દઉં તો ખરથી જલદી ખુટી જાય એ કાંઈ ડાખસા મારવાની વાત નથી. જરા સ્વાદ લઈ લઈને ખાવાનો માવો છે. હું કંઈ તરેહથી તમને યુરોપમાં ફેરવી લાવનાર છું તેના આ માત્ર નમુના આપ્યા છે. જો આપની મગજે મારફત મંજૂર થાય તો વાચનો નહીં તો હવે પછીના અંક છોડી દેજો. કોઈની કંઈ જખરદસ્તી છે બા !

કેમ, હવે એડનનો પીછો છોડશો કે નહીં? સ્ટીમરપર લાગર ઉચકે તે વખતની ધમચકરી હું ઘણા વર્ષો સુધી વીસરીશ નહીં. કોલસાની રજકણોથી શીહા લેખાસ પહે-રેલી “એશીયાના” કુ કુ કરતી આગળ વધી, પણ આ વાર જો સોલી શેક થઈ નીકળ્યા તો કમબખ્તી જાણવી. ખીસામા હાથ ઘાલીને અલગના અલગ ફર્યા કીધામા શોભા છે, નહીં તો જ્યાં હાથ મુક્યો ત્યાં કાળા છાપની વંદામાણી મળશે. નીચલા ડેક ઉપરથી તમારી કેબીનમા જવું હશે તો કોળીજના હુગર અને ઈંડાની બાસકીરો તથા માછલીના વન ઉપરથી કુદાવી જવું પડશે.

કેખીનાની લાઈનમાની હુઆમની દુકાન આ વાર અલોપ થઈ ગયેલી દેખાશે, કાગણુ કે અસા ને અસપી, બ્રશો અને શીશા સપળા કોણુ જાણે ક્યા ગેળ થઈને ત્યાથી માલ લેનાનો રસ્તો કીધેલો એટલે હુઆમની દુકાન ક્યા હતી તે માટે કીનડરગારટનની સીસ્ટમને યાદ કરવી પડશે પણ “સીસ્ટમ” અજળ થીજ છે સ્ટીમર દસ મેલ કાપે નહી એટલામા તો ધમધમ કરતા બુબાઓ અને સેલ-ફોની ચપલાઈથી એક ક્યાકમા તો બધું સફમ સફા પેલી હુઆમની દુકાન જાણે પાછી કોઈ તલેસમાતથી તેની આગલી જગાએ ગોમ્વાઈ ગયેલી અને આઝ ઉપર ડાગની જાત નહી

આહ! પણ આએ એકદમ તપોટો શાનો પડે છે? રેડ સી, મારા રફીકો, રેડ સી! જે સાબજ્યુ હતું તે આબાદ ચામડીએ સેહેબુ ગરમી નો કહે જે માર કામ, સદરાનુ સત્યાનાશ, કાલરોનુ ખાનુ ખરાબ, બુટના રખ-રના તળીઆ પીગળી જાય તે હુબગ બાદ, બાકી બીજુ બધું ખર! કેકપર તો આજુ નાણાય નહી, પણ સુના ગયા કે કમબખતીના પારાવાર! અમલ ઇમાની ઇતિ-હાસમા સાત હફતેખાનોની ક્યા આપણે વાચતા હતા તે માહેનુ શુમાઈ ગયેનુ એકાદ હફતેખાન આ હશે ગાતના ખાધાનુબી મુઝ પડે નહી, જોકે માથા ઉપર ઇલેક્ટ્રીક પખા ધરફડી મારે હુ ખર કહુ છુ કે આ ચાર દહાડા ફક્ત ઇંડાની અકુરી, જગક પુડીગ ને એમદ બે તળેલી

લાછની વાણી ખાઈનેજ હું સુઈ જ્યા કીધો. ઇંગ્રેજો
મારા વહાલા હી હું કરતા જાય ને અંધારી કોટડીમાં
ગજખ દેસવ્યાજ જાય. ઉપરથી પરસેવો પાડવા વીહીરકી
સોડાનો માર. તેમાં વળી સમુદ્ર માતાને વાઈ ગોળો થઈ
આવ્યો, ખોટને લયક વા થઈ અને નીચેથી ઓ—ઓ—
ના મનરંજક અવાજો આવવા માંડ્યા. રાતના મેજ ઉપર
ફરફટ કલાસે ૮૦ જમણુ કરનારા ઉતાડને બદલે ફક્ત
૧૮! એ તો મારો ઉકર બપરથી અગાઉ કહેતો હતો
તેમ “લેઈને તમારે ને બેઅંડાજે ખાય તે પછી એમજ
તો.” પણ તા. ૨૯ મી એપ્રિલે સર્વેના દીલ ખુલી ગયાં,
કેમજે મરહુમ કાબરાઈ લખી ગયા છે તેમ :—

“પણ પળમાં પાછું એકાંતરે
સમુદ્ર થઈ પડ્યો ચાંતરે
રડશે નહીં કોઈનીખી માતરે
જોડા હાથ સાયરે લાઈ

તોફાન ગયું વીલી—તોફાન ગયું વીલી.

મગનના સગન થયા શુભ, વધન ગયું વીલી.”

“ઓશીઆના” પાછી સાપની ધેરે સડસડાટ ચાલી.
આવતી કાલે સુએઝ આવશે, તેની બહારમા ઉતાડએનાં
દીલ ખુશાલ થયા અને કોઈ કરતી કારવતી છેલ. છખી-
લીએને એક સોરતી કહાડવાનો શોખ થઈ આવ્યો. સર્વ
ઉતાડએને અરજ કરવામા આવી કે તમારી પાસે જે
કાંઈ નજીવી ચીજ ફાલતુ હોય તે આપવી અને તે ઉપર

સોરતી કહાડવી દર ટીકીટના નંબરના આના ૮. જુઓ પછી ટીકીટો ભરાવવા માટે બાનુઓના પટામણા. તમારી દાદીના હાથ ઘાલવાનું જ બાકી રાખે એકની ચોપડીના બે નંબર લઈ આવ્યે કે બીજા આવેલી જ છે. જે કોઈ વધારે નંબર ભરાવે તેની ઘણી ઉકમર્થ એટલે જ નંબીને બેસવા નહીં દીધે. આપરે તો આવા ને આવા દીલના ફુલ્લા એટલે ટીકીટો ભરાવવાની ભારી ધમચકરી ચાલતી હતી તેટલા બે કલાક કેબીનના જઈને ઉઠી ગયા. તોબી બે ફારીઆમાંથી બચે નહીં. હું અત્રે નોંધ લેવાને મગર છું કે સર્વેથી પહેલી ચોપડી મીસીસ ગ્લેન તાતાની ભગઈ ગઈ હતી જે આગલા અકોના વર્ણવ્યું છે તે મહાગાન સાહેબ અલખતા સોએક નબર ચીરાયા. રૂપીઆ ખાચસેને મુનારે લેગા થયા, તે ગરીબ અશક્ત સેક્સનેની મદદના આપવાના હતા એટલે એક કાકરે બે પક્ષી માગ્યા જેવું હતું પણ સોગતીને વામને શુ ચીજ આપવી? કોઈએ ગ્લેન સાહેબો દાખડો આપ્યો, કોઈએ ચામડાની પાકીટ આપી, કોઈએ સાબુનો બાકસ આપ્યો, કોઈએ હાથમની દુકાનમાંથી પોમેટમનો ચપુ વેચાનો લઈ આપ્યો. મારી પાસે તો કાંઈ હતું નહીં એટલે એક મારા ભાળા મીત્ર હાથના જાપાનીસ બાકસ લઈને ગમ-ગયા કરતા હતા તે નેચણના હાથમાંથી લઈને જે ગ્લેન પાડવાની આફ્ર કીધી અને બપકાનાં જઈને કપટાન સાહેબના હાથના મુકીને સેડેનાન ડાબો કીધો. જોયું ?

દોસ્તની મેહેનત બચાવી ને વગર ખરચે માન મેળવ્યું. સાજના પાંચ વાગતે સોરતી નીકળી અને જે મહાન પુરૂષો હુમરો રૂપીઆની દરકાર ન કરે તે લોક નાના નાના છ આઠ આનાના ઇનામ માટેથી બાવાજીના બુચાઓની પેઠે ખુશી ખુશી થાય. મનેખી એક મણુ આનાનો પાનાનો કોહલો સડેલો કાંડે લાગો, જે હજી એક યાદગારી દાખલ મેં સાચવી રાખ્યો છે. તે રાતના વળી ફેટલાક સાહેબોને નાચવાનો શોખ થઈ આવ્યો. કેકે ઉપર પીઆનો આણી મુકી, વાવટાઓથી સાણગાર સંજ્યો, નવી ઇલેક્ટ્રીક લાઈટો ગોઠવાઈ અને પછી નવ વાગે

“નામ ગો કામચી દારા મદી”

સ્ટીમર ચોલ કરે અને વીસ વીસ નોડાઓ એકેકસે પગલગીરી કરીને નાચીને હાફી જાય શીખામણ—તમે મારા જેવા ‘ઓલ્ડ ફ્રાન્સીસ’ હો તો કાંઈ એવા વેલા એડા કહાડવા જતા ના, નહીં તો પગની પાતલીને આચકો આવશે તો પાછા સુએગ્રથી ફરવું પડશે. મુગા મુગા એક ખુણામા બેસીને રચના જોવામા મોટી મજા હો. જોવાનું બીશીયાર, નીસાસા નાખવાનું બેશુમાર, ખેન કોટકે હુમરો હજ્વર પાણુ બોલતા ના, ખખરદાર!

અરેરે, પણ તોખાહ! આ ગરમી કે લુહારની ભટ્ટી? કેબીનમા તળાઈ એક તો નરમ પાટીયા જેવી, તેમા એવી ગરમ થઈ ગયલી કે એક મીનીટ ખરડો લગડાય નહીં તેમા વળી કેબીનનો સાથી જો લગાર બદને બનામે

ઈન્દ હોય અને ગરમીની દેહ સાથે જરા દેવના કસ-
વાની દેવ હોય તો કેળીનમા નાનખટાઈ વાત્રુ સારી રાત
કેન ચાલતુ હશે તેનો ખ્યાલ કરવાનુ આપનેજ સોંપુ
છું—કેન જે તે વર્ણન કરવાનુ મારી શક્તીની બહાર
છે યા ખોદા, યા ખોદા કમતા રાત કહાડી અને જુવુ
ઝઝકનુ ચોટ હોવામાથી દેખાવા માડ્યુ કે મારી ભુસકો
ને અપર ડેક ઉપર દોડ્યા જેઓએ મારા જેવી
સુખવાસી રાત કહાડી હશે, તેના વણા જન
ઉઘાડે પગે પટાક પટાક બીની ડેક ઉપર રેલીપીગ
સુટમાજ ફરતા હતા મને કાંઈ એમોજ ખ્યાલ બેસી
ગયો છે કે માણસના ગુણ દોશની પરીક્ષા તેના નખ
અને નાક ઉપરથી થાય છે નાક તો સારો દીનસ જોનાના
મળે પણ આહ ' સાહેબ લોકના પગના નખનુ શુ
એકઝીમીશન ' અત્રેજ આ એકજ ટચકો કરી સમાપ્ત કર
છું, કે હું જો આવા નાગુસ્તાનનો માલીક હોઉ તો ઉઘાડે
પગે ડેક ઉપર ન આઉ

પણ ચાલો, માડીનાજો ગતના નવને સુમારે નામા-
કીત સુએઝની નહેરમા યેમ આહાહા ' નોશીઉ લેસેખ્ત,
તારા રૂંદ ઉપર હજારો હજાર દુરુદ હોજો શુ દેખાવ
યારો ' ચાદરણી રાત અને "ઓશીઆના " ની નાળ
ઉપર હથેથી એક હજાર કેનડવ પાવરની ઇલેક્ટ્રીક લાઈટ
લગાડેલી તેનો લાખો ને લાખો સહરેટો પુછડ્યા તારાની
યેં નહેરના પાણી ઉપર લગબગ પાચ માઈલ સુધી

પડે અને તેમાંથી સ્ટ્રીમર બગલાંની પેઠે ધીમે ધીમે—
 ઘણીજ ધીમે—ચાલી જાય આ દેખાવ જીંદગીમાં એક
 વાર જોવાજોગ છે. નહેર ઘણી તો ૧૫૦ ફીટ પોહોળી
 હશે. કોઈવાર સામેથી સ્ટ્રીમર આવતી હોય તો તેને
 એક બાજુએ કરી દોરડાંથી-જકડી-રાખેલી, બે બાજુએ
 ફીનારા ઉપર નાનાં છાપરાં, કનાલ કંપનીની આફીસો,
 બંગલાઓ, રેતી કહાડવાના ડ્રેડજરો વગેરે આકર્ષમાલનો
 દેખાવ કબુ વીસરાય તેવો નથી. સર્વે સાથે સવારના
 પોહોરમાં હુંબી થઈ ક્લાસ પાસી-જરોની નાળપરની
 ડેકપર ગયો—તો, ઈસતફર અલ્લા—શું ધારો છો? ત્યાં
 એકસો ફીટ સમચોરસ જગામા લગભગ છસો માણસ!
 પણ જરા સખર કરો. મારા શબ્દોને જાલાસો કરવાની
 જરૂર છે, નહીં તો તમે માનશો નહીં. માણસ જાતમા
 સ્ત્રી પુરૂશ અને પોરીઆ મળી સુમારે ૫૦ હશે, પણ
 સાથે માણસના અસલ બાપદાદા; વાદરા લગભગ
 ૫૦૦! કોઈ અકગ વેપારી કાનસના વેપાર અર્થે આ
 આદમજીએને આસેલીઆથી ભરી લાવ્યો હતો અને
 તેઓ તથા તેઓથી જરાકજ ચઢીયાતા દેખાવના પુરૂશો
 તથા સ્ત્રીઓની લેખાલેખ; તેમા બકરા, મેંઢાં, મરઘાં,
 વગેરેનાં ચરકાનથી એવો તો પચરંગી મસાલો બની
 રહ્યો હતો કે નાકનો દાડો ફાટી જાય. પેલા ઉતાડ્યો
 આ ચરકાનની ગરમીમા અને રેડ સીના તપોટામાં કેમ
 ટકતા હશે એ મારી અગ્રયણી છે! વાસના સંબંધમાં

તો સમજ્યા કે:—

“ડફગરના ધરમા બવાડી મુઠ
તો કહે મધ મળતી મધ”

પણ આ વર્ણનમા હું મારી માનીતી મુએઝ કનાવને
ભુલી ગઈ છું એ રૂયેરી સુતેલો સાપ તેના ભાગીદારને
સોનાના ઇંડાવાળા મૃગ મમાન થઈ પડ્યો છે દરરોજની
એની આનક સરામરી લાખ ડપીઆ. જટલા ટનની
સ્ટીમર તેમાથી પસાર થાય તેથી લગભગ બનણી
શીવીંગ પસાર થવાની ફી. દાખલા તરીકે “આશીઆના”
પાચ હજાર ટનની હતી તો તેને કનાલનાથી પસાર થઈ
જના દેવાની સુનારે ૮૦૦૦ ડપીઆ ફી એવી તો સેકડો
સ્ટીમરો દર માસે નાહેથી પસાર થઈ જાય છે અને તે
લોક પાસેથી કંપની દોકીને દાખ લે છે આ રીતે પાદ-
શાહી પી એડ એ કંપની દર નાસે કેટલા હજાર
ડપીઆ કનાવ કંપનીને આપતી હશે? અવખતા બેઠ
બાનુએ અમારનનાર રેતી ધસી પડે તે સમી કરવા માર
ટ્રેડજરો રાખનાની તથા કનાલનાથી આગમોદોની આન
જ તાર મારફતે “રેગ્યુલેટ” કરવાની નજરે માટી ખગ-
ચાણુ બોખનદારી આ કંપનીને માથે છે પણ તે છતા
ભાગીદારો નેહાલ થઈ ગયા છે, યાને દરરોજ તેઓના
ધરમા કાચુ સોનુ આવે છે કનાવ સુનારે ૫૦ મૈવ
લાખી છે અને તે પસાર કરતા સુનારે ૧૦ ક્યાક લાગે
છે પણ જે નહાન લેખએ આ પચાસ મવનો જમીનનો

કકડો કાપી નાખીને બે ગંજાવર મહાસાગરોને નેડી નાખ્યા તે લેખને ધન્ય છે !

પ્રકરણ ૨.

પણ હવે સુએઝની નેહરનો પીછો મુક્યે, કારણ કે જગજાણીનું પોર્ટસર્થદ આવવાનું છે ને ત્યાંની ઘણી ઘણી સાંભળેલી નામચીન વાત નજરે નોંધાતી છે. બધા ઘણી ઉલટમાં છીયે એટલામા ઝાઝપર સનાનના સમાચાર ફેલાયા કે સેકંડ ક્લસમાં એક ઈંગ્લેન્ડ નર્સ તાવથી બીમાર પડી છે અને તે કેસ વખતે પ્લેગનો હોય એવી બીકથી પોર્ટસર્થદના સતાવાળાઓ કીનારે ઉતરવા દે કે નહીં બી દે. તોખાહ, થું નાસીપાસી! નર્સ કેમ છે, કેમ છે કરી હર પજે નેવી તેની ખબર પુછાતી હતી એટલી ભલા રશીયાના ઝારની પણ નહીં પુછાતી હશે. એ વળી નવનો ઘડો ક્યા નડવા આવ્યો. આખરે પોર્ટસર્થદ તા ૦ ૧ લી મેએ આવી પહોંચ્યું અને આગળોટા પીળો વાવટો ચહુડાવી ખુશ ખબર કીનારે પહોંચાડી કે બાપુએ નોઈ તપાસીને અમારી મુલાકાત લેજો, અમારે તાંહાં લગરીક સનાનના સમાચાર છે. ઈંગ્લેન્ડની સતાવાળાઓના ડાક્ટર સાહેબ વહાણ ઉપર આવ્યા. મુઆ, લાલ તુતી નેવા, કોઈ દહાડે મરે નહીં તેવા. સાથે પીળો સારા બાધેલા ઈંગ્લેન્ડની સીપાઈઓ. ડાક્ટર સાહેબે નર્સને

તપાસીને મત આપ્યું કે તેણીને સાદી તાવ છે એટલે ઉતાડ્યોને કીનારે ઉતરવા દીધામા આવશે. એકઝામી-નેશન ફારસ નંબર વન. હુરરે, હુરરેના અવાજોથી ડાકટર શાહેબને નવાજ્યા. નર્સને ઝાળીમા નાખીને કીનારે આસ-પીટલમાં લઈ ગયા અને અમને નીશાળના છોડાઓને છુટી મળી.

નીચાળે સવેને નડે કંઈ કુટયો,

છુટે તો પછી માકડો જેમ છુટયો

ભાઈઓ, જો પાર્ટસર્જન્ટમા ઉતરવાના હો તો મારી શીખ માની લેજો. દાનખ ઘણું કદમાં વધી ગયું હશે અને અવેના અગાણીત પાપીઓ ત્યાં જઈ ભરાયાથી બહુ ગીચ થઈ ગઈ હશે એટલે દાદારે કટાળીને એક કકડો ભાઈ નાખીને ફેંકી દીધેલો જણાય છે ને તે કકડો આ પાર્ટસર્જન્ટ છે. આખા યુરોપ, એશીયા, અમેરીકા, આફ્રીકા, અરેબીયા, વલસાડ અને નળ જાગરયા સર્વેથી નાપાકમા નાપાક કચરાની અહીં એવી તો જગ્યા ભરાઈ છે કે જેનું ચીત ચીતરવું મહાત્ત છે. કાળા મેલા નખ-વાળા ઘટાલીઓ, હાથનું મુકેત્રુ પગે નહીં રહેવા દીધે એવા તુરકોમાનો, બાર બાર વર્ષના પણ બાવન વર્ષના જેવા પાપી અગળ પોરીઓ, જનજનની નવ વરસથી તે નેવું વરસની હર દેશની પાપીણીઓનો સંગ્રહ ફક્ત આ મુઠ્ઠીમર મુલકમા પગેપગ વીટળાય છે. મારા યુરો-પીઅન અનુભવી મીત્રાએ અગાઉથીજ મને કહ્યું હતું

કે નો કીનારે ઉતરો તો એકલા માંહેના ભાગમાં જતા ના. જ્યો તો સાથે બકલવાળો ગાઈડ લેને ને તેનાથી બી ખુબ હુશીયાર રહેજો. સમાલજો કે પોર્ટસાઈદ મહા પાપીમાં પાપી નગા છે. ને તમે છાંદગીમા નેવી કમ-કમાટ લરી વાત સાલળી અથવા ધારી ન હુશી તે અહીં નોશો. પણ એટલું બધું તે શું છે, ચાલો તો ખરા. ખાંડીબંધ મધ્યાઓ “ઓશીઆના” આગળ મારામારી કરતા હતા તેમાથી એક પસંદ કરીને અમે ચાર જન બેઠા. અમે પહેલાથીજ બોલી કરી હતી કે કીનારે ઉતરવાની એક શીલીંગ આપશું. સ્ટ્રીમરથી કીનારો સુમારે સો એક ફીટ હુશી પણ સમજ્યા. ટાઈમ થોડો એટલે કોણ રકત્તક કરે એમ મનથી ધારી લઈ કીનારે ઉતરયા. નેવો પગ કીનારે મુક્યો કે છાતીએ લટકાવેલા “બિડન” વાળી અને “બેડન” વગરની નજો લાગુ પડી. “સર, ટાકી ઈંગલીશ, ફ્રેચ, રૂશીઆન, ઇટાલીઅન, જાપાનીસ, સર, ગુડ ગાઈડ, સર શો એવરી થીંગ, કેન કેન ડાનસ એવરી થીંગ.” પણ અમને ગાઈડ નોઈતો ન હતો. કારણ કે અમારે શેહેરના એબલગામણા લાગમાં જવું ન હતું. પણ પીછો છોડે સારે કે. સર ગુડ ગાઈડ, ગુડ ગાઈડ કરતો માથું ખાઈ-ગયો એટલે નાચારીએ અમારી ચાર જનની પારટીને એક કલાક ફેરવી લાવે તો એક શીલીંગ આપશું કરી સાથે લઈ લીધો. પેહેલા તો આ ગાઈડ દમખર હતો. ગોરો યુરોપીઅન નેવો, માથે લાલ

ઠરકીશ ફેઝ અને અંગના સફેદ દ્રીલનો સુટ, પીળા
 છુટ સાથે અચ્છો લાગતો હતો. મેં પુછ્યું કે 'તું શું
 મુસલમાન છે?' તેણે છાતીએ હાથ દઈ ઘણી મગરૂરીથી
 જવાબ દીધો. "મુસલમાન અલહમ દુલ અલ્લા." અમારી
 સાથે મુંઝવણના એક મુસલમાનીન અહસ્થ હતા તે તરફ આગળી
 ખતાવી મેં કહ્યું જે આ સાહેબની મુસલમાન છે, હે !
 નહીં હોય, ખરી વાત? આપનું મુબારક નામ શું ?
 મારા મીત્ર ઉત્તર દીધો કે "મહેરઅલી" તાબડતોબ પેલાએ
 તેમનો હાથ પકડી આખમા ચાપ્યો અને ઘણા હર્ષથી
 બોલ્યો. "ખાદાના શોકરાના, હવે મારા જીવને કુમાર
 વળી." શું આ માહમદીઆનોમા ધર્મની પ્રીત અને એક-
 દીલી છે! આક્રીન! આ પછી અમારા ગાઇડનો ચેહેરો
 ખહુજ શાદમાન ખુલી ગયો અને તે ઉલટથી અમને
 જગેજગ લઈ જવાનો આગ્રહ કરના લાગ્યો. પણ ખદ-
 ગથી તે બજાર સુધીનો એકજ મોટો વેપારી રસ્તો જોશો
 નો બસ છે. આખરુદાર ચોર્ટસઈદ તેમા સમાઈ જાય
 છે. ખુની, ફાસીગર, ચોરાટીઆ, અમાગીયા, હુવસી,
 જીંકા, જીંગારી, ખોટા સીક્કા બનાવનાર, ફારજર,
 પરજર તમામ રદ બાતલ થયથી ખવકને જ્યારે ધર્મી
 આસરો નહીં આપે ત્યારે તેનો ચોર્ટસઈદના હાગ થનો
 દેમાય છે. રસ્તે ચાલતા ખવીસ ઇટાલીયન અને હુજી-
 ગોવીનીયનો અને રોમાનીયન મરદ અને સ્ત્રી એવા મળે
 છે કે નેમને જોનાજ કુદગતી રીતે વેસ્ટકોટ પાકીટના

ગજવાં ઉપર હાથ જાય છે કે રજે તેના પગ થઈ જાય. એવું પોર્ટસર્ઈદ નામચીન છે. નજીસ ચીજો અને વ્યસની તથા બેઈજતી પુરુષોને કામની દવાઓ અને બીજી સામગ્રીઓ ખુલ્લી અરખ છોકરાઓ અને મુરોપીઅન બદમાસો વેચે છે. હું એકજ દાખલો આપીશ. અમે મુખ્ય બજારમાં ફરતા હતા, એટલામાં એક ચળરાક મેલો ઇજીપ્શીઅન દુકતો સુમારે નવ વરસનો અમારી પાસે આવી ઘણીજ નજીસ માંગણી કરવા લાગ્યો. જ્યારે અમે તેને ધમકાવીને કહાડી મેલ્યો ત્યારે છેક પાસે આવીને હલવેથી બોલ્યો “સર, ડર્ટી કાર્ડગ? વેરી ડર્ટી, વેરી નાઈસ.” તેણે પોતાના એક હાથમાં કાંદી વેચવાની પેટ્ટી ધરેલી હતી અને બીજા હાથમાં મુઠ્ઠીમાં છુપા નાહનો કાર્ડ પકડેલો હતો. અમારી સાથના એક ઉતારથી લાલચ ચોલાઈ નહીં. “હાઉ મચ” તેણે હલવેથી પુછ્યું. જવાબ વાળ્યો “વન શીલીંગ સર, બી કવીક સર, પુલીસમેન કમીંગ.” પેલા ખરીદનારની ઘણી મરજી કે કાર્ડ ઉઘાડીને જુએ કે નજીસાટ કેટલી હદ સુધી પોર્ટસર્ઈદમા જાયજ છે પણ તેટલાં તે પોલીસમેન આવીને પુછવા લાગ્યો કે “તમે બધા જન શું કરોછો?” પેલા નાદાન છોકરાએ જવાબ દીધો “નથીંગ સર, સેલીંગ માચીસ.” આમ બોલી પેલા કાર્ડનું પાકીટ ખરીદનારનાં ગજવામાં દેસવી દધને ગુપચુપ શીલીંગ લઇને સીપાઈ ન જોય તેમ પોતાનાં ખીસામાં ચલાવી દીધી અને ત્યાંથી વટ્ટી ગયો. જેવા આગળોટ ઉપર ગયા

કે ખરીદદાર લાઇએ કેળીનના પાકીટ ઉઘાડી જોયછ
તો કાઇજ નહી, ફક્ત ચાર દોઢીએ મળેછ તેવો કોહલો
કાજો રમવાનો પાનાનો કાડે! શેહેતાનઝદા ગુટાણુ જેના
પોરેઆએ નાટક લઈને ખપાવા મનાવા જેવા હાહ્યા પાક્કા-
ને ખનાવ્યો!! જ્યારે આ વાત અમેએ ખીજ વધારે
ચગાર ઉતાર્યોને કહી ત્યારે તેઓ સામા પેટ પકડીને
હસવા લાગ્યા કે એ તો ઘણી કામન ત્રીક છે ચેલા પાલીસ-
ના સીપાઈ તેમજ છોકરો સંવળા મળેલા અને એનો તાગડો
રચેલા કે જેવો તમે કાડે હાથમા ધર્યો કે આખાદ તેજ
વખતે પુલીસમેન આવીને વચ્ચે પડે કે જેથી ગભરાઈતે
તમે શીલીગ ઝટી દો વાર, એખી શીખ્યા, કાઈ દહાડે
કામનુજ છે ત્રણ વાગ્યાનો સમય થયો હુશે એટલે
સોસ લાગી ચાલો જરા આ પીછએ એક દુકાન ઉપર
માખની કાની કેટલાક “સાહેબ લોક” ભમ્યા કરતા હતા
ત્યા જઈને બાહેર માડેલી નાની ટેબલો ઉપર બેઠા અને
ભપકામા આ માગી હાઆઆ માહેબ, લાઆઆયો
સાહેબ આખાદ આપરા હાડા શેકનો અનતાર આ ચાર
કપ આવી તે ગટાવી ગીયા મે જોયુ કે હુમેશ મારવાડી
થવામા સાર નહી જરા સખાવત દેખાડનાનો આવો સસ-
તો લાગ ફરી મળશે નહી, કરીને મે પેસા ખેચી કહાડ્યા
ચાર કપના કેટલા? ત્રણ રૂપીઆ સાહેબ!! એ તારો દાદો
દરીયામા જાયરે તારો એકક કપના બાર આના!!!

‘સખાવત કુનદ નેકબખત અખતીઆર,
પણ સખાવત તો અવળો નીકળી ગઈ ચાર’

સા ખાસડે તોળાહ કીધી. કાન ચીમટયો. ઘાટસંઘદમાં ફરો ને કાંઈખી લેઓ કરો ત્યારે બળે વાર પુછીને ભાવ નક્કી કરીને હાથ ઘાલજો, નહીં તો દાઝી જશે. પણ એ તો ત્રણ રૂપીઆ દંડાયા. અને જવા ઉડ્યા તો એક દેકારો માળપર બેંડ વાળું વાગતું હતું. નીચે એક લાંબી દાદીવાળો ફ્રેચમેન લાંબા લાંબા હાથ કરી કહેવા લાગ્યો “ઊપર જઓ સાહેબ, કાંઈ પૈસા આપવાના નથી.” અને ઊપર ગયા તો દીવાનખાનું ખુબ સણગારયું હતું અને એક બાજુએ યુરોપીયન સ્ત્રીઓનું એક સ્ત્રીગ બેંડ મ્યુઝીક વગાડતું હતું. બીજાં ખુણામાં લીલી બનાત બીછાવેલી એક જુગારની ટેબલ મુકી હતી અને પાસેજ એક નસીબનું ચક્કર ફરતું હતું. ચક્કર ઊપર ગોળ ફરતાં નંબર પાડેલાં. તમારે ગમે તે નંબર ઊપર ગમે તે પૈસા મુકો અને ચક્કરને આંચકો આપો ને જ્યારે તે ઉભું રહે ત્યારે જો તમારાવાળાં નંબર આગળ ઉભું રહે તો તમે મુક્યા હોય તેના પાંચ ગણા પૈસા આપે, ને નહીં તો તમારો સીફો ઉચકી લીધે. આ રમતમાં ચાર પાંચ સાબુ સુકાલીયાઓ ગુંટાયલા હતા અને જીતીને અપાચપ પૈસા ખીસાંમાં તારતા હતા. તેમનો દેખાવજ એવો હતો કે બાંધી મારે તો કોઈ દોદીઆંના ચણા નહીં આપે. તેઓ જેવી ધાંધલથી ખીસામાંથી સોનાનો સાવરેન કહાડીને ધરાધર મુકતા હતા- તેથી મારા જેવો કાગડો અંબાઈ જાય એવું ન હતું. હું તુરત ચેતી ગયો અને મારા

મીઝાને અવળી બોલીમાં કહ્યું કે “ચોરેઆચોરે—સમાલજો
—આએ બંધા ચોરના બાઈ થંટી ચોર છે. ને બધી
તમને શીશામાં ઉતારવાની વાત છે.” ત્યાંથી તુરત ઉતરી
પડ્યા અને બંદર ઉપર આવી પુગયા કે ગાઈડ નહીં
મળે! તેવાણ કયે ઝરાબર લાગ નોંધને ગેબ થઈ ગયલા,
અને તેને બેઢલે ઇજ્જપશીઅન સીપાઈઓ આવીને ગાઈડ-
નું સરકારી દામ માગવા લાગ્યા. અમે કહ્યું કે અમે
ગાઈડને આપશું, પણ તે લોક એક રંગેનું સરકારી
પાટીઈ બતાવી બોલ્યા ને ‘બેડન’વાળા ગાઈડના કલાકની
બે શીર્ડાંગ લેજે બે કલાકની ૪ શીર્ડાંગ આપવી પડશે.
અમે આ પાટીઈ અગાઉ નોપતું નહીં કારણ કે પેલા
સીપાઈઓ તે છુપાવવાને જાણી નોંધને સરખાતમાં એધો
કરી ઉઠેલા. પણ અહીંબી ક્યાની લોહી હતું તે આમ
ચીલગપટમાં સપડાય કેમ. હું તુરત ચેલો ગાડો થઈ
ગયો અને કહ્યું ‘ગાઈડ? ગાઈડ કોણ? કોઈ બીજા
હશે, અમારી સાથે ગાઈડ લીધોજ નથી. હોય તો તે
અમારી સાથે હમણા હોય કેની!’ આમ ઘોસ મારી અમે
ભપકામાં નીકળીને પાછા અમારીજ બોટ ઉપર અહુડી
બેઠા. પેલા ગાઈડબાએ નોંધ કે આ ગડબડમાં નકામી
એક શીર્ડાંગબી ખાટી થશે એટલે છુપાઈને ચાળા નોંતા
હતા તે હસ્તા હસ્તા નીકળી આવ્યા. અમે બોટપરથીજ
શીર્ડાંગ ફેંકી અને ચાતું મુક્યું. યાદ રાખજો, મારી
આગલી શીખામણ—પહેલાથી દોકીદોકીને નકી કરવું,

કારણ કે પોર્ટસાઈદ બેહેસતનું મુકામ નથી. પણ આગુ ચલો, ખરી મળાહ હુય. મછવાવાળાઓ પક્ષા તે ખરાખર દરયાની અધવચે જોટ લઈ નઈને ઊભી રાખી અને દામ માગવા લાગ્યા. અમે એક શીર્લોંગ કહાડી આપી તો કહે “વોટ? વન મેન વન શીર્લોંગ, ફોર મેન ફોર શીર્લોંગ—નો ગો સ્ટીમર, યે ફોર શીર્લોંગ” આ તો માથેના મળ્યા. ફક્ત પચાસ ફીટ છેટાંની ચાર શીર્લોંગ. અમે ઘણીખી તકરાર કીધી પણ અમારી મુડી હાથમાં એટલે તે લોક દરીયામાં કરારે બેસી રહ્યા અને બોલીયા કરે. “ના હંબગ—યે ફોર શીર્લોંગ—વોન્ટ ગો શીપ” આપો—ઝાંસો—ગુલામના ખાધેલાએને—ચાર શીર્લોંગ ડામ દીધી અને આગબોટ ઉપર ગયા. યાદ રાખજો—આગલી શીખામણ—પહેલાંથી ઠાંકી ઠાંકીને નક્કી કરવું, કારણ કે પોર્ટસાઈદમાં સવળાન ફીરેસતાએની આલાદ વસતી નથી.

પોર્ટસાઈદનાં ખારામાં પડેલી સંખ્યાબંધ સ્ટીમરો આગ-ળથી લંગર ઉપાડતાં પાછી જીવને એક જાતની બહુજ રાહત મળે છે. સખબ કે પાચ મીનીટમાં એશીયા છોડીને યુરોપમાં દાખલ થઈશું. આહ! વેલાત, વેલાત, મારી બચગીના સ્વપનાનું ખરું સ્વરૂપ—તારાં પેટામાં શી શી કરામતો, ખરાબીઓ અને ખુબીઓ ભરેલી છે તે જોવાનો હવે વખત આવ્યો છે. પોર્ટસાઈદથી પચાસ સો મૈલ કાપ્યા કે પહેલોજ ઇટાલીનો કીનારો નજરે પડવા માડે છે. સી-

સીલીના કીનારા તરફ ખુલ્લી આંખ દીલચરુપ વીલાઓ અને મરોડદાર બંગલાઓ નેતાં ઉતાર્યોની આંખ ઠાકી જાય છે. મેલો તો એવા ઝડપથી કમાય છે કે દહાડાની રાત અને રાતનો દહાડો નીકળી જતાં વાર લાગતી નથી. નાહવા ઘોવાને અહીંથી છેલ્લી સલામ, સદરા બદલવાને અહીંથી છેલ્લા રામ રામ, હલકાં પાતળાં કપડાં પહેરવાં અહીંથી હરામ. કહાડો જડા સુટ અને ફેલાનલના શર્ટ. મસીનાની સામુદ્રધુનીમાંથી સ્ટીમરને વળી પાછો બદલુજમીનો ગલખો થઈ આવે છે કારણ કે અહીં રતનાગર સાગરનો જળ પ્રવાહ લગાર વાંકો ચુકો હોવાથી તુતકે ઉપર ટાંટીઆ કરતા નથી અને આપણા પુરાણા મીત્ર અવાજ “ઓ-ઓ-” પાછા કંઈ કંઈ સંભળાય છે. વળી પાછી ખાણની મેજ ખાલી પણ આ વાર જે હીમત રાખી કેક ઉપર થયો તે ઝીલ્યો. એક ગમથી સ્ટીમર ચાલે તેનાથી જરા દુર કીનારે આગગાડી દોડતી જણાય અને બેને જાણે સરત લાગી હોય તેમ મામલો નજરે આવે. ખરેખાર ઇંટાલીનો કોસતો યુરોપનું નાક છે. સાથે સારો આપેરા ઝાસ રાખજો ને નહીં રાખો તો કરારે બીજનો માગવાની જરા નકટાઈ તૈયાર કરી મેલજો, કારણ કે આટલા છલ્લા માટે કાચની તો જરૂર પડશે.

મકરણ ૩.

પણ હવે જીવ ખુશાલ કેમ છે? આવતી કાલે માર-
સેલ્સ પુગવાનું છે. કાળા લોકમાંથી છટકીને સાહેબ
લોકમાં જવાનું છે. ગોરા વેટરો “સર-સર” કરશે તે
સાંભળવાનું છે. ગોરા કોચમેનની ગાડીમાં બેસવાનું છે.
અરે આ હિંદુસ્તાનમાં ગોરા ટોપીવાળાઓની જટલી
અક્કડ ખમી હતી તે બધાંનું વ્યાજ સીકે વેર લેવાનું
છે. પણ ત્યારે મારસેલ્સ ઉતરવા અગાઉ એકવાર અંધારી
લઈ એશીયાનું બધું પાપ ઘોઈ નાખયે તો ઠીક પડશે
એવા વીચાર કોઈ અભાગીએ ચોંટાડીએ નાપાક શહેતાને
મારા હીલમાં મુકયો. જ્યારે કપડાં ઉતારી હું મારબલનાં
ચાર માણસ સમાઈ જાય તેવાં ટબમાં બેઠો ત્યારે મારું
ધકે કોણ બાણ ક્યા ચરવા ગયું હશે તે હું હવે કહી
શકતો નથી. યુરોપમાં જવાના હર્ષમા મેં બેધ્યાન એક
નળ જરા છોડ્યો તો, નરો પાકો સ્ટીમ સુમારે એક
ચમચો મારા પગ ઉપર પડ્યો. મેં જીલથી “હોટવાટર”
નો કાકે ઉઘાડ્યો હતો. એક જળરી ચીસ પાડી હું
રબરના દડાની પેડે ઊછળીને બહાર પડ્યો તો પગ ઉપર
ખાસ્સો મોટા ખતાસા જેવડો છાગડો. હું બહુજ નસીબવાન
કે તુરત કુદી પડ્યું, નહીં તો આખે શરીરે દાઝી જવાનો
સોદો હતો. એ પાણીના ‘કાકે’ની બહુજ સંભાળ લેવાની
નક્કર છે. કારણ કે જે ઉપર “ગરમ પાણી” મોટા
અક્ષરે રેચ લાશામાં લખેલું છે, તે પાણી નહીં પણ

અફલાતુન સ્ટીમ છે અને જરા નળ ઉઘાડતા આખો બાથરૂમ સ્ટીમથી ભરાઈ જઈને માણસને ગુગળાવી નાખે છે ‘બાથરૂમ’ પાસે પેલેવાથી પાણી ભરાવી નાખવામાં સુવાનતી છે વળી દરીયાનું પાણી એટલે આપણો સાબુ ચાવશે નહીં તેથી ખુબ યાદ ગાખવું. દરીયાના પાણીમાં સાધારણ સાબુ બીજકુવ ઓગળતો નથી ખારા પાણીના “સી વોટરસોપ” જુદો આવે છે પણ આ બવાગત વળગી તેનું કેમ કરવું? જાડગતો જાડગતો મારી કેબીનમાં ભરાયો અને સાથે “આકસાઈડ ઝીંક” હંપુ તે વેસેલીનમાં મેળવી પગ ઉપર લગાડ્યું અગત તો નરમ પડી પણ બીજા પદર દહાડા સંપાટ ઉપર કાન ચલાવવું પડ્યું

હાલ તુરત તો આ મુસીબતને અત્રે પડતી નાખ્યે કારણ કે સ્ટીમર ઊપર દોડાદોડી છે મારસેલ્સ-યુરોપની ભાગોળ આધિથી દેખાય છે પદર દહાડાની સફર તમામ થવાનો ઐયાન નજીક આવ્યો છે પેલેવાથીન સુનાનના સનાચાર મત્યા કે મારસેલ્સના ગોરા ન-તુગેએ બદર ઉપર હડતાળ પાડી છે એટલે સામાન ઊતારવાની મારા-માર છે ખેર, તેમાં આપણે શું કરશું જે સહિના રાહ તે વહુનો રાહ ‘ઓશીઆના’ ધીમે ધીમે જઈને ડાકથી સુનારે પચાસ ફીટ આધે બેઠી ડેક ઊપર એકબી ચોપચો ‘પોર્ટર’ નજો નહીં, હજારો ગોરા પોર્ટરો અદબ વાળીને તમારો નેના ડાકા ઊપર ઊભેલા પણ ત્રોઈ ચનડે કે વનડે

નાહી. સ્ટ્રીમરના સતવાળાઓએ સઘળા ઊતારના યોગ્યતા
 બે મોટી સ્ટ્રીમ ટગમ નાખ્યા અને અને કીનારે ઉતર્યા.
 હવે આહી હકતેખાન નંબર ત્રીજી શરૂ થયું. સઘળો
 સામાન કરેટમમાંથી પસાર થવો નોંધ્યે અને સહ સહિએ
 પોતાના દાગીના આગળ રહીને જોડીને તપાસાવવા નોંધ્યે.
 પ્રથમ સામાન હાથ આવે ક્યાથી! હજારો દાગીના ને જાત
 જાતની એક્સરખી ત્રકોનુ એવુ તો લેખમલેખા એકઝી-
 ખીશન હાથમળી રહ્યું હતુ કે એક કોથળો એલાર તો ખીન્નો
 પેલાર પડેલો. લગભગ બે કલાક હુ જોટી થયો ત્યારે
 મારા દાગીના જક્યા. એક તો મેં જ ભાશાની આવડત નહીં
 એટલે મુગા બેહુરાની ભાશામાં બધું કામ લેવાનું. ભલા
 ભલા ઇંગ્લેન્ડ સાહેબ લોકો જેઓ હિંદુસ્તાનમાં ઇંગ્લીએર
 ઉપર પડીને બોય બટલરથી હાકમી ચલાવે તેઓ ખીચારા
 આહી હાથમાં પોતાના કોથળા લઈને કુતરાની કાની હાંકતા
 દોડે. સર નાઈટો અને મોટા મોટા કરનલ સાહેબો નરા
 ગરીબ ગાય જેવા એમથી લેમ દોડી પોતાનો સામાન
 પોતેજ તપાસાવે અને ઊપાડીને બહાર ગાડીમાં લઈ જાય.

ચઢતી પડવીને જગ આધીન છે,

મુખ જટ વું માને રે.

મને આ દેખાવ નોંધ બહુજ રમુજ મળી—સીંહ અને
 ઘેટાને એક એવારે પાણી પાનાર એ દેશ તે ખરું. ભલા
 ધનેતર લૉર્ડ ને પાવલાની મજુરી કરનાર પોર્ટર બને એક
 એલાદના, એકજ રગના, એકજ હીમતના એટલે આહી

કાંઈ ચલે જાવ ખલે જાવની ધમક અથવા “યુ બ્લડી કુલ” ની થુક ઉરાડવાની ચાલે નહીં અહીં તો “હાડા શેક” નું સામું રાજ છે. લાઈ સાળ કાંઈ હીંદુસ્તાની મટકો ખતાવવા જાય તો થોળડકલાકનો સરખાવ સામો ઝીલવાનો સોદો છે. પણ એટલું ખરું કે મારસેલ્સના ફ્રેચ કર્કશનના અમલદારો જાતે નમનતાઈવાળા છે જો તમે બીલ્લસ નમે તો તે ગજ નમશે સામાન તપાસતા જો જરાબી ચે થી કીધી તો એક બોલ બોવશે નહીં પણ તમારા દરેક પોર્ટ-મેટો ઉપરથી નીચે સુધી ખાલી કરાવશે અને બધું ઉપરનું હું એવું કરાવશે કે પાછું રચતા બીજા બે કલાક થાય પણ જો નમાના થઈ “મીનીગો” બનીને કુચી કહાડીને આગળ ધરશે તો તમારું મોહ ફક્ત જોઈને ઉપર ચાકની નીશાની કરી આપશે એ લોક મુખ્ય તપાસે છે તે એ કે તમારી પાસે સીગાર કે દારૂ અથવા જુવેલરી છે કે નહીં. દરેક ઉતારને એક ખાલેલો બાક્સ ચીરેને શ્રી લઈ જવા દીધામા આવે છે બાકી તે ઊપરાત ભારી જકાત છે પણ મુલકે મુલકથી આવતા મુસાફરો કાંઈ કાચ્યા નથી, એવી એવી જાણસો પોર્ટમેટોમા રાખે થું કામ? ઘણાએ તો આવરજોટના આઠ ગજવા-હોય તો દરેકમા દશ દશ ચીરટ અથવા લેસના બડલ દેસવી દે, કારણ કે ઊતારના બદનપરના કપડાના ઝાડા લેવાનો ચાવ નથી વળી ઇટાલીની સરહદમા દાખલ થતા એવો કાયદો છે કે એક ચીરટ સળગાવેલી હોય તે માફ બાકી

બધાં ઉપર અતી ઘણી ભારી નજીત. એટલે સેલર બાવાઓ મોટી, એક કુટુંબ લાંબી, રતલના વનનની રાક્ષસી ચીરટ લઈ આવે. અને સેરહદમાંથી પસાર થતાં તેના છેડો સળગાવીને કુ કુ કરતા ખુશાલ કર્સ્ટમ હાઉસમાંથી પસાર થઈ જાય. કર્સ્ટમ સતાવાળાઓના બાપથી બોલાય નહીં કેમ કે એક સળગેલી ચીરટની બોલી! પછી તે ગણુ ઈચ હોય કે ગણુ ફીટની હોય. કર્સ્ટમના ઓરડામાંથી બહાર પડ્યા કે સળગેલા છેડો બુજાવી નાખીને એક રતલ તમાકુ એ રીતે વગર ફી આપવે પસાર કરી લાવે. મને તો કોઈએ કંઈ પુછ્યું નહીં એટલે બેએક કલાક ટાંટીયા તોડીને બહાર પડ્યા. કર્સ્ટમ હાઉસને ડાકે બહુજ નાહાંના. આપણા પ્રીનસીસ ડાકથી સુમારે આંદક ગાણું હશે. કંઈ સેંકડો સ્ટીમરો માટે અડોઅડ લાંગરેલી તે બચુકલી નેવી જણાયબી નહીં. અંદરન રેલવેની લાઈન, અંદરન હોટેલ, બાણુ નાનુ નેવું શેહર વસી ગયતું. રેલવેની કંઈ અગાણીત સાઈડીંગા હતી અને મેં પહેલીજવાર નોયું કે એક સાઈડીંગપરથી પાસેની સાઈડીંગ ઉપર ગાડીઓ લાવવા માટે શનટીંગ કરવાની જરૂર નહીં. આપણા દેશમાં તો એકુ વેગન કે ડબ્બો કહાડી નાખવો હોય તો એનજીન તેને ઘસડીને લાબે લઈ જાય અને પછી પોઈન્ટસમેન તેને બીજા પાટા ઉપર મુકે કે પછી એનજીન તેને બીજા પાટા ઉપર લાવી નાખે અને

ધકેલા ખાતુ પાછું જાય યુરોપમા સીફ્ટ જીટીન છે
 ને હુબ્બો કહાડવો હાય તેની તળેનો પાટો ઉચકાય
 અને એમનો એમ હુબ્બો એક મસ મોટો ૧૭ હાથનો
 ઘોડો આડો ને આડો ઘસડી લાવે અને પાસેના પાટા
 ઉપર મુકીને ઘોડો પાછો ચાલી જાય કે બે મીનીટમા
 સઘળું ખયાસ. સ્ટેશનને લગતું ન ટરમીન્સ હોટેલ તેજ
 કમપાઉડમા છે તાહા ઉતરવું ઘણું સુગમ પડતું છે
 કારણ કે એક મીનીટમા ટ્રેન પર જવાય છે એટલુંજ
 નહીં પણ હોટેલ રેલવે ક્ષાંતુ હોવાથી ઉતાર્યોને
 ટાઈમ ટાઈમ ટ્રેનોની ખર્ચર આપનામા આરે છે

સાથે રેલ ચલાણી પૈસા રાખનો

૧૦૦ સ્નાનટીમનો એક ક્રાક

૨૦ ક્રાકનો એક લુધ. (સોનાનો)

એક ક્રાક તે આપણા દશ આના

દશ સ્નાનટીમ તે આપણો એક આનો

જગે જગ ઇંગ્લીશ સાવરીન ચાલશે પણ નો જરા
 હુશીઆરી નહીં ગખી તો થાપ ખાઈ નથો કારણ કે
 દેખાવમા બને એકજ છે

સોનાના લુધના વીસ ક્રાક

સોનાના સાવરીનના પચીસ ક્રાક

સંભાળનો!

મારસેલ્સના ગળવર સ્ટેશન ઉપરથી પડોજે ટરમી-
 નસ હોટેલમા પગ મુક્યો કે નવી વેવાતી છદગી ગૂર

થયલી સમજવી. શું મોઢાં દીવાનખાનાં અને શું ઇલેક-
ટ્રીક ખતીનો નજગડો. કચથી બંધ બસત કીધેલા મસ
મોઢા વરંડામાં જમવા બેસીયે તો જાણે કોઈ રાજવૈભવ
મંદીરમાં બેઠા હોઈયે. ગોરા વેટરો, ઉચી બનાતના કાક
કોઠ અને ઇસકી કાલર સાથે હાથે મોજાં પેહેરીને વારનીસનાં
આણીદાર ખુટમાં આપણને આંછ નાખે છે. વળી
સર્વે વેટરો એવા ખુબસુરત અને મોહમાં મલાહી મેલી
હોય તો પીગળીને પાણી થઈ જાય એવા સફાઈદાર
જખાનવાળા કે ખીસાંમાં હાથ નાખતાં છવ ખખડતો
નથી. આપસે આપ સોનાનો સીકો પીગળીને હથેલીમાંથી
ગરપ થઈ જાય છે. કંઈ સેંકડો મુસાફરો નાની નાની
જમવાની ટેબલ ઉપર બીરાજે છે અને તેઓની આગળ
સ્વપ્ન્યાબંધ સોહમણા વેટરો નોકરી બજાવે છે, પણ
તેમનાં પગલાંનો અવાજ જાણે મખમલની તળાઈ ઉપર
ચાલતા હોય તે મીસાલ છે. મોહમાંથી એક હુંકારોબી
નીકળતો નથી. અરે યારો, તે વાર મેં મારા મુંબઈના
“એસનસ આફ એસેશોટીઝ”ની લંપટવાળા બખરચી-
આને કેવા યાદ કીધા. નો આલબ્લેસ બાગમા બસો
મારસો જનનું ખાવાનું હોય તો શું તેમની ધમાધમી, શું
એક બીજાપર હુકમ ચલાવવાની ઢિલટ, શું તેમના સદરનો
રંગ ને પસીનાના ઢંગ, શું તેમની કસતી અને શું
તેમના પગ વેટરો ખાણું લાવે અને પોતેજ પીરસે
તેમની સફાઈથી હું અક્કલ હેરાન રહ્યો. એક હાથમાં

મોટી ચાદીની દૂં અને બીજા હાથે ચમચા અને કાટા વડે આગળાની કાંરસાગ્રથી વાણી ઉપાડીને જાણે ચીપી-આથી ઉપાડી હાથ તેમ તમારી પ્નેટમા મુકે દાર લાવે તો નેતરની વણેલી નાની બાસકીટમા નના કારા દુવાવમા વીટાળીને બાટલી એવી સફાઈથી આણીને મુકે કે જાણે તેમા કોઈ મુએવા રાજવશીને પોદાડયો હોય આપણી દેખવની આગળ પાછળ ઉપર અને નીચે પામના ઝાડો અને ફુલના ગુમરો એવા લટકાવી દીધેલા કે નરા જાણે પરીઓના માડવાઓમાં બેઠા હાથે પેસો તો ખરચાય પણ એવુ લાગે કે જાણે આખી છદ્ગી સુધી દલદેસરી કીધા પછી કોઈ વાર આમ પેસો ખરચેલા હવાલ છે

પણ યાદ રાખવુ કે અહીં બધી ચળકતી ચાઈચાઈ-ઓ છે તે સાથે સોનાનો ધુમાડો પણ ઉડવાનો સંભવ છે અહીં કાંઈ ઉગ્રાડા પગીઆ કુરી ચાવવ જોપાઉઓ નથી કે ખાઈ પીને બે આની ફેકી તો બે હાથે સવામ કરે અહીંના વેટરોનો પગાર થોડો છે પણ વીઝીટરો તરફથી જે ‘ટીપ’ મળે તે ઉપર તેમનો મોટો આધારછે, એટલે ખાણુ ખાઈ રહ્યા કે બીવ સાથે તે સાથે બનન-દાન કાઢી ચોટલી તો ઉઠી એન નક્કી હિસાબ કરી રાખરો બે એના નરા ખર કીધી તો પછી બીજા વખત “લાઆઆયો—સાલેમ” ને ત્યાનો ત્યા હજી તો અમે જમીએ એટલા કાને ઘબારના જમણુતુ તેડું

મારસેલામાં પેલુ મહિષાસુર.

કરવા મોખેદ બાંગ મારે છે તેવો ગ્રાદ આવીઓ. 'હં-
હં-ઝમવાનું' ઇઝન કાલે બયોરના અલાઈબાગમેએએએ.
સુક કરતા નહીં. હું આમ કહેવા માંગતો નથી કે મે
ઉપલાન શબ્દો સાંભળ્યા પણ આગ્રાદ એને મળતો
રાગડો મારે કને પડતાં હું મારા સોબતીને પુછવા
પડ્યો કે એ શું? ખાલાસો મળ્યો કે એ તો દેશમાં
કહેછ કે બાનુઓ અને અહસ્થો દશ મીનીટમાં લીઓની
ટ્રેન નંબર બાર પ્લાટફોર્મ ઉપરથી ઉપડી જશે. જેમ
જેમ ટ્રેનોના ઉપડવાના ટાઈમ આવે તેમ તેમ આ ધંબારી
બાંગીઓ ડાઈનીંગ રૂમની વચ્ચે વચ આવીને યોકાચી
બાપ. મને અવાજથી બહુજ ગમત મળી—નરો આબાદ
બાણે કાવસદાર ખરપાસ!

મારસેલ્સ યુરોપનો દરવાજો હોવાથી જળરદસ્ત શહેર
છે, તેને નાના પારીસની ઉપમા આપી છે તે ખરી છે
પણ અહીં તેનું વર્ણન કરવાની જરૂર નથી. પાછો
ફરતી વખતે હું ત્યાં ચાર દીવસ રહ્યો હતો એટલે જે
કંઈ કહેવું હશે તે ત્યાં લખીશ. ખુબસુરત તો ખરું;
પાપીબી ખરું ને રમુછ પણ ખરું. હોટેલોનો ઠાગ નથી.
દશથી બાર લાખ રૂપીઆનું હોટેલ તો અમથું નાનું
થરડ કલાસ કહેવાય. ટરમીન્સ હોટેલમાં ત્રીજા માળે
એક મધ્યમ કદના ચોરડાના રોજના છ કાંક—સાડાચાર
રૂપીઆ—ખાઓ પીઓ તમારે ગમે તાંહા, નાહવાનાં બાંથ-
નો દોઢ કાંક—એક રૂપીઓ. પહેલ વહેલોજ યુરોપમાં

પગ મુકેલો એટલે બધુંજ નવું નવું લાગે. ઇલેક્ટ્રીક લીફ્ટથી ઉપર ચઢ્યા અને આપણને સર્પોરદ થયેલી કુંચીથી ઓરડો ઉઘાડ્યો તો મારો આમાન રચીને બરાબર મુકેલો એટલુંજ નહીં પણ મારો 'હાલડોઆલ' ઉખડીને માલુથી સ્લીપીંગ મુટ કહાડીને ઘડી કરીને બીછાના ઉપર મુકેલો; સપાટ બરાબર જગાએ મુકેલી ને જાણે ઘેરનો સમારામ બધું રોજ કરતો હોય તેમ ગોઠવી ગાઠવી દીધેયું. બીછાના ઉપર ચોદાણીને બદલે એક માટી ડુંગર જેવી મુનારે બે ફીટ જડી બીછાની તળાઈ મુકેલી. ઠંડી લાગે ત્યારે મુર્છને આ ડુંગર આંગ ઉપર ચઢાવવાનો કે હુકમ આવે. આદત નહીં એટલે પહેલા નો અકરવકર ઘણી લાગી પણ પછી તો આ ડુંગર બહુ મનીતો થઈ પડ્યો. ઓરડામા ત્રણ ઇલેક્ટ્રીક બતી. એક બીછાનાના માથા આગળ, બીજી લખવાની ટેબલ ઉપર લીલા શેડવાળી અને ત્રીજી ઓરડાની બરાબર અંધવચમા પણ કોઈ શોખીન જીવડો સ્ત્રીની ત્રણ બાળીને આખી રાત પોતાના ઓરડામા દીવાળી કરે તે કાંઈ ખર્ચમા પરવડે નહીં એટલે માવલા હોટેલવાળાઓએ એવી રચના કરેલી કે વચમાની બળતી હોય ને માથા આગળની સજગાવવી હોય તો તેની આપ ફેરવતા તે સળંગે પણ વચમાંની હોલવાઈ જાય. લખવાની સજગાવો તો બીજી બે પોતાની મેજે બંધ. જાનરમા પણ એજ સેક્ટ. નકામા પૈસા

બગાડવા નહીં. જ્યારે જોઈએ ત્યારે અંધારું હોય ને બારણું ઉંઘાડી માંહે પેઠા કે લાગલી વીજળીની બતી સળગી જાય. પાછા બહાર આવ્યા ને બારણું ઢંકાયું કે બતી ગળે!

પણ હાલ તુરત મારસેલ્સને એક બાબુએ મુકી સ્ટેશન ઉપર જવાનો વખત થયો. સ્ટેશન બી ઘણું નાનું—અદારેકે પલાટફોર્મ હશે ને સુમારે એકી વખતે આંકે ટ્રેન ઉપડવાની તૈયારીમા. કહ્યા જયું ને કંઈ ટ્રેન-માં બેસવું તેથી બરાબર સમજ નહીં પડે એટલે ઇંગ્લેન્ડ બોલનાર ગાર્ડ લેવામાં સર્વથી મોટી સલામતી છે. કુકેની આંકીસો હર જગે છે ત્યાં જઈનેજ રેલવેની ટીકીટ લેશો. તો તેઓના કારભારી બરાબર ટાઈમ આવીને તમને ઠર પાડી આપશે. પણ સબ સોનેકી ને પુઠ પીતળકી. આખખા યુરોપમા લાખી મંજલની મુસાફરીની હાડમારી ભારી છે. પહેલા તો પહેલા વર્ગની ગાડીમાં બે દહાડા અગાઉથી બહોબલ કરો ને પચાસેક રૂપિયા ખરચો તો પારીસ સુધી એક રાત સુવાની એક સીટ મળે. બાકી નહીં તો આખી રાત ઉભા ને ઉભા બેસીને ઝોકા ખાવાનું. સીટની વચમાં એકેક માણસ બેશે તેવા ખાંચા રાખીને હાથા જડેલા એટલે ખાલી ગાડી હોય તોથી અરડાઈને પડાય નહીં. વળી સામસામી બેસીએ તો એકેકનાં ગુટણની વચમાં ખાસી છ ઈંચની જગા વધે એટલો એકે નાહનો હેંડ બેગબી

મુકામ નહીં. તમારો બધો સામાન બેકમાં નખાવેલો
 નોંધ્યો. એકાદ હેંડ બેગ હોય તો તમારાં માથાં ઉપર
 નેટની જાળીમા માથે એટલેલો લેવાય. કોરીકોર દૂન
 એટલે ઈનજીનથી તે છેક સેવટની ડાઈનીંગ કાર સુધી
 ફરાર શકાય એવી પડસાલ ખરી પણ ત્યાં એક સોટીકું
 મુકાય નહીં. મુક્યું તો ઈનસપેક્ટર જે ચાલતી ગાડીએ
 બી ફરતો રહે છે તે આવીને ઉચકાવે. એકવાર કહ્યું ને
 નહીં ઉચક્યું તો લાગણું બોચકું ઉપાડીને બહાર ગીએલું
 છે. તાંહા કાંઈ “યુ ધિમ રાસકલ” ચાલે નહીં. આપણી
 તરફ ઈંગ્લેન્ડ સાહેબ લોકો રેલવે કુ. ઉપર ફેટલી તરેહ
 ના જુલમ જુલમ છે તે તો જાણીતી વાત છે. અહીંની
 હીરા જેવી ગાડીઓ નોંધ એ સાહેબો નાકના ટીચકાં ચાડાવે
 છે. અહીં તો ગરીબ ગાય જેવા રેલવે નોકરો ઉપર
 તાનાજનીનો પાર નથી. અહીં છ બેકની ગાડીમાં બે
 સાહેબો લાંબા ટાટીયા કરીને હીસા હીસ અરડાઈને પડે
 છે અને ત્રીજો આવ્યો તો હરખાયલા કુતરાની પેઠે
 દુરકવા આવે છે. અને ત્યાં? ત્યાં હાડમાર થયલાં
 આસામીની પેઠે બોચી ખજવારીને સારી રાત ખડા બેસે
 છે. અહીં બસો રૂપીઆના કમાનારા ટીનપાટીઆને
 ફરસ્ટ ક્લાસ વગર ચાલે નહીં. તે ડોક એવી અંધર
 રાખે છે કે જાણે ચોથ બતીના ફાનસમાંથી આખો ને
 આખો બહાર નીકળી પડશે. તાંહા? જાણે ફાળી બકરી-
 ના પેટમાં કલેજ નથી. અહીં સાહેબો—પોતે સુધાં—

માટી માટી પેટીઓ અને કુરતનીના છતર પલંગો,
ગાડીમાં ધકેલીને લઈ નવા માંગીએ છીએ—ને ગાડીને
ગુડસ વાગનનો અવતાર આપીએ છીએ ને તલમાં તસુ
ઓછું પડ્યું તો જીવ પછાડી કંપનીને ગાળો લાંડીએ
છીએ. ને ત્યાં ફક્ત એક હેંડ બેગ ઉપર શોકરાના
કરવા પડે છે તો ચું કે ચાં બોલતા નથી. મારો મીન
ટીનપાટીઓ ત્યાં ફરસ્ટ કે સેકન્ડ ક્લાસમાં નવાનો
સ્વપનેથી વીચાર કરતો નથી. ખચારો ચાટ નેવો “હસ”
ક્લાસમાં ઘુસે છે. તો ઘુસે નહીં તો જાયથી ક્યાં?
અહીં ફરસ્ટ ક્લાસના મુંબઈથી પુના નવાના રૂ. ૭)
તો ત્યાં એટલાંજ છેટાંના રૂ. ૨૦!! યુરોપીઅન ટ્રેનનો
દર આપણા દેશી દર કરતાં ખાસ્સો મળુ ગાળુ છે.
માસેલ્સથી પાચીસ હર ક્ષીસમની ટ્રેનો જાય છે તેમાં
એક “ટ્રેન ડ લક્સ” જે રાતના ૯ વાગે બિપડી સહ-
વારના પોહોરમાં પાચીસ પહોંચાડે છે તેમાં બધાંજ
ફરસ્ટ ક્લાસ. ક્લાકની સુમારે એકસો મૈલની ઝડપથી
જતી હશે. વીંમો ઉતાવીને બચાં છોકરાંને બરાબર મળી
લેટીને બેસવું. પણ હજી રેલવે વીંશે તો થાણું લખવા-
નું છે. ફરીથી વાત.

યુરોપની આગગાડીઓનું ખેમાન ભારી છે, માધી
દાટ તો ખરી પણ તેમ બધી વાતે ભરપુર. સ્ટેશનપર
જતાંને વાર પલાટફોર્મ બિપર એક નાની લાઈટ લોદાંની
ગાડી તમારી આગળ આવી ઉભી રહેલી જોશો, તે

ઉપર સોલ સફેદ ઉનની બ્લાકેટનો ઢગ મારેલો અને બાથુએ ફુલ જેવા ગલેફવાળા તકીયાઓ ટાંગેલા. એક બ્લાકેટ અને એક તકીઓ આખી રાત વાપરવાનો એક ટ્રાક. આપણી સાથે બીછાતું લઈ જવાની કશી જરૂર નહીં. જે સ્ટેશને જવું હોય ત્યાં પહોંચ્યા કે લાગલો પેલો તકીયા વેચનાર આવીને ઉભો રહે અને પોતાનો માલ સ્વવાધીન લઈને ચાલ્યો જાય સાથુ ગુવાલનીબી ખટખટ નહીં. દરેક બ્લાકેટશ્રેણી ઉપર “ચેની ઇન ધી સ્લોટ”ના સ્ટાંડ ઉભા કીધેલા તેપર લખેલું કે હાથ મોહોડું સાફ કરવું હોય તો આ ચીરણમા દશ સાનટીમ (એક આના) નો સીકો નાખો. જેવો સીકો ચીરણમા નાખ્યો કે લાગતું એક નાતું પડીકું પોતાની મેળે આપણા હાથમા આવીને પડે તે ઉખડીને જોતા મોહથી એક નાનો ગુવાલ, એક નાનો સાથુનો કડકો અને એક ઝીણી કોવનવોટરની શીશી મળી આવે હાથ ધોઈને બંધુ ફેંકી દેનાતું વળી ટ્રેનને જગા ટાઈને હોય તો એવા બીજા સેક્ટો સ્ટાંડે ઉભા કીધેલા તેમાથી તરેહવાર કીસમની રમુજ મળે કોઈમાથી પોસ્ટેજ સ્ટાંપ મળે, કોઈને ચોકોલેટ ખાવાનો ચોખ્ખો થઈ આવ્યો હોય તો દશ સાનટીમ, કોઈને બીડી જોઈએ તો દશ સાનટીમ, એટલુંજ નહીં પણ આ દેશની ચેક પલાટ-શ્રેણી ઉપર જવાની ટીકીટ લેવી હોય તો હજાર માથાકુટ નહીં બહાર ગસતા ઉપરજ એક સ્ટાંડ ઉભું

કીધેલું તેમાં સીક્રી નાખ્યો કે એક પલાટફોર્મ ‘પાસ’ ઉપ
 દેતી આપણા હાથમાં આવીને પડે. આ “ચેની ઇન
 ધી સ્લોટ” નો સીસ્ટમ જર્મનીમાં હસવા સરખી હદે
 વધી ગયો છે તેનું વર્ણન હું હવે પછી આપીશ. રેલવે
 ટ્રેનમાં પણ એજ કોતક. જાનરમાં જાઓ ત્યાંખી એવાં
 સ્ટાંડ ઉભાં કીધેલા. ફક્ત સીક્રી ચીરણમાં નાખવાની
 વાર, કે ડુવાલ સાથુ તૈયાર. તમે જાણો છો તો ખરા કે
 મુરોખ્યન બચ્ચાને બધું ચાલે પણ “ચગરદમ” વગર
 નહીં ચાલે. એવું લુખ ને ખ્યાસનું દરદ વળગેલું એટલે
 તેની કારસાચ કાંઈ જવી તેવી હશે? દરેક લાખી મંજલની
 ટ્રેનો સાથે ડાઈનીંગ કાર તો હોયજ હોય. ટ્રેન ઉપડી કે
 એક ઈનસપેક્ટર તમને છાપેલી ટીકીટ આપી જાય,
 તેપર લખેલું કે તમારી ખાધાની ટેબલનો નંબર ૧૯,
 તમારો જમવાનો ટાઈમ બધોરના ૧૧ વાગે. આ ટાઈમે
 ખરાખર તમે તમારી જગા ઉપર જઈને બેસો અને
 ખુશાલ જમીને પાછા તમારા ખંડમાં જાઓ. લાખી ને
 લાંખી કોરીકોરમાં ફોલડીંગ ટેબલો વળગાડી મુકેલી તે
 કહાડીને તમારા ખંડમા ઉભી કરી કે ચાહ, કાફી,
 પાઉ, માખણ વગેરે ઓર્ડર કરો તો તેની પણ
 અડચણ નહીં. મુવાઓને જરા દુખે ચાલે નહીં.
 બધા સોલે આના મુરા જોઈયે. ખાવા બેસે ત્યાં
 હાથમાં વાઈન લીસ્ટ દરેકને બક્ષેલ આપે. આ વાઈન
 લીસ્ટ ઉપર ટ્રેનના બધા સ્ટેશનોનો નાનો નકશો

આપેલો અને ક્યા સ્ટેશન ઉપર ક્યારે પુગશે તેનું ટાઈમ ટેબલ આપેનું, એટલું જ નહીં પણ દરેક સ્ટેશન ઉપર ક્યું હોટેલ સારું છે તેનું નામ તથા જોવાલાયક જગાઓની ટીપ આપેલી. પણ સમજો કે કોઈને ટાઈમનોગ કારમા ખાવાની ખુશી નહીં હોય તો તેનીખી સામગ્રી તૈયાર. પ્લેટ્સ વેરથી જડેલી એક નાની 'કાર' પ્લાટફોર્મ ઉપર ફરતી ફરે તે ઉપર બધી જાતના વાઈન, ચમપીન, બ્રાડી, બીર, પોર્ટર, મીનરલ વાટર, બાફેલા ઇંડા, બીસ્કીટ, પાઉ, ફ્રૂટ, બતક તથા મરઘીના પકાવેલા ફાડ્યા વગેરે રચીને ગોઠવેયુ. જે મારી નજરે જોયુ કે ભલા ભલા યુરોપીયનો, ઝટ ઉતરીને બે ચાર બાફેલા ઇંડા પોતાના ફાક કોટના એક ખીસામા એકદ પાઉ બીજ ખીસામા દાખીને બીરની પાઇટ લઈને એક મીનીટમા પાછા પોતાના કુવાસમા ચહુડી જાય. ટ્રેન ઊપડવા પછી બધાની વચ્ચે બેસીને ગજવામાથી ગજબ કહાડીને કગારને છવે નોથ ફરે. પણ એથીખી સરસ થુ ? ફાક આપો તો તમને એક મજેની રમકડા જેવી ટીફીન બાસકીટ આપે તેમા નાહનો છરી કાઠો, કાગળની બનાવેલી શોબઈતી બે રકાખીઓ, એક નાનો કાર્ક રુકુ, એક વાઈનની પાઈટ, એક મીનરલ વાટરની પાઈટ, એક કાગળની દાખડી તેમા ગ્રાહ સવાલીઆ માટે ત્રણ બીસ્કીટ, એક સૂત્રા, એક પકાવેલો બીફ ચાપ, એક મરઘીની લગ, અને બે બડી પાઉની કાચી એટયુ રચીને મેલેયું. ઝીણી ઝીણી

બે દાબડીઓમાં નીમક અને મરી!! ટ્રેન ચાલતી જાય ત્યારે કરારથી જમીને પછી ટીફીન બાસકીટ તમારી સીટની તબે ધકેલી દેવો, નહીં તો સાથે લઈ જાઓ. વાઈનની પાઈન્ટ ઉપર એક નાનું ટંબલર ઉધું મુકી તે ફીટથી બાંધી લીધેલું તે જુવ તરીકેની કામ લાગે અને ટંબલર તરીકેની કામ લાગે. આ સવળાને શોભાઈતી લાલ અથવા બદામી ફીટથી બાંધીને એવું સગવડ ભરેલું કરી મેલેલું કે કરી વાતના યોગ્ય સોળ આના નહીં. હું આ વેલાતી મુલકના વર્તમાનપત્રના સાહસના પણ વખાણ કરું છું. અરેરે અભાગ્યા હીંદ, આ પંક્તિએ પહોંચતાં તને કેટલાં વર્ષ જોઈશે, બલકે કોઈ દહાડેની પહોંચશે કે? ટ્રેન જેવી સ્ટેશનપર આવી કે તાજાં તમ તમતાં વર્તમાનપત્ર એક પળની વચ્ચે હજારોની સંખ્યામાં વેચાઈ જાય. અમારી અજાયબી વચ્ચે મેં જોયું કે લંડનમાં પ્રગટ થતું “ડેલી ક્રાનિકલ”, દશ સંકેતો ફક્ત ‘હુ પેની,’ એટલે જ બે દોઢીઆમાં તા. ૭ થીનું તેજ સાંજના મારસેલ્સના સ્ટેશન ઉપર વેચાતું હતું.

પણ હવે ટ્રેનોના છોડે છોડયે. મારી ચશમેની બાબદમાં શું કરવું ને ક્યા જવું તેનો આગળથી કાંઈ વીચાર કરેલો ન હતો. મુંબઈ અને મદ્રાસના પ્રખ્યાત નેત્ર વૈદ્યોએ જાત જાતની ધમકી અને જાત જાતનાં મત આપ્યા હતાં. એકે તો ખુશ વધાઈ આપી હતી કે બીજાં એક વર્ષમાં આ અદના લખનાર બીલકુલ આંખ-

તુ તેજ જોઈ બેસશે બીજાએ તેમા ઉનેગે કર્યો કે
 બપો આખના પડદા ઘસાઈને પાતળા થઈ ગયા છે
 એટલે હવે ધીગજ ધરી બેસી રહેવા સીનાય ઉપાય નહી
 વળી એક ત્રીજાએ ધીગજ આપી કે, “ત્રાટ માનો ને
 આખને સુધાવતા ના, એનાથી કંઈ સાગ નથી” આ
 પ્રમાણે ચોતેરથી ગભગભ્યો ખગે પણ શુ દર્દ છે અને
 પદર નબળના “શોર્ટ સાઈટ”ના કાચ પહેરતાખી ઘોળે
 દીનસે રસ્તામા ઝાણારતુ નથી તેનો ઉપાય કોઈએ નહી
 બતાવ્યો. જગ, હવે તો જે બને તે ખરી એવો છાતીએ
 ગાઠવાળીને યુરોપની ખુસાફરી શરૂ કરી પણ જતુ ક્યા?
 કોઈ કહે યુરોપમા ચાર માય નાનાકીત નેત્ર શાસ્ત્રીઓ છે
 એક પાલીસના માથી ઉ ગાવાનેશી, જર્મનીના વીઝમેડન-
 મા પ્રાફેસર પાન્નરસ્ટેચર, લંડનના પ્રાફેસર નેટવશીપ,
 બર્મિન્ગમા પ્રાફેસર કોહ્ન વગેરે કોઈ કહે આ સારો ને
 કોઈ કહે પેલો સારો આખરે તુ બઈના નસ્તા પણ વીવાયત
 અભ્યાસ કરી આવેલા કેટલાક અનુભવી તખીબ આરુખો-
 ની મુચના માન્ય કરી કે બપો ચાગે હાકટગેને આખ
 બનાવી નેઓનુ નત લેવુ અને પછી તે ઉપગથી સાગ
 ઉપગવી કહાડી આગળ કેન વંધવુ તેનો વીચાર કરવો
 મુચના એ ઠીક હતી પણ દાણા પાણીન વીઝમેડન-
 મા લખેલા હશે એટલે એક પારસી મીત્ર નજાબ્યુ કે
 નેઓનેખી બદલનખીની બથુક બીનારી માટે એક
 નામાકીન “સ્પેશીએલીસ્ટ”ને મળના સાર વીઝમેડન

જવું છે એટલે આપણેબી ગાંઠ વાળ્યો કે વાટ ચુક્યે
પણ સાથ ન ચુક્યે. ત્યારે ચાલો વીઝમેડન. મારસેલ્સ-
યી ઉપડેલા એક દહાડો લીચાં ખાતે ઠાક ખાધી ને
પછી ઉપડ્યા ને રાતના અગીયાર વાગે “માઈન્સ”
આવી પુગાયા. અહીંથી ગાડી બદલવાની. માઈન્સ ફક્ત
વીઝમેડનથી દશ માઈલ દુર છે. ટ્રેન ઉપડવાને ફક્ત
ત્રણ મીનીટનો ટાઈમ એટલે જુઓ દોડાદોડી. મારો
એક પગ લંગડો, બે હાથમા બે કોથળા, બગલમાં
છત્રી અને લાકડી અને ખલે ચોવરકોટ મારેલો ને દોડ
મારા બાપ. નરો કુમાનો અવતાર. બરાબર ૧૧૧ વાગને
વીઝમેડન પહોંચ્યા. પણ મારી નવી છંદગીનો નવો
સફેદ શરૂ થાય છે, માટે આ પ્રકરણની છેડે આ
મુબારક શહેરને મુકવાનો હું ગુનાહ કરીશ નહીં.

પ્રકરણ ૪ થું.

આહાહા! વીસમેડન! વીસમેડન! મારી ચશમેના
નવાં નુર, જર્મનીનો રૂપસુંદર બાગ, મકાને પરેસ્તાન,
તારા શા વખાણુ ગાવું. રફીકો, લંડનની ધુમચકરી,
પારીસની લેહેર, બર્લીનની ધાધલ જોયા અગાઉ પહેલાં
વીસમેડન પધારજો અને પાછળથી યુરોપની મોટાઇ
જોયા પછીબી આ રળીઆમણી નગરીને વીસરશો નહીં.
રાતના બાર વાગતે પુગ્યા ત્યારે જરારતી વરસાદ ઝરમર

ઝરમર થતો હતો પણ બે ઘોડાની ગાડીઓ તૈયાર હતી તેમાં બેસી “ફાર સીઝનસ” નાફૂપ કાયલા હોટેલ ગમ હાકી મુક્યું. જવાબ મળ્યો કે “ના રૂમ” — જગા નહીં મળે. બીજાં હોટેલમાં ગયા તો “ના રૂમ.” ત્રીજામાં ગયા તો “ના રૂમ.” આખરે ચોથામાં હાગ લાગ્યો, જ્યાં માત્ર બેજ એરડા ખાલી હતા. આખરે બીજાં જોયું કે દુનયામાં એવી એવી બીજાં જગ્યાઓ પડેલી છે કે જ્યાં પૈસા આપતા હાગ લાગતો નથી. નાસતો અને બપોર રાતનું ખાવાનું મળી ૬ માર્ક એટલે પોણા સાત રૂપીએ ઠરાવીને રાતોરાત તો ઘોઠલો વાળી દીધો. હોટેલના ઇસ્ક્રી મેનેજરને વર્દી આપી કે ગાડીનું જે દામ થયું હોય તે ચુકાવી આપવું. બીજા કંટલા પૈસા લખ્યા હશે? શુ ધારોછ? એક કલાકના ૮ માર્ક એટલે જે છ રૂપીઆ. કનૃચીમટવાનો અખતરો નખર પહેલો. એ તો વળી સાહેબલોક થવા નહયે તે પછી એમજ તો. ‘ઓશીઆના’માં સ્ટ્રીમના પાણીથી દાઝેલો પગ તો કહે મારૂં વેર લેઈ. સોને વધીને લાલ ચકરડું પડી આવેલું એટલે મનથી ગાક વાળ્યો કે બાપુ પૈસા જાય તો આહાનુમસર પણ પર-દેશ વચ્ચે કાટાનું કટેસર થશે તો રખડી નઈથું. સવારના પોહોરમાં વીલીઅમને બોલાવ્યો અને ડાક્ટર વીશે પુછપરછ કરી તો જવાબ મળ્યો કે હોટેલને લગતોજ ડાક્ટર છે તેને અબ ઘડી બોલાવી મગાવશુ. ટીંગ ટીંગ ટેલીફોન અને પાચ મીનીટમાં ડાક્ટર આવી

પહોંચ્યા. તેવાજે લયાં ચહડાવી એવું ડાચું કર્યું કે
આપરે જાણ્યું કે મુવા છુટા. દવા લખી આપી અને
વીલીઅમને તે કેમ લગાડવી તેની વર્દી કરી. હવે અમ્ર
જણાવવું જોઈએ કે વીલીઅમના અંગમાં કાંઈ નહીં તો
૩૫૦ નો ખનાતનો ફાંકે કોટ, ચલચલતો કાલર, સફેદ
દુધ જેવો વેસ્ટ કોટ અને પગમાં આણીઆળાં પેટંટ
બુટ હતાં. તે વેટર કરતાં લોડે બરમને વધારે મળતો
આવતો હતો. એ તો ઠીક થયું કે એકુ બે દીવસમાં
પ્રાફેસર પાન્નસલેથરના હાથ તળે જવું હતું, નહીં
તો ડાક્ટર સાહેબે તો એવી જડ ઘાલી હતી કે બીજા
પંદર દહાડાનું સાદું થતે. લલા આદમી તો વગર
પુછવેજ આવે અને દર ફેરાના પાંચ માર્ક ખીસાંમાં
મુકે. વીલીઅમ સાહેબ હાથમાં કોરીની નાની બાલદી
ગરમ પાણીથી ભરીને લઈ આવ્યા અને જમીન ઉપર
ગુટાણુપર બેસી જઈ મારાં બુટ તાણી કહાડયાં અને
પગ ખળખળતાં પાણીમાં બોળયો. પાણી સુમારે ચારેક
કળસીઆ હશે. બીલમાં ચાર્જ એક માર્ક! બાર આના.
ખીસામાંથી પાટો કહાડયો ૬ આના, ચાહે જેવી કાંઈ
ભુકી કહાડી ૮ આના. મેં ગાણુની મન સાથે કરી કે
લોડે બરમ લોય ઉપર બેસીને મારા પગની કોણુ જાણુ
આટલી સારવાર કરેછ તેનું ચુંએક આપવું પડશે.
કાંઈજ નહીં! બે દહાડા પા પા કલાક પાટો બાંધ્યો
તેના ફક્ત ૧૦ માર્ક સાડાસાત રૂપીઆ. કાન ચીમટવા-

ના અખતરો નંબર બીજો. એ તો એમજ તો-પગ શું કામ ડગાડ્યો! એ તો સારી વાત છે કે દરેક હોટેલમાં ઇલેક્ટ્રીક લીફ્ટ હોય તેમાં ઉતરવાનું ને ચઢવાનું સુકત, નહીં તો ચાર ચાર પાચ પાંચ માર્ક આપનાં મુંડી છોલાઈ જાય. યાદ રાખવું કે યુરોપના મોટાં શહેરોમાં સઘળે હોટેલો સાવરીન તો એક રૂપીએ. વઠાવ્યો કે ગેપ. છીકીઆ તો એક માર્ક દંડાયો, મીણબત્તી સળગાવીને એક ઇંચ બાળી કે એક માર્ક ઝટકાયો. જરા ગરમ પાણીનું માપડું મંગાવ્યું કે માર્ક લાગલો ચોંટયો. ઉક્તા માર્ક, બેસતાં માર્ક, મુતાં માર્ક બસ લાવ લાવ લાવ સીવાય બીજી વાત નહીં. ઘોભીની ઘોલાઈનાબી ભાવ નાંધી લેવા જોગ છે. મુણે શીખામણ સારી બીરાદરો. મુંબઈમાં સારા કાલર ગા થી ચાર રૂપીએ દબન મળે છે, તેજ કાલર મેલા થાય ને ઘોવા આપે તો તેજ સાંજના લાવી આપે ખરા પણ દર કાલરની પંદર ફ્રેનીંગ એટલે સાત દોઢીઆ! પાવલાનો સદરો ને ઘોલાઈ પાવલો! મોઝબી તેમજ ને રૂમાલબી તેમજ. આ વીશે જ્યારે એક મુસાફર ઇંગ્લેન્ડ મીત્ર આગળ મેં વાત કરી ત્યારે તેણે હસીને જોલાસો કીધો કે ભલાં માણસ, આમ મનલે મનલ ઘોભીને જોલાવશે તો ઘોવાઈ જશે. દોઢ રૂપીએ દબન સફેદ હલકાં મોખાં લઈએ ને એકવાર પેહુચીને ફેંકી દેવાના. રૂમાલબી એક રૂપીઆથી સવા રૂપીએ દબન મળે છે. કાન ચીમટવાનો અખતરો નંબર ૩, અક્કલ કોઈના બાપની છે.

વીસબાહનનો નામાકીત નેત્ર વૈદ
પ્રોફેસર પાન્નિસ્ટેમર

વીસમેડનનાં હું ત્રણ માસ રહ્યો હતો એટલે તેનું
બહુજ રમણીય વર્ણન હું હવે પછી આપીશ. પણ તે
અગાઉ એ જગાનું મુળ નાક, આંખથી પીડાતા દર્દી-
ઓનું આરામવાહું, આંધળાને જોતા કરનાર કીરેસતાનું
મુકામ મારે પહેલાં હાથ ધરવાનો વીચાર છે. ત્રીજે દીને
હું મારા એક મિત્ર સાથે આ જગમસીધ સરજનનના
ક્લસલટીંગ રૂમમાં ગયો. વીસમેડનના મોટા ધોરી
રસ્તા ઉપર એમનો રૂમ, રહેવાનું બાદશાહી મકાન,
અને પોતાને હસ્તકેના બીમારોને રાખવા માટેનું ખાનગી
મકાન જને કલીનીક કરી આળખવામાં આવે છે તે
ઇલીઝાબેથ સાસેમાં નંબર પહેલું જ છે. વેટીંગ
રૂમ ખાસ્સો ૪૦ x ૨૫ ફીટનો હશે. વચ્ચે ટેબલો ઉપર
ચીત્રાની ચોપડીઓ, વર્તમાનપત્રો વગેરે મેલેનું હતું અને
સહવારના નવ વાગ્યા તોયે સુમારે ચાળીસેક યુરોપીયન
સ્ત્રી પુરુષો મહાન પ્રાક્ષરની વાટ જોતાં બેઠાં હતાં.
એક બાજુએ એક નાની ટેબલ આગળ એક કુટડી સ્ત્રી
કલાર્ક દર આવતા પેશન્ટોના કાર્ડ લઈ અનુક્રમે ગાઠ-
વતી હતી, અને એ સવળાઓને વારી પ્રમાણે માંહે
માકલતી હતી. બહો લોડ કે જર્મનીનો કાઉન પ્રીન્સ કાં
નાહી હોય પણ તે એક સાધારણ કાનદારની પછી
આવ્યો હોય તોજી તેને જાટી થવું જ પડે. અહીં મોટા
નાનાનો કે ખુશાનદનો સોદોજ નથી. આ વીદવાન
ડાક્ટર સર્વને એક્સરખી આંખે જોય છે. હું ગયો ત્યારે

ઈઝાબેથેઃ મરહુમ રાજ્યઅધીકારી મર વીલીયમ હાર-
 ડેઈ એક દીવસે આવ્યો પણ તેનાથી તેજ હાસ. મને
 બીજી ક્ષી વાતની રોકાણ નહીં એટલે ઘડીઆળ કહા-
 ઠીને હજારેથી ગણતરી કરી તે દરેક પેશન્ટ માટે પ્રાફેસર
 મુમારે ગણ મીનીટ લેતો હતો. પછી કોઈવાર વધારે ને
 કોઈવાર ઓછી. આ ગણ મીનીટના બે પાઉંડ! એટલે
 ત્રીસ રૂપીઆ. મીનીટે દસ રૂપીઆ થયા. પણ જરા
 થાભો નો ખગ. હજી બીજું જાણવાનું થયું છે.
 આખરે મારી વારી આવી ને હું અંદગના ઓરડામાં
 ગયો તો પ્રાફેસર સાહેબ પછવાડે હાથ રાખી આમ-
 તેમ ફેરા ખાતા હતા અને પાસેની ટેબલ ઉપર બેઠેલા
 પોતાના આસીસ્ટન્ટ પ્રાફેસરને જર્મન ભાષામાં કાંઈ
 લખાવતા હતા. આ આસીસ્ટન્ટ પ્રાફેસર જેનું મુખારક
 ચીત્ર હું નીચે આપું છું તે મુમારે ૨૮ થી ૩૦ વર્ષના
 હશે. દેખાવે રમુજી અને બહુજ ચંચળાઈની ગવાહી
 તુરતજ નજાણ આવતી હતી.

પાનેનસ્ટેચરનું નામ આખાં યુરોપમાં એટલું મશહુર
 છે અને તેના હાથ તળે બે ગણ વરસ અભ્યાસ કરવો
 એ એટલું મોટું જ્ઞાન ગણાય છે કે ચીફ આસીસ્ટન્ટની
 નગ્યા ખાલી પડતા સેંકડો જીવાન ડોક્ટરો તુટી પડે
 છે. પણ પ્રાફેસર નેઓમાથી જે સર્વથી ઝેહેનદાર હાથ
 તેનેજ રાંખે છે. તે મુજબ આ જીવાન ડોક્ટર સ્ટાઈન
 જર્મનીની મોટામાં મોટી યુનીવરસીટીનો ગોસડ મેડીસટ

ડા० લડવીજ સ્ટાઇન, એમ. ડી.
પ્રોફેસર ઓફ આર્થીસ્ટ્રી.

છે અને પોતે સેંકડો આંખના ઓપરેશનો કરીને બહુજ
હરેલ ડાક્ટરમાં ગણાય છે. પ્રાઈસરનાં દરેક ઓપરેશનો
વેળાએ તે હાજર રહી મદદ કરે છે અને “કલીનીક”
માં જ્યારે સહવારના પ્રાઈસર દર બીમારની વીઝીટ લે
છે ત્યારે ડા૦ સ્ટાઈન પણ હમેશ સાથે રહે છે. પણ
આટલી મહાભારત વીધા છતાં શું આ બેઉ વીદવાનોની
નમનતાઈ! આહુ! તમે સમજો છ, હું શા કાજ નીસાસો
નાખુ છું તે? હવડાં નહીં. પાછળથી જાણાસો કરીશ.

જેવો હું ખાનગી રૂમમાં દાખલ થયો કે પ્રાઈસરે
હસીને ડોકું નમાવ્યું અને શું છે કે શું નહીં તેના એક
પ્રશ્ન બી પુછ્યો નહીં. જાણવું કે પ્રાઈસર સુમારે સાઠ
વર્ષની ઉમરના છે. શરીરે સુખી, દેખાવે ખુબસુરત, બોલવે
મીઠાસ લરેલા પણ બહુજ થોડું બોલા છે. તેમને જોતાજ
દીલમાં એક જાતનો વીશ્વાસ પેદા થઈ આવે છે કે આએ
તે એના માતપીતાનો સંપુત ખરો. પાંચેક મીનીટ આખ
તપાસીને દવાઈનાં થોડાં ટીપા નાખી આપુને તો બહાર
કહાડયા-કે અરઘો કલાક ફરીને પાછું આવવું. વળી
જરાને વાસ્તે બહાર કોણ જાય કરી પાછા બહારના
પબ્લીક રૂમમાં જઈ બેઠા અને સરેસ્તાની રીતે સંવળા
ચાળા જોયા કીધા. બીયારા નર્મનો, ચાલા અને અદના,
મુગા મુગા બેસી રહે અને ઈંગ્રેજ, તેમાં મુખ્ય કરી
ધરડીઓ તરેહવાર ચાળા કરે. કંઈ ઘડીમાં છત્રી નાખી
દેશે, કંઈ એક પળમાં ઠંસશે, કંસશે, કરાંઝશે, પચાસ

વખત ઉઠીને પેલી બાનુ ક્યારેકને ઉપકાવશે અને હરેક રીતે પોતાનું ઈશ્વરપણું બતાવશે, પણ પ્રાણેશ્વરબાના પેટમાનુ પાણી હીલવાનું નથી. અરઘો કલાક થયો કે માહેથી સેવકને તેડું આવ્યું. પ્રાણેશ્વરે આખ તપાસી અને મને નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ તે દુકાશરી લખા-ણનેથી હુકાવે તેવી હોવાથી પ્રાણેશ્વરની રીતમાત બતાવવા માટે ટપકાવી લઈ છું:

“વેલ, મીંઠ મરઝબાન, તમારો કેસ મેં તપાસ્યો અને શું છે તે હું સાફ સમજી શકું છું—હવે શું કહેવા માગો છો?”

“સાહેબ, એનો કાઈ ઉપાય છે?”

“અવખત—તમારી આખ સારી થશે”

“તમારી ખાત્રી છે સાહેબ?”

“પુરેપુરી.”

“કેટલો વખત મને રોકાવું પડશે?”

“ચારથી પાંચ અઠવાડયા.”

“ને મને શું આપવું પડશે?”

“૧૦૦ પૌડ”

“તમે ક્યારે ઓપરેશન કરવા માગો છો?”

“કાલે સવારના”

“કાઈ ધાસ્તી નેવું તો નહીં?”

“ખીવકુવ નહીં—પણ મારા કલીનીકમા રહેવું પડશે”

“ઠીક છે સાહેબ, હું સાંજના કલીનીકમા રહેવા આવું?”

“ખુશીથી-હું આરડર આપીશ-સાહેબ મહેરબાન.”

“ઠંક યુ સર-આજની તમારી ફી થું?”

“જે પૌડ.”

ખંદાએ જે પૌડ આપ્યા અને પાચ મીનીટમા આ અગત્યનું સાદું દોકીને બહાર પડ્યા. વીચાર કીધો કે “Go further and fare worse.” મહારાણી વીક-ટોરીયાની આખને માતીઓ કહાડવા સારું આખા ઈંગ્લંડના નેત્રશાસ્ત્રીઓને પડતા મુકીને આ પ્રાફેસર પાન્નનરેથરને ઈંગ્લંડ વેર બોલાવ્યો હતો અને ત્યાં તેને લંડનના મેયરે બહાર ખાણુ આપ્યું હતું. ત્યારે વળી આપરે ક્યા મોટા શાહુઆદા પડ્યા કે બીજા ડાક્ટરની શોધમા ગામેગામ રખડયે. વળી પ્રાફેસરની ખાત્રી આપવાની હીમત, તેમને બોઝા વીદવાન ચેહેરો, તેમની દુન્યા વર્ણની વાખવાખી અને તેમને માટે ખોટી થતા સૈંકડો બીમારોને બોધને મારી મતી કરી ગઈ. મે હરાવ કીધો કે ખસ મારવું કે મરવું તે અહીંજ. સાજના ગાસડા પોટલા બાધીને કલીનીકમા આવી પહોચ્યા અને એક ખાસ્સો કુસાદે ચોરડો સેવકને માટે તૈયાર કરી રાખેલો બોયો. બાણુનું કે દરેક બીમારને એકેક ચોરડો બુદ્ધો આપવામા આવે છે અને તેની નોકરીમા એકેક સરવંટ નર્સ રહે છે. આ સપ્તથી નર્સોને માથે એક “સીસ્ટર ઓફ મરસી” તકેદારી રાખે છે. પાણુ આજે રાતે તો પોલી બોયો. કલ હું ચોર અલ્લાહ હું.

પ્રકરણ ૫.

પ્રાફેસર પાન્નરસ્ટેચરના ક્લીનીકમાં આશરે ૪૦ થી ૪૫ બીનારો ગૂંથી શકે એટલી જગા છે સર્વે એકજ મેન ઉપર જમે છે પણ સખર કરે હુમણાથી જોભરનાની વાત કહ્યા કહાડી પહેલા તો આખનો થુ ખુડદો થયો તેનું હાલુએ પછી બીજી વાત રાતોગત તો શેહેરે મુખઈની સ્વપનાની લેહેરમા સુતા પણ સનારના ઉઠાને વાર ચાર પાચ હાથણુ નેવી નર્સો નાચતી કુદતી આવી અને બીછાનુ કખાટ વગેરે સગળુ ફેરવી ફારવી નાખ્યુ ખરાખર નનને ટકારે પ્રાફેસર સાહેબ હસતે ચેહેરે આવ્યા સાથે તેનનો આસીસટન્ટ ડાક્ટર સ્ટાઈન અને સીસટર ઓફ મરસી હતા.

“કેમ મીં નગઝખાન, તમે જાને ઘણા ‘નર્સ’ છેઓ કે?”

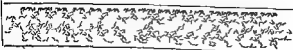
“નહી સાહેબ, પણ દરદ વાણુ લાગશે કે?”

“જરાબી નહી, ફક્ત તમારા હાથ સ્ટેડી ગખજો”

ક્રીસનતને બીછાને આપણે ચોઢયા અને પ્રાફેસરે આખ ઉઘાડી રાખના એક ચીપીઓ લગાડયો, અને પાચેક મીનીટમા તો બોલી ઉઠ્યા કે ચાલો, ખવાસ કેમ, કાઈ વાણુ તો લાગયું નહીંની? સેહેન વસાગે લાગ્યો હતો ખરા પણ કાઈ દમ નેવું નહીં

જર્મન આચાર્યો અને નસીં

“ચાલો, હવે ઓપરેશન તો પુરું થયું. જરા દવા લગાડું છું તે ચચરશે. એટલાની તમારે પરવાહ કરવી નહીં.” પણ દવા લગાડવાને બદલે મોટાખાવાએ તો તે વખતે મને નબરવસ રાખીને ખરેખરું ઓપરેશન કીધું હશે, કારણ કે તે વખતે જરા વધુ ચટકો લાગ્યો. પણ આઠ મીનીટમાં તો સઘળું તમામ થયું. આંખે પાટા બાંધ્યા અને ચોરડામાં અંધારું કરી પ્રોફેસર તથા તેમની પાર્ટી બીદાય થઈ. જતાં જતાં કહી ગયા કે સાંજના છ વાગતાને સુમારે જરા માથું દુખશે પણ બીહતા નહીં, અરધા કલાકમાં નરમ પડી જશે. આંખે પાટા બાંધ્યા હતા તેને લીધે પાસેજ ખુરસી ઉપર નોંધતો કરતો સગળો સામાન મુક્યો હતો અને સીસટર દર અરધે કલાકે નોંધ જતી અને ફીડીંગ બાટલથી સુપ પાઈ જતી હતી. છાતી ઉપર એક વીજળીકે કોલબેલ મુક્યો હતો કે કામ પડે તો વગ્ગલું. કાંઈ વર્ષોની દીલમાં ધાસ્તીના આ પેહેલો તબક્કો તમામ થયો. આખો દહાડો ઉંઘ કહાડી-જાણવું કે પરવરદેગારની બક્ષેશથી ફીદવીને ઉંઘવું દરદ આમું છે—સવાર ક્યારે પડી તે હું જાણતો નથી. પણ હું ધારું છું કે બીજા દીને નવ વાગેલા હશે અને પ્રોફેસર પાછા આવ્યા. બારીના પડદા ખસેડી નાખ્યા અને પાટા છોડી નાખીને આંખ નોંધને બાલ્યા, “એકસેલન્ટ, વાહ, હું તમને તારા જેવી આંખ સાથે પાછા હિંદુસ્તાન મોકલીશ.” આ ખાતરી ભરેલા

સધીઆરાથી માર દીલ બાગ બાગ થયું અને મેં પુછ્યું કે માર કુટુંબ મહાળ તથા મીત્રા કાલના ઓપરેશનનું પરીણામ જાણવાને ઘણા ઇતેજાર હશે માટે ઓપરેશન ફતેહમદ થયું એમ તાર કહ કે નહીં ?

“બેલાસકે કરો—અને એમળી લખજો કે પેશન્ટ ઘણાજ હીમતનાન હતા”

આ વાક્ય કોણ જાણે કઈ કરામતથી લખાયો કે “ઓપરેશન ફતેહમદ, પેસતન બહુ હીમતનાન!” આ ખબર મુ બધ પહોચતા જુઓ અટકળના કાટીયા અને વમાસાણના ગાળીબાર પેસતન કોણ ? કોણ હશે, શુ હશે, કેમ હશે વગેરે તકરારોએ થોડાક દીનસની ઠીક રમુજ આપી. બીજે દહાડે પાટો છોડી નાખીને ઓપરેશનવાળી જમણી આખ ઉપર દવાનું પુમકું મુક્યું અને બીજી આખ જોલ્લી રાખીને ઉપર તારની જાળીનો મસ મોઠો ચાળણી જેવો ચશમે પહેરાવયો. આ પહેરાવવાની મતલબ એવી કે ઉમા આખ ઉપર હાથ લાગે નહીં. બીજેજ દહાડે સમળી બારીઓ જોલી નાખી અને મને ઈઝીચેર ઉપર બેસવાની રજા આપી નર્સ લોન્ન લાવીને ઓરડાના ટેબલ ઉપર મુક્યું અને જાણે કાઈજ હાથ નહીં તેમ બધું પાછું સમાધાન થઈ ગયું. રાતના બોઝોરગ સીસ્ટર આવીને કહે “તારા હાથ કોય સાથ બાંધવા જોઈશે”

“ક.ય?”

“એવો સરેસ્તો છે, નહીં તો રાતના લુલમાં આંખને હાથ લાગી જાય તો કાલનો દુકાળ આવે પડે.”

મેં તેમ કરવા દેવાની ધસીને ના પાડી અને ઘણી સંભાળ રાખવાની કચ્છુગાત આપી. મેં તકરાર દેખાડી કે જો મારી મરજી ઉપરાંત હાથ જકડવામાં આવશે તો હું નહીં ઉતી તાણુતોડ કરીશ, એવો હું અભાગ્યો છું. આખરે હું ફાવ્યો પણ રાતના આજે પેલી મોટી ચાળણીએ બાધી રાખીનેજ મુવું પડે તેથી દમ ઉપર આવી ગયો. ત્રીજે દહાડે વળી પાછા પ્રાદેસર સાહેબ આવ્યા અને આખ તપાસી બોલ્યા “એકસેલન્ટ.” ભક્ષા આદમી પાસે શબ્દનો લંડાર ઘણોજ થોડો. એક શબ્દ બોલ્યા તે ઘણો થયો. આ હીરાની કીમતનો શબ્દ બોલીને લાગલો પોતાનાં ખીસામાથી ખુરુ રંગનો એક ચશમે ખેંચી કહાડ્યો અને પાટા છોડી નાખીને તે પહેરાવ્યો અને “ગુડ મોરનીંગ” કરીને ચાલતી પકડી. જેવો બીજો દહાડો, તેવોજ ત્રીજો, તેવોજ બીજા પંદર દહાડા. આડમે દહાડે વર્દી કરી કે હવે તમને તમારા ઓરડામા ખાણુ લેવાની જરૂર નથી. પબ્લીક રેબલ ઉપર સામેલ થવું અને વાડીમા ફરવું. આપરે થાયા થાયા થઈને પહેલે માળે તંદોસ્તા તંદોસ્તા ઉતર્યા. શરમ તો ઘણી લાગે કેમકે કાંઈ આહારે નહીં પણ થોડીજ વારમા મેં જોયું કે બધુંજ સંમહસ્થાન કાણુ

માસ્તર હું સમજાવ્યોની આજે બધું ચશમા સર્વે
 દેખાડવા જાય કે અમે સારી કાની છીએ પણ બમે હાવા
 ચાલીને અકેકને કોટ્ટી કરી પડે બધા જણ એક બીજા
 સાથ જાણે કેવાક જોતા હોય અને કેટલાક વર્ષોની દોસ્તી
 હોય તેમ વાતો કરે અને પછી છુટા પડે ત્યારે આપુને
 પુછે કે આજે મારી સાથ વાન કનો હોતે તે કોણ ?
 મેં ઉપર સર્વેની જગા નુકર કરી આપેલી હેડ
 ઉપર આસીસ્ટન્ટ પ્રાફેસર જેસે સમજી નર્સો ઇસ્કી
 રેશમી કાળો ડ્રેસ, બરફ જેવો કાવર, હાથના ઉજળા
 જવસ અને માથે કાકડી નાની સફેદ કેપ સાથે દેખવ
 ઉપર ખાણુ પીરસે દારૂ બહારથી લાવનાનો હુકમ
 નહી પણ સફેદ ગાંડીન વાઈન (ખાટો બટ) અથવા
 બીજા પેસા આપતા કંપીનીકમાન લાવી મુકે કંપીનીકમા
 રહેવાના, ખાવાના તથા નર્સની હાજરીના મળી દરરોજના
 બાગ માર્ક-નન રૂપીઆ બાથ લેઓ તો દોઢ
 માર્ક=૩૧) જુદા પગથીક દેખવવગ્ન ચા નાસના
 મારે જુવુ જોઈએ જો ઓગડાના મગાવો તો આ
 આના ચોટલી પણ મારે કેહેવુ જોઈએ કે ખાંડા પીંડા
 ની જરાબી તાણુ નહી ત્યા આજે ગમે એના કંઈ
 હોઈએ તોબી ભુજ તો એવી કંકડીને લાગે કે ને હોય
 તે બીસમીલ્લા સમાગના પોહોગમા આ વાગે ચા, આ
 ફ્રેસ્ટ પાઉ, અને ૧૪ ગોળી માખણ—આસ્તુ પા
 જતવ હો—નેતુ નખખાદ વળતુ હું બપોગના પણ

ખંપર ચાશણી. માત્ર એટલું જ કે વીલાયતમાં ચટની ચટાકા, મરચાં મસાલા વગેરેની જાત નહીં મળે એટલે બધું ફીકકું ફચ લાગે. હું ત્રણ માસ વીસએડનમાં રહ્યો પણ એકવારબી આખા ચાવલ ખાધા નથી. ચાવલ તો ત્યાં કોઈ જાણતું જ નથી. અચાર, સરકો તો કલીનીકમાં હોયજ ક્યાંથી. મોટા ગોસતનાં ગજગજનાં ધીમચાં નેટલાં નોંધ્યે એટલાં. તમારે પેટ ફાટે એટલું ચગરો પણ તર નવાલાની વાત નહીં. સાંજના ચા નહીં. રાતના સાત વાગે ડીનર. પણ પછી શું? મારા જેવા બીકટ કેસવાળાઓને તો સાંજ મનાઈ કે સાંજના સાત વાગા પછી બહાર જવું નહીં. જરા તડકો પરવડે પણ રાતનો ફંડો પવન તો મોટો દુશ્મન. આખો દહાડો કલીનીકની વાડીમા ફરો, બાવરમા બેસો, વાત વગત કરો, પણ બહાર જવાની વાત નહીં. પંદર દહાડા સુધી તો દાઢી મુંડાવવાની પણ મના, કેમજે વખતે આંખ ખેંચાય.

આ પ્રમાણે કાહાણી કીરતે બે મહીના કહાડયા પણ પછી ધીરજની ખરચી ખુટી. પ્રોફેસર બા તો સવારના આવીને આંખ તપાસીને “એક્સલટ” કહીને વંજો માપે ને મારો જીવ ઉપર આવે. આખરે એક દહાડે ઘેરીઆ. “સારુંજ, તમે ચારથી પાંચ વીક કહ્યાં હતાં તેના આઠ વીક થયાં પણ હજી કાંઈ છુટકાની નીશાની દેખાતી નથી. હું મારા કામ બાબે હીંદુસ્તાનમાં ફક્ત ત્રણ મહીનાની ગોઠવણ કરી આવ્યો છું વાસ્તે કાંઈ અનુકે ટાઈમ કહો તો સારું.”

બચાગ, ભલા પ્રાફેસર, પેલેલીજનાર ખુસી ઉપર બેઠા અને માથાના બાલ ખજનારી બોલ્યા “હા, હું તે જોઉં છું, પણ હું શું કરું હું કંઈ જોવાનો દીકરો નથી હું ધાગ્તો હતો તેટલી ઝડપથી આખરે રંગતી નથી પણ બીજા એક મહીનામાં તરત જ નાઈ શકશે”

“પણ સાહેબ, તમે તો ગરમીની મોસમ ગુજારવા બહાર જાઓ છો ત્યારે હું અહીં પડી રહીને શું કરું ? તમારી રજા હોય તો હું બીજો એક મહીનો ફરી આઈ”

“હા તેમ બની શકશે—પણ ખુબ સલામત રાખજો આખરે ડોક્ટર લાગે નહીં એક મહીના પછી પાછા આવજો અને હું અશ્વનાના કાચ નક્કી કરીશ”

ચાઆઆલો મોઠા ડોક્ટર સાહેબને પદરસો રૂપીઆનો ચાદલો કીધો અને તેના બદલામાં તેમની મુબારક તસવીર માગી લીધી અને અહીં આખરું પહેલું પ્રકરણ પુરું થયું એક મહીના બહાર ફરવા હરવાની છુટ્ટી મળી એટલે હર્ષ માયો સમાયો જાય નહીં લાગલી ગાસડા પોતવા બાધીને તૈયારી કરી પણ હવે રખડ-પટાનો હવાવ આપુ તે અગાઉ વીસમેન સાથે સંપૂર્ણ ઓળખાણ કરાવવાની જરૂર છે

મારા મેહેરબાન મીત્ર પ્રાફેસર પાન્નેતસ્ટેચર એક મહીનાની આસપોસ લેવા જાય તે અગાઉ તેમણની તો જરા ખબર લઈએ બીચારાને આવકના વાણા વાખ્યા છે મહીને દહાડે માત્ર માત્ર ૪૦,૦૦૦ થી ૪૫,૦૦૦ રૂપીઆ-

ની આવક હશે. દર ઓપરેશનના રૂ ૧,૫૦૦ અને દર વીઝીટર પાસેથી ૨ પૌંડ. બચારો સરાસરી દર મીનીટે રૂ ૧૦ કમાય છે. સવારના પોહોરથી તે નવ વાગા સુધી કનસલટીંગ રૂમ સલાહ લેવા આવનારાઓથી ચીકાર ભરાયેલો રહે છે. પણ નવનો ટકોરો થયો કે હજારો રૂપીઆની ફીની દરકાર કરવા વગર પ્રાઈવેટર ક્લીનિક માહેના પોતાના પેશન્ટોની ખબર લેવા ઉઠી જાય છે. બાર વાગા કે પોતાને ખંગલે જઈ, જરા લગાર ખાધું ન ખાધું કે ત્રણ વાગે પાછા બહારના પેશન્ટોને જોયાં કે ચોક્કસ કલાકે બધું બંધ. તમારી વારી નહીં આવી હોય તો કાલે વહેલા આવો. હું બીહતાં બીહતાં કહું છું કે આ મહાન પુરૂશને ફક્ત કનસલટીંગ ફીના રોજના રૂ ૧,૦૦૦ મળતા હશે. તે ઉપરાંત બહાર મોટા મોટા પાદશાહો અને ડ્યુકોને માટે જવું પડે ત્યારે હવાઈ ફીના લુમકા વગર એમને ગેરહાજર રહેવું પરવડે નહીં. મેં એકવાર રમુજમાં કહ્યું કે “સાહેબ, તમે તમારી છાંદગી-માં ઘણી મહેનત કીધી છે, હવે એક ફેરો ઇન્ડીઆ તરફ ખાઓ તો કેમ?”

“ખરી વાત છે,” સાહેબે જવાબ દીધો “પણ મારાં આશાવંત આવતાં બીમારોનું કેમ?” ખરી વાત એ છે કે પંદર દહાડા આવતા થાય ને પંદર દહાડા જતાં થાય. વળી બે મહીના રહે તો ત્રણ મહીનાના રૂપીઆ સવાલાખની આવક અહીં કીચો કાકો આવે? મેં એક-

વાર નરો ટકોર કરી કે આપને નો પૈસાની તબી હોય
તો અમે ઉગાણાની ટ્રીપ ફેરવ્યે પોતાની તબીખી પાદ
ગ્રાહી આવક ઉપગત પાન્નનસ્ટેચરના પોતાના મોહોવાના
મોહોવા છે જે એનાન નાનથી એળખાય છે અગ્યારા
તો જોદાતુ નાન પચાસથી સાઠ લાખનો ધણી તેની
એક ગાડીખી નથી પણ ગાડી શુ ધુળ મુકવા રાખે
હું એનો જોવાસો આગળ ચાલતા કરીશ

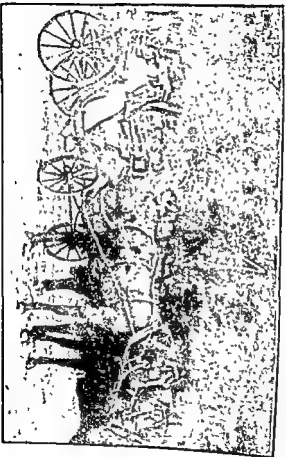
મકરણ ૬.

પ્રાફેસર પાન્નનસ્ટેચર ગાડીના કા બેસતા નથી? શુ
કરકસરનો ગયમે હશે? કે ગાડી ઘોડાના અકસનાતથી
ખીહતા હશે? તેવુ કાઈજ નથી હું કહું છું કે ઇગ્નાડ,
નર્મની અને કાનસના જે કોઈ વરની ગાડી રાખે તે
ખડો હેમક હોવો જોઈયે અહીં મુખઈના ચલે જાયો ખડે
જાયો શેઠ સાહેબોને કહું છું કે વીસખાડનની લાડાની
ગાડીના ઠરે આગળ તનારા હણમણતા ઘોડા અને કાળા
મસોટા જેવા કોચમેન અને તેથી કાળા હણક જેના નાહે
બેસનારા શેઠીઆ કુછ ખીસાદના નથી નહીં માનો તો
અમેના ગાડી ખનાનનાર ખા, મીંઠ પ્રેસ અમારી સાથે
હતા, તેમને પુછો ગાડીઓ એવી તો છ દર અને ઘોડા
ઓની મરોડ એવી સુ દર કે તે ભાડેની છે એન નનાયજ
નહી ઉપર કોચમેન નરો જાણે મેમબર આફ કૌનસીવ

વળી કાસમને કહીયે “એક લાડેની વીકટોરીયા લઈ આવ” કે બાકુને કહીયે કે “ગીરગામની પકડીને લાવજે” એવાં લેખાં દુખાણુ અત્રે નથી. ઘરેઘર ટેલીફોન અને દરેકે છલ્લાના ગાડીનાં “સ્ટાંડ” માં પણ ટેલીફોન. ગાડી નોંધતી હોય તો નજદીકનાં સ્ટાંડ ઉપર ટેલીફોન કરવો કે “બે ઘોડાની ગાડી, નંબર પાંચ વીલીયમ સાસે” એટલે પાંચ મીનીટમાં દરવાજા આગળ ગાડી આવીને ઉભેલીજ છે. આપણા નાનાકીત મુંબાઈ શહેરમાં બોચી બોડાવેલા અને લાલ ટરફીશ ટોપી પહેરેલા અને ચીનાઈ વાંદરા જેવો ચલ્લીચોર હાંકનાર કોચબાક્ષ ઉપર અકડુ બેસીને ફરરર ફરરર ચાબુક મારતો પીંજરાપોલ ઘોડાને લઈ આવે છે તે બોચા પછી અહીંની લાડેની ગાડી આપણને એક જાતની શરમમા નાખે છે. વળી બીજું શું? “બહારફોટ જવાના છ આના લેશે કે?” “શેક શું આપેછ?” “મારું ભાડું તો રૂપીઆ થયું” વગેરે તકાળા અને રકજકથી અહીં કોણુ અજાણ્યું છે? દરેક ગાડીઓ ઉપર એવી કરામત કરેલી કે એક નાહતું પાટીઈ સાચાથી લાગુ કીધેલું. તે ઉપર લખેલું કે “ફ્રી” એટલેજ આજે ગાડી ખાલી છે. જેવો પાસીનજર અંદર બેઠો કે આ પાટીઈ ગેબ થઈ જાય. અહીંની પેકે હાંકનારથી ગપ મરાયજ નહીં કે “મારી ગાડીમાં ભાડુત છે શેક.” ગાડીમાં બેસીને ગમે ત્યાં અને ગમે એટલો વખત ફરો. એક વડીઆળ નડેલું તે ગાડીના ચાલવા

સાથ પોતાનું કામ કર્યું જાય અને જેવા
કે શુ લાડુ આપનાનું તે આ
એટલું નહીં પણ કોઈ દેકારે મળના
ગાડી પા ક્યાક અરધા ક્યાક ખોટી
ચચળ ઘડીઆળ ચોક્કસ સાચાકામથી
ચાલતું રહે અને પાછા વર વળયા એટલ
તે આ ઘડીઆળના બતાવે જે આકડો ઘડી
એટલું પગાર કરવાનું એટલે કોચમેનના બાપથી
નહીં વળી કોઈ કહેશે કે આપણને માઈલ,
માઈલને છેટે જવું હોય તોખી કોચમેન આપણને
જાણા મુસાફર જાણી બે ચાગ માઈલનો આટો ચ
લાભે રસ્તે લઈ જાય તો તેનું કેમ? ના, ધુરોખ્ય
નેહનદાર લેજાએ તેની પણ સગ્ગ જાકવણ રાખી છે
એક બીજું વડીયાળ અનુક ગાડીએ કેટલી નજવ આખા
દહાડના મપી તે બતાવે એટલે એ ગાડી પોતાનું કામ
ખવાસ થતે તમેલે છુટના જાય કે ગાડીના માલેક આ
ઘડીઆળના જોય કે ઘોડાઓએ કેટલી મજબ કાપી
હતી અને તે મનાણે કોચમેન પાસેથી દોકીને પૈસા લીધે
એટલે ચાગ પાચ માઈલનો ફેકટનો ઘેરાવો ખાગમા
કોચમેનને કરો લાભ નહીં જેવી ગાડી પાછી સ્ટાડપર
ઉભી કે દરેક ઘોડાના અગ ઉપર મુલ નાખેલી છે
અહીં મેઈનાર એક વીન્ટોરીયાને બોલાવ્યે તો ચૌદ
જણ સરાસર ચાળકના સપાટા નારી આપણા અગ

ધુરોત્તમની બાહુની ગાડી.

ઉપર ધસી આવે તેવું યુરોપમાં છેજ નહીં. જે પહેલો
હોય તેજ આવે અને ઘોડાઓને એવા શીખવી મુકેલા કે
જેવી પહેલી ગાડી ગઈ ને તેની જગ્યા ખાલી થઈ કે
પાછળના ઘોડાઓ પોતાની મેળેજ ચાલીને, કોચમેન વગર
તે જગ્યા પુરે. યુરોપનાં દરેક માટાં શહેરમાં ભાડેની
ગાડીઓ ઉપર પોલીસનો એવો જખરો ધાક છે કે કોચમેનથી
થું કે ચાં બોલાવું નથી. ત્યારે બોલો હવે ઘરગતુ ગાડી
રાખનારને થું કહેવું બેઠયે? પ્રોફેસર પાન્નરસ્ટેચરની
સાદાઈ અને અત્રેના કેટલાક ઇચમછ-ડાકટરો વચ્ચે
કેટલો ફેર! પહેલપહેલી ગાડી રાખી તો જલેબી વહેંચી
અથવા પાલખી રાખી તો સહુવેણાનાં ગીત ગવાડ્યાં
એવો મુર્ખાઈબરેલો હાંકરો કે દેખાદેખીની ટચાકીથી યુરો-
પના મહાન વીદવાનો બીલકુલ અજાણ છે. લંડન, પારીસ,
કે બર્લીન જેવાં શહેરમાં ઘરગતુ ગાડી રાખવાનું કામ
કાંઈ આસાન નથી. કરોડપતીઓ એવો શોખ રાખે છે
ખરા, પણ ત્યાંની ઘરગતુ ગાડીઓનો ખર્ચ સાંભળી
આપણુ પુર્ય તરફના રહીશોનાં લેખં ચળી જાય છે.
કોચમેનનો પગાર સોથી સવાસો રૂપ્યા! વળી તેને માટે
સુવાનો ઓરડો જુદો ન બેસવાનો જુદો. તે સીકે પડે
ત્યારે તેની દવાદાર કરવાને શેઠ બંધાયેલો. તેનો બનાતને
કોટ કાંઈ નહીં તો એકસો રૂપ્યાનો હશે. પગમાં ગુટણ
સુધીના પેટંટ લેધર બુટ ચાલીસ રૂપ્યાના, માથે સીલ્ક
હેટ પંદરથી વીસ રૂપ્યાની. મુંબઈમાં તો અભાગ્યા

પરાગને બારથી તેર રૂપ્યા આપશે, તો બાઈ કહેશે આ કહાડ, ને બેટી કહેશે કે આટો દરાવી લાવ, બેટો સાફ કરાવશે અને બાપ ચીઠી ચપાટી આપી માઈલ માઈલ ખદરશે—આ બે દેશ વચ્ચે એટલો ફેર છે.

હું ઉપલા વર્ણનમા યુરોપની પોલીસ માટે સેફ્ટ ઈસારો કરી ગયો છું. લંડનની પોલીસ આખા યુરોપમા સર્વથી ઝમકદાર કહેવાય છે. તેનું દાસ્તાન હું હવે પછી મારા લંડનના પ્રકરણમા આપીશ. પણ તેટલા મારે પ્રીય વીસબાળના પોલીસમેનને વીસારી મેવો નોંધ્યે નહીં. આહાહા! પાસે જીએ. નરો જાણે કર્નલ ટામ્પ્લીન્સ જેવો નથી લાગતો? જાણો કે એ કાંઈ ઈનસ્પેક્ટર નથી, પણ સાધારણ પોલીસમેન છે આપણા દીવાસળી જેવા તેડાવાળા સીપાઈ દાદા અને આ જંગી વચ્ચે કેટલો ફેર! તમે કહેશો કે આ તો ગોરી ચામડીવાળો યુરોપીયન છે પણ આપણા ગોરી ચામડીવાળા કનસ્ટેબલો અને ઈનસ્પેક્ટરોળી યુરોપીયન છે. પણ યુરોપની હવાનેજ વરદાન છે. શુ આ સીપાઈની લાયકી, શું એની ઉતર આપવાની મક્કાઈ, શુ અજાણ્યા ખુસ્તીશોને મદદ કરવાની તેની કળણ, અને તે સાથે શુ સર્વ ચીજ ઉપર નજર રાખવાની તેની હુશીયારી. સાહેબ લોકને મીલીટરી ફાસીન સલામ કરતા અને દેશીઓ ગમ ફોકટના વણસાયતા ડાચા કરતા દેશી સીપાઈઓ અને આ વેલાતી સીપાઈઓ વચ્ચે સરખામણી કરવાની હું સરક-

જર્મન પ્રહારીસર્મેન

સીજ કરતો નથી. એ બેની જાતજ જુદી છે. બાતજ જુદી છે અને વાતજ જુદી છે. જર્મનીની પોલીસ વીરો કેટલીક ખાળ કરતાં મને વણી ઓચંખાબરી ખખર મળી છે. કહેછેકે બર્લિનની પોલીસની હુકુમત એટલી મોટી છે કે તેનાથી મીલીટરી વટીક હઠી જાય છે અને ખુદ રાજ-કર્તાઓનુંબી તેમના આગળ ચાલવું નથી. પણ તેની વીગત હવે પછી આપીશ.

ગાડીઓની વીગત આપતાં હું લખતાં લુલી ગયો કે વીસખાડનનાં દરેક મુખ્ય મોહોલાઓમાં ઇલેક્ટ્રીક ત્રામ દોડે છે. દર બે મીનીટે એક ત્રામ હણહણ કરતી આવે છે અને ફક્ત ૧૦ ફ્રેનીંગ એટલે પાંચ દોઢીઆમાં તમને લગભગ ચંદર મૈલ લઈ જાય છે. આ ત્રામો કલાકની વીસ મૈલની ઝડપથી દોડે છે અને માઈન્સ બીબરીચ વગેરે શહેરો જે વીસખાડનથી વીસ મૈલ પર છે ત્યાં એક કલાકમાં ફેરવીને પાછા લાવી નાખે છે. કાંઈ કામ ન હોય ને જરા ફરી આવવું હોય તો એકાદ ત્રામમાં ચહુડી બેઠા તો આખે રસ્તે રચના જોતા જોતા માઈન્સ જઈ ત્યાં રહાઈ નહીનાં દરેક કરીને પાછા આવો અને ખર્ચ ફક્ત પાવલો.

વીસખાડનમાં દર મોહોલામાં મુમારે અર્ધી ડજન ડાકટરો હશે. પણ સૌ સૌની “સ્પેશીયાલીઝી” છે. કોઈ કલેજનો તો કોઈ છાત્રીનો, કોઈ બદહુજમીયાનો તો કોઈ વહાડકાપનો, એવા જુદા જુદા રોગોના જુદા જુદા પુખ-

ચીઓ છે કોઈબી ડાકટરને ડીગ્રી મેળવ્યા સીનાય કાન કમના
 દીધાના અથવા પાટીઈ મારવા દીધાના આનતુ નથી
 અહીની પેર કમપાઈડ હોય તેબી ડાકટર, કાનકા વૈદ
 હોય, નાકા વૈદ હોય તેબી ડાકટર સાહેબના ખપે છે
 અહીના L M & S વાળાબી પોતાને ડાકટર લખાવે
 છે પણ ત્યા તેવુ કશુ ચાવતુ નથી વળી આખા
 વીસબાડનમા તમે એક નાકેથી બીજે નાકે સુધી ફરો તો
 એકબી બીખારી નજર પડતો નથી કોઈબી અવકાતુ
 માણસને શેહેરના રહેવાનો હુકમ નથી આ બાબદના
 પોલીસનો બપતો ભારી છે તેજ પ્રમાણે શેહેરમા વેશ્યા-
 આની સખત મનાઈ છે કોઈબી સ્ત્રી રસ્તામા કદગી
 રીતે નર્તે તો તેણીને તાબડતોબ શેહેરની બહાર મોકલી
 દેનાના આવે છે વીસબાડન આપણા મહાબળેશ્વર,
 માયેરાનની પેઠે સુખશાતીનુ મુકાન છે અને ત્યાના ઝરા-
 ના પાણી પીનાને નાટે આખી પૃથ્વીના માતબર લોક
 આવે છે, તે લીધે શેહેરને નીરોગી રાખનાને ત્યાની
 કૌન્સીલ મોટો બપતો રાખે છે શેહેરના એકબી ઉઘાડે
 પગથો મારા જોનાના આવ્યો નથી તેનજ આખખા
 નર્મનીમા એકબી છાકટ પુરુશને મે જોયો નથી ના,
 એટલુજ નહીં પણ કાઈ વઢવાઢ કે કવાબકોર કે ધમપ્રકી
 જવી ચીજ નથી ભર વસતી છતા બવા જાણે મુગા બેહેરા
 હોય તેમ વસે છે દરેક વરમા ઈલેક્ટ્રીક લાઈટ છે પાચ
 હજાર માણસની વસતીનાળા ગાનનાબી ઈલેક્ટ્રીક લાઈટ

અહીં મુંબઈમાં લાઈટ આવવાની છે તે માટે વરસો થયા દોલ તાસા વાગી રહ્યા છે ને ત્યાં તો કંઈક ચુલાપરખી ઇલેક્ટ્રીક પાવરથી રંધાય છે !!

પ્રકરણ—૭ મું

છે તો લાખ માણસની વસતી પણ આ વીસમીડન સદ્દાઈ સુધડાઈ અને સુધારામાં સાત મુંબઈને પાણી પાય એવું છે. આખની વ્યવસ્થાનું વર્ણન હું આપી ગયો છું પણ હવે એક નવાઈ જેવાં ખાતાંની કેટલીક બહુજ ગમ્મતી વીગત આપીશ. ખાણું હજીમીયત ન થાય, ને છાતીપર ડાહું બળે ને પેટમાં ચુંકો થવાની દેવ હોય, ને ખાટા એડકાર આવે ને એવી બીજી વ્યાધીઓ જેને સાધારણ રીતે “કોનીક ડીસપેપસીઆ” કહે છે તેનાથી કોણ અણુબાણું છે? સુનામખીના ધીચારા અને દર રવીવારે કાંશીઆ ભરીને ઉકાળાની બચગીની યાદ હજી મારા મનમાં તાજ છે કે જેવારે રવીવાર આવતાં દીલમાં ખુશાલીને બદલે સવારના પોહોરમાં કાળ પડતી અને માથા સુધી એાદી પોાદીને ચીગા મીંગા થઈને બીછાનામાં પડી રહેતા કારણ કે દર રવીવારે સુનામખીના ઘાંટાળો ચુલા ઉપર તૈયાર થતો અને સવ કમબખત પોરીઆઓને હારબંધ બેસાડીને માતાજી હાથમાં ને

તર લઇને સામા ઉભા રહેતા હતા એ બદહુજમીના દરદથી તો સહ વાકેફ છે પણ તે શાથી થાય છે અને તેનો ઉપાય શો તેની વૈદક વીદ્યાર્થી તપાસ લગભગ હુસ્ના સરખી ટોચ ઉપર જર્મનીએ ચઢાવી દીધી છે બદ હુજમીયતનાળા પુરુષોને રાખીને તેમની તપાસ કરનારા આ દેશમાં મોટા ખાતા છે અને તેમાંનું એક નામીયુ ખાતુ હું નીચે વર્ણવું છું મારા એક પારસી મીત્ર જેઓ પેટમાં ચુકો અને વાયુ વેદનાથી મુબઇમાં ઘણા આજેજ થતા હતા તેઓ આ ખાતામાં રહીને સાજ થઇ, હોજરીને ગોયા ધોખીને તથા નવેસરથી ધોવાડીને પાછા ફર્યા છે તેમની તરફથી નીચલી કેટલીક વીગતોનો હું આભારી છું જેમ પાનેનસ્ટેચરની કલીનીક આખના બીમારો માટે છે તેમ આ કલીનીક હોજરાના બીમારો માટે છે બીમારે આ કલીનીકના નઇને ગહેવું જોઇયે અને ત્યાંના કાયદા કાનુનો પ્રમાણે વર્તવું જોઇયે અહીં પણ હોજરીના દર્દોના ખાસ પ્રાફેસર પોતે જાને બીમારોની દેખરેખ રાખે છે પહેલા તમને એક જીદો ઓરડો રહેવા આપ્યો કે પછી બીજે દહાડેથી જીવપર જોરાવરી શરૂ થાય છે સહનારના પોહોરના સાત વાગને ચોક્કસ જરૂરયામાં પાઉ, ચાહા, માખણ વગેરે પ્રાફેસરના હુકમ મુજબ આપવામાં આવે છે અને પછી બે કલાક સુધી આમ તેમ ફર્યા બાદ મોહોડા વાટે રખરની નળી ઉતારી સળુ ખાધેવું

પાછું પંપથી કહાડી લઈ, તે વાસણ ઉપર બીમારનું નામ વગેરે લખી રાખીને તપાસના ઔરડામાં સઘળાં બધાનાં હારેકટાર ગોઠવવામાં આવે છે. માઈક્રોસ્કોપથી સઘળી એક તપાસી તેમાં શું ભાગ હજમ થયો ને કયો ભાગ એમને એમ નીકળી આવ્યો તે બધું સંભાળથી આસીસટન્ટો નોંધી લે છે. દસ વાગ્યા પછી તમારે ગમે ત્યાં જાઓ આવો તેની ચીંતા નહીં પણ બપોરના બે વાગ્યા કે વળી પાછી નવેસરથી નોરાવરીની ઝુમ બેસ શીરૂ થયેલી જાણવી. ચોક્કસ વજનમાં ગોસ્ત, પાઉં વગેરે ખાવા આપે ખરું પણ મન સાથે ગાંઠ વાળી મુકવાનો કે આ બધી ફેક્ટરી બીસની છે. કારણ કે એક કલાક પછી બધું પાછું કહાડવું પડશે. ખાધેલું અડધું જરૂર કે પેલા નામાંકીત વાસણો પાછાં આવેલાંજ છે. ગળામાં નળી ઉતારેલીજ છે ને એ—એ—એ કહાડ પાછું. વળી પાછા સઘળાં નંબરવાર વાસણો લઈ નઈને કેમીકલ એક્ઝામીનેશન રૂમમાં મુક્યાં કે તેની તપાસ ચાલી. આજે તો શુગર વધારે હતી, અને આલ બધુમન એાધું હતું, ફાસ્ટફેસ્ટ બરાબર હતાં અને સાલ્ટસ જરા વધારે નોંધ્યે વગેરે પ્રથકરણનાં પરીણામ પ્રોફેસરની હજીરમાં મુકવામાં આવે અને તે રીપોર્ટો નોંધ નોંધને જોરાકમાં ફેરફાર કરાવે. જ્યારે તે નોંધ કે એકેલો જોરાક હવે બરાબર પાચન શક્તી ખતાવે છે ત્યારે બીમારને શું ખાવું ને શું ન ખાવું તેની બરાબર

તાકીદ આપીને પછી કલીનીકમાંથી રજા આપે. પ્રાઇવેસરની ફી દરરોજના દશ મારક (જા રૂપ્યા) અને કલીનીકમાં રહેવાનો ખર્ચ જીદો. પણ આ તો ગળા વાટે અંધક-ચરા નીકળતા ખોરાકની વાત થઈ પણ જર્મની તેટલાથી સંતોષ પામ્યું નથી. બર્લીન, બર્સલસ વગેરેમાં ખાસ ખાતા છે જ્યાં એકને બદલે બીજાનો આડો રોજ જીદાં જીદાં વાસણોના ઝીલીને તે દરરોજ ખાસ સુક્ષ્મ દર્શક યંત્ર વાટે તપાસીને તેના પાચન થયેલા અને ન પાચન થયેલા ભાગો જીદાં પાડીને તે ઉપરથી રીપોર્ટ રચીને બીજાના હોજરાની હાલત તપાસવામાં આવે છે. પણ હવે આ તો વીધાની નસુગાઈની હદ થઈ. માટે હું આ વીચીત્ર વ્યાખ્યાન અત્રેજ બંધ કરું છું.

જ્યારે હું જીદી જીદી જાતના “ક્યુર” એટલે બીજાની ઉપાયો વીશેજ લખવા બેઠો છું ત્યારે તો પુરંજ લખી કહાડવાનો છવ થાય છે. વીલાયત ભણી એકજ ડાક્ટર બંધીજ જાતની બીજાની દવા કરતો નથી. સર્વેની પોતાની સ્પેશીઆલીટી હોય છે અને તેઓ એક બીજાના કામના હાથ ધાલતા નથી. એકજ દાખલો આપું. સ્ટીમર ઉપર સ્ટીમ પડવાથી મારો પગ દાઝી ગયો હતો તે હજી બહુ વેદના દેનો હતો. હું આજે પાઠા બાંધીને બીજાના પડેલો હોવાથી જ્યારે મેં તે વીશે ઈસારો કર્યો ત્યારે સાફ ઉત્તર મળ્યો કે તેના ત્રીટમેન્ટ વાસ્તે બહારથી ડાક્ટરને બોલાવવો. પણ આવા આવા નામાં-

ક્રીત વૈદશાસ્ત્રીઓ વીસમેડનમાં કાં આંવીને ભરાયા હશે ?
 જાલાસો સેહલ છે. અહીં સવળા મળી ૩૦ ગરમ
 પાણીના ઝરા છે. અને તેના દવાઈ ગુણુની એટલી વાખ
 વાખી છે કે છેક અમેરીકા, આફ્રીકા, આસિલીઆ, એશીઆ
 વરથી લુલા લંગડાઓ આ પાણી પીયા અને આ
 પાણીમાં નાહવા માટે આવે છે. આ લીધે મોહોસમમાં
 વીસમેડન કરોડપતીઓથી ભરેલું રહે છે. સર્વેથી સરસ
 ઝરો “કોક્રમડન” ગારડનમાં આવ્યો છે જેની આસપાસ
 મેહલ નવા મકાનો બાંધી લીધા છે અને ત્યાં ફુતડી
 છોડીઓ શુધ સર્પેદ ડરેસમા ઝરામાંથી પાણી સર્વેને
 ભરી આપે છે. સર્વ પીનારાઓ પોતપોતાના ઝાસો
 જુદા રાખે છે પણ આ છોડીઓ એવી અપળ છે કે
 તમને જોતાં ને વાર હજારો ટબલરોમાંથી તમારું ટબલર
 શોધીને પાણીથી ભરી આપે છે. સહવારના સાતથી દસ
 વાગા સુધી પાણી પીનારાઓની હજારોની ધમાલ પડે
 છે પણ ધકાધકી નેવી ચીજ નથી. કારણકે એવો
 સરસતો છે કે સર્વેએ અકેકની પાછળ સીધી હારમાં
 ચાલવું. વળી આ પાણી પીનારાઓને રીજવવા થકી
 એક ગમ બેંડ વાગે, બીજી ગમ રીડીંગ રૂમ, ત્રીજી ગમ
 વીઝીટરોને તોલવાની સામગ્રી વગેરે તૈયાર. હું કોઈ
 કોઈ વાર સહવારના ત્યાં જઈને રમુજ નોવા બેસતો
 હતો અને મારા અવલોકનનું પરીણામ હવે આપીશ.
 સર્વે કોઈ આવે અને હાથમા સોનેરી રૂપેરી ટબલરો

ભરીને પાણી લાવી ને બારે બારે ડોળે જોય કે મને કોઈ
જોયછ કે નહીં થોડાક ડોસા ડગરા અને અરધા પગ
ઘોરવાળા સીનાય બીજાઓ તો ફક્ત દેખાદેખીથી પાણી
પીતા હોય એવું નને લાગ્યું જ્યાં પાણી પીનાનીજ
કાશીન ત્યાં પછી વરમા કેમ બેસી રહેનાય ન્યુસપે-
પરના એથો કરી તમે જુઓ તો એકેકો મુડકો પાણીના
ભરીને એવું ડાચું કહેડે જાણે એાય પાણી કહાડી
એક અહસ્થને તો હજારથી ખીસામાથી ખાડું લીધું
કહાડીને પાણીમા નીચવતો મેં મારી નજરો નજર જોયો
હોતો કાયદા એનો કે સહનારના પોહરના ઉઠીને
અડધો ક્યાક ખુલ્લી હુનામા ફરવું, ને પછી કોકખરનમા
જઈને એક કે બે ટબલર પાણી પીતું ને પછી તુરત
અડધો ક્યાક વાડીમાજ ફેરા ખાઈને વર જઈ નાસ્તો
લેવો પાણીમા સેજ જુવાબનો ગુણ છે અને તેનાથી
રૂમેગીઝન, બદહજમી, કબજાયાત વગેરે નાહાસી જવાના
પ્રતાપ કહેનાય છે પણ મારા જેવા અણસનજુઓના
નનના આ વાત બરાબર ઉતરતી નથી નરહુન ડાક
ટર કોસીસાઉને નાટે કહે છે તેમ જો સહનારના પોહર-
ના ઉઠી ને ખુલ્લી હુનામા ફરે ને પાણી પીનાને બાહને
બાર પડે ને પછી વળી અડધો ક્યાક ફરહુ કરે તો
નાટ્યા મારેના સાદા પાણીનામી જગ “સાઉટ”
નખીને પીએ તો કબજાયાતનું જોર નગન પડી જાય
કહ્યું છે કેની કે —

સકળે વેહેલા હી
પેટ રચવું ખાય.
ખુંખારી ઘાતણ કરે
તે વેદ પર ન બાય.

ત્રે એકજવાર આ પાણી પી જોયું તો સ્વાદમાં
અખનતર જોયું અને ઉનુ હતું. પીધા પછી પાએક
કલાકે હલ ગબરડી થવા માડી એટલે ફરીથી તેનું
નામજ લીધું નહીં. આ પીવાના પાણી ઉપરાંત નાહા-
વાના ઝરાખી છે અને તેની ઘણી વાખવાખી છે. નાહાવા
માટે ખાસ બાથ હાઉસીસ બાધેલા છે અને ત્યાં હર
ડીઝીથી હપ ડીઝી સુધીનું પાણી નાહાવા સારું કુદ-
રતી આકારમાં મળી શકે છે. કહે છે કે રૂમેટીઝમ,
સાધાના દુખાવા, નરવસ કમપલેન્ટ, લકવો, સાયટીકા,
વીર્યનાં ગુપ્ત દરદો, ગાઉટ વગેરે ઉપર આ દવાઈ હુમામ
અકસીર છે. પહેલા તમને આ ગરમ પાણીમાં પા
કલાક રહેવા દે છે અને પછી આસતે આસતે ટાઇમ
વધારી પોણા કલાક સુધી માહે ધરફરી મારવી જોઈએ.
પાણીમાં પડી રહેવાનું નહીં પણ આમતેમ હીલચાલ
કરવાની અને બીજાં માણસ પાસે જડ થઈ થયલા ભાગ
ચોળાવવાના. ટખમાથી બહાર નીકળ્યા કે આંગ નુછી
નાખીને ત્યાંનું ત્યાજ અડધો કલાક ઉંઘી જવાનું. ઉંઘ-
માથી ઉઠ્યા કે પછી એક કલાકે નાસ્તો. આ હુમામના
ગુણ હો કે ના હો પણ વીસએડનમાં હુલા લંગડાઓનું

જે મુઠ્ઠાસ્થાન જનાવ થાય છે તેનું જે માગ જનનના
લેખુ નથી પછનાડેથી હુડસેવવાની “બાથ ચે” કાઈ
હજારોની સખવાના આ રોહરના કુકડી જાય છે અને
સાજના કુર ગાગરના બેડ વાગે છે તેગરે નો વડી
ખાખીઓ આ બાથ ચેરના બેસીને કાને લુગળા ધરીને
મધુઝીડ સાબળતી, એ એક અજબ વાનકય દેખાત છે

પ્રકરણ—૮ મું.

મારી ક્યા તો ક્યાને દેકારૂ ગુડી પણ વચ્ચે વચ્ચે તો
હવે બાહેથી મવાલો પુછાયા નાડ્યા છે તેનું ડેન કંનુ?
આન ચેનગદથી જાવાસે વીવાયનનો વરગોડો ચાનુ થયો
તો કાથી ના કેન જગે? પણ ચીતા નહી આ માટે
પીનણ વાચીને મહકમી ગ્સ પેદા થાય છે, એવી જમી-
નગીરી આના પ્રશ્નોથી મજે છે, માટે પુઠો, ભાઈઓ
પુછો-નાગથી બનશે એટલો જાવાઓ કમીશ એક
બીગદર પોતાના ખગ નામ સાથે જાણના ઈચ્છે છે કે
“મુર્વે જન્ધાસ્તીઓ જ્યો યુગેપની મુસાફરીએ જાય
છે તેઓ યુરોપીયન પહેનેવના ક્રે છે પણ હાવ માગ
તણ મીત્રા વીવાયન જનાર છે તેઓ પોતાના પાગસી
મેટનાજ અને પાગડી બદલે નોગય કેપમાન રાઉંડ
ધીનવંડ જવાની તૈયારી કરે છે તેઓને દરેક બાળથી
ગનગવનાના આવે કે હાડમાર થયો ને કોઈ કોઈ

આપશે નહીં. તથા અફ્રીકાના ‘નીગરો’ માફક ‘ત્રીટ’ થશે. તો સાહેબ આપનો અનુભવ આવતા સનીવારના ‘જામે’માં આવે, એ બાબદમાં, તો હાલ જતા જવાનોને વખતસર કામ લાગે.” મારો ઉત્તર હું સમજાવું છું. યુરોપના મોટા ભાગમાં એશીયા અને હિંદુસ્તાન વીશે એટલીતો બેખબરી છે કે હું હિંદુસ્તાનથી આવ્યો છું અને પારસી છું એમ કહ્યું ત્યારે મોટો ભાગ તો તે સમજી નહીં. કોઈ કહે “ઈંડીયા, તે શું? કેનેડા?” બીજો કહેશે “હં-હં-તું હંગેરી તરફનો છે.” પારસી એટલે દેશી છે એમતો કોઈ સમજે નહીં. આપણી તરફ નેટીવ શબ્દ એક અંપવાદ તરીકે વપરાય છે પણ ‘નેટીવ’ શું ને યુરોપીયન શું તેની સમજ અથવા દરકાર આખા યુરોપમાં નથી. ડરેસડન, બર્લિન, ખુદ લંડનમાં મેં ઘણાંક અરબો, ચીનાઓ, ખલાસીઓ વગેરેને પોતાના દેશી પહેરવાસમાં જોયા છે. એટલું જ નહીં પણ કાળા મેસ જવા, જાડા હાઠવાળા, ગુચળાદાર બાલવાળા સીદીઓ ગોરી મડમ સાથે પરણેલા અને કંડે ગોરૂં કે કાળું છોકરૂં મારીને પોતાની સુરેદ પ્રીયા સાથે લર રસ્તામાં ચાલી જતા મેં જોયાં છે—પણ કોઈ તેમની દરકાર કરતું નથી. જર્મનીમાં એક પારસી બાનુને મેં સાડીમાં ફરતા હરતા જોઈ હતી. અલબત્ત તે આગળ ચાલી જાય એટલે લોક પાછું ફરી નીહાળીને જોય ખરું પણ તે સીવાય બીજી કશી આપદા નડે નહીં. જરા આસપાસનાં ગર ગામડામાં જાય તો મોહોલાના

રમતાં છોકરાં નવાઈને લીધે 'આસપાસ' લેગાં થાય અને ગીરદી કરે પણ કોઈ વાતે હેરાન કરે નહીં. એટલા માટે મોગલ કેપ અને કાળા ડાંગલામાં ફરશે તો કાંઈ હરકત નથી બલકે માન ઝાઝું મળશે. પણ પુરોપમાં એક કમાલ એવું છે. અને તે એ કે ત્યાં સર્વ એશીયા-ટીકોને નવાબ નહીંતો પાદશાહ સમજે છે. અને કોઈબી દુકાનમાં પેડા કે જર્મન પાસેથી એક માર્ક તો 'ફારેનર' પાસેથી ચાર માર્ક! મોગલ કેપ પહેરશે તો ગીરદીમાંથી રસ્તો મલશે, પોલીસમેન તમારી ખાતરદારી કરશે, નાટક-શાળામાં આપેરાગલાસો ટીકાશે, છોકરીઓ હુસી હુસીને તમારો છબ બેહેલાવશે પણ ખીશું એવું તો ચીરાશે કે મોગલ કેપ લગાર ગરમ પડી જશે. વળી ખીશ પીડા એ છે કે આપણા દેશમાં માથે પાવડી રાખીને ખાવા બેસવામાં અને દીવાન ખાનામાં દાખલ થવામાં માન છે એમ પુરોપને ખબર નથી. એટલે કોઈ હોટેલમાં કે જાહેર જગામાં જમવા બેડા ને ટોપી નહીં ઉતારી તો વખતે અપમાન લેવાનો સંભવ છે. નાટકશાળામાં ટોપી સાથે બેડા તો વખતે નારંગી ધબ દેતી આવી પડવાનો સંભવ છે. માટે સર્વથી ચાહીનાન ટાવો કરવો હોય તો એ લોકના જેવાજ થઈને જાઓ કે પછી કોઈ તમારી ગમ ઝાંખીને ભોવાનુંબી નથી. બધા ગભરાવે છે કે દેશી ટૂંસનાં ફરશે તો કોઈ કોકું આપવાનું નથી. ના—ના, તેથી ઉલ્લટું જ છે. તમે તમારા મનમાં જે ચીજનું હશે તે કરતાં વધારે

કોહું અપાશે. બધો મામલો જોતાં મારો ખાલેસ અભી-
પ્રાય એ છે કે દેશ તેવા વેશ એ સર્વથી સલામત માર્ગ છે.

જે બીજો સવાલ મને પુછવામાં આવ્યો છે તેનો બી
નીકાળ અહીંજ કરી નાખું છું. એક મીત્ર લખે છે કે
“તમારી બહુજ મનપસંદ, કાહાણીને વીસરાવે એવાં
લખાણની હું દર સનીવારે આતુરતાથી વાર જોઈ છું.
અને તેની કાપલીઓ કાપીને એક ચોપડીમાં વળગાવું
છું. આ ચોપડી મારા ઘણાક મીત્રોમાં અત્યારથીજ
ફેરા ફરવા માડી છે. પણ તમારો વીસખેડનના નામીયા
ડાક્ટર પાન્નેનસ્ટેચરનો હેવાલ હજી અધુરો છે. એ
નામાકીત વૈદે કેવા કેવા આપરેશન કીધાં તેના કંઈક
ખ્યાલ હવે પછીના અંકમાં આપશે તો તે વાચવા જોગ
થઈ પડશે” બીરાદરે અગ્રીઝ, હું કાંઈ ડાક્ટર નથી કે
શી જાતના આપરેશન કીધા તેના નામ હામ ને વ્યાધી
આપું. પણ જે જે નજરે જોયું તેનું ચીત્ર આપું છું—
પછી તમારા ડાક્ટર પાસેથી તે સમજી લેજો. હું જ્યારે
ત્યાં હતો ત્યારે લંડનથી મીઠા—નામનો એક જ-
વાન પાદરી ત્યાં મીટમેટને સાઈ આપ્યો. તેની ઉંમર
ઘણીતો ચોવીસ વર્ષની હશે. તેને અત્યંત શોરટ સાઈટ
હોવા પછીથી તદ્દન આધજો થઈ ગયો હતો, તે એટલાં
સુંધી કે ડ્રાઈંગ રૂમમાંથી ખાવાની મેજ ઉપર તેને હાથ
પકડીને લઈ જતા હતા. તેની નાની આવકનો આધાર
બેશક તેની આંખ ઉપર હોવાથી તેણે ઈંગલંડમાં ઘણાં

ફાંફા માર્યા પણ આરામની કશી આશા ન મળી એટલે
 વીસમોડન આવ્યો. પ્રોફેસર પાન્નનસ્ટેચરે તેને તપાસીને
 મત આપ્યું કે એક ઓપરેશન છે જેમા ૬૦ ટકા ફતેહ
 થવાની આશા છે. અગર નીચકણ થશે તોખી શું
 મુશ્કે છે! એમખીને એમખી અધાપોતો છેજ માટે દ્રાર્ધ
 કંવા દેવી પાદરી મીં—લાચાર એટલે હા પાડી
 અને પ્રોફેસરે એક સવારના આ માહાલારત ઓપરેશન
 બનવું. તેણે આ કમખખત પાદરીની બેઠ આખના
 એક ઝીણી તગોપનથી મુરાખ પાડ્યા અને ચોથે દહાડે
 બહાર ફીધું કે ઓપરેશન ફતેહમદ થયું છે અને બીનાર
 જોતો થશે! આ બનાવને પંદરને દહાડે હું કુર ગા-
 ઉનમા બેડ સાબળવા ગયો તો એક અહુરથ સાને
 મુકેલા પ્રાગામ સ્ટાડમાથી કાઢ લખી લેતો હતો. પીક
 પગથી તે મને પાદરી—જેવો લાગ્યો. હું આગળ
 નધને જોડછું તો સાચ્યે! મે બરડાપર હાથ મુકીને
 પુછ્યું “એ શુ ફરોછ?” પેલાએ હમીને ઉતર દીધો કે
 “આજનુ પ્રાગામ ઘણુજ નાદર છે તે ઉનારી લઉછ.”
 પણ મે અચરતી સાથ પુછ્યું કે પ્રાગામ તો તમારેથી
 આશરે ૫૯૦ ફીટ દુર છે ને ઝીણા અક્ષરથી છાપેતું
 છે તે કેમાયછ કેમ?”—“હું ઘણું આરી તરેહથી આ
 તકાવને વાચી શકુ છું. અને તેઓ કોઈબી જાનના ચ-
 શમા વગર”!! એક બીજો કેસ છેક સાહિય આકીકાથી
 આવ્યો હતો. આ મડલ પોનાના છ સાત વર્ષના છોક-

રાને લઈ આવી હતી. આ છોકરાની આંખ કાંઈ વીચીત્ર હતી. તે ખારો હતો એટલું નહીં પણ એક કીકી ઊપર અને બીજી આંખની કીકી છેક ખુણાનાં તારાઈ ગયેલી હતી. કેવો હીરા સરખો છોકરો આ એબંધી બીજકુલ બદ્ધસુરત લાગતો હતો. જ્યારે તે આવ્યો ત્યારે આખી કુલીનીક તેના મારે દયાની નજરથી જોતી હતી. જ્યારે ખખર ફેલાઈ કે પ્રાઈસરે આ બીમારી સારી થશે એવું જાહેર કર્યું છે ત્યારે બહુજ સંતોષ ફેલાયો. 'આપરેશન' કીધું અને ચોથે દહાકે આ છોકરાની આંખો સાધારણ મારણસોના જેવીજ સરખી થઈ અને તેનું રૂપબી બદલાઈ ગયું. આકને દહાકે તે પોતાની માતા સાથે ખુશાલ પાછે પોતાને વતન ગયો. એવા તો ઘણાં દાખલા છે પણ એ સર્વેનું ધ્યાન ક્યાં કરવા બેશું? પ્રાઈસરની મોટામાં મોટી ખુબી એ છે કે તે ક્લાક મારૂ-ડીંગ મારૂ, તીસ-તીસ ધરરર નથી. તે જ્યારેબી રાતના કોઈ મંડળમાં ખાવા બેશે કે તેજ વખતે તેનું કોઈ બીમાર મારતી ગાડીએ બોલાવવા આવતું નથી. નાના નીર્હત્ર કેસને આસપાસે ડોળા ચહુડાવીને મોડું રૂપ આપવાની તેની તખીયત નથી. જો તે કહેશે કે આવે મારૂં થશે તો તે થવાનું ન જો ન જોવું હશે તો મારૂં કહી દેશે કે તમારો ઠાઈમ ના બગાડો— એ મારૂં ન થાય. સારાંશ-તેનામાં હંબગીઝમની જાત નથી. - ગમે એવો બીકટ કેસ હોય તોયી તેના ચહેરા સદા સાંત

અને હસ્તે દેખાય છે અને ગને એવું નહોતો જાણતું 'ઓપ-
રેશન' કરે તો તેની વગળાળી બહાર નીકળતી નથી
આવી મોટી લેખની કમટી ઉપરાત તે રાતના એક બે
વાગતા સુધી વીધ્યાના પુસ્તકો લખે છે પ્રાઈસરે આખના
સબધના ઘણાક કીનતી પુસ્તકો બહાર પાડ્યા છે અને
તે પુસ્તકો સારા યુરોપના સત્તાધારી કહેવાય છે આ
પ્રાઈસરનો એક વડો ભાઈ હતો તે પણ યુરોપના ના-
માકીત હતો અને તેના નાનની જ્યે પોકગતી હતી પણ
એક દીવસ રોમના અચમુચ બદુ છુગી જવાથી ગોળી
દાઢી આગળથી પસાર થઈ ને જાપરી આગળથી બહાર
પડી અને આ મહાન પુરુષ મરણ પામ્યો ત્યાં પછીથી
તેનો નાનો ભાઈ તે હાલનો પ્રાઈસર જણના આઠ્યો
આખના રોગો ઉપર નેને પહેલાથીજ ચોખ લાગ્યો હતો
એટલે ઈંગ્લેન્ડ, ફ્રાન્સ, આઝીયા વગેરે તુલસેના લાખા
વસ્તો સુધી અભ્યાસ કરી હાલની રોચે પહોંચ્યો છે
પણ રોગના બચ્ચા રોગ—તેન એના એક ચોવીસ વર-
સનો બેટો છે ને પણ બાપ મમને વીસરાવે તેનો છે
અને હાલમા યુરોપની મહાન આસ્પીટલોના રૂચીને અનુ-
ભવ મેળવે છે તને જાણીને અજબ થયો કે પ્રાઈસર
હરનેન પાન્નેનસ્ટેચરે પોતાના ભાઈની યાદગારીના ગરીબ
દરદીઓ નાટે એક ઇસ્પીટાલ ઉઘાડી છે કોઈથી દેશના
અને મેઈબી જાતના આખના ગરીબ દરદીઓને ત્યા
આવવાની છુટ છે પ્રાઈસર એટલો ચમનાળ કે આ

આસ્પીટલમાં લગભગ બસે. આંખના દરદીઓ હોવા છતાં તે વીશે કોઈ આગળ કશી મોટાઈ લેતો નથી, પણ પોતાનું કામ ગુપચુપ કર્યો જાય છે. 'જ્યારે આ વાતની મને ખબર પડી ત્યારે મેં તે વીશે આ પ્રવીણ શિક્ષાગુરૂને પુછી નોંધું ત્યારે એક દેશી અને તેની વર્તમાનપત્રના અધીપતી તરીકે એક "સ્પેશ્યલ ડ્રેવર" દાખલ મને આ ખાતું નોવા લઈ ગયા. નાનાં બુલકાંઓથી તે ઘરડા ઘરડીઓ મળી સુમારે દોઢસો દરદીઓ ત્યાં ફરતાં હતાં અને સર્વેની આંખે જાત જાતનાં પાટા બાંધેલા હતા. પ્રાફેસર તરફ આ સઘળાંઓ એક પીતાની નજરથી નોતાં. અમે ગયા ત્યારે સર્વેએ ઉઠી ઉભા થઈ પોતાના આ દુઃખ તારણ કરનારને માન આપ્યું. નર્સો, સીસ્ટરો, દવાદાર, બીજાના વગેરે સઘળું એક મોટી આસ્પીટલના જેવું જ હતું. આ આંખની આસ્પીટલ યુરોપમાં એટલી તો પંકાઈ ગયેલી છે કે તેમા આશરો લેવા આવતા ગરીબોનો અભાવેશ થઈ શકતો નથી એટલે બે લાખ રૂપ્યા ખર્ચી પોતાના મરદુમ ભાઈને નામનું એક બહુજ મોટું મકાન પ્રાફેસર હાલ બંધાવે છે અને "આરકીટેક્ટ" તરીકે તેના પ્લાન પણ પોતે જ કીધા છે. પ્રાફેસરે મને પોતે આગ્રહ કરી કહ્યું છે કે હિંદુસ્તાન તરફથી કોઈબી ગરીબ બીમાર અત્રે આવશે તો મોટી ખુશીથી તેની સારવાર હું આ ઇસ્પીટલમાં કરીશ એવું તમારા દેશમાં જાહેર કરજો. આ ઉપરથી હું લખું છું

કે કોઈ ગરીબ હીદવાસી આખના મુશકીલ દરદથી
પીડાતો હોય તો સ્ટ્રીમરના હર્ડ ક્યાસમા આવજના મણસે
અને પરચુટણ બીજા બસો મળી રૂબ્યા પાચસોની કાગસાલ
કરી શકે તો પોતાના હુખનુ નીવારણ આ પકાયવા
તબીબ મારફતે કરાવી શક્યો આ ખાતાની મદદમા કોઈબી
સખીતમેહ હીદુસ્તાનના વતની કાઈબી રકમ મોકલ્યો
તો તે સ્વીકારવાને અને હીદના દરદીઓના કામના
વાપરવાને પ્રાપ્તિસર ખુશી છે

પ્રકરણ ૬ મું.

વીસમેડનની આખની ક્વીનીકમા આવતા કેટલાક
જિન જિમાનનુ થોડુંક દાસ્તાને દીવડખા કરવાની આ
તક ઠીક છે નારી મુસાફરીને દરમ્યાન માગ જોનામા
આબુ કે જર્મનો ઇશ્તોને ખગ છગગથી ધીક્કારે છે
અને તેજ પ્રમાણે ઇશ્તો, તેના મુખ્ય કરી ઇશ્તો હોસી
હગરીઓ જર્મનો તરફ બ્યાજ સીકે તીગસ્કારથી જુએ છે
હુ અપક્ષપાત મત આપુ છુ કે એના ખગે કમુગ
ઇશ્તોને છે તેઓ ખુદ ઇગવડમાં કેના મુવાયન જના
અને સભ્યતાથી ભરેલા દેખાય છે—પણ કોન્ટીનટ ઉપર
ખગ મુકયો કે તેઓની મતીજ કેગવાઈ જાય છે તેઓના
મનના કાંઈ નથી પણ અમે તનારા કગતા ચહુડતી
જાનના છેએ એવુ દેખાડનાનો અભખગે તેઓ દખાવી

શક્તિ નથી. અને તેથી તેઓનું નામ ખંડ ઉપર એટલું વાયડું થઈ ગયું છે કે ઈંગ્લીશનું નામ સાંભળતાં જ ક્રાન્સ અને જર્મની તથા ઇટાલીમાં તુકાનનો લાલવાવટો ચડે છે. વીસબેડનમાં વસેતાં કેટલાંક ઈંગ્રેજ લોક ઉપર હું ખુબ ખારીક નજર રાખતો હતો. મારા જોવામાં આવ્યું કે ત્રોટો લાગ દેખાદેખીથી પોતાનો ટેક રાખવા આવી જગાએ આવતો હતો. લંડનમાં કે મોસમમાં રહે તો ખરાબ લાગે ને જાતની કજાત થઈ જાય પણ તે સાથે ફલ્લુસ માફીસ એટલે ‘તબીયત સારી નથી ને જર્મન વાટરીંગ પલેસપર જઈયે છીયે’ કહીને આવીને આવી જગાએ પડે. અહીં આવ્યા કે નહીં ગાડી જોઈયે કે ન વેટર જોઈયે—નહીં પારટી કે ના થીએટર. બારડીંગ હાઉસીસ જને અહીં “પાંસીઆ” (Pension) કરી કહે છે તે કંકડી જાય છે તેના અકવાડ્યાંના બે પૈંડ આવ્યા કે ખાવાનું પીવાનું અને સુવાનું. નામ ત્યારે ફ્રેશનેબલ વાટરીંગ પલેસમા કુટુંબ ગયું છે, પણ ખરી વાત-તો કરકસર કરવાની છે. લેડીઓ પબલીક ટેબલ ઉપર જમવા બેસે ત્યારે એકકની એવી ગીનીસ કરે કે આપણા મોહોલા મોહેના બેરાઓળી હકયાં, પણ મોહોડાં ઉપર હસીને એવા દાત કહાડે કે જાણે સગી બેહોનીથી આલે સારાથ કે બધું પોગળ. વીસબેડનમાં ઘણામાં ઘણાં એક હજાર ઘર હશે એવો હું અડસટો કહાડું છું. તેમાં કાંઈ નહીં તો ઓછામાં ઓછાં ૪૦૦

હોટેલો અને પાસીઆ તથા પ્રાઇવેટ હોટેલો હોય. આ નાનકડા લાખ માણસની વસ્તીના જેવા હોટેલો છે તેના બબરચીખાના જેવા હીદુસ્તાનમાં હોટેલો નથી. ક્યસમ-હોદ્દ નાનકડા હોટેલ પાદશાહી મેહલ જેવું છે. દરેક વીઝીટરને માટે માર્બલના બાથ જુદા છે. દરેક હોટેલમાં ઇલેક્ટ્રીક લીફ્ટ અને ઇલેક્ટ્રીક લાઇટ છે. એટલું જ નહીં પણ ઘણાખરા મોટા હોટેલોમાં પોતાના ખાસ ખાનગી ગરમ પાણીના ગરા સાથના બાથ છે દરરોજના ૮ થી ૯ માર્ક, તેમાં ગ્રેવાનું અને બે વારનું ખાવાનું તથા નાસ્તો. ખાંધા પીંચાનીનો પચાતજ નથી દરેક મોહલામાં એછામાં એછા દબ્બલ રેસ્ટોરાં અને બીર હાઉસીસ હોય

સહુનાગના પોહોગમાં ઉડ્યા કે શુ કરશુ ને ક્યા જઈશુ તેનો વીચાર કરવાની કશી જરૂર નથી. કુર ગાર્ડનમાં દીનસના ગણવાગ બેડ દરરોજ વાગે છે અને તે બેડબી કેવું ! તેનું હું વર્ણન ઘટતી જગ્યાએ આપીશ. સહુનારના ૭ થી ૯ વાગતા સુધી સુખી જીવડાઓ પેનુ ગરમ પાણી પીવા આવે તેઓને ગળે કડવા એશડ ઉતારવા સાડ બેડ જોઈએ સાજના ૪ થી ૬ વાગા સુધી મારા જેવા પરવારતાઓને સાડ મ્યુઝીક જોઈએ અને રાતના ૮ થી ૧૦ વાગા સુધી શોપીન જીવડાઓને રીજવવા બેડ જોઈએ કુર ગારડન જળગદસ્ત મોટું છે અને તેમાં ચહુડ ઉતર પાયરીનું ઉંચું બેડસ્ટાડ બાધેનું છે દાખવ થવાના ભાવ નીચે પ્રમાણે —

માર્ક.

ખડારથી આવતા વીઝીટરોને આખા વરસની ટીકીટના

રૂર૨૧૧.....૩૦

તેનાજ કુટુંબનું દર વધુ માણસ હીઠ.....૧૦

હોદ મહીનો ચાલે એવી સીઝન ટીકીટ.....૧૫

તેનાજ કુટુંબનું દર વધુ માણસ૫

સીઝન એક દહાડાની ટીકીટ.....૧

દાખલ થયા કે બેંડ સાલજો, રીડીંગ રૂમમા જાઓ,
ડેનસીંગ ગેલરીમા ફરો અથવા વચ્ચે તળાવ છે તેમા
ખાટ ભાડે કરીને. હલ્લેસા મારો એક જગાએ સંગળા
વીઝીટરોનું લીસ્ટ છે તેમા કોણ આવ્યા ને કોણ ગયા
તે તુરત જણાઈ આવે છે દર સનીવારે સોનાખુન
ઉડે છે અને એવી રેશની થાય છે કે જેવી દસ વરસે
એકવારખી મુખઈમા થતી નથી વળી અવારનવાર ફેલા-
વર ફેસટીવલ થાયછે જે વાર ખડે ખડે લોક પોતાની
ગાડીઓને કુલોથી મઢીને કલાકના કલાકે મુઘી ચક્કર
ચક્કરમા ફરે છે અને એક બીજાના અંગે ઊપર કુલોના
મારા ચલાવે છે. કુર ગાર્ડનમા તમે અમાણ્યા થઈ જતા
હો તો ચપ દેતો એકાદ જણ તમારા હાથમા એક
કેબીનેટ સાઈઝનો ફ્રોટોગ્રાફ લાવી મુકશે અને તમારી
અમળખી વચ્ચે તેવા એક ગૃપની વચ્ચે તમે તમારો
પોતાનો ફ્રોટોગ્રાફ જોશો. એક માર્ક. કુર ગાર્ડનથી ધરાયા
કે ઇલેક્ટ્રીક ટ્રામમા બેસી પચાસ માર્મલ ફક્ત દશ દોઢીઆ

માં ફરી આવો પણ તેથી તો વધારે લેહેજત મુખ્ય
 મોહોલાઓ, લાગાસા, વીલીયમસાસે, ક્યસરસાસે, વગે-
 રેમાં પીઠ પાછળ હાથ રાખીને મુગા મુગા ફરીઆ કીધાની
 છે શુ આ મોહોલાઓની રચનાની વખાણ કરે એકેકી
 દુકાનેની શોભા જાણે આપણને હેખતાવી નાખે છે પણ
 માટીડાની જાત નહીં જ્યાં જુને ત્યાં સ્ત્રીઓ અરે યારે,
 સાલજો નારી વાત વીસબેડનના એક મોહોલામાં જોડેલી
 'પ્રેમી' છોડીઓ એક કલાકમાં જોશો એટલી આખી મુ-
 બઈમાં નહીં હશે તેનું કારણ છે વીસબેડન ફેશનેબલ
 જગા હોવાથી મોટા મોટા દલદાર ખીસાવાળાઓ અહીં
 આવે છે કરોડપતી અમેરીકનો અને માલેતુજાર આસે-
 લીયનો અહીં સોનાના સીક્કા તડોતડ ફેંકે છે જે દુકાન
 ઉપર ખુબસુરત અને બોલકણી વેચનારીઓ હોય ત્યાં
 આનંદ વધતી એ લીધે આસપાસ ક્રાકફોરટ, બાડન
 બાડન, કોલા, રૂડીશાઈમ વગેરથી સોજામાં સોજા છોડીઓ
 અત્રે નોકરીને માટે આવે છે અને બયોરના બાર વાગે
 અને સાંજના ૬ વાગે દુકાન પરથી છુટેલી રૂપાળી છોડી
 ઓની સખ્યા અત્રે અથાગ છે એક વાર હું મારા
 મીત્ર ડા૦ સ્ટાઈન સાથે રૂડીશાઈમ ગયો આ મથક વીસ-
 બેડનથી ત્રણેક કલાકના રસ્તાપર છે અને રાહીન ઉપર
 આવેલું છે ત્યાંનો મુખ્ય રોજગાર રૂડીશાઈમર વાઈનનો
 છે જે પીવાને દેશ દેશાવરથી શોખીનો આવે છે નહીં
 કીનારે ફરતા જે જોયું કે બધીજ સ્ત્રીઓ અને યાત્રા

પુરૂષો ઘરડા જોખા અને બદસુરત હતા. પાછળથી એનો ખુલાસો મળ્યો. ખુબસુરત અને જવાન હોય તેને માતબર વીસએડનો દુકાનને માટે ઘસડી જાય ત્યારે અહીં ઘરડા નહીં તો બીજું રહે કોણ? અફસોસ છે કે આપણા પારસીઓનું અડધું બળ નકામું જાય છે. વીસએડનમાં દુકાને દુકાન નેશો તો સંઘળો કારભાર ચમકરી નેવી સ્ત્રી ચલાવે ને ભથ્થાર તો કબાટની પાછળ ભરાઈને ‘સ્મોક’ કરતો હોય કે બીર હાઉસમાં હોય અથવા કારખાને જતો હોય. હું એકવાર એક બુટવાળાની દુકાને ગયો તો લાગલી એક છોડી દોડી આવી અને લોપ પર ફસડાઈ જઈને મારો પગ પોતાના ગુટણ ઉપર મુકીને વોહરાજીના છોકરાઓ કરે છે તેમ મારા બુટની લેસ છોડવા માડી. મનેતો બહુ ઓસક લાગી એટલે જરા આનાકાની કરવા માંડી પણ મારી સાથે એક અનુભવી મીત્ર હતા તે હસીને કહે “કાઈ નહી—કાઈ નહી—મહાગીરજ બા—એતો એક માર્ક વધતો.” પણ અજાયબ જેવું એ છે કે આ છોડીઓ ત્રીસ વરસની થઈ કે જાડી પીપ જેવી થવા માડે છે. જર્મન લોહીમાન એ દુર્ગુણ છે અને તેથી જર્મન બાનુઓ ખાધા પીધાની ઘણી સલાખ લે છે, ખાણા ઉપર ગરમ પાણી પીએ છે પણ કાઈજ વળતું નથી.

રાતના ખાણુ ખાધા પછી એન નહીં પડે તો એ શું કાઈ કંગાળ મુબઈ છે કે? ઉંચી કીસમના નાટકો અને આપેરા, કામેડી, બાલ વગેરે દરરોજ રાતના પાચ

ગમ ગમતો ચાલે છે અને દરેકમા બમેથી ત્રણ ત્રણ હજાર માણસોની ભીડ.

મુબઈના હુમણા મ્યુઝીઅમ હવાડવાનું છે તે માટે ખાલીપીલી ઢોલ નકારા વાગે છે અને આ મધ જટલા વીસમેડનમા સવળા મળી ૧૦) મ્યુઝીયમો બહુજ નોવા લાયક નીચે મુજબ છે

- ૧ પુરાણી વસ્તુઓનું મ્યુઝીયમ
- ૫ નામાકીત પીકચર ગેલરીઓ
- ૧ નેચર્લ હીસ્ટરી મ્યુઝીયમ
- ૧ ટેકસ્ટાઇલ મ્યુઝીયમ
- ૧ વણસપતી મ્યુઝીયમ
- ૧ પબ્લીક લાઇબ્રરી

મકરણ ૧૦ મુ.

સાહેબ,

આપ સાહેબ ને “મોદીખાનેથી મારસેલ્સ” ‘જામે’ મા આપો છે તે તમે સારી કાની જાણો છો કે બહુ હેશથી વચાય છે, છતા જાણી બુઝને, આસમાસ હાથે કરીને, તમે તે ફક્ત અડવાડયામા એક વાર આપો છે એ ઠીક કરતા નથી માટે લખવા વીનતી એ કે કાંઈ નહીં તો અપ્વાડીયામા બે વાર તો જરૂર આપો અને જરા લખાણ કરો વણુ નહીં તો તમારી વાર્તા નેટ—

હુંજ લાંબું. તમારા ઘરાકોની દુવાથીજ તમે મારસેલ્સ નવા પામ્યા છો (!) માટે તે લોકની સુચના ઉપર ધ્યાન પુગાડવાની તમારી ફરજ છે.

લાં આસાકીત સેવક,
“દામોદર”

શ્રી મુંબઈ તા. ૩૦ મી.

નેચો ધસારો? ઉધાર આપ ને પુરું નોખ!! બાપુ શીદને આમ ઠઠરાવી મારો છો. હું તમારા પગની પુના-ધથી નર્મની નર્મને આંખોને ઠીંગડાં મરાવી આવ્યો તે શું પાછું ઉખાડી નાખવા માગો છો? પણ હું તમારી સુચનાનો એક ભાગ માન્ય કરું છું અને બપોરના નો ઉધ ન આવશે તો જરા જરા વધુ આપતો નહીં.

હું આંખના પાટા છોડ્યા પછી જ્યારે પહેલવહેલા રસ્તામાં ફરવા નીકળ્યો ત્યારે એક ચીજ મારું બહુ ધ્યાન ખેંચ્યું તે એ કે ચચાર માળના મોટાં આલીશાં મકાનો કેનાં સપાટામાં ઉભાં ચતાં હતાં. જે જગ્યા ઉપર પંદર દીવસની વાત ઉપર ફક્ત ખાડા ખોદાતાં જોયલા, ત્યાં બે અડવાડયામાં તો બે મજલા ચહુડી ગયલા અને બીજાં બે અડવાડયામાં રંગાઈ બંગાઈને ઇલેક્ટ્રીક લાઈટ સાથે હજારો લોક મારું જોઈને આપણી તરફ હુલામ હે હુલામ હે કરી એકેકે બીમ ચહુડાવે અને પછી રંગત રેશમી કપડાં તથા નાળીએર કંકુના ચાંદલા કરીને ખા-

લીપીલી વેળ ગુનારે તથા નોટી પાડીનાળા મીસ્રીના નાખ્તા ફીરડા નીચા પાડવા સાડે શાવપાનડીની નવાજેશ થાય, તેના ને આના ખેટલા ફેર આપણી તન્દ્ર ખાવા આદ-મના વખતથી એક ફાટેલી ટોપથી ભરીને વાટણુ સ્ત્રી પાંચ છ ઇંટ થમ્બુકે થમ્બુકે લઈ આવે અને સુનાની ગનેય ભરીને પેથી બાબુની કુનામુ સીડી ઉપર એક મ્યાકે ચહુડી રહે—ને ત્યાં ? બોનોજ ના, ત્યાં તો જેટલું જમીનની ઉપર બાંધકાન તેરુજ નીચે ભોયગના ઉપર દીવાનખાના, બેડ રૂન વગેરે અને નીચે બાગચીખાના, નોકરોને વસ-નાની જગા, વાર્ષન સેવરો વગેરે ત્યાંના કીમતીઓ ગને એવો નજન ઉપાડના ઉ કરી અનાજ કહાડતા નથી બે જખરદસ્ત જમનો એક નસ્ત બીન ખુશાવ ઉપાડી જાય છે જ્યાં ઉચાણના કાર્ષમી નાવ નસાલો ચહુડાવો હોય ત્યાં બધું સામળ અને ચારીથી મન પાનરાખી મોટા બગમ્ની ચાયના આમગના અને સુનારે એક ગજ લાખા સુનાના મચ્ચ કરીને એમજ પાનડો માગ્યો કે દશ ગનેય સુનો ભરી મહાડે અને ખાસ્તી જાથુકની લોહોડાની પેત્રી બનાવેથી તેના આ પાંચ છ નણુ સુનો ખત્રે ઉપાડીને નજેહના કડીઆ આગળ લઈ જઈ નાખે જેવો પાયો વીસ બાવીસ ફીટ ઉડો ગયો કે લાગરો ત્યાં એક લાકડાનો પુવ ઉતારેલોજ છે છ ટો ભરીને મોટી ટક ચચાગ ઘાડા જોડીને આવે તે પાંધરા ધરધર કરતા ઘોડા મુગા નીચે ઉનારી લઈ જાય અને એક

ફેરામાં જોઈ લ્યો. બારથી પંદર હજાર ઈંટન ઈંટ. ધનધનાવીને ખાડાનું કામ ઉપર આવ્યું કે ત્રીસ ત્રીસ ફીટ લાંબા ઘોડાના ગાડાંઓમાં અથવા ઇલેક્ટ્રીક ગાડાં-ઓમાં લાંબા બીમ; ખામલા વગેરે આવીને ઉભેલું જ છે. અને બીજે દહાડે તો ઉભા આડા નખાઈ પણ જાય અને ઉપરના મજલાઓની દીવાલ અરધી ચઢીબી ચુકે. આઠ દહાડામાં પહેલો મજલો ખલાસ થયો કે બીજા મજલાની પણ તેમજ દોડાદોડ. હજી તો બીજા મજલાનું દીવાલનું કામ શરૂ થાય તે અગાઉ તો ભોંયતળીયાનાં બારી બારણાં તૈયાર આવી પુજો અને જડવાબી માંડે. ત્રીજો મજલો ચાલ્યા કે નીચે રંગવાનું કામ, કાચકામ, માંહેથી નફસી વગેરેનું કામ શરૂ! એક મહીનો ઘણો તો દોઢ મહીનો ને તમારી ઈમારત તપાસી લ્યો. કોઈબી નવી ઈમારત બંધાય તેના સંબંધમાં સરકારનો કાયદો કે કોઈના અંગપર ઈંટ મટોડું વગેરે કંઈ પડે નહીં તે સારું બહાર પાડેલું સ્લોપદાર છાપરું બાંધવું. નીચે આકરતી આપું છું.

તમારાં કોહેલાં સડેલા ગુણપાટનાં ચીથરાં જેવું

નહીં પણ પાકું નવાં પાટીઆનું બનાવવું જોઈયે. આ બધી ઝડપના સબબ અનેક છે. એક તો ત્યાંનો એક કામદાર અત્રેના ચાર કામદાર જેટલું કામ કરે છે. સવારના સાત વાગેથી કામ લાગે કે ખડે પગે કામ કરે પણ બપોરના ત્રણ કલાક સુવાની રજા. સાંજના ૪ વાગે બંધ કરે અને મોહોડું વગેરે ઘાઈ, નેકટાઈ, કાલર, વગેરે લટકાવીને રસ્તામાં ફેરે તો નરો જાણે લાર્ડ ક્રાકલંડ. બીજું, દરેક સામાનનો બનાવનારા જુદા. આપણી તરફ તો જુસબ મીસ્ટ્રી બારણાબી બનાવશે, સુનોબી કુટાવશે, ને સાથે લાગું બની શકે તો એકાદ બે ઇંટોની ભટ્ટી પણ રાખવાની તજવીજ કરશે. પણ ત્યાં તેમ નથી. ઈંટ-વાળો ઇંટ સપલાઈ રોજ કર્યોજ જાય અને પાંચે ખાદાપ તેઢલાં પલાન પ્રમાણે બીજાં કારખાનાં વાળો બારી બારણા તૈયાર કર્યોજ જાય. બધું “ટાઈમ કન્ટ્રાક્ટ”ના નીયમસર હોવાથી જે દહાડે કચુલ્યું હોય તે દહાડે બધું તૈયાર ઇમારત આગળ આવીને ઉભું રહે. લાગુ પણ તેજ કરી આપે. કાચનાં માહાભારત ગોડાઉનમાં કાચ તૈયાર. એણીમેર એક બારી જડાઈ કે બીજી ગમ તેના કાચ બેઠેલાજ છે અને રંગનો કટ્ટાકટર દાંતમાં આગળાં ઘાલીને ઉભો રહેલો કે ક્યારે પેલો ખીસે કે હું મારું કામ ચલાઉં. એણીમેર રંગ, બીજીમેર રેલીંગ ત્રીજી મેર બાગબાની અને ચોથી મેર ભાડુતની આવક, સઘળું ચોમેર સામડું દોડે. કામ નલલી ઉઠી આવે અને વળી વાલુંજ લાઈનબંધ

તેનું બીજું કારણ એ કે ઈંટો સઘળી ખાસ્સી છ ઈંચ ઉંચી અને નવ આંગળ લાંબી પોહેળી પણ માહેથી પોકળ! એટલે વજનમા હલકી થાણી અને બહુજ ધારદાર સાથે સરસા એટલી એટલે દશ ફીટનું કામ તો એક સપાટામાં ઉભું થઈ જાય. વળી છાપરાંપર નળીઆંની જંગલ નહીં. પાતળાં લાકડાંનું છાપરું દોઢી કહાડે. ને ઉપર મોટી મોટી સ્લેટ લાવીને નાખે કે છાપરું તૈયાર. આવી રીતે ઝડપમાં બીલડીગો ઉભી થાય છે તેના એક દાખલો આપું છું. હું તા. ૧૯ મી એપ્રિલને દહાડે વીસએડન પહોંચ્યો ત્યારે કોક્રમૃનન ગાર્ડનની સામે એક જગા ખાલી હતી. પંદરમે દહાડે બહાર પડ્યો ત્યારે જોઈ છ તો બે મજલા માહાલારત ચડી ગયલા, બીજા પંદર દહાડામાં તો નીચે રંગનું કામ ચાલે અને મોટા મોટા કાચો ઉપર નક્સી પડાય. ત્રીજા પંદર દહાડામાં ત્યાં રાતના અચળુચ જઈ લાગવું થયું ને જોઈ છું તો એક કામદાર ન મળે પણ બંધી ઈમારત ઉપર હજારો ઇલેકટ્રીક લાઈટ લાગેલી, બીજા બાજુ ખેંડ વાગે, બહાર ચોકમા પાચસો છસો ટીપાઈઓ ગોઠવાયલી અને હજારો લોક ખાવાપીવા બેસી પણ ગયલા! બહાર રસ્તા ઉપર ન્યુસપેપરો વેચવાની વગેરે દુકાનો ગોઠવાઈ પણ ગયલી. આ નવું રેસ્ટોરાં હતું. શું ત્યાંના લોક શોખીન હશે કે માહે અને બહાર એક હજાર માણસની જગા લેવા છતાં કેટલા દીવસ સુધી અને બેસવાની જગા

મળી નહી એ લોકે કમાનારથી જળરા અને ખાનારથી બાહાર લખ્ખો રૂપીઆની ઉથલપાથલ કરે અને એકાદ વરસે બે લાખ રૂપીઆ ખોટથી આવી તો તેનો ૭ કરે નહી એવી હી નત રાખે કે કાંઈ નહી આવતે વરસ ચાર લાખ કુટ્ટી કહાડ્યું અહીની ઇનારતો મારે સરકારનો એક વગોજા જાણવાનેગ કાયદો છે જ્યારે એક ઘર બાંધવાનું હોય અને તેના પથાન કૌનસીય ઉપર મોકલવાના આવે ત્યારે તેનો માલ મસાલો, કદ, જાડાઈ, પાયો વગેરે જોઈને જ્યારે સરટીફીકેટ આપે ત્યારે સાથે લાગુ તે ઈમારતની છદગી પણ કૌનસીય નક્કી કરતીજ આવે દાખલા તરીકે મી૦ કોક્ષમેને એક અરજ મોકલી કે હું ચાર નાળનું મકાન બાંધનાર છું લાખુ આટલુ, પોહોણુ આટલુ, ભીત જાડી આટલી, લાકડકામ આ મીસાલનું ઇત્યાદી આ સર્જણ તપાસીને કૌનસીય પથાનો પાસ કરે અને માથે લખે કે તનારી ઈમારત પુરી થવા પછી સાઠ વરસે ઉચકી નાખવી પડશે સાત વરસ પછી ઈમારત ગમે એવી મુસતકીમ હાલતના હોય તોખી તે ભાળને ખસેડવાની ફરજ બીજો એક ઘણો અગત્યનો કાયદો એ છે કે દરેક ઘરનાળાએ પોતાના ઘરની પોહોળાઈ જેટલા રસ્તાનો કુટપાથ વારી ઝારીને સાફ રાખવો દરેક ઘરવાળાએ પોતાના ઘરના દરશનને દર સાલ એક વાર નવો આઈલવેટ લગાડવો આથી બને છે એન કે મોટાના દર મોહોલા એના ચકચકીત અને સફાઈદાર

લાગે છે કે જાણે આજે નવા બાંધ્યા હોય. પણ ચાલો હવે. ઇમારતો વીશે ઘણું બોલી ચુક્યો 'ધુ' અને આશા રાખું છું કે આ વર્ણન ઉપરથી અત્રેના ધોતાળ કામદારોને કાંઈ નવું સુઝ પડશે. કામદારો તો રહ્યા પણ આપણી મ્યુનીસીપાલિટીને આમાંથી થોડું ઘણું શીખવાનું છે. કાંઈ નહીં તો પેલી ચુનાની ગમેલ ઉપાડીને એક કલાકે બાંધુની સીડીપરથી જેમ તેમ ચહડતી બેગારી ઓરતના સંબંધમાં કાંઈખી સુધારો થશે તો માણસોપર ગુજરતું એક જાતનું ઘાટકીપણું ઓછું થશે એમ હું માનું છું. નવાઈ જેવું છે કે યુરોપના સુધરેલા દેશોમાં બાંધકામ ઉપર સ્ત્રી જાતીનું નામ નથી.

આજે સઘળો સ્ટીમ બાંધકામ ઉપર જ છે એટલે ત્યાંના રસ્તાની પણ ખબર લઈજ લઈ કે ફરીથી તે વાત કરવી ન પડે. રસ્તા એક તો સાફ થાળી જેવા એટલુંજ નહીં પણ કોઈ કોઈ જગાએ એસકેલટથી મઢી લીધેલા એટલે બીલીઅર્ડ ટેબલના જેવા લીસા ચળકે અને ઉપરથી રબરના ચાકની ગાડીઓ ચાલી જાય તો જાણે રૂની તળાઈ ઉપરથી ચાલી જાય છે. વીસજેડનમાં શોધ્યો બળદ્યો મળતો નથી. સઘળું કામ ઘોડાઓથી થાય છે ને ઘોડા ન હોય તો બધો માર-કચરાનાં ગાડાં ખેંચવા વટીક-ઇલેક્ટ્રીક કારથી થતું સમજવું. આપણું મુંબઈ શહેર જ્યારે ત્યારે છાતી દોકીને ચોતે કેટલું સુધારામાં મથાહુર છે તે વીશે ગરૂં લે છે પણ હું

કહું છું કે વીસબેટન જેવાં નાનકડાં શેહેરને પહોંચી વળવા માટે મુંબઈને બીજાં એકસો અને સુરતને ૫૦૦૦ વરસ જોઈશે. ત્યાંના રસ્તા ઉપરના પાણીના છંટકાવનીજ કળા જુઓ. ઘોડાનું ગાડું પાણી ભરીને લાવે અને કલાકના દશ માઈલની ઝડપથી મોહોલા વચ્ચેથી દોડ્યું જાય. પછવાડે એવી કળા કીધેલી કે સાંચાકાનથી એક ચાક આપણી રમવાની ચકરડી આવે છે તે મુજબ ઘણાજ જોરથી ગોળ ફરે અને તેમાં છીદ પાડેલાં એટલે તે ચાકના ગોળ ફરવા સમેત ખાસ્સો ૮૦ ફીટનો રસ્તો એક સપાટે સીપાઈ જાય, એટલુંજ નહીં પણ દરેક ઘરનો ખીનથ એટલે ભરણી મથાળો પણ સાથે સાથે ઘોવાઈને દરરોજ સ્વચ્છ થાય. હવે આ કળા બહુ સહેલી છે. કદાચ સસ્તી પણ હશે તે છતાં આ તરફના મહાભારત સીલ્પશાસ્ત્રીઓને અને ઇનજીનીયર સાહેબોને તે અજબ સુખનું નથી. અરે ભાઈઓ! તમારાં ભેગાંમાંથી નવી કળા કહાડતા તો ડોસા થયા પણ જે આઈતું છે તેપર તો કોઈનું મારો! આ પ્રકરણ એકજ નવી બીના ટપકાવીને હું ખતમ કરીશ. આખા યુરોપથી ઇંગ્રેજ સલતનત તથા રાહુરસમ બીલકુલ ઉલટી છે. યુરોપના દરએક દેશમાં, શું જર્મની, શું ફ્રાન્સ, શું ઇટાલી કે શું આસ્ટ્રીયા સર્વજો દેકારે ગાડીઓ જનાણી બાજુએથી જાય છે અને ડાબી બાજુએથી આવે છે. ફક્ત ઇંગ્લાંડમાં અને આપણી તરફજ ડાબી બાજુથી હાંકવાનું. આપણને

આ સીસ્ટમની ટેવ નહીં એટલે પહેલા થોડા દીવસ તો જખરી ગુચવણ અને લેખમલેખ થાય છે. સાધારણ રીતે લુલમાં આપણે જમણી બાજુથી ચાલતા જતા હોઈએ તો સામેથી અચબુચ ઈલેક્ટ્રીક ટ્રામ આવેને પરદેશીને ગુચવાવી નાખે છે. ગાડીઓનાજ બાબતમાં નહીં પણ રેલવે ટ્રેનાબી એમજ—ડાબી ગમથી આવતી અને જમણી ગમથી જતી. ઇંગ્લાડમાં ગયા કે પાછે આપણા જોવાજ જુનો અવતાર.

મકરણ ૧૧ મુ.

વીસજેડનમાં કુલ ૩૦ ગરમ પાણીના કુંડ છે. અને તે પાણી પી તથા નાહીને વર્ષ દહાડે હજારો લોક તેથી આરામ પામે છે. આ માહેના એકદ બે ઝરાની ટેમપ્રેચર જે લીધી હતી તો ઓછામાં ઓછી ૧૨૨ અને વધતામાં વધતી ૧૪૮° (ફેરનાહીટ) ઉતરી. આ પાણીના ફાયદો મેળવવા બની આવે એટલા માટે શેહેરમાં ઘણાક જાહેર હામખાના છે. રૂમેટીઝમ અને સાધાઓના જડ થઈ જવાને એ બહુ અકસીર કહેવાય છે. બરડાના કાંઠામાં ગુડ નબળી પડી જવાથી જે બીમારીઓ થાય છે તેને માટે પણ ગરમ પાણીના ઝરા પ્રખ્યાત છે. વૈદો ફરમાવે છે કે પહેલા પા કલાક સુધી આ હામખામાં રહેવું અને પછી રક્તે રક્તે તે વધારીને પોણા કલાક કરવો. હામખામાં ઉતર્યા કે કપડા કહડાવી નાખીને બદનની

માલીસ કરવા માટે પુરૂષ વેટરો તૈયારજ હોય છે જેઓ તમારા બદનનો એવો ઘડો લાડવો કરી મુકે છે કે નાહવા પછી અડધો કલાક ઉઘી જવા વગર થોભાતું નથી.

ઢોણ જાણે આ પાણીના શું ખુબી હોય કે તે પીધાથી કલેજનો સોજો, ગળાનો ખખડાટ અને બલ-ગમ ઉપર મોટો કાયદો થતો લખા લોક માને છે. આ પાણી કડવું છે અને સેહેજ નોડાખની અસર ધરાવે છે. આખા હીવસમા એટલે જે ૨૪ કલાકમા દોઢ પાઈંટથી વધારે પીવું નહીં પાણીમા નાહવાના ઇલાજને 'ખાથક્યુર'ના નામથી ઓળખવામા આવે છે અને પાણી પીવાના ઇલાજને 'ટ્રીક ક્યુર' કહે છે, પણ તે ઉપરાત વળી 'ગારગાસ' અને 'ઇન્ટેલેશન ક્યુર'ખી ખપમાં આવે છે. તે એવી રીતે કે એકાદ ઝો નેની માહેથી વરાળ ભેરમાં નીકળતી હોય ત્યાં મોડું ઉઘાડું રાખીને વગળ દમમા લેવી. ગળાના સોજા, નાકમાથી પાણીનું વહેવું, પુરાણો સ્વક્રમ, ખણી—અને પુરૂષ વેદનાના રોગો ઉપર આ જાતનો 'ક્યુર' રામખાણુ કહેવાય છે. એ ઉપગત વળી ચોથી જાતના 'ક્યુર'ને 'પીડેસ્ટ્રીયન ક્યુર' કહે છે છાતીના ધબકારો, બદનમાંથી લોહીનું ખાલી થઈ જવું, ફીફર, ખરપસુ, વગેરે ઉપર આ ચાલવાને 'ક્યુર' વીસમેડનના નામાકીત વર્ષદો કરમાવે છે આ માટે ખામ નગ્યાઓ નમેલી છે, ન્યા સપાટ રસ્તો, સેહેજ ચહડાણવાળો રસ્તો, ઘણા ચહડાણવાળો રસ્તો અને એકદમ ઊંચો

ઢાળ—આ પ્રમાણે રસ્તા રાખેલા છે અને કયા રસ્તા ઉપર ચાલવું, કેટલું ચાલવું, અને ક્યારે ચાલવું એ સઘળું વર્ધદ કાગળ ઉપર લખી આપે છે. પણ એથી વધારે પાંચમો ‘ક્યુર’ હું ધારું છું કે મારાં વાંચનારાંએને વધારે પસંદ આવશે. એ ‘ક્યુર’ને ‘ગ્રેપ્સ ક્યુર’ કહે છે એટલે જે પેટ ફાટી જાય એટલી દરાખ ખાઈને તેનાથી આરામ કરવાનો ઇલાજ છે. આગસ્ટથી તે અક્ટોબર સુધી ફક્ત ત્રણ મહીના આ ઇલાજ ચાલી શકે છે. માણસ બહુ નખાઈ ગયો હોય, ઉજળો સપ મારી ગયો હોય, તેને માટે આ ઇલાજ ફરમાવવામાં આવે છે. આ માટે ટનના ટન ભરીને તાજી દરાખ ઇટલીથી આવે છે. પહેલાં એક રતલથી શરૂ કરી છ રતલ સુધી એક દીવસમાં ખાવી જોઈએ. જાથુક કબજાયાત અને હુસ્સ ઉપર મોટા જથ્થામાં દરાખ ખવડાવે છે.

મારા આગલા પ્રકરણોમાં હું વીસબેડન મધેનાં જાહેર ખેંડો અને ત્યાના લોકના મ્યુઝીક ઉપરના શોખનો કાઈકે ઈસારો કરી ગયો છું. એ બીના એવા રસથી ભરેલી છે કે તે બાબે કાંઈએક વધારે વીસતારથી લખવાને મન લલચાય છે. ફર ગારડન મધે હુજારો લોકો સમાઈ શકે એવા મોટા ચોકની વચ્ચે ખુશનુમા તળાવના મુખડા ઉપર એમફી-થીયેટરના આકારમાં અર્વગોલ પથરનું સુંદર ખેન્ડ સ્ટાડ ખાધેલું છે જેમાં ચહુડ ઉતર બેઠક ઉપર દોઢસો વગાડનારાઓ એવી રીતે બેસે છે કે

સાળાઓ દરેકને જોઈ શકે આ વગાડનારાઓ દરેક પક્કા બેડ નાસ્તરો છે, દરેકની છાતીએ ચાદો લટકેલા જોનાના આને છે તેઓ કાળા લાળા બનાતના કોટ અને સીટક ટોપ હેટના સજ થઈને ગ્રહસ્થાની નાકુ આને છે લડનમા ૫૦૦ ચુનદા લશકરી વગાડનાગઓનુ બેન્ડ મે અર્થસ કોર્ટના સાલજ્યુ દીલ્લી દરબાર વેળાએ સાતસોના સનાગનનાળુ બેન્ડ વાગ્યુ ત્યારે પણ હુ હાજર હતો પણ હુ હીનતથી કહુ છુ કે આ છેલ્લા બે મ્યુઝીક અને વાગીઓના લગ્ન વેળાએ ગાગના પે પે પે ના ભેગ દુખાણ વચ્ચે જટલો ફેર છે તેટલોજ વીસમેડનના પબલીક બેન્ડ અને ઈંગ્રેજ બેન્ડો વચ્ચે છે હુ ધાર છુ કે આને જર્મન મ્યુઝીકની ખરોખર યુરોપમા કોઈ ઉતરી ગઈ નહી દહાડાના ગણ વખત બેન્ડ વાગે અને તે નાટે શુ અદના કે શુ આવા એંગેલ્ય પ્રાણ કહાડી આપે કે નાઈનમ, ક્રાન્ડરેટ વગેરેથી દુનો ભરી ભરીને લોકો આવીને ઊભા રહે એકસો માણસ સાથે વગાડે પણ એનુ નધુર અને સ્વચ્છ મ્યુઝીક તમારી આગળ રજુ કરે છે એ બી સી ની એક નોટ પણ નહી સનજનાર ત્યા દીવનુદ થઈને ઉભો રહે લુપા, લગડા, સ્ત્રાતા પસાતા બગવના કાખવોડી નારીને જોડગતા ત્યા આવી બાજદો ઊપર મેસી આખ વીચીને ક્યાખના ન્યાકો મુઘી મ્યુઝીક સાભળે વગડી ડોસીઓ, બેહરી ટપ હાય તે જતા બાથ ચેરના બેસીને

માણસો પાસે વસડાઈ તણાઈને ટકોરાબંધ આવે અને કાનમાં ભુંગળાં ખોસીને મ્યુઝીક સાંભળે. નાનાં છોકરાંઓ આડ અને નવ વરસના 'ચોપીન' અને 'માઝાર્ટ' વગેરેના દુન્યાવર્ણુના મ્યુઝીકો વગડી જાણે અને સમજે અને કોઈ પીસ નો કાનને સારો લાગ્યો તો લાગલી ગજવામાંથી ઘેનસીલ કહાડી તેનું નામ લખી લે એટલું જ નહીં પણ નો બહુ ખુશ લાગે તો હજારો લોકોની વચ્ચે નાચવા પણ પડી જાય. જેઓ મ્યુઝીકનો તરીકો સમજતા હશે તેઓના કાયદાને માટે લખું છું કે ઉપલાં બેંડમાં ૨૦ ફરસ્ટ વાયોલીન, ૨૦ સેકન્ડ વાયોલીન, આડ ડબલ બેસ, આડ ચેલો, ચાર કોરનેટ અને તે ઉપરાંત બીજાં પીતળનાં એજારો વપરાસમાં આવતાં. આ ચાળીસ વાયોલીનો જ્યારે ચાલે ત્યારે વગાડનારાઓને એવી તો સરસ તાલીમ આપેલી કે 'અપ સ્લોક' અને 'ડાઉન સ્લોક' ની બે અથવા લાકડી જાણે મશીનરીથી સરખી ચાલતી હોય તેમ દોરબંધ ચાલે. તમે રીન્મીટના સોલજરો કવાયદ કરે તે વખતે ચળચળતી બેચોનેટ કેવી એક્સાં ઉતર ચાહડ થાય છે તેજ આખાદ દેખાવ આ વાયોલીનની લાકડીઓનો નોંઘ લેવો. એકસો જાણુ વગાડે તે છતાં ટાઇમ એવો નાદર રાખે કે જાણે ફક્ત એક માણસ વગાડતું હોય.

જર્મન નાના તથા મોટાં, બુઢાં યા જવાન, ગરીબ તેમજ તવંગર એ લોકોનો મ્યુઝીકપર થું શોખ છે તે સમજાવવા માટે એકજ દાખલો આપીશ. એક વાર શહે-

રમા ખબર ફેલાઈ કે જર્મન શેહેનશાહનું ખાસ ત્રાનીતું
 બેડ આવતી કાલે વીસમેડનની પડોસના સ્ટેશનપરથી
 મુમાફરી કરી જનાર છે લાગલી વીસમેડનની લોકલ
 કાઉનસીલે શેહેનશાહ ઉપર અરજનો તાર કર્યો કે
 આ બેડને એક દીનમ વીસમેડનમા થોભી પ્રજાની
 ઇચ્છા વૃષ્ટ કરવાની પરવાનગી આપવી શાહાનશાને
 પરવાનગીનો જનાખ તાર મારફતે ફરી વળતાજ જુઓ
 રોહરમા દોડાદોડી અને ઇતેમચી સનીવારે સાજના
 ચાગ વાગે કુર ગારડનમા વાગનાનું છે એવી ખબર
 ફેલાતાજ બહાર સ્ટેશનોથી આવતી ટ્રેનોમા જગા નહી
 મળે બધી ઇલેક્ટ્રીક ત્રામે ત્રીસ ત્રીસ માઈલથી આવતી
 ચીકાર દુકાનો પરથી એસીસ્ટન્ટ ટો અને ખુદ ધણીઓ
 ગેપ-કુર ગારડનના તમાશગીરો કીડીની કાણી એટલા
 ઉભાઈ જાય કે ચાવનાની જગ્યા નહી મળે જાણે બજા-
 રના તે દીનસે રજા હોય અથવા હડતાળ પડી હોય
 તેનો દેખાવ હોય સાજના જ્યારે બેડ આવ્યું ત્યારે
 ને નોંધુ કે તેના સવળા વગડનારા સાઠ ઉપર વગસની
 ઉમરના હતા સર્વેએ ઓફીસરોનો લગકચી ડ્રેસ પેહરયો
 હતો અને દરેકની છાતી ઉપર છછ સાત સાત ચાદો
 હતા પુછતા ખબર મળી કે જર્મન શાહાનશાહનું
 આ ખાસ બેડ જ્યારે યુગેપના મોટા રાજનશીઓના
 મુતકમા શાહાનશાહની સાથે જાય ત્યારે ત્યા પોતાની
 વાગ્ગન કળા બતાવ્યાથી મોટા મોટા ગજપતીઓએ આ

આવી સગીત શાસ્ત્રની ઉવટ? કાહુ છે, આ શેહરની ખરચાણુ ટાઉન કાઉનસીલની ઉદારતા? કયા છે એ શોખ, આ કયા છે એ વીદ્યા અને કયા ગુમાઈ બેઠા છે એ પૈસો?

મકરણુ ૧૨ મુ.

હજી વીસમેડનમાજ ધકેલા ખાજી છુ બાપા આ શેહરની મોહીની ટોટે વળગેલી છુટતી નથી કોઈ પુછશે કે કાય? મારો ઉત્તર એવો છે કે નઈને જીએ વીસમેડનની જીદી જીદી “સ્પેશીયલ” બીનારીએને લગતો મારો હેનાલ વાચીને કેટલાક સદઅહસ્યો ત્યા આરામ પામના નાટે ઉપડી ગયા છે એન જાણી હુ ખુશી છુ એક દીસ હુ ફરતો હતો એનાના વાચ્યુ કે ફોટોગ્રાફ લેનામા આનશે ગત કે દીસ, કોઈબી વખતે આ વાર રાતના સાત વાગેવા હતા અને નાદળ કાણુ હતુ નનાઈ દાખલ હુ નાહુ ગયા અને નાચી તસવીર ઉતરાનનાની ખાએસથી પુછ્યુ કે ક્યારે આતુ જવાખ નાચો કે જો ઈયે તો હનણાજ બેસો અમારે નનથી ગત ને દીસ સરખીજ છે કેમીનટ સાઈઝની દબન એક તસવીરના ૭ માર્ક એટલે સનાપાય ૩પીઆ સ્ટુડીઓના નઈને નેઈંછ તો ચોરડો બીવકુવ મજો નેસુ નેવો અધારો ખુગસીની આસપાસ ગોળ ચક્રડાનાં વીજળીક બતીઓ નડી લીધેલી ઉપર બેગ પડી નેવી ચાપ ઉગાડી કે

ચપ દેતો એક વીજળીનો ચમકારો અને એક સેકંડમાં
 બધું ખસાસ. ને ચાપ કેમેરાને ઉગાડે તેજ ચાંપથી
 બતીખી સળગી ઉઠે અને સળી પડી જાય અને તેખી
 વળી કેવી! હ્રીંદુસ્તાન! હ્રીંદુસ્તાન! આ વાર તારી
 ખાલી ઉકમાઈ ઉપર મને કેવું હસવું આવ્યું. આ વાત
 જ્યારે મેં મારા એક નર્મન મીત્રને કહી ત્યારે તે કહેવા
 લાગ્યો કે આ રીતે તસવીર ઉતારવાનું તો નર્મનીના થઈ
 કલાસ શેહેરોમાખી સાધારણ છે. ચાલો મારી સાથે, હું કાંઈ
 નવું બતાવું. અમે ચાર જણની પાર્ટી નેઆરોબર્ડ
 નામની ખાણીપીણીની એક ટેકરી છે ત્યાં ગયા. ત્યાં
 પાટીલ મારેડું હતું કે “તમારી તસવીર પાડીને પાંચ
 મીનીટમાં કાપીઓ આપવામાં આવશે.” કીમત દબન
 એકના ફક્ત ત્રણ માર્ક-સવા બે રૂપિયા! અમે ચારે
 જણ ગરૂપ થઈને બેઠા અને એક મીનીટમાં “આર-
 ટીસ્ટે” હસીને કહ્યું કે તમે બહાર જઈને જરા ખીર
 પીઓ તેટલા હું તમને મારી કારીગરી બતાવું છું.
 અમે બહાર જઈ મેજ ઉપર ગોઠવાઈએ છીએ એટલામાં
 તો દબન સળી, ખાસ્સી મનેહથી ‘માઉન્ટ’ ઉપર
 ચહુડાવેલી આને બહુજ સરસ પાડેલી અમારી આગળ
 આણીને મુકી. હુશીયાર બાપા, સાત પાણીએ ઘાયલા
 હુશીયાર. આ પાંચ મીનીટમાં પાડેલી તસવીરો મારી
 પાસે છે. કાંઈ શોખીનને જોવી હશે તો બલે મારી
 આફ્રીસમાં પધારે. પણ એટલાથીજ મારું થેટ ધરાવું

નથી એક દેકાણે રસ્તાની પડજે એક સ્તલ ઊભો
કીધેલો તે ઉપર લખેવું હતું કે આ સ્તલના ચીરણમાં
૧૦ ફેનીગ (પાય દોઢીઆની ખગખર) નો સીકકો
નાખો અને તમારી તસ્વીર લઈને ચાલ્યા જાઓ લાનની
ખા, છપ્પા કગ્તા નોખવું લવું ખીસાનાથી કલ્લઈને
સીકકો કહાડીને ચીરણમાં નાખ્યો અને ઉપર લખ્યા
મુજબ સામે ઉભા રહ્યા કે એક મીનીટમાં ખગગ દેતો
અનાજ થયો અને પીતળની ચીંગના મઢેલી મારી
દોઢીઆ જેટલી સખી આવી ને મારા હાથના પડી જાલો
હવે કાંઈ વાણા બાકી છે ? બધા આપણે હીઠીનાનો,
રાજદ્વારની ખટપટોના નરી ગરુવા તે આવી આવી
કગનતોને કે દહાડે પહોચીશું પણ હજી આગળ ચાલો
એથીમી સગ્ગ ખીજ વાત કહું એક દેકાણે ઘણીજ
મુદર વીઝીટીંગ કારડના જેટલી દનન તસ્વીરની ફક્ત
એક શીધીગ તેને જડવાની ફેન ફક્ત અરધી ધેની—એક
ફીઈ ? ચાલો હવે તો નને બહુ લાજ લાગે છે ફરી
હવે આપણી અકકત, હુશીયારીનું નાન ન લઈ આપણે
લોક ઇસ્કી ગાડી ઘોડા ફડખીને નોટા માણસના ખપવા
માગ્યે છીએ પણ લેખની કગસાજના આ લોકના બુદ
નુછવાને પણ કાનના નથી

નેઆરોબર્ગ ટેમ્પરી વીથે જોવાના હું ‘બીગ’ની કાઈક
આરાધના કરી ગયો છું નર્મન બીગ ? આહા ! બીગથી
તો નર્મનીનું જીવનર છે કાજો બેવેરીયન બીઅર અને

પીળો મ્યુનીક બીઅર રોજના લગ્નો દન ખપતો હશે. બાપરે, આ જર્મનો કાંઈ બીઅર પીએછ કે બસા. શું ધારોછ યારો. હું અતીશ ચોક્કી કરતો નથી પણ અકેકે જર્મનને મેં એકજ બેલ્કમાં વીસ વીસ ટંબલર બીઅર પીતાં જોયો છે. લંડનમાં એટલે જ ઇંગલંડમાં મોટો ભાગ વીહીસ્કી ને બ્રાડી માસ્તર છે, પણ જર્મનીમાં વીહીસ્કી માગ્યે તો ગભરાટ થઈ જાય કે આ વળી નવું હુલકે જાનવર કયાથી આવ્યું. તેમજ પાણીની જાત નથી. જો કોઈ રેસ્તોરામાં જમવા ગયા ને પાણી બાણી માંગ્યું તો વેટરો આપણી તરફ ધ્યાનને જોશે કે આ બચારાનું માથું ખસી ગયું છે કે શું. હું નવાઈ સમજું છું કે આ બચારાઓ હાથ મોહોડુંબી બીઅરથી ઘોતા કાં ન હશે. એક બીઅરનું મોહું ટંબલર પાચ દોઢીઆં ને બરફ કરતા સરસ ઠંડો. ચાર પાચની પાર્ટી બેસે તો ટંબલર ભરીને આગળ મુકે ને જરા જરા પીયા કરે. જેવું ખસાસ થયું કે વગર પુછવે પરછવે સરવંટ ગર્લ બીજું લાવીને મુકે અને પીનાર ઘોતાની પાસે ટંબલર ઉપર અકેકે ચાકનો કાપો પાડ્યો જાય. રાતના આખ બે વાગ્યા સુધી પીયા કરે અને જરા જરા વારે બહાર નઈ આવે. પણ કોઈબી જર્મનને મેં ટંબલર ઉચકીને એક ટાંસે પી જતા જોયો નથી. એક દહાડે આવી એક ખુશ પાર્ટીમાં હું સપડાઈ ગયો. ત્રણેક ટંબલર ઓટીયાં કે મારેં ત્રમકું તો ડચડચ થઈ ગયું જે જોઈ મારા મીત્રા

હસવા લાગ્યા એટલે તે કાંઈ ખીગ ખીનાનો હોય! મે
 જોયું કે જરા આપણેખી હીદી પાણી ખનાવ્યે તો ઠીક
 મે એવે-૪ કીધી કે તમે લોક આન લેડીએની પે મરુ
 મરુ ચનચી ચનચી પીયો તેમા શુ મારો વાપ માર્યો,
 એન તો બે ચનચી નહી જાય તેટલા ખીજ બે ચનચીની
 જગા થાય જુઓ હુ પીજ છુ તેમ પીયો ત્યારે જાણ
 કીદવીનેખી એક ટાસે ઈચ્છાપોગની તાડી ખીનાની દેવ
 પડેલી એટલે આ મમાણે બોલીને એક જબરદસ્ત બમાણ
 હંચકીને એક ટાસે પી ગયો બાપડા નર્મનોના તો ડોળા
 આ જોઈને આસનાને ચઢી ગયા અને સર્વે એક મતે શગણ
 થયા કે બાપુ, આખજુ દેકાર્ડ એક ટાસે પી જના
 જટલા છાતીના દમ અનારાના નથી ખીગદગે જોયું
 કેવી સેનકે બમાની ને આપણા દેશનુ નાન રાખ્યું
 કોન્ટીનટના વણા ખગા મોગા હોટેલોના પાણી તો
 નહીજ મજે પણ કોઈ કોઈના તો ખીરખી નહી મજે
 મોગો વાઈન મગાનમોજ જોઈયે પાણી અથવા ખીગ
 મગાવે તો વણુ હવકુ લાગે! આ ઉપરથી મને એક
 બનેલો બનાવ યાદ આવે છે એક નાનાંત્રીત હોટેલના
 બસો પાચસો જણ જનના બેઠ્યા હતા ત્યા એક નવ-
 થોસ્તી ખીરાદગ અને તેની બાનુ આની લાગના અને
 એક ખાંધી દેખવ ઉપર બેઠા બાઈને પાણીની વણી
 સોસ લાગી એટલે હાથ ધરનાને હજારો કુદ્યુ કે જરા
 ખીનાનુ પાણી મગાવો મોકે સાદ મારીએ “અલ્લા વેટર”

“સર” કરી હાથનાં મોજાં પહેરેલો વેટર અદબથી આગળ આવીને ઉભો.

“લુક ડીઅર, બ્રીંગ મી સન ડરીંકીંગ વોટર પ્લીઝ” (નરા સોમ્પું પીવાનું પાણી નોંધ્યે છે).

વેટર અચકચો અને કાનપર પડી કહ્યું “સાહેબ, આએ હોટેલમાં પાણી આપવાનો ધારો નથી.”

શેઠ ઘણા વીશમય પામ્યા અને પોતાની પ્રીયાને હળવેથી કહ્યું “નોની ડીઅર, પાણી તો અહીં કોઈ પી મરે નહીં. નરા હડો બીઅર મંગાઉ?”

પ્રીયાને ઘણી તરસ લાગેલી એટલે લાચારે હા પાડી. શેઠ પાછો હુકમ કીધો કે “ઠીક છે—તારે બે ટંબલર બીઅર લાવો.”

“હા સાહેબ” કરી વેટર ગયો તો ખરો પણ શેઠના નોવામાં આવ્યું કે સંઘળા વેટરો અને હોટેલ મેનેજર વગેરે બહાર પડસાળમાં ભેગા મળીને કાંઈ ઘુસઘુસ તકરાર કરતા હતા. હવે શેઠની ધીરજ રહી નહી. એટલે તેણે પાછી હાક પાડી “વેએએએટર.”

બચારો કાકે કોઠ અને નેકટાઈ કાલરવાળો વેટર આસકાતો અચકાતો આવ્યો અને શેઠના કાનમાં પડી કહ્યું “સર ઇટ ઇસ નોટ ચીક ડુ ઓરડર બીઅર ઇન એન એરીસટોક્રાટીક પલેસ લાઈક ધીસ” એટલે ને “સાહેબ આવી માતબર જગામાં બીઅર ઓરડર કરવો એ કાશનેબલ નથી.”

હવે શેઠની વાવડી ચસકી. તેવણનું પાકીને પલેકર થઈ ગયું હતું એટલે બધા બસો. જણ સાંભળે તેમ તેવણ છેડાઈ પડ્યા અને મોટો વાંટો પાડીને ગાંધીઆરૂં મથાળ્યું કે “શું? એ તું શું બોલ્યો? લેડીઓ છડેચોક વીહીસ્કી ને સોડા પીએ તે “ચીક,” માથું ફાટી જાય ને નીશા ચડુકે તેમ ધીએ તે “ચીક” ને એક લેડી બીઅર પીએ તે ક્ષણેજલ નહીં? એ તમારી ક્ષણીન કીઆ નીતીના શાસ્ત્ર ઉપર રચેલી છે?”

શેઠ તો એવી કલાબકોર કરી મુકી કે જ લેડી-ઓની આગળ વીહીસ્કી સોડા અને વાઈનનાં ગ્લાસ ભરેલાં હતાં તેઓને ધર્મી ભાષી પડી ગઈ. વેટરોમાં જુઓ નાહાસાનાહસ. શેઠ તો ધરીઆ ધરાય નહીં. ‘બોલાવ કોણ છે તમારો મેનેજર-હું ડાયરેક્ટરોપર લખીને પુછાઉં છું—યુસપેપરમાં છપાઉં છું—હાટ હુસ-હીન્ડા’ ઇત્યાદી. હોટેલમાં ગબરાટ મચી રહ્યો. બચારા ઇસ્કી વેટર ઉપર બંધી ધાડ આવી. સર્વે તેને ખાઈ ગયા. શેઠને ઠંડા પાડવા સારું મારતી ગાડીએ બીઅર આવી પુગો અને હીંદુસ્તાનની નોક રહી. ખાધા પીધાની અને દારૂની બાબદ ખતમ કીધા આગમજ એકાદ બે ચપ્પુન શીખામણના આપું છું. જર્મનીમાં ફરો તો સોને તાંને બીઅર સીચાય બીજો કોઈ દારૂ પીવાની તસ્દી લેતા ના, કારણ કે ત્યાંના વાહીટ રાહાઈન વાઈન જેના એક બાટલીના લગભગ પાંચ માર્ક (પાણા ચાર રૂપીઆ)

આપવા પડે છે તે ખાટો બટ લાગે છે અને આપણી તરફના મોહોવડાં માસ્તરોને પેટમાં ચીરો પાડવાને અશક્ત છે. જે સારો વાઈન-ખરેખરો ઉત્તમ વાઈન મળે છે તે સાધારણ દુકાનો ઉપર મળતો નથી અને મળે તો ખાટલી-ના કદાચ દસથી પંદર માર્ક આપવા પડે તો જરા ગરમ પડી જવાનો સોદો છે. વીહીસ્કી છાંડી તો ત્યાં કોઈ જાણતું જ નથી અને પીતું બી નથી. જે ઘણું જ નાક સુકાય તો દુકાન ઉપર મળશે પણ ચોરડો બંધ કરીને ગુપચુપ ઠાંસ મારજો, નહીં તો ઠાંસ માસ્તરની ઉપમાં મળશે. બીઅરનો થું ખપ હશે તેનો એક જ દાખલો આપું છું. દર મોહોલામાં કાંઈ નહીં તો દબન ઉપર હોટેલો, પાંશીઆં અને રેસ્ટોરાં હશે, આ દરેકનાં આગાણામાં લોયરાં માટે ફાલકું કીધેલું. દરરોજ ચચ્યાર ઘોડાનાં ગાડાં ભરીને પીપો આવે અને લોયરાંમાં પાટા મુકીને ભરેલું પીપ ગબડાવી દીએ અને ખાલી પીપો ઉપર લાવે. જે હોટેલમાં દરરોજના બે ચાર પીપ આમ બદલાય નહીં તે હોટેલનું નામ વાચકું. બલકે દુકાનાં કહું તો જર્મનને મનથી બીઅર તો ફક્ત પાણીને બદલે વપરાય છે. જે ઘણાક જર્મન મીત્રોથી સાંભળ્યું છે કે “પાણી પીઉં? નારેબા, ડાક્ટરની દવા કરવાના આપણી પાસે પૈસા નથી. પાણી પીએ તો પેટે ચીલ લાગે.”

અકરણુ ૧૩ મુ.

ચાલો હવે બર્વાઈન, લડન, પારીસ, વગેરે વાટે જુએ છે જલદી જલદી વીમળેડન અને આસપાસના પરગણાઓનો નીકાળ કરી નાખ્યે આ સુદર રમકડાં સરખા શેહેરોમા મરણુનું પ્રમાણુ ઓછુ કા હશે ? ત્યાં મરકી પોતાના નેહેસ્ત કંદન લખાવતી કા ન હશે ? એ બનેજ કેમ સંકાઈ મુવડાઈનો ત્યાં પારજ નથી હાનની દુકાને જાઓ તો ત્યાં પહોંચા બ્રશ કહાડશે તે ડીસઈન ફેક્ટ ટના તાજેજ ધોયલો મે આ પ્રનાણુ કગવાનુ કારણુ પુછ્યુ તો જનાબ વાજ્યો કે અમારી સીટી કાઉનસીલનો સમ્પત હુકમ છે કે એક ઘરાક બાલ સંકા કરાવી ગયો કે તેને નાદે વપરાયવા બ્રશ, નીખ્યા વગેરે ડીસઈનફેક્ટ કીધા વગર બીજા માટે વપરાય નહી શાબાશ, આપરા બેહેચર હાનની ગધાતી ડગલી અને પચગી પનરતો ખોળા ઉપર પાથગવાનો કંકડો જ્યારે નને યાદ આવે છે ત્યારે એવુ થાય છે કે જાણુ હુ લાજને નારે ધર્થીમા ભગઈ જઈ આપણી તરફ મુકતાદના પવીત્ર દીવસો આવે છે ત્યારે બાઈ સાહેજો સાડીનો વગીઓ વાળીનું લેવચીઓની નદદથી વર ધોનાડી નાજે છે અને મોટો લામા ચાવતા ગાહદારીના અગ ઉપર રેલારેલ કરીને

આ પવીત્ર હિંગામની અચુક નીશાનીઓ મોહોરાદાર પાંચડી અને કેકેડતી ડગલી ઉપર નખાવે છે. પણ મારાં માનીતા યુરોપીયન દેશમાં તો દર આઠ દહાડે આ મુકતાદની ધુમ ચાલે છે. રવીવારે મક્કનની સંઘળી સ્ત્રીઓ બોહો ચઢાવી છાપરાથી તે લોચતળીઆં સુધી સંઘળું સ્પન્ન વડે ઘોઘ કહાડે છે. લોચ, દાદર, બારી બારણાથી તે કખાટ, ખુરસી વગેરે સંઘળો સામાનખી ભીનેલાં પોતાખી ઘોઘને સ્વચ્છ કરે છે. એક ખુણું બાકી રહેતું નથી કે એક કાચ ઉપર ડાઘ જણાતો નથી. વળી પાણીના છખરાટ નેવી ચીજ નથી કેમ ને સ્પન્ન નીચ્છીને નુછે છે એટલે બધું સ્વચ્છ જણાય છે. ઘરમાંના દરેક ગાલીયાને ઝટકીને બ્રશ કરવામાં આવે છે. બે વાગામાં બધું ખલાસ થયું કે તમામ નોકર છોકરીઓ સોળે સણગાર સળને કેવીકે પ્રીન્સેસો હોય તેમ આતવારનો તેહેવાર “એન્નોય” કરવા ઉતરી પડે છે. રવીવાર એ લોકના બાપદાદાનો દહાડો છે અને તમે પચીસ રૂપ્યાની લાલચ દેખાડો તોખી આ અડધા દહાડાની રજા મુકવાને સારું ના પાડે છે. દુકાનોનો પણ એજ અવતાર. ત્યાંની દુકાનોના દરશન અકેકા જંગી કાચનાં હોય છે. આ કાચની સાઈઝ સુમારે ૧૮ ફીટ યોહોળી અને ચૌદ ફીટ ઉચી જે જોઈ છે. આવો એક રાક્ષસી તકતો એ લોક બનાવતા કેમ હશે અને બનાવતા હશે તો-ઉપાડી કેમ લાવતા હશે એ મારી મોટી અમથખી છે. લખખા

રૂપીઆની કીમતી જાણુસો અને લખખો રૂપીઆનું
 ઝવેરાન ફેકેન આ કાચના તકતાની પાછળ આખી રાત
 બીજા કોઈબી બચાવ વીના ખુલ્લું ગૂંદે છે પણ પરપુષ્પ
 કરતા આ અગમ્યબી આક્રીનના અવાજમા બદલાઈ જાય
 છે કાચ કોઈબી અકસમાતથી લાગે તેનો વીમો ઉતારનારી
 કંપનીઓ તૈયાર છે માવની ચોરી થાય તે ભરી આપ-
 નારી કંપનીઓ હાજર છે તે લોક સમગ્રી તકેદારી ગણે
 છે અને દુકાનનો ધણી તો વીનાના પૈસા ભરીને નીરાતે
 વર જઈને મુએ છે એટલુંજ નહીં પણ દર રવીનારે
 આવીને દુકાનના કાચ સાફમુક કરી જવાનું માથે લેનારી
 ખાસ કંપનીઓ છે જેના નાણુસો નીચનસર આવીને
 દુકાન આડ દહાડે સાફમુક કરી જાય છે દુકાનદારને
 કશી વાતની પચાન નથી દુકાનના દરશનના સ્નાન
 કેમ ગોમવો એમી એક નાદર હુમ્મર છે અને તે હુમ્મર
 જાણનારા ખાસ આરટીસ્ટો આને છે હું તેની વટતી
 જગાએ લખીશ કે એક મહાભારત ખાતામા “વીડો
 રૂસર”ના હાથ તજે પચાસ આસીસ્ટ ટો આપેલા છે
 અને ‘હુમ્મર’ને પોતાને ૨૫૦૦ રૂપીઆનો દરમાયો મળે
 છે। પણ આ દુકાનની લેહઝત અહીંજ વર્ણવીશ તો
 આગળ ચાલતા સ્વાદ નતો રહેશે માટે અહીંજ દુકાન
 ડાહ્યું છું

તમે જોગી કાચની આખ તો જોઈ હશે અને ખબર
 નથી કે આ જોગી આજો કાન્સ, ઈંગ્લડ વગેરેથી

આવે છે પણ તેના મોઠો લાગ વીસળેડનમાં બને છે અને તે બતાવનારા કીસખી બે લાઈઓ છે, જેઓ ધ્રુપા ઓરડામાં બેસી પોતાનું કામ કરે છે તેઓ કોઈને પોતાને હુન્નર બતાવતા નથી. આ ઉપરથી આ કીસખ જોવાની મને ઘણી ઇંતેજરી થઈ. અંતે ઘણા લાગવગથી અમારા એસીસ્ટન્ટ પ્રાઈસર ડાક્ટર સ્ટાઈનની સાથે આ નવાઈ જોવા હુન્નર જોવા ગયો. બહાર ઓરડામાં આઠ દશ મદદનીસો ખાલી આંખની સાર્ઈઝનાં કાચનાં કોટલાં બતાવતા હતા. પણ તે ઉપર આબાદ રંગની કીકી, લાહીની નેસો વગેરે પાડવાનું હું ઉપર જણાવી ગયો તે બે લાઈઓ બંધ ઓરડામાં કરતા હતા. હું ડાક્ટર નથી પણ લેખક છું, અને મારા અનુભવનું વર્ણન હિંદુસ્તાનમાં દેશી લાશામાં આપનાર છું, મહાન પ્રાઈસર પાન્નેનસ્ટેચરની ખાસ ભલામણથી આ ગુપ્ત કારખાનામાં દાખલ થયો છું, એવું જ્યારે આ બે લાઈઓએ જાણ્યું ત્યારે તેઓએ બહુ ખુશીથી અને ઉમંગથી સંઘળું મને બતાવ્યું. હું જોઈને બહુજ અચરત થયો કે ઇંગ્લાંડનાં જુદાં જુદાં પરગણાંઓ અને આસ્પીટલોમાંથી, આસ્ત્રીયા, અમેરીકા અને આસિલ્યા, હિંદુસ્તાન અને ખુદ મુંબઈ વેરથી ખાટી આંખના ઓરડરો ડાક્ટરો તરફથી અને ધંધાદારીઓ તરફથી આવેલા ટેબલ ઉપર પડેલા હતા. ઘણાખરાઓએ આખનાં કોટલાંની સાર્ઈઝ, તે ઉપર કીકીના રંગ વગેરે આબાદ કાગજ ઉપર રંગીને મોકલ્યું હતું.

કંટલાકોએ લાગેલી આખો નમુના તરીકે મોકલી હતી. મેં ઘણી ધ તેજશી બતાવી કે એક માણસની આખ કુટ્ટી ગઈ હોય તો તેની બીજી આખને બરાબર મળતી અને સાધારણ જોનારની નજરમાં જોળખાય નહીં એવી કેમ બનતી હશે? વડા લાઈએ હસીને જવાબ દીધો કે “હું હજાર વર્ણન કરું તે કરતા તમારી પોતાનીજ આખની આબાદ કોપી તમારા દેખતા બનાવી આપુ તે જુઓ કે બધી સમજ પડી જશે” તેણે મને પોતાની સામે ખુરસી ઉપર બેસાડ્યો અને ડાહ્યાની નોરથી કુ કાતી એક ઝીણી આંચ ઉપર આખ બનાવવા માડી ક્ષીમ-બીની આગળ જુદા જુદા રંગના કાચોની નળીઓ પડેલી હતી, તે રંગોની મેળવણી કરીને આગરે પા કલાકમાં તેણે એક આખ બનાવી મારા હાથમાં મુકી જે જોઈ મને બહુજ હસવું આવ્યું, કારણ કે ક્ષીમના રંગમાં, લાલ નસોમાં, સફેદ લાગના શેડમાં જાણે આબાદ તમારા સેવકની આખ કહાડીને હાથમાં મેલી હોય આ આખ કસબીએ દાબડીમાં મુકી મને બક્ષીશ આપી છે જે હું મારી સાથે લાવ્યો છું આવી આખ બનાવવાનું દામ શું તે પુછતા કસબીએ જવાબ દીધો કે આખના નંગ ઉપર દામ લેવામાં આવતું નથી કારણ કે ગમે એવી મુશ્કેલ આખની નકલ કરતા અમને સુમારે પા કલાક થાય છે પણ જો માણસ તેવું દામ લીધામાં આવે છે, એટલે જ પાંચ માર્કથી તે પાંચસો માર્ક સુધી જેવું ઘરાક

તેના કહેવા પ્રમાણે વર્ણન અથવા ચીત્રાપરથી આંખ
ખનાવવા કરતાં જો “પેશન્ટ” પોતે સામું ખુરસી ઉપર
બેસે તો ઘણુંજ સરસ પરીણામ નીપજે છે. આ કીસ-
બીચોના ચોરડામાં લગભગ દરેક જણસ ઉપર ખાટી
ખનાવટી આંખો જડેલી હતી. એક ઘડીઆળમાં બે
આંખો જડેલી તે લુલખના ચાલવા સાથે હંધાડ બંધ
થયા કરે તે આપણા મન ઉપર એવી અસર કરે કે
જાણે ઘડીઆળ માંહેનું ડોકું જીવતું હોય અને આપણા
તરફ ડોળા ધુરકતું હોય.

કહે છે કે જર્મન લોક પોતાથી માતબરો માટે અદેખા
રહે છે. એક ગરીબ કારીગર પણ ભલા ધનેતરની દર-
કાર કરતો નથી. એકાદ જણ પાસે પાંચ પચાસ લાખ
વધારે હોય તેથી તે પોતા કરતા મોટો થઈ ગયો એમ
તેઓ માનવાની સાક્ષ ના પાડે છે. ગમે એવો ઉમરાવ
અથવા રાજવંશી પોતા આગળથી પસાર થઈ જાય
તો તેની લેશ ભારખી તેઓ દરકાર કરતા નથી, પણ
ખરો વીદવાન, એકકો “મ્યુઝીશ્યન” કે હીંમતી મુસાફર
ઉપર તેઓ જાનફેશાની કરે છે. આપણા તરફ બે ઘોડાની
ગાડીમાં ફડકાવતા બે બદામના પુરુષને પણ ચાલતો
પ્રુશામદીઓ કેવો નમે છે તે અને આ આપજખત્યારીની
સરખામણી બહુ ચાનક્ય છે. જર્મન બેગારી કે ક્લાર્ક કે
દુકાનદાર પોતાના હંક માટે તલમા તસુ ચોધું સાંખી
શકતો નથી. આ લીધે આ મધ્યમ તેમજ ગરીબ વર્ગને

હું મેશ શાત, સતોપી અને ખુશાલ રાખવા માટે સતા-
વાળાઓ ભારી કાળજી રાખે છે તે લોકને માટે
ગમતના સાધનો, બેસવાની જગ્યા, આવજાવના વહાનો
ઉપર સરકાર ગીરોથી પૈસા ખરચે છે વીસમેકનમા
મોહોલે મોહોલે અને ખુણે ખુણે ફરે ચ પાલીસ કીધેલા
ખાનદો કાંઈ હજારોની સંખ્યામાં મુકેલા છે, જે ઉપર
એક કાઉન્ટ અને કડીઓ બને પાસે પાસે બેસે છે કાઉન્ટનાં
નાકમાં અહીંના ત્રીનપાટીયા શેઠના જેવી ગંધ નથી
અને કડીઆના મનમાં અને હગમાં વાકો વળીને સવામ
કરવાની ખુશામદનો ખ્યાલ નથી

જેમ અહીંનું લોક હુશ્યાર છે તેમ ઈશ્વર જાણે
શા કારણથી અહીંના જનવરણી ચતુર છે આપણી
તરફના કેટલાક ઇંડીયટો કગ્તા ત્યાના કુતરાઓની કોઈ
વાર નંપારે અકલ્પ દેખાડે છે અને હું મારા લખવાના
ટેકામાં બે મણુ રમુછ દાખલા આપીશ એક દીવસ
લોગામાના મોટા પાદશાહી મોહોલામાંથી બપોરના બાર
વાગને હું પસાર થઈ જતો હતો આ વાર મેં જોયું
કે એક વગ્નુ કાચનું બારણું “સર્પટ ગર્લે” ઊગાડયું
કે તેમાંથી એક કુતરો મોહમાં ચીઠી લઈને ડાહ્યો દોહરો
થઈને ચાલ્યો આ વાર આ કુતરાના મોહ ઉપર સમ-
જની એવી સ્પષ્ટ નીચાનીઓ દીસતી હતી કે જેવી
બાવું સીપાઈના મોહ ઉપર પણ મેં જોઈ નથી અમે
આસપાસની દુકાનોની બારીના કાચમાંથી સામાન જોતા હતા

એવામાં કુતરો પાછો આવ્યો, રસ્તાપરનું કાચનું ખારણું
 બંધ હતું, એટલે આગલા પગ કાચ ઉપર મેલી જેમ માણસો
 કાચમાંથી માંહે જોવાનો યત્ન કરે છે તેમ તેણે જોવા
 માંડ્યું. માંહે કોઈ દીસ્યું નહીં એટલે મીનીટ એક ખોટી
 થઈ પોતાના પંજાએ કાચ ઉપર ટપ ટપ ટપ ટપ હળ-
 વેથી દોકવા લાગ્યો, બે ચાર ટકોરા મારે અને વળી
 કાચમાં નાક ઘાલીને જોય કે કોઈ આવ્યું કે નહીં અને
 વળી પાછા બે ત્રણ ટકોરા મારી રાહ જોતો થાય.
 આખાદ જાણે માણસની નકલ. આખરે જ્યારે નાકર
 છોકરીએ આ ટકોરા સાંભળ્યા કે દોડતી આવીને
 ખારણું હંધાડ્યું અને આ ચાર પગી સીપાઈ દાદા જાણે
 પોતાનું કામ બજાવી આવ્યા હોય તેમ અંદર દાખલ
 થયા. આ દેખાવ મારી નજરો નજર જોયેલા છે અને
 તે વાર એક જરથોસ્તી બીરાદર પણ મારી સાથે હતા
 જેઓએ મારું ધ્યાન બે ચવાથી મેં તેજ વાર આ બતાવની
 નાથ ટપકાવી લીધી હતી.

એક બીજી વાર મેં જોયું કે એક ગાડાંમા દુધનાં
 ડબા ભરેલા હતા અને તેમા જોડેલા ઘોડો કોઈ હાંકનાર
 વગર મુગે મોહોડે ચાલતો હતો. આ નવાઈ જોવા દેખાવ
 જોઈ હું પાછળ પાછળ ચાલ્યો. એક પછી એક ત્રણ
 છોટે છોટેનાં ઘરો આગળ તે પોતાની મેળે ઊભો રહ્યો.
 જ ઘર આગળ ઊભો રહે ત્યાંની નાકર છોકરી દોડતી
 આવીને પોતાને નામના દુધનો ડબ્બો ઉપાડીને ચાલી ગય.

તે ગઈ કે ઘોડાજી પુછ્યા પરછ્યા વગર વળી બીજા દસ બાર ઘર મુકીને બીજાં ઘર આગળ પોતાની મેજેન ઊભા રહે ત્યાંથી ડબ્બો ઉઠાવ્યો કેવળી ત્યાંથી આગળ ચાલે. આ પ્રમાણે ત્રણ ઘરે દુધ પોહોચાડ્યા પછી હાકનાર એક ગલીમાંથી કાઢ ખાતો ખાતો નીકળી આવ્યો અને ગાડામાં બે ડબ્બા બાકી રહેલા હતા તે નોંધ નર્મન ભાયામાં ઘોડાને કાંઈ કહ્યું એટલે ઘોડાજી પાછા મુજે મોહડે ચાલ્યા અને હાકનાર પડોશની બીરની દુકાનમાં ભરાયો. મારી સાથે એક નર્મન મીત્ર હતા તેની મારફતે મેં આ ગાડાવાળાને પુછ્યું કે તે તારા ઘોડાને શું કહ્યું ? જવાબ મળ્યો કે “નબર ૪૫ ને ૫૧ અને પછી ઘરે જ”

“પણ તે પ્રમાણે એ કરશે?” મેં પુછ્યું.

“ઓહો! આખાદ ઘર જઈને ઊભો રહેશે અને મારી નાની છોકરી એનો સામાન ઊતારશે.”

“પણ રસ્તામાં કોઈ બચ્ચું છોકરું આડું આવી ગયું તો? સમજો કે કોઈ સાંભની ગાડી સાથે અથડી પડે તો તું દડા ભરશે કે?”

“એમ કશું બને નહીં. એ બધા મારા ઘરાકના ઘર જાણે છે અને વચમાં છોકરું આવે તો કદાપી એને મારીને કટકા કરી નાખે તો એક પગપુએ વધે નહીં.”

બોલો સાહેબો, આપણી તરફના બે પગ્યા, ધાન-ધુમીયા “ડોંકી”ઓમાંથી આટલી સમજ છે”

એક ત્રીનો દાખલો જે મને હુમણા યાદ આવે છે તે ટાકીને આજનો વીશય બંધ કરીશ.

ભારખરદારી નાના ખટારામા એક ખાનુએ મોટો મસ કુતરો જોડેલો અને બીજા ખાનુએ સ્ત્રી અથવા પુરૂષ ગળાંમા પટો નાખીને કામ કરે એવી શેઠ વાણાતરની વીચીત્ર જોડી અવારનવાર મારા જોવામા આવતી હતી. ઘરાકના ઘર આગળ ગાડુ જઈને ઉભું રહે કે પેલો મરદ અથવા સ્ત્રી ગળામાથી પટો ઉતારી નાખીને માહે જાય અને કુતરો થાકે ખાવા પોતાના અગ પરના હારનીસ સાથેજ લોયપર ખેસેખી અને શેઠની ગેરહાજરીમા ગાડા માહેલો સામાનખી તપાશે આવી રીતે એક ઘરના આગણામા કુતરો ખેઠો હતો એવામા તેનો ધણી ખાહેર આવ્યો અને પટો ગળામા ઓળવી દઈ બનેએ ડાહ્યા ડોહુરા થઈ ગાડુ ઘસડવા માડ્યું જે પગલા ચાલ્યા હશે કે કુતરાએ પોતાના જોડીદાર શેઠ તરફ ડોકું ફેરવી ખાઉ વાઉ બ્યાઉ વાઉ કરી જાણે કાંઈ કહેતો હોય તેમ દેખાવ કર્યો. જોડીદાર શેઠ જર્મનમા કાંઈ ઊતર આવ્યો કે કુતરો જાણે સમજીને રાજ થયો હોય તેમ બને ખુશાલ ચાલવા લાગ્યો. આ કૌતક જોઈ મને બહુજ હસ્યું આવ્યું જે જોઈ પેલો કુતરાનો જોડીદાર ખેચનારો પણ હસવા લાગ્યો અને ઊભો રહી ગયો તે ઈંગ્રેજ સમજે નહી અને હું જર્મન સમજું નહી એટલે રસ્તે ચાલતા એક જાન જર્મનને ખોલાવીને મે અરજ કીધી કે એને પુછ

કે તે' કુતરાને શું કહ્યું? પેલાએ જવાબ દીધો કે કુતરો મારેથી જાણવાને માગતો હતો કે ચાલો હવે ઘર જઈએ કે? ત્યારે મેં કહ્યું કે બચ્ચા ચાકરી વગર ભાખરી નહીં મળે ચાલો હવે ઘરે જઈને ખાઈશું. મેં પુછ્યું કે “કુતરો તારે બોલવું સમજ્યો?”

“હા બરાબર સમજ્યો, કામ નહીં કરે તો પછી ચાણકના મારણી ખાય તો”

મેં વળી પુછ્યું કે “કુતરા પાસે આ પ્રમાણે મજૂરી કરાવતા સરકાર કાંઈ અડ લેતી નથી?”

“શું મગદુર કે અડ લે. કુતરો મારો માલ છે ઘોડા પાસે કામ કરાવ્યે હું પોને ગાડુ તાણુ ને કુતરો ખુશાલ બેસીને હાડકા ચાવે? વાહ! એ કામ કરે ને કર કરે. નહીં કરે તો લલે બુખા સુઈ જાય, આપણી પાસે પૈસા ફાલતુ પડ્યા નથી.”

મકરણ—૧૪ મું.

જર્મન લોકજેવું લવુ છે તેવું જ ખાધર છે સનીવારનો દહાડો થયો કે કાગને ડોળે આતવારની રાહ જુએ કે ક્યારે કેથે કિતરી પડ્યે હું ખાતીથી માનુ છું કે આ રૈયતનો મોટો ભાગ ધર્મને માનનો નથી પણ તેઓનો મોટો ખોટા “પેટ” છે એક વાર એક વીદ્વાન અહરથ સાથે વાત કરતા બોલવા લાગ્યો કે “જે કોઈ ખરેખરો

વીદ્યાન હોય અને તે આમ કહે કે અમારાં ધર્મ પુસ્તકોમાં ન ન લખેનું છે તે હું માનું છું તો હું કહું કે તે હગારો છે.”

ધર્મને લગતી વાત કરતાં એક બીજી રસ પડે તેવી વાત યાદ આવી છે. હું “કલીનીક”માં હતો તે વારે ત્યાં ઊરન લેંગવર્થ વાન ઓમરન નામના એક નર્મન પ્રુઝોર્ગ ઉમરાવ, તેમની વુદ્ધ બાનુ, એક બેટી અને એક લેડી સેક્રેટરી કરીને કલીનીકમાં આવ્યાં, કારણ કે ઊરનની આંખે ઝાંખ પડતી હતી. આ ઊરન બહુ મોટા માણસ હતા. “ઈંગ્લંડ અને નર્મની વચ્ચે વેરલાવનાં કારણ અને તેમાં કમુર કોણના.” એવાં પુસ્તકના બે વોલ્યુમ તેઓએ તુરતજ પ્રગટ કીધાં હતાં અને તે ઉપર લંડન અને નર્મન પ્રેસમાં મોટી મુઝાહેમત થઈ હતી. આ ઉમરાવ પાંતે તો ધર્મના સવાલ ઉપર કાંઈ આશું મરી ફીટતા હોય તેવી નીશાનીઓ દીસતી ન હતી, પણ ઊરોનેસ બહુજ ધર્મચુસ્ત હતા અને તેમના કરતાં તેમની બેટી તો ધર્મ દેવાની હતી. હું ઇંડીયાથી આવ્યો છું એવું જાણી આ ટોળી મારા ઉપર બહુજ બહાલ બતાવતી હતી. તેઓ મારી સાથ વાતો કરે અને મને બહુ રાજી રાખે, પણ પાછળથી તેઓ મારા ગમ જોઈ જોઈને પોતાની ભાશામાં કાંઈ ઘુસઘુસ કરે. આપણે જાણ્યું કે હશે, મારા રૂપાળા ચેહેરાના વખાણ કરતાં હશે અથવા કેપાળની બહુટી નીહાળી અજબ થતા હશે—પણ પાછળથી ભાંગડો

કુટો. મારા સદાના ઝેરખાહ દોસ્ત હાઠ સ્થાઈને મને હળવેથી કાનમાં કહ્યું કે “ખીરાદર મરઝખાન, હુશીયાર રહેજે આ ઝેરોનેસ તું ખીસ્તી નથી તેથી ખહુજ દલગીર છે અને એ લોકોએ તને સમજાવીને વટલાવવાનો નીશ્ચય કર્યો છે અને તે કાનનું ખીડું ઝેરોનેસની બેટીએ ઝડપ્યું છે.” આ ખબરથી મને ખહુજ ગીલી લાગી. ખંદા મુછના હસ્થા કે, હાઆઆ— આવોની બા, આપરેખી તૈયારજ છેએ. માગ જેવા ચોલીઆ ગપાઠને વટલાવી જાંગલો કરી નાખતા કેટલી વાર? એક દહાડે જનતા જનતા ઝેરોનેસની બેટી જાણીની બેઠક માગ જનણા હાથ ઉપર હતી તે મને કાનમાં હળવે કહેવા લાગી:—

“મીઠ મરઝખાન, તમે જોયું હશે કે મારા બોઝોર્ગ મા બાપ તમારી ઉપર કેવા ખુશ અને માયાળુ છે?”

મે જોયું કે આયુ ! લાબા દીવસ મુઘી હવામાં લટક્યા કરતું વાદળ આયુ ! દાતના છબ પકડીને જાણે કાંઈ સમજતાજ ન હોઈએ તેમ જવાબ દીધો “ખરેખર, હું ખહુજ પોતાને નસીમવાન સમજું છું અહી આવ્યા આવ્યા મોટા લોક છે તેઓને મુશ્કીને એક માગ જેવા ચોડાનીને તમે લોક આ મનાણે ચાહો છો—ઈત્યાદી ઈત્યાદી ઈત્યાદી” સેવકને હાજ થુ કરતા કયા આવડતી નથી?

“તારે એક માઝ કહેવું કશુંવ કરશે? જો ? તમે કરશે તો અમારૂં આયુ કુંડુ બ તમારી ઉપરથી આવ-ગઈ પોવરાઈ જશે.”

એ તો ઠીક થયું કે આગળથી બાતમી મળેલી હતી એટલે આ હકીર તૈયાર હતો, નહીં તો એમજ સમજતે કે આ ઉમરાવજાદી મારી સાથે પરણવા માગેછે કે શું! જીવ દાવકો રાખી મેં ઉત્તર દીધો કે “મોટી ખુશીની સાથે. તમારું કહેલું હું માપે ઊપાડી લઉં છું. મારા ખુશ્તોગ માતાજી સમાન બેરોનેસને રાજ કરવા હું દુનીયાના છેડા સુધી જઈ” —ઈત્યાદી ઈત્યાદી—મારે તોપ અલ્લાહ સચ્ચા હય. કોણ જાણે દુનીયાનો છેડો ક્યા હશે—પણ બોલ્યામા કાંઈ ગયું? છોને કોઈનોખી જીવ ખુશ થાય

મારા ઉત્તરથી બેરોનેસની બેટીનો જીવ ખુશાલ થયો અને તેણીનો ચેહરો ખુલીને ખીલતા ગોલાખ મીસાલ થઈ રહ્યો. તેણીએ પોતાની પાસે પોતાની મા બેઠી હતી, તેણીને કાંઈ છુપી ઈશારત કીધી કે શું, કે તે બચારી વાકી વળીને હસી હસીને મને ડોકું નમાવવા લાગી. સામેથી બેરન ઘાતે હસે, ડાબી બાજુએથી સેક્રેટરી મને મુબારકબાદી આપે અને કીલ્લો જનાયો અથવા ને ઘડી જાય છે તેમા જનારો એવા ખ્યાલથી સર્વે મારી ગમ મુબારકબાદીની નજરથી જુએ. એણીમેર આપણું તો પાપણુખી હાલે નહીં અને ‘મીનીગો’ ઘઈને જમ્યા કીધા.

જમીને ઉક્યા કે મા બાપ, બેટી, સેક્રેટરી સગળા મારી આસપાસ ફરી વળ્યા. અને મારી સાથે ઉલટથી શેકહેડ કરીને બેટી બોલી:—

“મારા દોસ્ત અને તારી પાસેથી શું ઇચ્છીયે છીયે તે અલગત તું સમજી ગયો હશે. મારાં માત પીતા અને હું સંઘળાં તારા સ્વભાવ, સમજ શક્તી, લાયકી અને દુન્યાના અનુલવ માટે બહુજ ખુશ છઈયે પણ એકજ વાતની ખામીથી અમારો જીવ તારે પોતાને ખાતર રંછીદા છે અને તે એ કે તારા જોવા એક માણસ ખીસ્તી નથી!—(અંહંહંહં—આવી ધાડ)—વાસ્તે તું વીચાર કર. આવતી છંદગીમા તારા રૂહને ખાતર સ્વર્ગમાં સારી જગા મેળવવાને ખાતર તારે જીવન કાઈસ્ટને તારો હમશરીક કરવો જોઈયે ■ ઇત્યાદી, ઇત્યાદી.

અહંહં—આહાહા—મે જરા જીવું જીવું ઠાંસ્યું, જરા ઝીણું જેવું કંસ્યું, ખાલીપીલી ડોળા આસમાને ચઢાવ્યા, જાણે આ માણ સવાલ માટે કેવાક ઊંડા ખ્યાલમાં હોઈ. ખરી વાત તો એ હતી કે બચારાઓની ભોળાઈ ઉપર મને હસવું આવતું હતું અને લુહાડવારે સોય વેચવાની તેમની તકલીફ માટે હું તેમની દયા ખાતો હતો. હું આસમાન ગમ ડોળા ચમકાવતો હતો ખરો પણ મારું ધક ધ્યાન તો બપોરની ચામા ભરાયું હતું.

“કેમ મીઠ મરજખાન, એટલું અમારું કંઈપુ કરશે કેની? જીવો તમારા પોતાનાજ કાયદાની વાત છે.”

મેં આખ બંધ કરી, છાતી ઉપર હાથ મેલી, મહાન નાટકી પેશુ સમજીની પેઠે પગ પેંગા કરી જ્યાં દીધો “હાઆઆઆ, મોટી ખુશીની સાથે પણ બાલી

એ કે તમે મને એ ખ્રીસ્તી ધર્મની ખુબી અને તેથી થતા
પ્રાપ્તિ સમજાવો અને મને પાછો પ્રતીઠિતર આપવાની
કબુલાત આપો. વળી તકરારની અંદર કોઈએ તરીઆ-
પાવ ફેંકવા નહીં.

“કબુલ છે, કબુલ છે—કાલે અગીઆર વાગે સવા-
રના આપણે કલ્હીનીકના બાગમાં મળશું ને ત્યાં વાત
કરશું. મીં ભરજીબાન, તમારૂં રૂંદ દોનખમાં જતું બચ્યું
તે સારૂં હું તમને અતકરણથી મુબારકબાદી આપું છું.”

આપરેખી આ સસ્તી કીર્તી તુરત વેળા તો ગરૂપ
દેતી ગળી ગયા પણ મનથી વમાર્યું કે—આવજો, કાલે
વાત—આગું તો ચલો—બડી મઝાહ હય.

બીજે દહાડે બગીચામાં સર્વે લેગા મળ્યા. મેજપર
ખાણાપર બીરાજેલા કેટલાક મડમ જાગલાઓ જોએએ
આ છકર સાબળી હતી તેઓ માહેથી પણ કેટલાક
હાજર હતા. સંવળાના મનમાં કે બચારો આ હીંદી હાથ
આવ્યો ખરો—સીધો બેહેસ્તમાં ગયો આ વેળાએ મે
એવું ભાળા ભટાકે હોવાનું ડાચું કર્યું કે તેનું ચીત્ર
જ્યારે યાદ કરું છું ત્યારે હામણાબી મને રમુજ આવે
છે. પણ તમારા નોકરમાં એક સેફ્ટ છે—કે ગમે એવા
પેટમાં ગોલગીલીયા લાગના હોય તોબી હસવું નહીં. બેરો-
નસની બેટીએ સમજાવટની બેટરી શરૂ કરી સમજુ સાબળ્યા
પછી આપરે જગ્યા. આ વીશેની વાદવીવાદ જેટલી રમુજ
તેટલીજ હવે પછી મારી પેડે સંકેડાસમાં આવી ગયલાઓ

માટે કામની છે માટે જરા ધીરજથી વાચનાની લલામણુ કરે છું ખ્રીસ્તી ધર્મમાં દાખલ થવાની તરફમાં તેઓએ જે કશું હતું તે મેં સવળું એક શબ્દ બોલ્યા વગર સાંભળ્યું, પછી હજીવે હજીવે મારી જખાં ખાલી

“હું સનજ્યો, બધું સમજ્યો પણ મને કહેરો કે પેલી જોહાનમાં બેહેસ્ત મોડું હશે કે દોજખ?”

જવાબ નહ્યો કે અવખત બેહેસ્ત તો થોડા સારા માણસો માટે છે ને બાકીના બધાનો દોજખમાં કાર થશે ખરી વાત છે ત્યારે વળી મેં કહ્યું કે આખી દુનીયામાં ખ્રીસ્તી તો ફક્ત યુરોપના ચોક્કસ ભાગમાં છે ને બાકી બીજા અખળો માણસો બીજા ધર્મ પાળે છે ત્યારે શું તમે એમ ધારો છો કે જે ખ્રીસ્તી હશે તેને પરવરદેગાર બેહેસ્તના રામશે અને બાકીના બધા અખળોને દોજખમાં મોકલશે? જોહાનની અકકવ વીશે તમારે આટલું હલકું મત જાણી હું અજબ છેઉ—(મીનલસમાં ગભરાઈ) વળી હું પુછું છું કે તમે તનારી બાઈબલનો અભ્યાસ કીધો હોયો અને તમારા પાદરીઓની શીખ સાંભળી હોયો, પણ તમે બીજા ધર્મના પુસ્તક વાચ્યા છે? નહી—ત્યારે તનને બેઉ બજી સાંભળ્યા અને જાણ્યા વગર મત આપવાનો શો હક છે? નાર નત એવું છે કે જો તમે જગ્યોસ્તી નહી થયો તો દોજખના જશો.

અત્રે એક જણે તાપસી પુરી કે અનારો ખ્રીસ્તી ધર્મ સર્વેથી છેતના છે એટલે તેમાં સર્વેથી નવામાં નવા

ધારા સમાયલા છે. મેં કહ્યું જે બીજા શબ્દોમાં બોલ્યે
 નો આપણા પુરાણા ધર્મોમાંથી જરા જરા તફાવીને
 તમારો એતેકાદ ઉલો કીધેલો છે. જોદાતાલાના ચાર પાંચ
 માનીતા ચેલા હતા તેમાંથી એકને પુર્વ, બીજાને પશ્ચીમ,
 ત્રીજાને ઉતર અને ચોથાને દખણ આમ મોકલ્યા અને
 ફરમાવ્યું કે જાઓ બેટાઓ નીચલી ધર્મીમાં માણસ
 જાતને સારી શીખામણ આપો. એ બધા પેગમબરો ભાઈ
 નવા છે અને સર્વેની શીખામણ એક સરખી છે કે લલા
 કર લલા હોગા. પછી તેને કાઈસ્ટ કહો, જરથોસ્ત કહો
 કે મહમદ કહો. એક માણસ જમાનાથી પોતાના પેગમ-
 બરના સારા સખુનો માનીને નીતીના રસ્તાપર ચાલતો
 હોય તો તેને તેના એતેકાદથી ફેરવવાની તજવીજ કરવી
 એ સવાબ નહીં પણ પાપ હું સમજું છું. તમારું દેવળ
 તો મારું આતશબેહરામ, અને તેજ મુસલમાનોની મસજીદ.
 જોદાની લકતી ગમે ત્યાં કરો ચાહો એવી ભાશામાં કરો
 પણ જો તમારા હીલમાં સાચવટ હશે તો તે લકતી દાદાર
 સ્વીકારે નહીં એમ હું કહું માનું નહીં.

આ પછી મનસની ગવસની કુનસનીના અર્થ મે
 તેમને સમજાવ્યા. આપણી મૈયતની રીતી, હાથ પગ
 પાકીજગે કરવાના નીયમ, સફાઈ સુવડાઈનાં સાધનો
 વગેરે 'સમજાવ્યું' કે બધા કસ થઈ ગયાં. હું ખાત્રીથી
 માનું છું કે એરવદ જીવણુ મોટી અથવા બેહુદીન
 પુરશેદજી કામા કે એરવદ શેહરીઆરજી ભર્યા નેવા

વીદ્વાનો ત્યા હાજર હોને અને “શીરોઝ, ન દરવાની કે નેતી, ફરોખશી, આઝાખશી” જેવી કીયાની બામદો એક બાજુ મેલી દધને તેઓને આપણા મહુજબનો ખાલેસ સાફ સાફ ખ્યાવ આપતે તો હું ખ્રીસ્તી થતો તો હોસો થયો પણ ત્યાના ત્યા બે ચાર જન જરથોસ્તી બની જનાનો ચાન્ન વધારે હતો ને તેઓ સાથ લડત ચલાવી કે, કાઈસ્ટ ઘણો ભનો માણસ હતો તે હું કયુવ કર છું, વીદ્વાન હતો તેથી કયુવ કર છું પણ—તે સાફ જરથોસ્ત છુરો હતો અને તે વીદ્વાન નહી હતો એન કહેવાને તેઓને કયો હક ન હતો

સરખાઓના નોહ સુપ થઈ ગયા અને આખરે બેગન સાહેબે ઇશ્વારત કરી જે ઉપરથી દીકરી છ નીસાસો નાખી બોલ્યા, “I see Mr Marzbani you are hopeless” મીર નરઝખાન તનાગ ઉપર પુરો મુક્યો મુક્યો નો ભલે મુક્યો પણ એન ખ્રીસ્તી થઈને બેહેસ્તના જનાતુ હતે તો દુખ શાના હોય? મીજવસ બગખાસ્ત તે દહાડા પછીથી મને વટલાનનાની વાતનો એક હરફ કોઈએ કહાડ્યો નહી અને સાગશ હું પાછો જેવો ને તેવો અત્રે આવી પહોચ્યો છું નનસની ગનસની કુનસની!

પ્રકરણ—૧૫ મું.

ગયાં પ્રકરણમાં હું જર્મનોના ખાધરાપણા વીશે લખતાં લખતા ચાલ્યો ચાલ્યો તે વટલાવવાની વાત ઉપર ઉતરી પડ્યો, એટલે ખાધા પીધાની વાત તો એક બાજુએ રહી ગઈ. વીસબેડનથી દશેક માઈલને છેટે બીબરીય નામે રાહાઈન નદી ઉપર એક શેરૂર છે ત્યાંથી રોજ દનન બંધ સ્તીમરો ઉપડીને સેહલાણીઓને આખા દહાડાની મોજ કરાવી લાવે છે. મને કોઈએ કહ્યું કે આ વાર થતી રચના નોવાનોગ છે એટલે એક સ્વીવારે હકીર ઉતરી પડ્યાં. દર પાંચ મીનીટે ઇલેક્ટ્રીક ટામ ઉપડે તેમા ફક્ત ૨૦ ફ્રેનીંગ-અઢી આના-આખ્યા કે પચાસ મીનીટમાં બીબરીય. સ્ટીમર ખાસ્સી ૨૦૦ ફીટ લાંબી અને સોના રૂપાથી મઢી લીધેલી. ટુટક ઉપર સેકડો પુરસીઓ હારોહાર ગાઠવી મુકેલી અને ઉપર હુજારેકને સુમારે ઉતાર્યોની ભીડ. જ્યાં જુઓ ત્યાં બચર બચર ચાવવાનું ચાલે, ઉપર બેંડ વાગે અને નીચે ટેબલ બીછાવેલી તે ઉપર આઠ વાગામાંથી સંઘળાઓ પેટનો ખાડો પુરવા બેસી ગયલા. સ્ટીમર ઉપર દાખલ થતાં ભચડાકચડીનો પાર નહીં. હું તો જાણું કે ગોરા ટોપીવાળાઓ પોતાની બાજુઓ ઉપર જનફેશાની કરે છે તે આવી ભચડાકચડીમાં તેઓને કેવીક મદદ કરતા હશે. પણ આહીં મલાહમની

જાત નહીં મરદ ચોરત અને છોકરા, સારડીનની પેઠે
 હસોડસ ચ પાઈને એકકને હડસેલા મારે અને ધકાધકી
 કરવામા મરદ કરતા ચોરત ચાર ચાશણી ચહુડે નરા
 બીર પેટમા પડ્યો કે પછી નોંધ લ્યો તમાશો! નર્મન
 લોક નરા નરામા પીસતોય અથવા તલવારબાણથી
 ડુધુએવ રમવામા ઘણા હુશીયાર છે અને તે તરફ રાજ્યા-
 ધીકારીઓ જાણી નોંધને આખ વીચામણા કરતા જણાય
 છે નર્મન સ્ફુડટોમા એ બાઝમબાઝી એટલી સાધારણ
 છે કે ચેહરા ઉપર બે ચાર ઘા વગરનો સ્ફુડટ કદાચજ
 નજરે પડતો હશે હુ હુજી તો સ્ટીમર ઉપર ગયાને
 એક ક્યાક થયો ન હશે એટલામાજ પહેલી આચ લાગી
 એક નર્મન અહસ્થ એક બાનુને લઈને આવ્યો આ
 બાનુ તરફ નોંધને બીજાએ હસીને સવામ કીધી કે
 પહેલાના પેટના સ્ટીન ચઢ્યો અને લાગલો ઊઠીને
 બીજાને ખુણામા ઘસડી જઈને ‘ડુધુએવ’ની ગોઠવણબી
 કરી આવ્યો હસીને સવામ કરનારે આ ચાલેજ ઉપાડી
 લીધી પણ સાથે સાથે કાન જોલ્યા કે “મને તવ-
 વારબાણની બીક નથી પણ તુ કોણને માટે લડવા
 તૈયાર થયોછ?” આ સીને તુ ચોળજોછ કે?” કૈયા એક
 દુકાનદાર સીને કામ તો ઉપાડી લાવેવા એટલે ‘ડુધુએવ’
 ત્યાજ દે પડી ગઈ સ્ટીનગ ચાત ગણાઈન ઉપર આપની
 પેઠે સ્વસ્તક ચાલે અને કકડીને બુખ તો એવી લાગે કે
 જાણે આખી કેમીન ખાઈ જાઉં. પણ મેજ ઉપર જગા

હોય ત્યારે કે? બસો જાણુની મેજ અને હાથર જાણુ ઉમેદવાર. પણ એટલું જાણુ કે નીચે કેળીનની બહાર નાની નાની દુકાનો ઉઘાડેલી જ્યાં રોકડા પૈસા આપીને પાણિ, માખણ, ટંગ, ચીઝ વગેરે વેચાતુ હ્યો અને ઉભા ઉભા ત્યાજ ખાઈ જાઓ. આવી સ્ટીમરો દહાડાની આઠ દશ દરરોજ નીકળે છે પણ નેમા રવીવારે તો ભીડ અને ધકાધકીનો પાર નથી. કોઈ નહેસ્તજ હુશે કે જે આતવારે પોતાની પ્રીયા અથવા માથુક સાથ સેહલ કરવા નીકળી પડતો ન હોય.

વળી રવીવાર તો જાપદાદાનો દહાડો ! બધા ધર્મી સકર્મીબી મુએલા કેની તે સહવારના અગી-આર વાગા સુધીજ ફક્ત દુકાનો બંધ રાખવાનો હુકમ ! બાકી અગીઆરનો ટકોરો થયો કે પાછું રોજની પેઠે કામ ધમધુકાર ચાલે અગીઆર વાગતા સુધી બંધ રાખવાની મતલબ એ કે દેવળમા જવાનો ઠાઈમ મળે. પણ દેવળમા જતા હોસા થયા દ્રીમ ટરાક થઈને ગોરાઓ અને ગોરીઓ નીકળી પડે અને “વીલ્ચમ સાસે” નામનો મસમોદો ધોરી રસ્તો છે ત્યાં “પ્રામેનાડ” કરે એટલે જે બગલમા હાથ ધાલીને જોડા જોડા “વાકી વાકી” કરે. તે વખતે એક સાધારણ સુથાર કે કડીઆનોબી શું ભપકો ! એકાદ કપડાનો કાલર કાગળમા વીટાળીને સાતી મુકયો હોય તે રવીવારે સહવારના કહાડીને પહેરે અને એક જાવા આદમના વખતનો કાળો ડગલો હોય

તેને બ્રશથી ઘસી ઘુસીને તે લટકાવે, તે એટલા મુઢી
કે તેના ઘડીના સળખી ઉભા ને ઉભા દેખાય પછી એકની
એક બુટની જોડને થુકથુક લગાડીને કાળા કરીને તે
લટકાવે અને મોહોડામા કોખીના પાત્રાની ચીરટ સળ-
ગાવીને પોતે એમ સમજે કે આપરેખી ઝાટલીમેનમા
લેખાઈ નઈએછ હું ! દુકાનદાર પોરીઓનાખી એજ હાથ
આઠ દહાડા દુકાનમા વહીતર કરે, પણ રવીવારે પેટ ટ
પપ થુક અને જાલીના મોજા પહેરી નીકળે તો ઓળખાખી
નહી એના આ મુખીઆરા છનના ઢગ છે પણ
બળાપો કી'નાના શુ કાયદો ? પાચસો વરસ પછી તમા
રોખી વારો આવશે—પેડયા ધીર ધર

એ નખખોદ ગીયાઓને સોળ આના મા પોણી
સોળ ચાલે નહી ધણીજ દુકાન ઉપર કામે રોકાય
એટલે બધારના ટીફીન નાટે ઘેર અનાય નહી નહી
અવાય તો શુ મુઝાજો છે ? અહી બજે રૂપીએ દરમાયો
લઈને ઘાટીઓ ભોણા પહોચાડે છે તેવુ ત્યા કાઈ નથી
બધુ સાઈકલ ઉપર શર્ટ ઉપગ્ર નોકર સાઈકલ ઉપર
સવાર થાય અને એક હાથમા સેસની પેઠે નાસ્તાની ટ્રે
ધરેલી અને બીજા હાથે સાઈકલ ગાઈડ કરે અને આખના
લેહેજમા શેકને નાસ્તો પહોચાડીને પાછો આવી ઉભો
રહે તાર પહોચાડવાખી સાઈકલ, ટપાનસાર સાઈકલ, ચીઠી
ચપાટીસાર સાઈકલ, દુકાનપરથી માલ લીધો હોય તે પહોચા-
ડવા સાઈકલ, જ્યા જુઓ ત્યા ઝડપ ઝડપ ને ઝડપ ! એક

વાર મને કાચના ઘુચની બે શીશી બેઠતી હતી તેની શોધમાં એક દુકાનમાં હું ગયો. અમારી સ્ત્રી દુકાનદારે દુકાન બહુ જાણી પણ મને બેઠતી હતી તેવી શીશી મળી નહીં એટલે ચટ દેતી જઈને ટેલીફોનમાં વાત કરવા લાગી. જરા વારે આવીને કહ્યું “તમે બે કલાક પછી માણસ મોકલજો, શીશીઓ આપીશ. કીમત ફક્ત અઢી આના.” આ દુકાનદાર બાઈ ઘણી હસતુખી હતી તેણીને મેં પુછ્યું કે “તમારું મોડું ગોડાઉન હશે?”

“નહીં—નહીં—ફાકફોટમાં કાચનો માલ બનાવવાનું કારખાનું છે ત્યાં મેં પુછ્યું ને તે લોક બપોરની ટ્રેનમાં મોકલી આવશે!”

“શું? છેક ફાકફોટ પુછ્યું? તે અહીંથી કેટલું દુર છે?”

“સુમારે સવાસો મૈલ હશે.”

(મુંબઈથી પુના જઈલું.)

“સાબાશ, ને બે કલાકમાં ટ્રેન આવશે?”

“હા, દર કલાકે ટ્રેન આવે છે ને દોઢ કલાકમાં આવી પુગે છે.”

“પણ ફક્ત અઢી આનાના આરડરને સારું માણસ આવશે?”

“હા—બીજા કોઈ આરડર હશે તો લેતો આવશે પણ આરડર નહીંબી હોય તો શું થયું? આજે અઢી આનાનું કામ પડ્યુંછ તો કાલે અઢી હજાર માર્કિનો આરડર મળે—એ તો ધંધો છે.”

સાબાશ! હું ફરીને કહું છું કે સાબાશ! ક્ષતેહનું ગુપ્ત કારણ આજે છે. વીચાર કરો કે એને બદલે કંટલરી બજારમાં કોઈ જાગ્ર મેમાણની દુકાન ઉપર ગયા ને આના ચાર આનાની ખરીદી કરવા માગી તો પાનના હુચા ચાવતો વેપારી કદાચ અઢેલીને સુતેલા સરખા ઉઠીને બેસવાનીબી દરકાર નહી કરશે.

આપણી તરફ જ્યારે એક ઘર ખાલી કરવાનું હોય છે ત્યારે કેવો ધસ્કો પડે છે તે તો સર્વે કોઈના ઉપર વીઠેલી બીના છે દસ વરસે એકવાર ઘર ખાલી કરવું હોય તો એબલગામણા હેલકરીઓ કોહીને કંદ થઈ ગયેલા માટલા અને જરીપુરાણાવાળાઓને શરમાવે એવા ખીજરા ભોયતળીએ લાવીને અવાચી ખાતા ખટારામાં કેમ ભરે છે તે તો તમે જાણો છો. વળી દાદર સાકડો ને કબાટ માટ્ટી એટલે અધવચે કબાટને કેમ વાઈગાળો થઈ આવે છે તેબી તમારાથી અજાણુ નથી. રસતે જતા કાચ ભાગા, વેલણના પગ થઈ ગયા એ તો રડાકુટો છેજ. વળી સામાન ગોઠવગાઠવ કરતા ઘરના છોકરાઓ દહાડાના દહાડા સુધી પછડાઈ મરે તે જુદુ. પણ હવે મારા મનીતા વીસબેડનમાં જુઓ. મારે ઘર ખાલી કરવું છે તો હું એવું જ કામ કરનારી કે પનીની આફીસમાં લખીને બજાર આપુ કે ત્યાંના મેનેજર આવેલોજ છે. તે સામાન જોઈ લે અને પછી તે કયા અને નવા ઘરમાં કેવી રીતે ગોઠવવો છે તે નોંધી લીએ અને કહે કે સાહાહ

માર્ક કે હુંસી માર્કનું બીલ થશે. ગાડવાણુ થઈ કે તમે તમારે ખુશાલ હાથમાં લાકડી લઈને ફરવા ચાલ્યા જાઓ. છં ઘોડા નોડેલું એક જખરદસ્ત ગાડું ઘર આગળ આવશે. ઘોડાબી નરા હાથીના બચ્યાં. પગબી જાણે એકેકા લોઢાના થાંભલા! ગાડું નાનું મધ નેટલું! હું ધારું છું કે ત્રીસેક ફીટ લાખું અને પંદર ફીટ પોહોણું હશે. ખારસો એક મોટો ચોરડો નોંધ લ્યો. કનટ્રાક્ટ લેનારનાં માણસો ચારીઓથી કખાટ વગેરે સામાન ઉંતારી સફાઈથી આ હાલતા ચોરડામાં રચે, અને એક કલાકમાં તે ઘર ખાલી. ગાડામાં ચોછામાં ચોછી વીસ કખાટો એક વાર સમાઈ જાય. નવા ઘર આગળ પેલા છ ઘોડાની સવારી આવી કે લાગલો ચારીઓથી સામાન તેમજ ચહુડાવી દે અને શેઠ બહારથી ફરીને આવે એટલામાં તે ગલીએ ચારસી સામાન ડીનર બધું વગેરે તૈયાર. કાંઈ ભાગે તુટે તેનાબી વીમા. કાંઈ ચોરાયું કે તેના વીમા. તમે તે ફક્ત પચાસથી સાઠ માર્કના જવાબદાર!

આજનો એક ખતમ કીધા અગાઉ હું ત્યાંની મચ્છી બજારની થોડીક હકીકત આપું છું. અહીં નળ-બજાર કે કાફરડ મારકીટમાં મચ્છી બજારમાં જાઓ અને ત્યાંની ગંધાતી તથા પરસેવાથી ટપકાતી માછણ તથા કોહેલા ઘુમલા બતાવતી કલાબકોર કરતી વીચ્છણ તમને ખરાબર માછીઆ કાછીઆનો ખ્યાલ આપશે. શુ લુટાલુટ, શું ગાળાગાળી, શું લપર છપરનો ભીનાસ

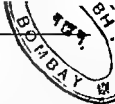
અને શુ વ્રાસ! પણ અહીંનો મામલો જુઓ. ખાસ્તી
કુશાદે દીવાનખાણાના બીલોરી કચના મોટા મોટા કેસ
ઉભા કીધેલા તેમાં કોઈના ખાડ તો કોઈના મીકુ પાણી
ભરેલું અને માહે જુદી જુદી જાતની નાની મોટી જાતની
માછલી નાખેલી આ માછલીઓ ખાસ્તી મજેહથી તરે,
ખાનાનું નાખ્યે તે ખાય, કુબકી મારે અને ગમત કરે
કોઈ કોઈ માછલી તો ખાસ્તી ચાર ફીટ જેટલી લાંબી
હતી જ્યારે ગરમી વણી હોય ત્યારે ઉપરથી આઈસનો
સલાબ મુકેલો તેમાંથી પાણી ટપકાયા કરે ખરીદદાર
સ્ત્રી પુરો આ દીવાનખાનાના જાય અને આમ તેન
ફરીને કાચના કેસના શું શું જવતું વેચવા મુક્યું છે
તે જુએ અને પછી જે નાછતી પસંદ આનતી હોય
તેનો રતવ દીસ ભાન મુછે ભાવ હચો કે લાગતો દુકા-
નનો ધણી તે અનુક માછલી જાતની ને જાતની બહાર
કહાડે અને કાટા ઉપર નાખીને તોળીને જાતની ને જાતની
આઈસના વીટાળીને પોરેઓ આઈસ ઉપર જાનાખતો
જઈને તનારા બબચીખાનાના પહોચાડી આવે ના
એટલું જ નહીં પણ મારો તો મારખવ સલાબ ઉપર
નાખીને વેતરીમી આપે એવો આ જમાનાનો ખેવ છે

મહ પંસાનો બહાર

પંસાનો કારખાર

પંમાનો ખાર-પંસાથી વાર

પંસે સહ સેહેતદાર!

પ્રકરણ—૧૬ મું.

ચાલો હવે, બહાલાં વીમખેડનને તુરત વેળા છેલ્લી સલામ કરવાનો વખત જેમ નજદીક આવતો જાય છે તેમ પેટમાં ઘસકો પડે છે કે હવે ઉઠડો કઈ તર ખેસશે. કોઈ દહાડે વીલાયતમાં એકલી મુસાફરી કીધી નથી અને એકલું જવું છે. પણ ચીંતા નહીં. હજારો લોકો જાય છે ન આવે છે તો પછી જે સહનો રાહ તે વહુનો રાહ. વળી ત્યાં કાંઈ આ દેશના ટોપીવાળાઓની પેઠે કાળાં માણસની મુગ નથી એટલે જીવને નીરાંત તો ખરી. મારી સાથે પાંચ મોટા મોટા ખોચકા હતાં તેમાં એક તો વીલાયતી નેતરની દુક દોરડાથી જકડેલી હતી તે એટલી લારી હતી કે મારાથી એકલે હાથે લોંચ ઉપર ઘસડાય પણ નહીં. પણ અહીં વળી પાછી વીલાયતી સગવડ જુઓ. રેટનમાયરની કુંઠાના નામની એક આફ્રીસ છેલ્યાં હું ગયો.

“કેમ સાહેબ કાંઈ ફરમાસ.” સૈન્યતાવાળા એક આસીસ્ટન્ટે પુછ્યું.

મેં ઉત્તર આપ્યો કે “મારે એક મહીનો ફરવા ફરવાની સગવડ છે અને કેસડન, લાઈપઝીક, વીચેના, ખર્લીન વગેરે જોવાની ખુશી છે માટે મને એક યાદી ઘડી આપો કે મારે કેમ, ક્યારે અને ક્યાં જવું.”

“હા સાહેબ, મોટી ખુશીથી—તમારી સાથે સામાન કેટલો છે?”

“પાથ પાકેછુ—એ બંધાની વ્યવસ્થા તમે કરશો કે?”

“હા અલબત્ત, એ તો અનારી ફરજ છે. તમે શુક્રવાર તા. ૧૮ મીએ જવા ઇચ્છો છો તો તમારે એટલું જ કરવું કે તે દીવસે બપોળના બે વાગેને ફક્ત તમારી લાકડી હાથમા લઈને સ્ટેશન ઉપર આવજો. બીજું બધું અમે કરીશું.”

“પણ ટીકીટ, લગેજ વગેરેનું કેમ? તેની મને સમજ પડતી નથી.”

“જરાબી ચીતા નહીં. તમે દેન ઉપડવાની પાથ મીનીટ અગાઉથી આવજો એટલું જ બસ છે.”

આબી ઠીક આજસુના પાદશાહ થઈ જવા ઇચ્છનારાઓ માટે આ હુરામ હાડકાનું ખાતું એક મહા-ભારત ઇલાજ છે કોણ જાણે કેમ ચામડું કહાડશે તેના જગાડ દીલમાતો લાગ્યો પણ “લાલા લાખ તો કહે સવા લાખ” શુક્રવારની બપોળના બે વાગે દેન ઉપડવાની અને એક-વાગ્યો તોબી કોઈની ઘન નસલ નહીં મળે એટલે આપણી ગામઠી દેવ પ્રમાણે અકડવકડ થવા લાગી પણ જેમ એકનો ટકેરો થયો કે એક અરીમ-ધરીમ જેવો છ ફીટ હંચો ગદસ કલીનીકમા આવ્યો અને માનપુર્વક ટોપીને આગળી લગાડી એક કાગળની કાપલી માગા હાથમા મુકી જે ઉપર લખેલું હતું કે “મિહુરખાની કરી તમારો લગેજ આ માણસને દેખાડજો—રેટીમાયર કંપનીની સલામ સાથે” મેં આગળીથી

જર્મન પારટર-એટલે 'હેલકરી.'

સામાન ખતાવ્યો કે પેલાએ કમરેથી એક નખરદસ્ત ચામડાંનો પટો છોડીને પેલી છ માણની નેતરની બાસ-કીટને બાંધ્યો. હું ઉભો રહી જોયાજ કરું છું કે આ મોટી બલાગટ ઉતારવા સારું ક્લીનીકના નોકરોને બોલાવું કે કેમ, એટલામાં તો પટામાં ચોતાનો ખવીસ જવો પંજો ઘાલીને એક જોર મારી પેલાએ આ નંગી દંક ચોતાને ખલે મારી, બીજા હાથે એક પોર્ટમેન્ટો બગલમાં માર્યો, બીજા બેને ખલાંની આસપાસ ઓળવ્યા અને પાંચમે હાથમાં પકડીને આ સંગ્રહસ્થાન જે ઓછામાં ઓછું દશ માણ હશે તે આસાનીથી ઉપાડીને ચાલ્યો. વળી આ પોર્ટમેન્ટો કવો? કસ્બી કીનારીની ટોપીવાળો, પગે ચળકતાં બુટ અને ઈસ્કી યુનીફોર્મ, નેકટાઇ કલરવાળો અને છાતીએ રૂપેરી ચકચકીત નંખરવાળો.

સામાનની બલા તો ગઈ. હવે સ્ટેશન ઉપર જવા માટે વીચાર કરું છું એવામાં ધડ ધડ કરતી બે ઘોડાની ગાડી આવીને ઉભી અને તે માંડેથી એક રૂપાળી જવાન સ્ત્રીએ ઉતરીને મને હસીને પુછ્યું “સાહેબ, તમારું નામ મી૦ મરઝખાન?”

“હા જી કાંઈ હોકમ?”

“હું રેટીમાયરની આસીસ્ટન્ટ છું ને તમને સ્ટેશન ઉપર પુગાડવા ગાડી લાવી છું.”

ઓ તારી! મેં મનસે ધાર્યું કે બચ્ચા જીવ, માર હમણા તો મોજાયાં અને લડાવ લાડ પણ પછી મુંબઈ

જતા તલમા તસુ ઓછુ પડે તો નાકના નસકોરા ચહ-
ડાવતો ના પરવરદેગારનુ નામ લઈ આપણે ગાડીમા
બેઠા અને બરાબર બેમા પાચ ઓછીએ સ્ટેશન ઉપર
હિતર્યા જોઈછુ તો હજારો લોકોની ભીડ અને દરેક
ખાટશેર્મ ઉપરથી પદરેક જુદી જુદી ટ્રેના ઉપડવાની જો
સુકબુક થઈ ને લલતીજ ટ્રેનમા બેઠા તો બર્લિનને બદલે
બર્મિંગહામ ચાલી જવાનો સપ્નો સોદો જોઈ જરા છન
ગભરાયો ખરો—ખાત્રી નાકે જીભ લગાડવામા હાસલ
નહી મીકીટ ક્યા લેવી, લગેજ ક્યા છે, લગેજની
પાવરી ક્યા છે? ત્રણ મીનીટ બાકી રહી અને કોઈની
ધન નસાય નહી મળે એટલે છન તે ક્યા સુધી માને? મે
મારી સાથે આવેલી સ્ત્રીને પુછ્યુ તો તે નો મુછમા—(સ્ત્રીએ
ને મુછ હોતી નથી પણ પસગનત હસવાને મુછમા
હસ્યુ કહે છે તેથી આ શબ્દ વાપર્યો છે અને તે માટે
મારી બરેમુછી બહેનીઓથી ક્ષમા ચાહુ છુ)—ને મુછમા
હસના લાગી અને બોલી “ધીરજ ધરો, બધુ બરાબર
થશે” આહાહા! ધીરજ તે ક્યાથી લાવુ? હુ મુબઈમા
ટ્રેનના ટાઈમની અરધો કલાક અગાઉથી ઘંધુબર મથાવી
સ્ટેશન ઉપર જનારો તે અહી અકબાઈ જાઉં તેમા
કાઈ નનાઈ છે? પવાટશેર્મો ઉપર જવા માટે પણ ટીકીટ
જોઈએ પણ આ તરફ જેમ મુશ્કેલુ ઝાંઝાની રીતી છે
તેવુ ત્યા કાઈ નથી ત્યા તો બહાર રસ્તા ઉપરજ લોહાનુ
નકસીદાર સ્ટાડ ઉભુ કરેલુ તેની ચીરણમા પ ફેનીંગ

(અઢી દોઢીઆં) નાખો કે ચપ દેતી પલાટફોર્મ પાસે તમારા હાથમાં આવીને પડે તે લઈને ખુશાલ ચાલીઆ જાયો. ના ટીકીટ કલાર્ક કે ના ટીકીટ એકઝામીનર, ના ખુશામદ કે ના ખરામદ. એક મીનીટ બાકી રહી કે એક કસ્ટી દોપીવાળો કલાર્ક મારી સામે આવ્યો.

“સર, તમારું નામ મીં ભરખખાન ?”

“હા-કેમ ?”

“હું રેટીમાયરની કું ૦ નો આસીસ્ટન્ટ છું. આ તમારી ટીકીટ વીસએડનથી બર્લીન, બર્લીનથી લાઈપઝીક લાઈપઝીકથી રેસડન, રેસડનથી વીએના અને વીએનાથી પાછું વીસએડન. એના પૈસા થયા ૧૮૦ માર્ક. આ તમારી પાંચ લગેજની પાંચ જુદી જુદી રસીબ, આ તમારે સારું રાતનાં ડીનરની બાસકીટ ૧૧૧ માર્ક, અને આએ અમારી મેહેનતનું બીલ સાત માર્ક. (સવા પાંચ રૂપીઆ)”

પેલાએ મને ગાડીમાં બેસાડ્યો અને બક્ષીશને એક માર્ક આપ્યો જે ખુશી થઈ લઈને ચાલતો થયો કે લાગલી દેન ઉપડી. તપાસીને જોયું તો મારી મુસાફરીની ખરાબર ટીકીટની ચોપડી, ક્યા ક્યાં ઊતરવું અને જગેજગ ક્યાં ક્યાં હોટેલો છે તેની વીગત, દેન કેટલે વાગે અમુક સ્ટેશન ઉપર જઈ પુગશે તેની યાદી બધું કંપલીટ તૈયાર હતું. સવાપાંચ રૂપીઆમાં સ્ટેશન પર જવાની ગાડી, સાથે સ્ટેશન સુધી પુગાડવાને લાડી,

લગેજ લઈ જનાર પોર્ટર, તોવામણી તથા ગાડીના બેસાડી આપના મુઠ્ઠીની તમામ હવામણ! બાપા હુશી-આર તો ખરા! ત્યારે ચાલો હવે વીસમેડનથી છુટા પડ્યા—હવે જોઈએ આગળ શુ વીતે છે

જે લોકમા જગમી મીઠું છે તે લોક શા કાન્તે આપણા દેશમા આને! આર્સીસ્ટટ પ્રાફેસર ડા૦ સ્ટાઈનને મેં વણેા મમજાવ્યો કે જો, વીસમેડનમા અને યુરોપના બીજા ભાગમા તો તારા જેવા વીદ્વાનો કંકડી જાય છે વાસ્તે મુખર્થ આન અને ત્યાં જાહેર કર કે તુ મહાન પ્રાફેસર પાત્રેનસ્ટેચરનો સાર્મદ છે તો નેહાય થશે તેણે પહેલા તો અડ કરી કે ઇંડ્યાડ અને જર્મની વચ્ચે મોટો અદ્દ-ખાઈનો વાધો છે ઇંડ્યાડના પસાર થયલા ડાક્ટરોને અને સ્વીકારતા નથી તેનજ અનારાથી ઇંડીશ સલત-નતના ડાક્ટરી કાન ન થાય મેં વણેાબી મમજાવ્યો કે ઇંડીયાના તો કાનકા વૈદ નાકકા વૈદથી તે શીકાગોના એન ડી સુધી ડાક્ટરની ઉપના ધારણ કરીને વૈદુ કરી શકે અહીં તો નચાલો છુટનાગ્બી ડાક્ટર ને લડ-નનો એન ડી પણ ડાક્ટર પણ એ તકગાર તેના ખ્યાલના ઉતરી નહીં આખરે જ્યાં ને વણુ દબાણ કીધું ત્યાં કચુવ કરી દીધું કે મુખર્થના જ્યાં રાતના છ વાગા પછી શુ કરવું ન મુકે નહીં, જ્યાં રોજના પાચ પદર નાટક નહીં, જ્યાં રાતના ખાઈને દશ વાગાના મુર્થ જનાનું ત્યાં દર મારો મને પાચ હજાર રૂપીઆ

મળે તે કરતાં મારાં સુખવાસી વતનમાં હું રૂપીઆ પાચસો વધારે પસંદ કરું છું.

પ્રકરણ—૧૭ મું.

ચાલો ત્યારે, આખરે બહાર નીકળ્યા તો ખરા. હું સર્વેને બહુજ દાખી દાખીને બલામણુ કરું છું કે નો યુરોપ ખંડમાં મુસાફરી કરવી તો ફર્સ્ટ ક્લાસમાં તો જવું જ નહીં. તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે પહેલાં તો ભાવ એટલો આક્રોશ છે કે ચામડું છવવું ઉતારી કાઢશે. બીજું તો આ વર્ગમાં અત્રેથી ખાઈ બહાર થઈ પડેલા ઇંગ્રેજો મુખ્ય કરી મુસાફરી કરે છે, તેઓને બીજાઓને માટે મોટી મુશ્કેલી છે અને પોતે પોતાને આ-સમાનપરથી ઉતરી આવેલા સમજે છે, એટલે બીજાઓ સાથે લેવાતા નથી અને નાકનું ટીચકું હવામાં જ રાખે છે. બીજા વર્ગમાં બલા ધનેતરો મુસાફરી કરે છે અને આપણે 'ફારેનર' એટલે વધારે મમતા બતાવે છે. પણ ખરી મજાહ તો થર્ડ ક્લાસમાં છે. થર્ડ ક્લાસમાં બહુજ મુશ્કેલીઓ હોવાથી તેમાં બધી વર્ણના લોકો જોડે છે અને ઘણા છુટથી વાત વગત ચાતુ રાખી મંજલ હુસ્તી ને રમતી રાખે છે. ગર્લીન જતી મારી સ્પેશીયલ ટ્રેન ક્લાકની એકસો મૈત્રની ઝડપથી જતી હશે, પણ ગાડાંઓ ભારી હોવાથી જાણતી નથી. જમવા જવાની

‘કાર’ના જતા લપેરા આવે છે, ત્યારે બાણીયે છીયે કે ક્રેવા મટોસટ વખતમાથી આપણે પસાર થઈયે છીયે આખી દેનમા એનછનથી તે છેલ્લી ગાડી મુધી સળંગ ‘કારીડોર’ હોવાથી ફગહર થઈ શકાય છે પણ કારીડોર એટલી સાકડી છે કે કોઈ બનામે ઈઝદ સામેથી આવતો મળ્યો તો બંને જણને દેવાલને અઠીંગીને દખાઈને હુમચા અથડાવીને પસાર થઈ જવું પડે છે.

માર્ગમાજ એલ્ટવીસનું સ્ટેશન આંબુ કે મને તુગત યાદ આંબુ કે મને પ્રીસ્તી ધર્મમા વટલાવવા ઈચ્છનાર બેગન એલ્ટવીસનુ આ તો ગામ. તેણે મને ઘણી આજ્ઞાપવાહીથી આમ ત્રણ કર્યું હતું કે જો તે તરફથી પસાર થાઉં તો મારે એક દીનસ ત્યા ઉતરવું. આપણે ક્યા લવગનો વેપાર કરવા જવાના હતા, એટલે ઉતરયા ગહાઈનની ઊપર બેરનનો પુરાણો કીલ્લો હતો, ત્યા ગયા કે આ લવા કુદુબે મોટા હર્ષથી મને વધાવી લીલો શુ હવા પાણીનુ વર્ણન કરે ? બગીચો ને સુમારે એક નૈલ વીસ્તામમા હરો ત્યા ફરતી દેવાલ ઉપર લીલી દરાખના ઝુમજા લખખોના લાગેલા. જોતા આખ થાકી જાય તો પછી ખવાય તે ક્યાથી ? બેરનના નોકરોનો રુસબી વીચીત્ર હતો ઘણુ કરી હુજેરીયન સી પુરૂશ હોવાથી ઓએએ તીર્થ જડાવ ચોળી પહેરેલી માથે રેશમી હુપેટો વીટાળેલો અને કાનમા લાટીયાણીઓની પેઠે મોટા બમે ઈચ લાખા ચાદીના એરીગ ઘાલેલા

હુકો ઘારો, લાલ મોજાં, મોટા બકલના ઉચી એડીના
 છુટ, માનસ ડોળા, ગોરા રૂપાળા ચેહરા અને કાઠીએ
 મોટા ચાદીના કડા. આપું વર્ણુન હુ બેરનના સ્ત્રી
 નોકરોનું આપું છું. દેખાવ એવો નવાઈ નેવો હતો કે
 તેમનો એક ફોટોગ્રાફ મેળવવાની મે તજવીજ કરી, પણ
 મળી શક્યો નહી. બેરન લેગવર્થે કે એલ્ટવીલની માટી
 મગફરી તેમના નામાકીત વાઈન સેલરોમા છે એમના
 કીલ્લામા ઉગતી દરાક્ષ એટલી તો નામાકીત ગાણાય છે
 કે તેનો બનતો વાઈન યુરોપના મોટા રાજ્યશીઓમા
 પ્રખ્યાત છે. આ ત્રણ 'સેલરો' એટલે ભાઈરાઓમા હું
 ઉતર્યો, તો તારીખ વાર માહેલા સુમારે ત્રણસે પીંચોની
 હાર લાગી હતી આ માહેથી કોઈ કોઈ પીંચની કીમત
 રૂ૫૦ પૈડ એટલે લગભગ ૩૭૦૦ રૂપીઆ માહેલી.
 મે પુછ્યું કે આવો મોઘો વાઈન કોણ પીતું હશે?
 નવાબ મજ્યો કે રાજ્યશી ખાઓ નેઓ ઉમદા વાઈન
 પીંછાને છે તેઓ કોઈ કોઈ વાર મોટા રાજ્યશી મેળા-
 વડાઓને માટે આ પીંચો મગાવે છે. જ્ય તો ટપ
 ટપ થાય કે જોઈયે તો ખરા, આ વાઈન તે કેવોક હશે?
 ન્યારે ઉપર આવ્યા ત્યારે રહાઈનના કીનારા ઉપર
 દેખાલ મંડાઈ અને ઝડાસો વગેરેનો ખણખણાટ સભ-
 બાયો ત્યારે આપણા જવના જવ આવ્યો કે હવે
 જરાસા દસ થશે ખરી જરા વારે એક બાટલી આવી
 અને બેરોનેસે પોતાને હાથે સર્વેને દાર રેડયો. ત્યાં એવી

રૂંદી છે કે પચોણા આવે તેની ખાતરદારી ઘરની ખાતર
એએન કરવી લેઈયે. નોકરનું કામ નહીં. વાઈ
હાથના સીંધો કે સર્વે હિન્દી થયા અને ગાંધી
પ્રમાણે મુજો મોહાડે જાણે. અથવા સર્વે પી
ઘરની ખાતરનો મોહાડે ઘોવાનું વેચી જા બોઅન
દુવાલ લઈ આવી શુ વાઈનની તારીફ કરૂં ! તરે અથ
સ્વાદના મીઠા શાક નેનો, પણ એકે જાણના બને
બેન અને અથવા ખુસીઓ દેખાડે એવો બને ! ન
માફ માગી ધીમથી પુછ્યું કે આ વાઈન શુ કીમતનો
હોય ? ઉત્તર મળ્યો કે અઢેકે ખાટવી વગના પચાવન માફ
પડે છે એટલે એકે ખાટવીની લાગત ૩૬૦ અનના
૩૫૦૦ પીનોમી ને ને પાનોમી મેં ! એના આપણું
કામ નહીં બા

એકલીસ દોડ્યું કે એકે માર્કિટન દૂનના બેસીને
રૂંડીશાઈમ ગયા આ કેવવેનો દાળ લેના પહેલ તો
ધરેકો પડે છે કે એકે માગ્યા નહીં. ખાતરી નહીં
માળાપર ચણી દોલ તેમ રસ્તો ચણાણનો છે પર
દૂન ખુશાવ રૂંડની પેઠે ચણી નય છે આ દળાણ
કેટલું હોય નેનો એકલાથીજ ખ્યાવ આમને કે ઉધી
ગન મેં તો મીઠ ઉપર બેસાનું નથી ગાડીઓ પર
ગણીએકને ખુધી બેસી છે અને પહેલી નજરે બહુ
કદમી હાથથી લાગે છે આ દૂન ઇલેક્ટ્રીક છે અને વચ્ચે
વચ્ચે પીનગીથી લાઈના મીઠા થાટા ઉપર રહેતા

જામોતીની જાળી ખીંચવાનો દેકરો ફડીયાબા.

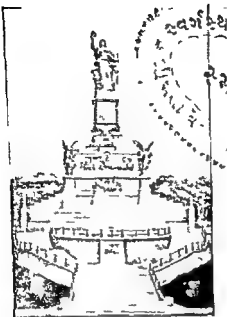
હીસાબ છે. રૂડીશાઈનમાં ઉતરવાનું કારણ એ કે તે આખાં નર્મનીનું નાક છે. -

હું એ સમજાવવાની તજવીજ કરીશ. હમણાનો ને નર્મન એમપરર છે, તે અસલ તો ફક્ત જશીયાનો રાજા હતો. આ વખતે જશીયા, ખવેરીયા, સેક્ષની વગેરેના જુદા જુદા આપઅખત્યાર રાજાઓ હતા. પણ એવામાં આલસેસ લારેન પરગણાઓ માટે કાન્સ સાથે લડાઈ ભગી ત્યારે ખીસમાર્કે સવળાં નર્મન રાજવાળાઓને સમજાવ્યા અને શીશામાં ઉતાર્યા કે આપણે બધાઓએ મળી નઈને સારી દુનીયાને હુકાવવી નોઈયે, કારણ કે આપણે બધા ભાઈઓ છૈયે અને આપણા વતન માટે લડીયે છૈયે. કેટલાક રાજવાળાઓએ જશીયાથી ડરીને, કેટલાકે લડાઈના આવેશમાં, કેટલાકે પડોશીને બુમ પડાવવા થકી, આ ગોઠવણ કબુલ રાખી અને મહાન નર્મન રાજ્ય સ્થાપ્યું, જેનો વડો નર્મન એમપરર છે, જો કે નાના રાજવાળાઓ હજી પોતાની હકુમત આપઅખત્યારીથી ચલાવે છે. બચારો આસીયા આ નોડાણમાં સામેલ થવા ના પાડી બેઠા એટલે જશીયાએ તેના ખુડદો કરી નાખ્યો. હવે કાકો—જશીયન લડાઈ તમામ થઈ અને નર્મન રૈયને માગણી કરી કે આપણી એકમ છતની ઈધાણી દાખલ એક સ્થંભ ઉભો કરવો. પણ તે ક્યાં ઉભો કરવો? જશીયા કહે જે મારા મુલકમાં, ખવેરીયાની ઈચ્છા થઈ કે મારા મુલકમાં ને સેક્ષની ગળે

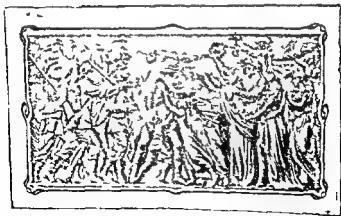
માદીખાનાથી—માગ્સેભ.

પડવા લાગેા કે માટે ત્યા. આખરે આખા નર્મન રાજ-
વંશીઓની મોટી ગન્ડલા મળી ત્યા દગવ થયો કે
'ખંડા ગામનાળાઓની સનતીથી એવી જગા શોધી કહાડવી
કે જે સર્વેથી સગસ હોય, કોઈની ધણીઆતી ન હોય
અને જ્યાં આખા નર્મનીના લોકને આવજાની સગવડ
હોય આખરે સરળાના એક મતથી આ રૂડીશાઈમનો
ખડક પસંદ કરવાના આંવો કે જે રહાઈન નદીની
વચ્ચેવચ છે અને જે ઉપર કોઈની ખાસ સત્તા નથી
હાલેલા રૂંચો પાસેથી જેટલી કસાની અને લોહાની ટોપો
નર્મનોએ જપત કીધી હતી, તે સરળી ગાળીને તેના આ
સ્થાન ઊભો કરવાના આંવો છે અને તે ઉપર નર્મનોની
એવી જાનફેશાની છે કે દગ્ગેજ સેકડો લોક પોતાના
ખાલખચ્ચાને લઈને આ સ્થાન લોપા આવે છે અને ત્યા
મેજખાની મચાવે છે આ નાનાકીત ખડકનો દેખાવ
હું આગળ આપી ગયો છું અને પાછો ખુદ સ્થંભનું
ચીત્ર આપુ છું :—

આ મીનાગે લો કે દેખાય છે તો આવો સાદો
પણ ને એટલો તો જખગદસ્ત છે કે તેને એતત્રા પાછળ
૧૨૦૦ રૂંચ નોપો ગાળવી પડી હતી એના કદનો
કાઈક ખ્યાલ આપવા થકી લખુ છું કે એનો જે ઉંચો
કીધેલો હોય છે, જે ચીત્રના નાહાનો અને ખુદ જગા
ઉપર એક સ્થાચુના હોય જેવડો દેખાય છે તે એટલો
મેટો છે કે તેનાથી એક નાનો છોકરો ઉંમો ને ઊંમો

જર્મન ગ્રીનનો કીર્તી સ્થાન

જર્મનો છત્રી આગ્રા સ્થરે તેઓને વધારી લીધા તેની
યાદગારીની પથ્ર

ખાલી શકે! જ્યારે 'પોકળ હાથ આવડો મોઘો ત્યારે
આખો સ્થંભ કેવડો હશે તેનો ખ્યાલ કરી લેવો. આ
સ્થંભનાં તળીયાંમાં ચાર ખાનુએ ચાર ખેલેદો આપેલી
છે. એક ખેલેદમાં લડવા જતી વેળા જર્મન રાજવંશીઓ
સર્વની છેલ્લી મુલાકાત લે છે તે ક્રમમાં આતેકું છે.
ખીજમાં, જ્યારે તેઓ છત્તીને આવ્યા ત્યારે તેઓને
વંધાવી લીધા તેનું ચીત છે જે હું પાસે આપું છું.

આ ગંજાવર અને ગર્વીશ્ટ મીનારા ખામે ફ્રેંચોને
હારે દુઃખ છે. તેના નવાખમાં એ લોકે પારીસમાં એક
એવોજ મીનારો ઉભો કર્યો છે જેનું નામ "ફાંકો-
પ્રશીયન લડાઈમાં માર્યા ગયેલા ખહાદુર ફ્રેંચ સીપાહોની
પાદંગારીનો સ્થંભ." આ સ્થંભની નીચે લેખ કોતર્યો
છે તેમાં લખ્યું છે કે

આલસેસ અને હારેન પ્રમહ્તાં જર્મનો પાસેથી ખહાડુ
ફ્રેંચ પ્રંજએ છતી લીધાં સાલ ૧૮૪૩.

જર્મનોના હાથમાં તે પાછાં ગયાં ઇસ્વી સન ૧૮૭૫.

ખોદાનું મહાત્વ છે તો ફ્રેંચો તે જર્મનો પાસેથી પાછાં
છતી લેશે ઇસ્વી સન—

આ છેલ્લી તારીખ ઉપલા સ્થંભમાં ખાલી રાખી
છે અને તે નોંધ નોંધને ફ્રેંચો ખીયારા ખુશી ખુશી
ધાય છે કે અમે એ પાછાં લઈશું ત્યારે આ તારીખ

કોતરાવથું. મારા અનુભવ મુજબ હાલ તુરત તો કાંઈ એવી નીશાની દીસતી નથી. આ હિપરથી મને એક રમુજ વાત યાદ આવે છે. જ્યારા અગાઉ એક—
ના નવાજ હતા. તેમની વસ્તી કુલ પચીસેક હતા. મારાસુની હતો. તેણે આખો દીવસ બાંગ-ગાંગનાં ચક્રચુર થઈને ચોટલા ઉપર બેસે. તેમના દરબારીઓ તેમણેને હાથે ચડાવે કે “અમે ત્રાહુમ. ઈ શ્રેજ ઈ શ્રેજ કયા લોક કર રહ્યા હવે? આપની અપના ચચાકી બંદુક લેકે ઉડે તો મુજ તફરો હો જાય.” હવે આ ચંદુલી નવાજ ત્રાહુમનો એક ભાવા આદમના વખતનો ઘરડો ઘોડો હતો, જેને આખો વખત હિમો રહીને ગુલ્યા કરવાની આદત હતી. નવાજ જ્યારે કંઈમાંથી આખ ઉઠાડે ત્યારે આ ગુલના ઘોડાની ગમ લોઈને બોલે “હું બેટા, જરા દેર, અમ તેરા કામ બજાનેકા વખત આયા-હું દેખ નો સહી.” એવાના ત્રીત્રીશ મરકારની આખાં છ મારાસુની કુકડી કોઈ દાણચોરી કરન રને પકડવા નવાજ ત્રાહુમના મુલકને કીનારે કિનરી અને બંદુકના એકદ બે ભાર કીધા કે નવાજ ત્રાહુમ બીદાર થયા અને બહીને બોલ્યા. “અમે—ચે કયા”—ધરરર-ધરરર—યવા મારાસુ કે નવાજ ત્રાહુમ પછવાડે કાંઈ અગત્યનાં કાન ત્રાહું દોડ્યા, ને હજી આવે છે.

1001 Questions

ਪ੍ਰਸਿੱਧ '1001' ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਸੰਗ੍ਰਹ

પ્રકરણ—૧૮ મું.

એકાદ આગલા અંકમાં હું વીસમેડનના હોટેલની સંખ્યા અને સામગ્રીની તારીફ કરી ગયો છું. જેમ આપણા હિંદુસ્તાનમાં મુંબઈ શહેર હિરો ગણાય છે તેમ રશીયાની સક્ષતતતમાં વીસમેડન એક અળકતો હિરો છે. ત્યાં ભુખે મરતાંઓનું કામ નથી, લુચ્છા ચોરાટી-આઓનું મુકામ નથી. જે કોઈ આવે છે તે ખીસાં તરવાજો હોવા નોંધવે. ત્યાંના હોટેલોનો ખ્યાલ આપવા માટે એક ચીત્ર મેં તૈયાર કરવા આપ્યું હતું તે વખતસર હાથમાં ન આવ્યાથી હમણા આપું છું.

આ ચીત્ર ખાસ ફોટોગ્રાફ ઉપરથી ઉતારેલું છે એટલે એમાં સરાહ્યાતની જાત નથી. જરા એના ખગીચો તો જુઓ. દરેક રહેવાસીએને માટે એમાં જુદા જુદા મારખલ ખાથ લગાડેલા છે. બીજાં પાંચખાનાઓની પેઠે એક જણ નાહી ઉઠ્યો કે તેમ ટખમાં બીજો નાહવા જાય તેમ નથી. એક બેસવાનો ચોરડો, એક સુવાનો ચોરડો, એક મારખલ ખાથ અને એક જામર સર્વે દરેક જણને જુદું. પણ દામ? બોલોજ ના. દામની વાત કરશો તો કયસર-હોકમાં રહેવા પામશો નહીં.

જો વીસમેડન જાઓ તો પાસેજ ક્રાંકફોર્ટ છે તે જોવાને સુકશો ના. ફક્ત સવાસો મૈલનો કુદકો છે ન.

ક્યાકે દોઢના લઈ જઈને નાખે છે આવતી જતી દર
ક્યાકે રેન છે એટલે સનારના જઈને સાજના પાછા
ખુશાવ આવી પહોંચ્યાએ અને ત્રણ મીત્રા કાકરોઈ
પોહોંચ્યા એટલે કકડીને લુખે એવો તો ગવમો કર્યો કે જોનાનું
એક બાજુએ ગખી જોખના સાડ પહેવાજ રેસ્ટોગના
પેઠા ખાણાની વર્દી આપી પણ અજાયબીએની અ-
જાયબી! હોટેલનાળાઓ આમથી તેન દોડધામ કરે અને
ગુચનાથા કહે પા ક્યાક ગયો, અહીં ક્યાક ગયો પણ
ગજકેનુ દેકાણુ નહી મળે, ને પેટના તો જીવનગાર
કરન તો ધગ્યો ધગય નહી આખરે એક જાણે લાવીને
સાને એક નોટુ પાટીક મુક્યુ જે ઉપર બગડાના છગડા
જેનુ જર્મન ભાશાના કાઈ લખ્યુ હતુ એ શુ? અને
જ્યારે પાચ આગળા સાથે કરીને હોમ સાથ લગાડી
ખાનાનુ માગનાની નીશાની કરીએ ત્યારે તે એક આગળુ
લાણુ કરીને આ પાટીક બતાવે આ પ્રમાણે મુગા બેઠે-
રાનો નાચ થોડીકવાર ચાલ્યો એટલે અમારી ધીરજ
ખુરી કૂકડી ચઢીને અને બહાર નીકળ્યા અને એક
દિગ્રેષ મોવનારને શોધી કહાડ્યો.

“પુછની આ ઓડાનીને, કે ખાનાનુ કેમ લાવતો
નથી? ને આ પાટીઆપર શુ લખેલુ છે?”

“અહસ્થો, તેપર તો એન લખ્યુ છે કે આ જગાએ
ચાહુદી ધર્મનાળા માટે ખાણુ આપનાના આવશે નહી.”

ચોતારી ! ગોલામનો ખાધો પહેલાંથીજ લસી મુઝો હતો તો આ પ્રમાણે તોવાયા કરતે નહીં. અમે હસી પડીને સમજાવ્યું કે અમે ચાહુદી નથી પણ પારસી છીએ.

“હું—હું—પારસી—કાંહાંથી અમેરીકાથી આવ્યા કે? તમારું વતન કેનેડા તરફ હશે?”

ઓ પારસી બીરાદરો, તમે ખાંડ ખાઓ છો કે અમારાં નામની તો મોટી પ્રખ્યાતી છે કે ‘પારસી’ નું નામ સાંભળતાંજ સર્વે હાજી નશે. પણ સુઝમાં રોજ ખાલતા ના. યુરોપના ૧૦૦ જનમાથી ૯૫ જન હીંદુસ્તાન ક્યાં છે તેથી જાણતા નથી ! પણ અમે ચાહુદી નથી એટલીજ ખાત્રા મળી કે જદુઈ ઝડપથી ખાણું આવી ઉભું. હવે મને યાદ આવે છે કે “જુ” યાને ચાહુદીને નામે યુરોપમાં નવાઈ જેવી સુગ છે. ખુદ લંડનમાંથી ચાહુદીઓના મોહોલાજ જુદા છે. વીએનામાં સર્વેથી મોટો રોજગાર ચાહુદીઓના હાથમાં છે અને તેઓ ઘણાજ માતખર છે પણ ‘સોસાયટી’માં તેઓ દાખલ થઈ શકતા નથી. વીસએડનમાં બીજાં હોટેલોમાં ચાહુદીને લેતા નથી. તેઓનાં રેસ્તોરાંજ જુદાં છે. પણ ચાહુદી ઓળખાય કેમ? તેઓની એક મથકરી છે કે તેઓ કાંદો ખાય છે અને તેમનાં મોહ હંમેશાં ગંધ મારે છે.

પણ હવે જરા ક્રીકેટની ખબર લઈએ. બહુજ રળીઆમણું રોહર ! વેપાર વણજમાં મુંબઈને તો કોણ

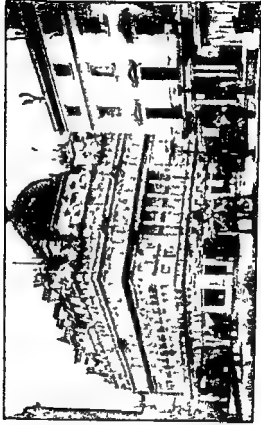
જાણે ક્યાં હવાં ખીસાનાં હિતારી દે. ઘોડાની ગાડી તો નજરેખી નહીં પડે. બધા સુમાર ઇલેક્ટ્રીક દાન ઉપર. ટેલીગ્રાફ પહેંચાડનારા છોકરાઓ ઇસ્કી કસ્ત્રી પોશાક પહેરીને સાઇકલ ઉપર તાર પહેંચાડવા આમથી તેમ દોડે તો જાણે આપણી નજર કરી જાય. ત્યાં વેપારની થું ઝમક છે તેનો એકજ દાખલો આયું છું. એક દુકાનમા નર્થ મેં એક ફાનસની જોડી ખરીદી પણ પછી યાદ આવ્યું કે એને લઈ જવાની માથાકુટ કોણ કરે? મારી મુજબણ સમજ નર્થ દુકાનની માલિકજી જોડાસો કીધો કે તમારે એ વીશે ચીંતા કરવાની કશી જરૂર નથી. તમારું આદરેશ આપો અને ઘર બેઠાં તમને સામાન પુગશે.

“પણ હું તો વીસબેડન રહું છું. જે અહીંથી સવાસો મેલ છે?”

“સવા હજાર કાય નહીં હોય—તમે માલ લીધો તે તમને પહેંચાડવાની અતારી ફરજ છે.”

ટાળા રૂખીયાના માલ સારું સવાસો મેલ માણસ આવે ને પાછો જાય ને એક પૈસો ખરચ આપણે માથે નહીં!

જેમ વીસબેડનમા મ્યુઝીકનું ઘેલાપણું તેવુંજ અહીં-ખી જાણવું. જેમ કીરીસતાઈ કરી ચાવલખી ભાગી તુટી વાચોલીન હાથમા લઈ ટી ટી તુ તુ કરે છે તેમ નર્મનીમા એકખી જણ એવો નહીં હશે કે જેને મ્યુઝીકની આવડત

બલનિનનું નામાંકીત સેન્ટલ હોટલ.

ન હોય. મારા વાહુલાઓને કાંઈ બીજો કામ થાંધોજ સુઝતો નથી. સહવારના બેંડ, બપોરના બેંડ, રાતના આપેરા ચાકુ ને ચાકુજ. આઠ આઠ નવ નવ વરસની ધોટીઓ વાગતર ને આપીનના મુશકેલ રાગડાઓ વગાડે અને સમજે! નાહના નાહના બટર બીસકોટ જેવડા ધોરીઆઓ લાગલી પેનસીલ કહાડીને મ્યુઝીકના 'પીસ' લખી કહાડે. એ લોકમાં મ્યુઝીકનો કાંઈ અજબ શોખ છે. તે ક્યાંથી પેદા થયો અને આટલી હદ સુધી કેમ વધી ગયો તે હું હજી સુધી સમજી શક્યો નથી.

વીસબેડન છોડ્યું, ક્રાંકફોર્ટની ભેટ લીધી કે ચાલ્યા બર્લિન! બર્લિન! મને અગાઉથીજ કહેવામાં આવ્યું હતું કે યુરોપમાં લંડન, પારીસ, બર્લિન, વીએના અને રોમ નોંધું કે આખું યુરોપ નોંધું એમ સમજવું—કારણ કે સર્વે વેપારનો મહીમા, પાપના લંડન, સવાબના સાગર, વીદ્યાની વખાર આ પાંચ શહેરોમાંજ સમાઈ ગયેલાં છે. આહ! બર્લિન બર્લિન! વીસ લાખ માણસની વસ્તીનું નવું હીરાદાર જેવું શહેર! આખાં નર્મનીની રાજધાની! ક્રાંકો પ્રશીઅન લડાઈની બોલબાલા પેહેલી નજરે આહીજ નજરે પડે છે. પહેલાં તો આ શહેર કુછ બીસાદમાં ન હતું પણ ક્રાંસ સાથે ઝીત્યા કે ગંજવર દંડના પૈસા મળ્યા અને માર્યા ગયેલા સોલજરોનાં કુટુંબોને તીલ્લોરી થઈ કે બર્લિન કુદકે ને બુસ્કે વધવા માંડ્યું છે અને લંડનને કોઈ દહાડે ટક્કર મારે એવી ધાસ્તી

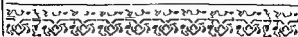
રાખવાના આવે છે તે ખોટું નથી યુરોપનું આ પહેલ
વહેતુન પાયતખત શેહર જોઈને હું તો લખગઈન ગયો
સારૂ થયું કે ત્યાં વસતા એક નરથોસ્તી બીગદરને
અમારા આવવાની આગમનથી ખબર આપી હતી એટલે
તેઓની મદદથી હાલકા દેકાણે પડ્યા.

મને મુબઈથીજ ખબર મળી હતી કે બર્ફીનની
યુનીવર્સિટીમાં આપણા તરફની લાશાઓના પ્રાફેસર
વાછા આજ અગીઆર વર્ષ થયા ત્યાં રહે છે અને
સારી ઈજત ધરાવે છે મારા આવવાની આ સાહેબને
અગાઉથી ખબર મોકલેલી હોવાથી તેઓ સ્ટેશન ઉપર
લેવા આવ્યા એ બાપરે, હરે કયા જાય છે! નર્મન
શાહુનશાહની દબના મુછના આકડા વાળેલા, આજે
આઈગલાસ, ફાક કોટ, ટાપ હેટ, કીડ ગવન! મારીઆ
હાર! વારૂ નરથોસ્તીઓની બોલબાલા! પાગકા મુલકમાબી
નામ ગણે છે ખરા મીઠા વાછાને કોઈ દેશી તરીકે
જાણેજ નહીં નર્મન તો એક જનનેવા નર્મનની પેઠે
બાલે છે ગુહે છે પણ પોતાના દરજ્જાને મળતી રીતે.
ઘણા લાયકીવાળા, ઘણા ઉખોગી અને બહુજ હુબથી
આપણી આગનાસવાગતા કચવાવાળા, તેના ફેર નહીં.
હું એમની અને એમના કુટુંબની વીગત આગળ આપીશ.
તેટલા પહેલા હોટેલના તો જઈયે

બવા આદમી પ્રાફેસર વાછાએબી કચ નેટયુ
હોટેલ શાંધી કહાડ્યુ. અમયા આગળીપર ગણાય એટલા

બર્થિના પારસી પ્રોફેસર મીં અરદેસર
અને મીસીસ વાચા

૧૨૦૦ ઓરડા! ઉપર જ્યાં સાફ છે સાતેક ઈલેક્ટ્રીક લીફ્ટ હશે. ક્ષીંમત ઓરડાની ૬ માર્ક—સાડાચાર રૂપીયા. મારો સામાન લીફ્ટમાં ઉપર જાય છે તેટલા જરા દમ ખાવાની જરૂર છે. કારણ કે બર્લીનની ઝાકઝમાલથી દમ બંધાઈ આવ્યો છે.

મકરણ—૧૯ મું.

તો મારું કહ્યું માનો તો યુરોપ જાયો ત્યારે બર્લીન નોવા વગર રહેશે ના. કામકાજ, ધામધુમ, ખાણીપીણી, વીદ્યા, હુન્નર, ખુબસુરતી, પાપ, સવાળ, સર્વેમા બર્લીન નંખર પડેલે આવે એમ હું માનું છું. તમે સહવારના આઠ વાગતાથી રખડપટ્ટી કરવા માડ્યો ને રાતના બાર વાગ્યા સુધી ટાટીયા તોડ્યો તોખી છ મહીને બર્લીન પુરું નોઈ શકશો નહી. પણ ખીસા ઉપર સદા હાથ દાખેલો રાખનો કેમ ને પૈસા કેમ ચટણી થઈ જાય છે તેનો હીસાબ રહેતો નથી. વળી હોટેલોમા ઉતરો ત્યારે પહેલાથી સાફ સાફ બોલી કરી ઉતરવાની હું સલાહ આપું છું, કારણ કે બચારા જર્મન હોટેલવાળા જરા ભોળા બટાક છે અને સરવાળામા હુમેશ ચુક કરવાની તેઓને આદત છે. માત્ર નવાઈ એટલીજ છે કે સરવાળા હુમેશ પોતાના લાભમા વધતાજ લખાઈ જાય છે. કોઈ દહાડે પાન પાવલો ચુકી દઈને દગાતો નથી! હું પોતે

એક રનુજ દાખલો આપી મારી ખર્તીનની હુમાનોને
મુંદર સફેા શર કરીશ.

પહેલે દહાડાથીજ બધું પટ્ટી નક્કી કીધું હતું.
હોટેલના ચોરડાના ૬ માર્ક, ટીફીન ૩ માર્ક, ડીનર ૪
માર્ક, ટી એક માર્ક, ઈત્યાદી. ખાકસારે નોંધું કે હવે
બધો પાકો બંદોબસ્ત છે એટલે હસ્તે ચેહરે માટાં
ગંજાવર દીવાનખાનાના જનવા ઉતરયા. ઉપર ગેલરીમાં
બેંડ વાગી રહેલું છે, હાલો ઈલેક્ટ્રીક ખતીઓથી
બધું ઝળઝળ થઈ રહેલું છે, વેટરો ખુબ ઇસ્કી કપડાં
ઠસ ઠસ થઈ રહ્યા છે. હું અને એક મીત્ર જનવા
ગેલા. હેડ વેટર ઘણો નમાનો હતો—તે સ્ત્રાળી વાણીએ
ખલાસ થવા પછી ઘણી નમનનાઈ સાથે કૂટની એ
ડીશ લાવ્યો. માહે હજનેક પીચ હતા. ચાચગણીથી
સાધાગણ પીચ આવે છે તેટલાજ કદના હશે. પીચ
મારે મનથી ઘણા સાધાગણ હોવાને લીધે, તેમ વળી
હારથીમ ઝાઝુ કરેલું હોવાથી પેટકું તણાઈ રહેલું
હતું એટલે મેં ના પાડી. પણ વેટરે આગ્રહ કર્યો,
“સાહેબ, જન ચાખી જીવો, ઘણા મારા છે.” જ્યે
નમાનો વેટર! ચોતાના હોટેલના ઉતરેલા પરોણાએ
માટે કેવી કાળજી! તેને ગજી ગાખવા મેં એક પીચ લીધું
અને ખાધું. મને જોઈને મારા મીત્ર પણ એક સફા
કીધું. જ્યારે બીવ આવ્યું ત્યારે ઉપલા બે પીચના ૧૧
માર્ક માટેલા! ચોણાચાર રૂપીઆનું એક પીચ!!

ખવાડતો મરે! હું ધારંછ કે ધાસ્તીને મારે આ પીય પેટમાં અટવાઈને સોનાનો લુગદો થઈ ગયું હશે. મેં ઘણીખી રકજીક કરી પણ ફોકટ! કાન ચીમટી અને મુછમાં હસીને મુગા બેસા પણ બાપુ કાંઈ ઘડી ઘડી એમ સપડાઈયું નહીં એવી નર્મનોને ખાત્રી આપવાની જરૂર નથી.

મારે કહેવા વીના ચાલતું નથી કે નર્મન ખાણું મારે ગળે હિતરતું નથી મોટી ઘંટીના પૈ જેવા ગોસ્તના દીમચા ઉપર એ લોકનો બહુ આહ છે. એ મુલકમાં મરચા કોઈ જાણતું નથી, આદુ વાપરતું નથી, ગરમ મસાલો સમજતું નથી, સરકો ચટાકો નોઈ એ લોક બીયે છે—માત્ર ફીકા ફચ ગોસ્તના ઘેફસાથી હોજરં ભરી જાણે છે આહ! મુબઈ છોડ્યાને ત્રણ મહીના થયા તોખી ચાવડનો એક દાણો નહીં! એ ખ્યારા ધાનશાક, એ છાતીમાં શોર પડે અને મોહમાં પાણી છુટે એવી કદરદાન કસુબર, એ મારા આખમાં પાણી ગળગળાવનારા કેળાના રાઈતા! તું કયા છે—એ કયા છે! મારે મારો કોઈ વાર એવું થાય કે મ્યુઝીયમ ગયા મસાણે, ને બગીચા ગીયા દોજખમે—લાવ મારી માનીતી ફરીચાવડની ડીંગ! ધાન દાળ અને પાગસીને હાથનો બનાવેલો ખાટટો છમણાનો પાટીઓ—આહ! આહાહાહા! હમણાજ મોહમાં મોળ આવે છે, નો વીલાયતમાં કેત થતું હશે તેનો કાંઈક લાસ હવે તમને આવશે મારા

બલા મીન પ્રાઈસર વાછા અને તેમનાં લાયકીવાળાં
 મોહોરદાર આગળ રમુજનાં મેં આ મારું સંકટ જાહેર
 કીધું. તેઓને દયા આવી કે શું, કે મને ત્રીજી દીને
 જમવાનું ઈજન કીધું. ખુશાલ મેજ ઉપર બેઠા કે એક
 જર્મન કુટડી હાથમા ડીશો લઈને દાખલ થઈ. ઓ
 પેદાના કરનાર! ઓ મારા દાણાવાળા ખીમણ વધુ
 પેરાજના આત્મા! શુ કહું! ધાનશાક ને મોટા ક્યાબ!
 બાપ માગ—શું દબુસા મારયા! પેટ ફાટ ફાટ થાપ
 એમ ખુંદયુ બચારા આ બેઠાએ મને રાજી રાખવા
 થકી એક બાતનો આજો અનાજ મંગાવીને તેના ચાવડા
 બનાવ્યા હતા અને કોઈ નવીજ તરાંહની દાળ મંગાવીને
 પોતાને સુંદર હાથે બોટા સાથની દાળ બનાવી હતી.
 આ દેકાણે મીઠા વાછાના લુલકાઓની યોડીક યાદ કરું છું.

આ બચ્ચા બર્તીનમા જનમેલા છે. મા બાપ બને
 સુદ્ધ પારસી છે તે એક હર્ફ આ લુલકાઓ ગુજરાતીના
 જાણતા નથી. બધી વાત જર્મનમાજ કરે છે. મારી સાથ
 વાત કરવા અને મારા વીચાર જાણવાને તે લોક એટલા
 ઈતેમ્મર હતા કે આગળથી ખસતા ખીસે નહી. મને
 “એકલ” એટલે કાકાજી કરી બોલાવે અને હું તેમના
 માતપીતા સાથે ગુજરાતીમા વાત કરું ત્યારે કાન ધરીને
 સમજવાની તર્જવીજ કરે મને આ નાનકડા જર્મન પારસી
 બચ્ચાઓ બોઈને બહુ રમુજ મળી હતી. મીસીસ વાછાબી

વાચ્છા થીકીના,

જર્મનીમાં જન્મેલાં, યુજરાતીનો એક
હૃદય નહીં જાણનારાં પારસી બાળકો.

બલા મીત્ર પ્રાપ્તિસર વાછા અને તેમના લાયકીવાળા
 મોહિરદાર આગળ રમુજમા મે આ મારૂ સકટ જાહેર
 કીધું તેઓને દયા આવી કે શુ, કે મને ત્રીજ દીને
 જન્મનાનું ઈર્ષન કીધું ખુશાલ મેજ ઉપર બેઠા કે એક
 જર્મન કુટડી હાથમા ડીશો લઈને દાખલ થઈ એ
 પેદાના કરનાર! એ મારા દાણાવાળા ખીમણ વનુ
 પેરાજતા આત્મા! શુ કહું! ધાનશાક ને મોટા ક્યાબ!
 બાપ મગ—શુ દબુમા મારયા! પેટ ફાટ ફાટ થાય
 એમ ખુદ્યુ બચારા આ જોડાએ મને રાછ રાખવા
 થકી એક જાતનો આજો અનાજ મગાવીને તેના ચાનક
 બનાવ્યા હતા અને કોઈ નવીજ તરાહની દાળ મગાવીને
 પોતાને સુદર હાથે બોટા સાથની દાળ બનાવી હતી
 આ દેકાણે મીઠ વાછાનાં ભુલકાઓની થોડીક યાદ કરૂ છું

આ બચ્ચા બર્વાનમા જનમેવા છે મા બાપ બને
 સુદ પાગસી છતે એક હુઈ આ ભુલકાઓ ગુજગતીના
 જાણતા નથી બધી વાત જર્મનનાજ કરે છે મારી સાથ
 નાત કરવા અને મારા વીચાર જાણનાને તે લોક એવા
 ઈતેજાર હતા કે આગળથી ખસતા ખીસે નહી મને
 “એકવ” એટલે કામજ કરી બોવાને અને હું નેનના
 માનથીતા સાથ ગુજગતીના વાન કરૂ ત્યારે મન ઘરીને
 સનજવાની તર્જવીજ કું મને આ નાનકડા જર્મન પાગસી
 બચ્ચાઓ જોઈને બહુ રમુજ મળી હતી મીસીસ વાછાજ

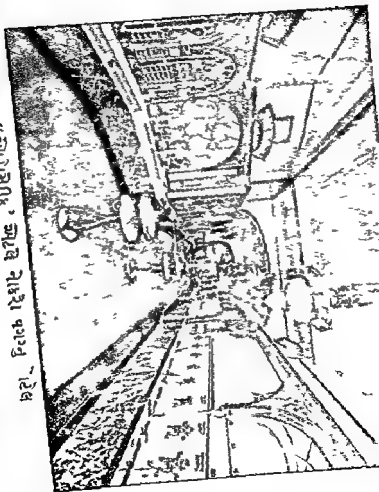
નર્મન સારું બોલે છે. સારાશ કે ફક્ત ધર્મ સીવાય બધો મામલોજ નર્મન થઈ ગયો છે.

પણ વળી પાછો મને પેલા પાચ માર્કવાળા પીચનો હાફરો ચાહડી આવ્યો છે એટલે ખાધા પીધાની બીજી ફેટલીક વીગત આપું છું. નેમ ત્યાં મોટા હોટેલોમાં 'ચાસ' નબરી છે તેમ વળી શેહેરમાં નગેજગ 'આટોમેટીક' હોટેલો સ્થાપ્યા છે. તે એવી રીતે કે ત્યાં નાઓ, ખાઓ, પીઓ, પૈસા પગાર કરો પણ વેટરની નાત નહીં! તમે કદાચ પુછશો કે આમ બનેજ કેમ? જુઓ 'મેનુ' વર્ણન બહુ રમણીય છે અને તે હું મારી યથા-શક્તિ મુજબ આપીશ.

ફ્રેન્ચીક આસે નામના પાદશાહી રસ્તા ઉપરના એક આવા હોટેલમાં હું દાખલ થયો. દરવાજા ઉપર કોઈ મુવું જીવતું હતુંજ નહીં. દીવાનખાણું સુમારે ૫૦૦ ફીટ લાંબું અને ઉપર વીજળીના શાડલીઅર લટકાવેલા. રાતનાખી દીસાદીસ જેવું ઉજરડું પણ નોકર એક બી નહીં—કોઈ ના પુછનાર કે ના પરછનાર. નમાણી ગમ અને ડાબી ગમ ઇલેક્ટ્રાપ્લેટની ગજાવર ચક્રચક્રતી દીવાલો ઉપર સુંદર કોતરકામ કીધેલા. નમાણી ગમ પાસે પાસે ખંગો ઉપર કોતરેલું કે મ્યુનિક બીઅર, બવેરીઅન બીઅર, ચેરી બ્રાડી, પોર્ટવાઈન, લીસબન વાઈન, ઇત્યાદી. જે પીવાની મરજી હોય તે ખંગ આગળ ઉભા રહીને પાસેજ રૂપેરી પુટીઓ ઉપર સેંકડો ટંબલરો લગાડેલા તેમથી

એક કહાડી નખણા હાથ આગળ એક પંપ મુકેલા તે ઉપર દાખ્યે કે છરર દેતું પાણી ઉડીને ટંબલર ઘોઈ કહાડે. પછી તે ખંજ આગળની ચીરણમાં ૧૦ ફેનીંગ (પાચ દોઢીઆ) નો કલ્લાઈનો સીકકો નાખો કે તમારા હાથમાનું ટંબલર બીઅર અથવા જે માગો તે વાઈનથી ભરાઈ જાય. કોઈનેથી પુછ્યા પરછ્યા વગર પીને ચાહ્યા જાઓ. નહીં બીજ કે નહીં વેટરને બક્ષીશ, નહી શરાફ કે નહી શોહોર! વળી નાપાકના ખાધેલાઓએ કેવી કળા કીધેલી તે જુઓ. કલ્લાઈનો સીકકો ઘસાયેલા કે હલકો હોય તો ચીરણમાં નાખતાને વાર તરાક દેનો પાછો ઉડીને આપણા ખંજ ઉપર પડે. સમજો કે કોઈ પાસે દશ ફેનીંગનો કલ્લાઈનો સીકકો છુટો નહોય તો તેનાથી મુજાકો નહી એક બીજાં સ્ટાંડ આગળ જઈને માર્કનો સીકકો ચીરણમાં નાખ્યો કે ગૃપ કરતી દશ કલ્લાઈના સીક્કાની ઢગલી પોતાની મેજે તમારી આગળ આવીને પડે. હવે સમજો કે મન બાવનો બીર કે દારૂ તમે પી રહ્યા અને પેટમાં પોપટી પડી કે ડાળી તન્કની દીવાલ ગમ નવાનું. ત્યાં લખેલું કે “સારડીન, બ્રેડ એન્ડ બટર—હ્રેમ સેન્ડવીચીઝ—ચીઝ ટોસ્ટ—કેક—પેસ્ટી—બ્રેડ બટર એન્ડ પોટેટોઝ—ઓમલેટ” વગેરે હુમા ચીજ જુદા જુદા ખગ ઉપર જણાવેલી. જે ડીશ ખાધાની મરજી હોય તે ખંજના ચીરણમાં સવા આનાનો સીકકો નાખ્યો કે લાગલી ટપ ટપ કરતી એક નાની રકાબી આવીને પોતાની

“ਸ਼ਿਮਰੀ ਸ਼ਿਮਰੀ” ਸ਼ਿਮਰੀ ਨੀਕਰੀ। ਧਾਰਮਿਕ “ਇਕ

મેળે ખડી રહે. ચમચા કાઠાંખી ત્યાજ પડેલા એટલે જોઈએ
 ઉભા રહી જાઓ, જોઈએ બેસીને જાઓ. જાપાનીઝ
 કાગલના તુવાલો ત્યાજ નાખેલા તેથી હાથ તુછીને ચાલ્યા
 જાઓ એક ડીસથી નહીં ધરાવે તો બીજા ખંગ આગળ
 જઈ બીજું કંઈ દાર્ઘ કરો ફક્ત મૂવા આનાની રમત!
 જેથી વાણી જોઈએ તે સવા આનો. માત્ર આમલેટ,
 પોટેટોઝ, બટર અને બ્રેડની ડીશના દશ દોઢીયા. આ
 ડીશ માટેના મારો પોતાનો અંગત અનુભવ આપીશ
 એટલે વાચનારને વધારે ખુલાસાથી સમજ પડશે. ખંગ
 આગળ એક ખ્વેટ મારેલી હુતી કે આમલેટ માટે મેહુ-
 રખાની કરી ત્રણ મીનીટ થોભવું પડશે. હા, આપણે
 ક્યા ના છે? લાલા લાખ, તો કહે સવા લાખ! ક્યા
 હુંડી વટાવવા જવાના હતા? કલ્લાઈના બે સીક્કા
 નાખ્યા કે દૃપ દેતો એક પીતલનો ટુકડો આવીને મારી
 ખાગલ પડ્યો. આ કકડા ઉપર કોરેડું હુતું કે ત્રણ મીનીટ
 થોભવું અને ઘાટુરડી વાગે ત્યારે આ ટુકડો પાછો ચીરણુમા
 નાખવો. બરાબર ત્રણ મીનીટે ટીંગ ટીંગ અંગ દાગ્યો
 કે મે ઉપલો ટુકડો પાછો તેની જગ્યામા નાખ્યો—એટલે
 ગડગડાટ ધામધુમ કરતી એક મોટી ખ્વેટ ઉપરથી ઉતરી
 આવી પોતાની મેળે મારી સનમુખ હતી. તેમા એક
 ખારસો મોટો આમલેટ, બે પાઉની કાતરી, એક માખણુની
 હુમદી, ચમચી મીકું, એક છરી અને એક કાટો સફાઈથી
 ગોઠવીને મેલેલા હતા. આમલેટ તરતનોજ બનાવેલો

એટલે ગરમ આતશ જેવો હતો પ્રણા માથાના માતવીની
અક્કલ ઉપર આક્રીન કરી આ ડીશ દખાવી ખીસામા
હાથ વાલી આગળ ફરતા જણાયુ કે એક ખગ આગળ
ચીંગણના પાચ પૈસાનો સીકકો નાખીયે તો આઈસક્રીન,
ખીચના ગરમ ચા, કાફી, દુધ વગેરે જે માગો તે હાજર.
સીકકો નાખતા ફરર ફરર આઈસક્રીમ ગવાસના લરાય
તે જેવાથીજ માગ તો પૈસા વળી ગયા એવુ ચોક્કસ
કાન ફરેવુ કે ગવાસની ધાગેવાગ સુધી આઈસક્રીન
લગાય એક ટીપુ વધતુ ન આવે આ જાતના ઓટો-
મેટીક હાટેલાની નોગી ખુબી તો એકે દોડધામમા ક્યે જવુ
હોય, ઘણા પૈસા ખરચના વગર અથના રૂસ કુવાની
માથાઝીક વગર પેટ ભરીને જનવુ હોય તો જે ઘડીએ
માગો તે ઘડીએ તૈયાર કોઈ માથ તકગરન નહી
કે કોઈને પૈસા આપનાના નહી એકાદ જે ખીરના
ગવાસ પી ગળી ખાગુએથી જે તણુ ડીશ ચાપી અને
ઉપરથી થાનુ કપ કે ચેરી બ્રાન્ડીનુ ગવાસ લગાવ્યું
કે ખાણા પીણા સારે તનારુ ડીનર આક દશ આનામા
ખવાસ. આ ઓટોમેટીક હાટેલા નીકલ્યાથી લોકને એટલી
સગવડ થઈ ગઈ કે મધ અચ્છુ જેડ વાગનાનુ હોય
યા કોઈ શાગે ઓપેગ હોય ત્યારે આસપાસના ગામોમાથી
ખાડીખડ દૂનો ભરીને ઇંગરો લાકે ખર્ચાના આને
જના ગવાસનુ તો ખીચમીલા. ઇંગરો હોય આ
ઓટોમેટીકના નાચ અને ઉભા ઉભા ઉપોડપ ઉઠાળા

મારીને પોતપોતાને કામે નીકળી જાય. થોડી મુદતમાં આ ઓટોમેટસ એટલાં માનીતાં થઈ પડ્યાં કે લજો રૂપીઆની થાપણવાળા હોટેલવાળાઓ ગભરાયા અને તેઓએ જાહેરખબરો તથા હેન્ડબીલો મારફતે ઇસારાઓ કરીને પ્રજના કાન લાંબેરવા માડ્યા કે “સંભાળજો, પહેલાં સસતું તે સદા મોઘું. તમે શું આવો છો તેની ખબર કહાડજો. ડાકટરોનાં બીજ પગાર કરવાના પૈસા છે કે” ઇત્યાદી. આ પ્રમાણે લખીને તેઓ અસેમસે લોકને એમ સમજાવવા માગતા હતા કે ઓટોમેટસમાં ગોસ્ત, માખણ વગેરે જે ખોરાકી આપવામાં આવે છે તે ખંધું રાઉસ છે. પણ બન્ને બાજુ જાતે જાત એક એકને પુરી પડે તેવી હતી. ઓટોમેટસના માલિકો જ્યોતું એકેક એસટાબ્લીશમેંટ દશથી પંદર લાખ રૂપીઆનું ગણાય તે કંઈ આવા ધુમ્મરાથી દબીને ચુપ બેસે? તેઓએ શું ઉલટી બાજુ ખેલી તે જુઓ! બર્જનિમાં ગોસ્ત બહાર દેશાવરોમાંથી મંગાવનાર વેપારીઓ—લજો રૂપીઆના માખણ અને ચીઝના સપ્લાયરો—જેઓ ઉપર આખાં બર્જનિનો વીશ્વાસ તેઓની સાથે કંત્રાકટ કીધા અને દરરોજ તેઓની સહી સાથની ચારસી દરેક ખંડ ઉપર મારેલી કે “અમે જામીનગીરી આપ્યે છીયે કે આજે ફલાણી તારીખે આ ઓટોમેટમાં આટલા હજાર પાઉંડ પહેલા નંબરનું ગોસ્ત અથવા માખણ અથવા જે કંઈ હોય તે અમેઓ

સપવાઈ કીધું છે” આટલું કરીને ચોટોનેટનાળા
ચુપ બેસ નહીં તેઓએ લાખખો રૂપીઆ ખરચીને
જાહેરખખરે તથા હેડબીલો પ્રગટ કર્યા ચાલુ રાખ્યા
કે “ડરશો ના, એ તો હાકાના ગાઉ છે અનારી તો
સર્ગીફીકેટો ખુલી છે પણ હોટેલોના બબચીમાનાના
કંઈ જાતના ગોસ્ત છુદાય છે તે તો અમેજ જાણ્યે
છીયે—” ઇત્યાદી ઇત્યાદી કેન? વાચનાર બીરાદર,
આ ચોટોમેટસનો હેનાલ કેનો લાગ્યો? ચોલેરીયાર
આરસતાની ત્રેવા પગ યા ઇંગનીની નાખથી લનતી
આઈસક્રીમ અને ધાનશાકની લેજનલેજના બાહુકાટનાળી
દુકાનને આ કાઈ નજીવ આવે છે કે નહીં ?

પ્રકરણ ૨૦ મુ.

ભઈજી જાગીયા જામે જમસીદવાગ,

ભઈને લખનાનું કે મોદીખાનેથી નારસેત્ત જે
તમે લખાય તે અપનાડીરાના બે વાર આપો તો
મુ છે નર ? ને નહીં તો બા જગ વધુ આપો
તો કેન ? આસાર રાખુચ કે નાર ખુદા નનીમનું
કેહેનું ફેણું કવવાની કુચા કુચો બા

આ. જીવનઈ ઇસબગોલ.

ઇસતમખોવ તારીખ ઠર મી

વારંછ, જેમ તમારો હુકમ. હવેથી જરા જરા વધારે મરી મરચાંનો મસાલો લબરાવીને તતરાવેલો ચઢાકો આપતા નઈથુંછ.

ખીનો એક “દીલચશપ” પુછેછ કે “ગયા અંકમાં તમેએ ઓટોમેટીક હોટેલનો જે અતીશે રસીલો ચીતાર આપ્યો તેમાં લખોછ કે વેટરો તો હતા નહીં, ત્યારે અમારી કલબમા મોટી તકરાર ઉઠી છે કે ખાણાનાં ખરડેલાં વાસણાનું શું થતું હશે અને તમે દાખલ થયા ત્યારે કાંઈ મેલાં વાસણાં અહીં તાહી પડેલા હતા કે?”

સવાલ ઘણો દરોબસ્ત છે. હું દાખલ થયો ત્યારે કાંઈ વાસણો તો પડેલા નજરે પડ્યાં નહીં, પણ હું ધારંછું કે ઈલેક્ટ્રો-પલેટની દેવાલમાંથી છુપા છીદ્ર વાટે કાંઈ તપાસ રાખ્યા કરતું હશે, અને જ્યારે કાંઈ ન હોય ને લાગ કાવે ત્યારે એકાદ બે માણસ ઝટ બહાર નીકળી આવીને રકાબી ખાલા ઉપાડી જતા હશે. પણ આમ તમે ઉપરાસાપરી પરીક્ષા લેવા માડશે તો ગાહું આગળ કેમ ચાલશે?

આ ઓટોમેટના સંબંધમા જર્મનોએ તો અવધીજ કીધી છે. રસતામા એકાદ પોસ્ટેજ સ્ટાપની નરૂર પડી કે ખુણે ખુણે ઓટોમેટ સ્થલ ઉભા કીધેલા! ખીસામાંથી

બે ફેર્નીંગ (દુકાની) નો ત્રાંખાનો સીકકો ચીરણમાં નાખો કે ૬૫ દેલી એક પોસ્ટની ટ્રીકીટ નીકળી આવેલીજ છે. તેજ પ્રમાણે પોસ્ટ કાર્ડનું બી સમજવું. દુકાનપર લેવા જવાની કફારતજ નહીં. ત્રણ દમડી નાખી કે પોસ્ટ કાર્ડ લઈને ચાલતા થાઓ. બર્લીનમાં જે સર્વેથી મહાભારત અને બોહોળા ખપનું ન્યુસપેપર છે તેનું નામ “ટાગે બ્લાટ” છે. તેની ફક્ત દરરોજ ત્રણ લાખ કાપી ખપે છે. આ પ્રેસના સંબંધની રમુછ વીગત હું હવે પછી આપીશ. તેટલા એટલોજ ટચકો કરું છું કે આ પત્ર શેરુરમાં છુટક વેચનારા નથી. જગેજગ આટોમેટ ઉભા કીધેલા અને ઉપર લખેલું કે ‘બીજી આવડતી—સવારના ૧૦ વાગતાની’ અથવા “પાંચમી આવડતી સાંજના ચાર વાગતાની.” રસતે ચાલતો આસામી પાંચ ફેર્નીંગનો સીકકો ચીરણમાં નાખે અને ગરૂપ દેતું ખાસ્તું ઘડી વાળેલું ન્યુસપેપર પોતાની મેળે નીકળીને આગળ ઉત્તું રહે, જે લઈને ચાલતા થવાનું. કહો હવે શું બાકી છે?

અરે હજી તો વાલું બાકી છે. હું આગળ કહી ગયો છું કે રેલવે સ્ટેશનો ઉપર બહારજ રમતામાં આટોમેટ ઉભા કીધેલા, જેમાં ત્રણ ફેર્નીંગનો સીકકો નાખતા પ્લેટફોર્મ ઉપર જવાની ‘પાસ’ પોતાની મેળેજ નીકળી આવે. આપણી તરફનાં સ્ટેશનો ઉપર ઘુટણ ટેલા દુકાનાઓની પાસને માટે ખુશામદ કરવી પડે તેવું જર્મની તરફ બીજકુલ નથી. રસતામાં ચાલતાં થાકી

ગયા અને પાણીનાં પંપ આગળ આવી પહોંચ્યા કે
 ઓટોમેટનો સ્થંભ ઉભેલોજ છે. જે દોઢીઆં—અને
 ખાસ્સો દુવાલ, મધ જેટલી કોલાનવાટરની શીશી અને
 સાબુની ગોળી તૈયાર છે. રસ્તામાં પેટમાં જરા આગ
 લાગી તો જગે જગ કેક, ચીઝ ટોસ્ટ, ચોકોલેટ, વગેરેનાં
 ઓટોમેટ તમારી નોકરીમાં હાજર છે. બીડી પીનારને
 માટે બીડીઓ, ખાધરાને માટે ખારાકી, પીપીઆંદાસને
 માટે પીપીઈ, બધું રાંધી સીધીને તૈયાર કરી મુકેલું.
 ફક્ત ખીસાંમાં ત્રાંખાનો સીકકો જોઈએ. ફોટોગ્રાફ પડાવવો
 હોય તો ગલીને નાકે ઉભા કીધેલા સ્થંભ આગળ જાઓ.
 ને દશ ફેર્નાંગ ચીરણમાં નાખીને તેની સામા જે ત્રણ
 મીનીટ ઉભા રહો કે ઢળુ જેટલી સાઈઝની તમારી
 તસવીર ખડંગ દેતી આવીને પડેલીજ છે. છેલ્લાં મેદાન
 માંહેનાં પ્રદર્શનમાં તમારે એક દુકાનપર જોયું હશે કે
 એક ધણી એલ્યુમીનીયમની પટ્ટી ઉપર લોકનાં નામ
 દાખી આપતો હતો. આવા નામ પાડી આપનારા સ્થંભો
 જર્મનીમાં જગેજગ છે. આગળ કોઈ ઉભેલું નહીં. તમારે
 હાથે પૈસો નાખીને તમારું નામ દાખી લેવો. પણ જાણે
 એટલાંથીજ બસ થયું ન હોય તેમ મ્યુઝીકનો શોખ થઈ
 આવ્યો તો જાઓ એક વાજાંતના સ્થંભ આગળ—ને
 નાખો દશ ફેર્નાંગ ચીરણમાં અને દશ મીનીટ સુધી
 એક રાગ સાંભળીને ખુશી થાવો. ઓટોમેટના આવા
 આવા ઢંગ છે. હું અજબ છું કે આ દેશમાં તેની

કોઈએ નકલ કીધી નથી. તમારા નસીબના ભોગ—તેમા હું શું કરીશ !

હવે આગળ ચાલીયે. હું મોટા વર્તમાનપત્ર “ટાગે બ્લાટ” વીધે ઈમારો કરી ગયો છું તો આજેન તેનો નીકાલ કરી નાખુ નહીં તો વીસરી જઈશ આ મહાન છાપાખાનું અને તેમા પ્રગટ થતું વર્તમાનપત્ર કોઈને દેખાડવાનો નીયમ નથી. મારા સામળવામા આવ્યું કે કોઈબી મહાન બનાવ બને કે બે કલાકમા તો તે બનાવમા સમાયેલા નામાકીત પુરુષોના ચીત્રો સાથે લાખજો કોપીઓ આ પત્રવાળાઓ બહાર પાડી શકે છે. હું વદાર્થ તો કરતો નથી પણ વર્તમાનપત્રો કહાડવાની મુશ્કેલીઓનો મારો અનુભવ આજો અને જાણીતો છે બે કલાકના ટુક અરસામા લખે કેમ, લાખજો નકલો છાપે કેમ અને ચીત્ર તૈયાર મેળવે કેમ ? એ વીચારથી મારી હિંમત અને ભુજે મને દગો દીવો ઘણી મેહેનતે મારા બહા મીત્ર પ્રોફેસર વાચ્છાએ મને આ ગંજવર મસાવામા દાખવ થવાની જોગવાઈ કરી આપી હું કાઈ ઈંગ્રેજ, અમેરીકન અથવા ફ્રેંચ નથી, પણ હિંદુસ્તાનનો ‘જગ્નાલીસ્ટ’ છું અને ઈંગ્લેન્ડના તથા જર્મનીના સાહસોની સરખામણી એક પુસ્તકના આકારમા કરનાર છું, એવી જ્યારે ખમર લાગતાવળગતાઓને કવમા આવી ત્યારે ચમત્કાર પેડે આ ગંજવર ગુપ્ત કાગળાનાના દગવાન ખુલી ગયા. મને જણાવવામા આવ્યું કે આવતી

કાલે પાછલા પોહારે ચાર વાગતે વડા એડીટર સાહેબની મુલાકાત ઠરાવી છે. મુકરર કરેલે વખતે, એક પછી એક પચીસેક એરડામાં થઈને ડઝનેક જુદા જુદા કામદારોની સહાયતાથી આખરે “ટાગે બ્લાટ” ના મરઝખાન યાને એડીટરચાર્યજીના એરડાની બાહરે આવી ઉભા. બહાર દેવાલ ઉપર મોઢા મોઢા અક્ષરોએ લખેલું હતું કે “યાદ રાખજો—વખત તેજ પૈસા છે—વખત પૈસા છે—યાદ રાખજો, વખત પૈસા છે.” આ પહેલે ધડાકે સેવકે તો ધબકીયા પણ પછી મને મારાં મુંબઈનાં કારાંમાય ટાહેલાઓ છાતીએ ચઢી આવ્યાં. કેવા બીચારા નીદોશો ઘેરથી બપોરનું જમી ખાઈને સોહોવાય નહીં તે સારું અમે અફળાયલા ઝીઝાયલા, પાંચ પાંચ મીનીટને માટે રૂદન કરતા કલમકથો આગળ પુરસીપર ખુટો દાટીને બેસે છે અને અમારી તરફના હજારો કાંસાણુમારાના ચાળા છતાં અમારી મુશકેલી સમજી જવાને ના પાડે છે, તે જ્યારે સઘળું મને યાદ આવ્યું ત્યારે આ “ટાગે બ્લાટ” ના અભાગ્યા અધીપતીની મુશકેલી અને બહાર મુકેલી ચેતવાણીને ખરો અર્થ હું સમજી શક્યો. મેંબી તે વાર ઝેનદાર ઠરાવ કીધો કે બસ હું બી મુંબઈ જઈને એમજ કરું. પણ ચાર માસ પછી વળતી સફરે સ્ટીમરનાં ડેક ઉપર એકલો ઉભો રહી વીચાર કીધો કે “જા જા બચ્યા, એવાં કાંઈ ઘેલા કહાડનો ના—હીંદુસ્તાન કાંઈ જર્મની નથી; અહીં તો મીઠા કારાંમાય સાથ પા કલાકબી ધુળ

જેવી વાત નહીં કરી, તો ‘જાને જમરોદ’ને મુકીને ‘કાફા ચગીન’ ન્યુસપેપરની આફીસમા જતા કેટલી વાર?”

જ્યારે મહાન અધીપતીની સનમુખ ઉભો ત્યારે હું શું બોલું છું ? ખાસ્સો સાડા છ ફીટ લાંબો, બેચી ઉપર મોટી લાંબી બાળચી ઉગાડેલી, વધે સુમારે સાડ, અખે ચશ્મો અને દાંતે બેબો-જેની આગવ હું તો એક નાનો બુચો ! ઘણીજ મનતાથી બધકે ઘણીજ ઇતેજરીથી તેણે નારી મુલાકાત લઈ વાત કરવા માડી. હું ગભગમો કે રખે તે મને પણ કારામાય ટાલેવાની ટીપમા ગણતો હોય ! આ બીકે મેં હુસીને ખારણાપર લગાડેલી નોટીસ તરફ આગળી બનાવી અને કહ્યું કે “સાહેબ, હું પણ એક અદના અને હાલમાર થયેલા અધીપતી છું ને વખતની કીનત અગત્ય કરીને અધીપતી-ઓના બાળના સારી પેઠે સમજી છું માટે આજે તમારી આટલીબી પલો રોકવા માટે દરગુજર ચાહું છું ”

મારા હૃનશરીકે માગે હાથ પકડી રાખીને જવાબ દીધો “ચોંના નહીં, આજની માનના ચાર વાગતાથી પાંચ વાગતા સુધી ને મારો ટાઈન તનારા માટે ખાસ ખુલ્લો ગમ્યો છે, કારણ કે છેક હાંદુસ્તાન વેરથી મારા બીગદર અધીપતીઓ કાઈ દરરોજ આનતા નથી અને તનારાથી હું વણુ જણાવા અને શીખના માગુ છું ”

માર્યા હાર ! બર્બાનના મુઠથી ચહુડતા પત્રનો અધીપતી ‘જાને જમરોદ’ના અધીપતી પાસે શીખના

માગે! અલહુમ ફુલઅલ્લાહુ, આખી એક જમાનાની તાસીર! પણ વાંચનાર ખીરાદરો, અદેશો કરશો ના. જંદાએખી તોડ એવો રાખ્યો હતો કે જાણે કહેવા માગતો હોઉં કે ‘બચ્યા, તારા રોજના ત્રણ લાખ છે તો અમેખી કંઈ ત્રણ મીડાં બાદમાંથી નર્ઈશું કે?’ “ટાગે બ્લાટ” ના અધીપતીએ મને સેંકડો સવાલો પુછીને સુંથી પીખી નાખ્યો. જપાન, રશીયા, તીમેટ, આસ્ટ્રાખાન, બકુચીસ્તાન વગેરે સંખંધી પુછપરછ કરીને જેમ એક જુની દગલીનું ગંજવું હાથ ધાલીને અવળું કરી નાખ્યે તેમ મારી બધી અક્કલ હુશીયારીની પરીક્ષા લેઈ લીધી. ઇત્રેછ સલતનત બાબે દેશીઓનું શું મત છે તે જાણવાને આ અધીપતીરાજ બહુજ બારીક સવાલો કરતા હતા, પણ બાપુ મારે તો આંખને ઠીગડા લગડાવીને પાછું વરે આવવું હતું—કંઈ આડો અવજો નવાબ અપાર્ઈ નય અને બીજે દીને “ટાગે બ્લાટ” માં ઉકમાઈથી પ્રગટ થાય તો ઉમરખાડી નેલમાં ચાંચડ મારવાનો સોદો થાય. એવો ડર હીલમ સદા રાખી ઘણીજ સંલાળથી નવાબ આપવાની સેવકે હુશીયારી રાખી હતી.

કસાકેક સુધી ગુફનેગો કીધા પછી અધીપતીએ અચબુચ પુછ્યું, “હું તમોને મળવાથી બહુજ ખુશી થયો છું. પણ બોલો, હવે—તમારે શું જોવું છે અને જાણવું છે? તમારેથી હું કાંઈ છુપું રાખીશ નહીં.”

તેં નવાબ દીધો કે “મારી સર્વથી મોટી અગત્યબી

એ છે કે કંઈ મહાભારત બનાવના તો આવના જીન સાથે બે ક્યાકના તમે લાખખો કાપીઓ કેમ કહાડી ગમે છે તે જોવાની મારી બહુ ખુશી છે”

આ અસાધારણ નાગણી સાબળી એડીટર ખડખડ હસી પડ્યા અને જગાળ દીધો. “માગ દોસ્ત, જે તુ નાગો છે તેવી અગ્ન મને આગળ કોઈ વારખી થઈ નથી પણ હું તુને માત્ર વચન આપી ચુકો છું એવે હું તારા મનની ઉમેદ પુરી પાડીશ. ખરી મુશ્કેલી એ છે કે એ આજો ‘પ્રાસેસ’ આ બોલોળા કાગખાનાનો એક અનુક નાણસ કોઈખી જાણતુ નથી. અહીં દર બાર જુદા જુદા ગુપ્ત ખાતાઓ છે ને એક ખાતાનો વડો બીજા ખાતામાં દાખલ થઈ શકતો નથી તેમજ એક ખાતાના માણસો બીજા ડીપાર્ટમેન્ટના શુ થાય છે તે જાણતા નથી માટે હું તને માગ એક વીશ્વાસુ મનેજરના હાથના સોપુ છું અને તેને એક લેખીત હુકમ આપુ છું, જ્યાં તને એક ખાતાના વડા પાસેથી બીજા ખાતાના વડા પાસે ખટકે ખટકે મોકલવાના આવશે”

હું રજા લઈ ઉઠ્યો અને મારી તપાસની મજલ શરૂ કરી આહાહા! લીંડી બજારના “હાખ થુ મકાશ” અને કોટના “માગ તોપ વચન” કરતા કેટલું મોટું ફક્ત યેવામા પાય બીબા ગોડવનારા, તો આમા માત્ર હજાર! કાઈ વણે ફરક નહીં એક મોટા જખરદસ્ત દીનાખાનામા ટાઈપ ગોડવવાનું કામ સાચાથી ચાલતું

હતું. એક ઘાંટરડી વાગે તે સાથે ઉપરથી “ન્યુમેટીક” નળી મારફતે અધીપતી ખાતાની લખેલી કોપી આવીને ઉભી રહે. ટાઈપ પોતાની મેળે ગોઠવાય એવાં સુમારે પચાસેક મશીનો વીજળીથી ચાલતાં હતાં. બીબાં ગોઠવવાનું કામ એટલું તો ઝડપથી ચાલતું હતું કે બીજી ઘાંટરડી વાગે એટલામાં તો પહેલો ફરેલ તૈયાર થઈને સ્લાબ ઉપર પડેલો ! બધા કંપાગીટરો એવા ફરેલ અને ઉંચી કેળવણીવાળા કે પરફેક્ટ, કે ચુક, કે ફેરફારની જરૂર નહીં હોય. લખાણ ટયુબ વાટે નીચે આવ્યું કે પા કલાકમાં તો સગળું તૈયાર ! માટી માટી લઠીઓમાં તેની ખેંચે બનાવીને ચાર ગંજાવર મશીનો ઉપર પાચ મીનીટમાં નાખેનું છે. આ દરેક મશીન કલાકની ૨૪૦૦૦ નકલો છાપે, વાળે અને ટાકો મારે એટલે ચાર મશીનો મળીને કલાકની લગભગ એક લાખ કોપીઓ તૈયાર કરીને ફેંકી દે ! બહાર ઘોડાની ટૂકો ઉભેલી તૈયાર એટલે એક કલાકમાં તો બધું સાફસુફ. પણ ઝડપની બાબતમાં લંડન જર્મનીને બી ટક્કર મારે છે અને તેનું બ્યાન હું આપનાર છું, એટલે આ ઠેકાણે વધારે લંબાણ કરવાની જરૂર નથી. જે નવાઈ જેવું છે તે બે કલાકમાં તૈયાર થતા ચીજોની બાબતમાં છે.

કંપોઝ ખાતું જોઈ ખલાસ કીધું કે ત્યાંનાં વડો મને છાપખાતાના દરવાજા સુધી લઈ ગયો. આ બે ખાતા વચ્ચે લોહોડાંની તીજેરી જેવું બારણું હતું. ત્યાં પ્રેસ

ખાતાના વડાએ આવીને મારો ચાર્જ લીધો. તેણે આખું છાપવાનું ખાતું ખતાવ્યું અને ત્યાંથી ચીત્રો ખનાવવાના ખાતામાં ગયા, જ્યાંના વડાએ મને ‘સીસીવ’ કરીને છાપવાના ખાતાના વડાને વીદાય કીધા. એકને બીજાના ખાતામાં પગ વટીક મુકવાનો હુકમ નહીં.

પહેલા દાખલ થયા તે સુમારે ત્રણસે ફીટ લાંબો ચોરડા હશે તેમાં દેવાલે લગાડેલી કબાટો હતી અને તેમાં હુજરો ખાના સીવાય બીજું કંઈ ન હતું એક થડો અને તેના આડ દશ આસીસટ ટો કામે વળગેલા હતા. મોટા એડીટર સાહેબનો લેખીન હુકમ વાંચી તેણે બધાએ ચીલ્લો ચડાવ્યો અને બોલ્યો કે “ઘણું જ અજબ જેવું. અમારા માલિક અધીપતી તરફથી આવેલ હુકમ તમને પહેલો જ મળ્યો છે. તમે ઘણા નસીબદાર છો. હું હવે તમને બધું ખુશીથી દેખાડીશ”

મેં પુછ્યું કે “તમે આ મહાન પુરૂશના ચીજો કેમ મેળવો છો?”

“અમારી સીસટમ ઘણી નવાઈ જેવી છે ઇંગ્લંડ, ફ્રાન્સ, અમેરીકા, જર્મની, હી દુસ્તાન, જાપાન, આસ્ટ્રેલીયા વગેરેના સમગ્રા નામાકીત ફોટોગ્રાફરો સાથે હુમારો બંદોબસ્ત છે કે કોઈની મહાન પુરૂશ અથવા ખનાવનો ફોટોગ્રાફ લીધો કે તેની એક નકલ અમારી ઉપર મોકલી આપવી આ ફોટોગ્રાફો આવતાજ તેને નાંખર આપી

એક જુદાંજ ખાતામાં ગોડવી રાખ્યે છીયે. તેનો ઇનડેક્સ નંબર આ ચોરડામાં આ ખાનાંઓમાં છે. તમે કોઈની જાણીના પુરૂશનું નામ હમણા દેવો અને હું દેખાડું કે અમારી ગોડવાણ કેવી છે.”

તે વીચાર કીધો અને પહેલુંજ નામ મારા મોહો ઉપર મારા ઈશ્ટ મીત્ર પ્રોફેસર પાન્નનસ્ટેચરનું આવ્યું. પેલો તુરત એક ખંડ આગળ ગયો. P નાં સેકંડો ખાનાં હતાં ત્યાં Page નો ખંડ ઉઘાડી ચપ ચપ કોરા કારડો રચેલા હતા તેમાંથી પાન્નનસ્ટેચરનું નામ અને નંબર એક સેકંડમાં ઉચકી કહાડ્યું અને પછી સ્પીકીંગ પાઇપ આગળ નર્થ બોલ્યો Section P— નંબર ૬૯૩૭૨”

તુરત ઉપરથી એક નાની લીફ્ટ મારફતે એક ફોટોગ્રાફ ગરરર દેતો નીચે ઉતરી આવ્યો, જે મારા હાથમાં મેળતાંજ તુરત તે મારા મેહરબાન મીત્રને ઓળખ્યો.

“આએજ તમારો પાન્નનસ્ટેચર કે?”

“હા એજ”

“કોઈ બીજું નામ દર્શ કરો.”

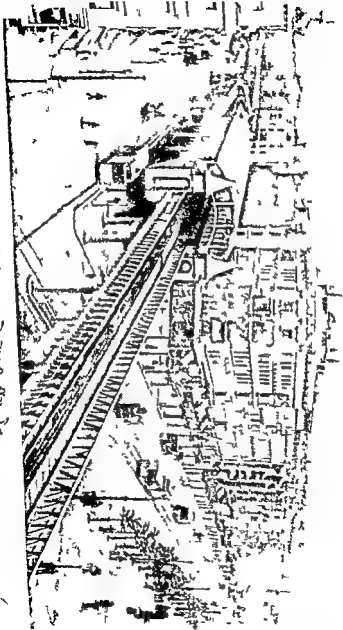
મારા મીત્ર મીઠ વાચ્છાએ બર્લીનના એક નામાંકીત ઉસ્તાદ ડોક્ટર કોહનનું નામ ઠોક્યું. ઉપલીજ રીતે ડાઠ કોહનનો ફોટોગ્રાફ આવી ઉભો. કહેવાની કાંઈજ નર નથી કે આ સંપૂર્ણ સીસ્ટમથી અમે બહુજ

હુરત રહ્યા. આ ચોરડામાં લગભગ બે લાખ ફોટોગ્રાફના કાર્ડ ડીક્ષનરીના અનુક્રમે ગોઠવેલા હતા. જેન નવા આવતા જાય તેમ તેના નંબરનો કાર્ડ બનાવીને ઘટલી જગાએ દેખવના જાય અને તેજ નંબર આપીને ફોટોગ્રાફ બીજા ચોરડામાં ગોઠવાય આ પછી અને ખુદ ફોટોગ્રાફના ચોરડામાં ગયા તો ત્યાંથી ઉપજાતીજ પેડે હુનરો ખાનાઓ ગોઠવી મેલેલાં. જેવો એડીટરનો હુકમ તાર મારફતે આવ્યો કે અનુક્ર ફોટોગ્રાફનું છાપણ ચોગ્ય 'બ્લોક' (બીથું) બનાવવા માટે એક બીજા ખાતર્જી ખાતામાં જાય. આ ખાતામાં પચાસેક કેમેરા હતા અને સંખ્યાબંધ હુનરમંદો તેની મદદથી પીકચરના 'બ્લોક' બનાવતા હતા. અને કસ્ટોડેક ફર્યા હોઈશું એટલામાં તો માગ જોયલા ફોટોગ્રાફનો 'બ્લોક' બની લાકડાપર ચણાવી તેનો ૪૬ છાપી કણડી માગ હાથમાં મેળવાઈ આવ્યું. હું આશીનના ઉબગ સાથે નીચે ઉતર્યો. આહ! હીદુસ્તાન એ નોકે ક્યાં પહોંચશે?

મકરણ—૨૧ મું.

મેહુરખાન મીત્રા, જેન વીરમેહનના સુંધીને આહું પાડ્યું તેટલે દરજ્જે જર્જીને બાબુને બુકો કરવાનો મારો ધરાદો નથી. પણ જર્જીન કાઈ તમારું બરૂથ કે જાણ્યોઈ નથી આખા મુજેખમાં લંડનથી ઉતરતું

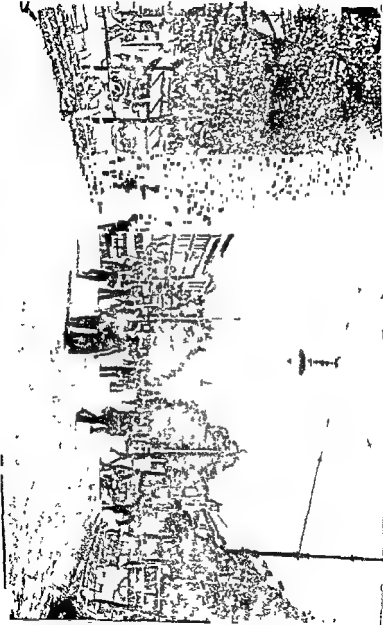
ગાંધીધામ બોર્ડરોડપાસે લાડલી મીઠા ટેકા

શેહેર ખર્લીન છે—એટલે તેની યોડીક વીગતવાર ઓળખાણુ આપવાની જરૂર તમે પોતેજ સમજી શકશો. હું ખાસ આમંત્રણ કરું છું કે વીલાયતને પ્રવાસે જાઓ તો ખર્લીન જોયા વના પાછા કરશો ના. એ શહેરના વીસ્તાર એટલો મોટો છે કે ડાહ્યા થઈને ભાડેની ગાડી કીધી તો છવતું ચામડું નીકળશે. પણ ભાડેની ગાડીની જરૂર નથી. આખાં શહેરની આસપાસ એક “રીંગ” દેન સારો દહાડો ફરતી રહે છે અને તેમાં થોડે પૈસે જ્યાં માર્ગો ત્યાં જવાઈ શકાય છે. આ દેન ખર્લીનની ચો દશાએ ચક્કર ચક્કર ફરતી રહે છે. અને તેના દેખાવ જોવાનોગ છે. નીચેથી ગાડી ઘોડા ને ઉપરથી દેન—અને તેખી મૈલના મૈલો મુધી.

ખર્લીનનાં સ્ટેશનપર આવી પુગ્યા કે ભાડેની ગાડી ફરવાની અક્ષડકુટ કરશો ના. દરેક મોટા સ્ટેશન ઉપર એક ચાંદવાળો પોલીસનો અમલદાર ટેબલ ઉપર દરવાજો શેકીને ખેઠેલો મળશે. તમને તે જોતાજ પુછશે કે “ગાડી જોઈયે છે?” હા કહેતાંજ તે તમને એક પીતળની નંબરવાળી ટીકીટ આપશે. આ ટીકીટ તમારે પોરટરને આપવી એટલે તે તમારો સામાન મુખત ઉપાડીને તેજ નંબરવાળી ગાડીમાં મુકી આવશે અને તેજ નંબરવાળી ગાડી તમને તમારે હોટેલ લઈ જઈને ઉતારશે. ગાડીને પૈસા કેટલા આપવાના તે ગાડીમા જડેલાં યંત્રમાં જોવું. જેટલા પૈસા કાંટો ખતાવે એટલા આપવા. ખર્લીનની

પોલીસની જે ઘણી ઘણી વાત સાંભળી છે. એ પોલીસની હકુમત એટલી મોટી કહેવાય છે કે તેની આગળ ખુદ શેહેનશાહનું વટીક ચાલતું નથી. બર્લિનની પોલીસ “બરો”માં ૨૦૦૦ કક્કાકો છે. તમે જેવા હોટેલના દાખલ થયા કે તમારું નામ કામ, આવવાનું કારણ, ઉંમર, દેખાવ, ક્યાથી આવ્યા, ક્યાં જવાના, કેટલું મુધી રહેવાના તે બધું એ ‘બરો’ની ગુપ્ત આફીસમાં નોંધાયતું જ જાયલું. તમને કોઈ આદમીની ખબર કહાડવી હોય તો ફક્ત આઠ આના આ છુપી આફીસને બરો તો પા કક્કાકમાં તમને નોંધવે તેની બાબ મળે. એક ઘણી નવાઈ જેવી બીના એવી છે કે બર્લિનની પોલીસને એક સાદા કાનસ્ટેબલ નહવા વાક માટે કોઈબી ગુનેહગારને ત્રણ માર્ક મુધીનો દંડ કરી શકે છે!! આ વાત જે પહેલા મારી નહીં પણ તે ખરી છે. ને કોઈ ઘણી આ દંડથી નારાજ થાય અને માછલેટ પાસે જાય તો બે માંહેની એક વાત —જો કાનસ્ટેબલ બરો હોય તો ત્રણગણો દંડ આપવો પડે અને જો કાનસ્ટેબલની ભુલ હોય તો તેને તરત નોકરી પરથી બગતગ્દ કરવામાં આવે આ કારણથી કાનસ્ટેબલો બહુ હુશીઆરીથી કામ લે છે. ચારાંશ કે નાના ગુનાહો માટે માછલેટોને તકલીફ આપવાની જરૂર નથી. પણ બાપુ, આ અખતરો મુંબઈમાં ન ચાલે. અહીં તો “આનરરી” માછલેટોને અત્યારથીજ “અનનારી” માછલેટ કરી અખતેલ લોક બોલવા મંડ્યા છે તો પછી સીપાઈદાદાને

દંડ કરવાની સત્તા આપી હોય તો કોણ જાણે કેમ તાલીયારોળ પડે.

બર્લિનમાં હોટેલોની ખાટ નથી. અને ત્યાં સુધી મોટાં આખરદાર હોટેલમાંજ નવું. કારણ કે ત્યાં ચીરાવાનો સોદો નરો અંદાજસર છે. પહેલાંથી નક્કી કરવું કે રોજના જે માર્ક પડ્યા હોય તેમાં લાઈટ, નોકર, બાથ, લીફ્ટ, ચોરડામાં આતશ એ સવળું ગણાશે કે નહીં. નહીં તો પછવાડેથી ઉંદરડીની પુછડી એવી ઉગશે કે તમે જનમ સુધી વીસરશો નહીં. મોટાં હોટેલમાં ખાણાં પીણાં વગર દરરોજના ૬ થી ૭ માર્ક (બાર આનાનો માર્ક)માં ઉપડું સવળું મળી શકશે અને ચારો ચોરડો મળશે. ખાધા પીધાનું ફરજિયાત નથી. તમારે ગમે ત્યાં ખાવો.

ત્યારે હવે સમજો કે હોટેલમાં ઊતરયા અને હરીકામ થયા કે પછી બહાર નીકળી પડ્યા. માર્ગમાં જવી પહેલી ઇલેક્ટ્રીક દ્રામ મળી તેમાં ચહુડી બેઠા કે સેલેન પૈસામાં શેહેરનું આખું ચકરફું ફરી અવાશે. પહેલા એકાદ બે દહાડા મ્યુઝીયમો અને એવા મહાભારત દેખાવ જોવા કરતાં શેહેરની આવજા અને ધમક જોવાની ઘણી જરૂર છે અને તેમાં ખરી મજાહ છે. આ માટે સર્વેથી મોટો સ્ત્રીટ જેતુ નામ ઈન્ટર ડેન લીનડન સ્ત્રીટ છે ત્યાં જઈ બેસવું. આ સ્ત્રીટ ચોાછામાં ચોાછો ચારસો ફીટ પોહોજો હશે અને વચમાં બેસવા માટે એક સફીલ રાખી છે ત્યાં હજારો ખુરસી હારોહાર ગાહવી છે. ફક્ત બે પૈસા

ફી ભરી ગમે તો આજો દહાડો બેસીને તમારો નોયા કરો. માથે ગીચ ઝાડોની ઘટા, ચારસો ફીટ ઘોળેજો રસ્તો, ઉપર ઇલેક્ટ્રીક લાઈનના ગુમર અને આસપાસ હજારો ગાડી અને લખો લોકોની ભીડ જોતા તમે કાકરો નહી

અવબતા માર્ક આ લખવું જો જર્મન ભાષામાં તરજુમો થાય તો મારી ઉપર ત્યાના લોક કદાચ નાપુશ થશે પણ મને કહેવા વીના ચાલતું નથી કે બર્લિનની મોટી પીડા ત્યાના ગાઈડો છે હોટેલોની પડસાળમાં આ અમાગ્યાઓ ડમકતા ફરે છે અને તમને ઝપીને બેસવા દેતા નથી. પણ એઓથી મીઠો ગાળોજ મુકને, કારણ કે એ લોક તમને બેહેસ્તનો દરવાજો તો દેખાડશેજ નહી દીવસના આઠ દશ માર્ક માગશે અને દશ માર્કનું જોભરી જશે તમે રસ્તો ચુક્યા તો ગભગસો નહી. જર્મન ગ્રહસ્થો બહુજ ભલા આદમી છે, અને તમારી મુશ્કેલી જોશે તો બે મૈલ ધોતાનો રસ્તો મુકીને તમને ઠંકાણે પાડશે રાતના ખાણુ લીધા પછી ક્યા જશું તેનો વીચાર કરવાનું તો હોયજ નહી, કારણ કે આખા શહેરમાં લગભગ બે ડઝન મોટા મોટા થીએટરો છે અને ત્યા રાતના દરરોજ આપેરા, બાલો, ડાન્સ, નાટક વગેરે થાય છે નાટક જોવાની ગમત તો પડતી નથી કારણ કે આપણને ભાષાની સમજણ નહી પણ જર્મન આપેરાની જોડી આખી ધર્મોમાં નથી એમ કહું તો ચાલશે

બર્લિનમાં જોટલા મહાભારત કસાના અને આર-

સપાહાણનાં પુતળાંઓ છે તેટલા કોઈ યુરોપનાં છ શેહેર
મળીને નથી એમ કહેવાય છે તે ખરું હશે. અકેકા સ્ત્રીટમા
વીસ વીસ પચીસ પચીસ મસ મોટાં બાવલાંની હારોહાર
ગાડવી દીધી છે. કોઈ વાર તો જાણે એવું લાગે છે કે
બચારાઓએ દેવદારના બાકસો ખુલ્યા હશે અને તેમાંથી
બધાં બાવલાં વેરાઈ પડ્યા તે ક્યાં રચીને મુક્યાં તે સમજાયું
નહીં એટલે જ્યાં ત્યાં મુકી દીધા છે. આ બાવલાંઓની
ખુબસુરતી અને કદનું વર્ણન કરવું મારી શક્તીની બહાર
છે અને તેમાં વાચનારને રસ પડે એમ હું ધારતો નથી.
પણ એક જ 'મોન્યુમેન્ટ' ને માટે બર્લિનવાસીઓ ઘણા
મગફર છે તેની નોંધ અત્રે લઈશ. ૧૮૭૮ માં આ
સ્તંભ ઉભો કરવામાં આવ્યો છે. એનું નામ મોન્યુમેન્ટ
ઓફ વીક્ટરી—એટલે ને ક્રિસ્ટીનો સ્તંભ. કાળા પાલીસ
કીધેલા પથરની આક સીડીની ઉપર તે ઉભો કરેલો છે
અને ૨૦૦ ફીટ એટલે ને આપણા લગભગ ૧૬ માળ
જેટલો ઉંચો છે. તળીઆમાં ઓન્ઝના નકસીદાર કુલો
લગાડેલા છે ને ઉપર ટનના ટન ઓન્ઝ ખખ્ખું હશે.
આ મીનારાના મથાળા ઉપર કેનીશ, આસ્ટ્રીયન, અને
ફ્રેંચ લડાઈઓમાં મરેલી ૬૦ તોપ ચડાવી છે અને
તે તોપો ઉપર એક ૪૮ ફીટ મોટો ગરૂડ વાકો વળીને
ચોક્કી કરતો બનાવ્યો છે.

જેમ બર્લિન ગંજવર છે તેમ ત્યાંનું ટપાલખાતુંબી
એક નાની જેવી દુનીયા છે. આપણું મુંબઈ આટલુંક

ખીસામા સમાઈ જાય એટલું છતાં તેની ધોર ઓફીસનો મહીમા આપણને અન્યથાના નામે છે તો પછી બર્ફી-નનો કેવો હશે? સમજવાની તસદીખી લેવાની જરૂર નથી, કારણ કે સાધારણ સમજના આ સગળી ધમાધમી ઉતરી શક્તી નથી. સગળો બદોબસ્ત એવો સરસ છે કે પેસાનો ધોર કાર્ડ અડધા કલાકમા શેહેરના કોઈખી ભાગમા જઈ પુગે છે. જર્મનને કોસ્ટમસ કાર્ડો અદલ-અદલ કરવાનું ધેનું લાગેનું છે. મને કહેવામા આવ્યું કે નવા વરસને દહાડે એટલા બધા કાર્ડો ટપાલમાથી પસાર થાય છે કે તે માહોલે માહોલે વહેંચવા માટે ફરનીચરના ગાડા ભાડે રાખવા પડે છે અને સોલજરોની રીજમીટની રીજમીટો કામે લગાડવામા આવે છે.

મકરણ—૨૨ મું.

હું મારી કમુલાત યાળીશ. બર્ફીન વજારે શેહેરનું વર્ણન વાચવું હોય તો જાઓ કોઈ બુક્સેલરને ત્યાં ને લઈ આવો એકાદ ગાર્ડડ બુક ને તેમાથી બધું મળી આવશે. શેહેરની ઇમારતોનું વર્ણન કરવાનું મારું કામ નથી. પણ વહેલી ઇલેક્ટ્રીક અદર-આલિડ રેલવે ને બર્ફીનમા જોઈ ત્યારે મારા મન ઉપર શું છાપ પડી તે કહું? જાણે દર બધે મીનીટે એક ઉદર ચપ દેતો દરમા પેશી જતો હોય ને પાછો આવતો હોય?

હું ધારું છું કે નર્મન લોકોના પેટમાં પરમેશ્વરે
ચાર પાંચ ગજનો કરમ બેસાડ્યો છે—કેમ ને નહીં તો
આ લોક આવડું ખાધરું કેમ? ખા ખા કરે તે એટલી
હદ સુધી કે આપણે હિંદવાસી તો ડંગ થઈ જઈએ.
મારા જહાલા સાંજના ૬ વાગ્યાથી શરૂ કરે તે રાતના
૬૨ વાગ્યા સુધી અંધારી કોટડીમાં ગજક સેરવવાનો
છેડોજ ન આવે. લાડુ ભટ તો કોણ જાણે ક્યાં એ
લોકની ખાધાની પ્રકૃતિ આગળ સમાઈ જાય. ઘણાંક
ઘરમાં તો ખાવરચીખાનું હોયજ શેનું? જોજોજો હજારો
માણસો ચોગાનમાં બેસીને ખાપ એવાં પાંચખાનાં અને
પાવલાથી તે પાંચ રૂપીઆ સુધીનું લોજન તૈયાર મળે,
એટલે મેહુસ્તાઈને લાકડા લીલા પડ્યાં ને મીઠું વીસરી
ગયો ને માછલીમાં ચાંસ મારી એવી એવી કડાકુટ
શીદને માથે લીયે? ખર્જીનમાં જેવા રાક્ષસી રેસટોરાં
છે તેવાં આખા યુરોપમાં નથી. એક માહાલારત જગામાં
દર રવીવારે ૧૬૦૦૦ માણસો જમવાને લેગા મળે છે.
હવે વીચાર કરો કે આટલા બધા માણસોને સહેલથી
સમાવવાને જગા કેટલી મોટી હશે ને નોકરો કેટલા હશે,
ને ગડબડ સડબડ કેટલી હશે. પણ કાંઈ નહીં, જાણે
પચીસ માણસ જમવા બેઠા હોય એટલું સંવળું શાંત
રહે છે વીક્ટોરીયા ગાર્ડન કરતા મોટી જગા ને
રીજમીટોની પેઠે ગોળ ટેબલો કાંઈ હજારો નાખેલી.
તેં આ ટેબલો થોડી ઘણી ગણવાની તબવીજ કરી

પણ નીચકણ થયો. દર દર દર દેખત અકેક
 વેટરના સ્વાધીનના સોપેલી તમે દાખવ થયા કે ને
 દેખવ ખાલી નજરે પડે તેપર જેસી જાઓ કે લાગવો
 તેનો રખેવાળ આવીને તમારી વર્દી પુછે અને એક
 નાટ્યુક ઉપર લખી લીએ તમારે નોંધયે તો આખુ
 ડીનર મંગાવો કે નોંધયે તો ફક્ત એક ખીરનું ટંબલ
 મંગાવો—પણ ગમે એવી ધમાક છતાં બે મણુ મીનીટના
 તમારી વર્દી આગળ આવીને પડેલીજ છે ત્યાં સોળ
 હજાર માણુસ એકીવારે ખાય ત્યાં ઘણી હીમાળ કેમ
 રાખતો હશે? પણ તેમી ઘણુજ સેરેલ કીધેનુ દરેક
 વેટરને સહવારના પોહારના ઘણી ચોકમ રકમ આવે
 અને આખો દહાડો તેમથી રોકાય પેમા આખીને ખીર
 ખાગકી વગેરે વેટર અનુક સ્ટાડોપચથી લઈ આવે આટલી
 ગજવર ભીડ છતાં એનુ ચુપાચુપ કે જાણે દેવળના
 બેડા હોઈયે રાજવશીથી તે ચાકરડી મુઠા ત્યાં ભેગા
 મળે શેક હાય તો તેને ઘેરનાં આખા કનપાઈડના
 લખો ઇલેકટ્રીક લાઈટ કીધેલી અને નજીજગ બેડ વાગે
 તે જુદા ખરેજ એ લોક નસીમદાર છે શહેર ઘણુ
 ગીચ એટલે મોટા ઘોરી ગસ્તાઓ ઉપર નગા નહી
 મળે ત્યારે કાંઈક ટેકાણે ભોયરાના ગેસ્ટોગ ઊગાડેના.
 એના એક “ક્યેનર સેવર”ના મને મારે મીત્ર લઈ
 ગયો તો દીમાદીત્ર ઇલેકટ્રીક લાઈટ લગાડેલી અને ભોય-
 રના પણ એક હજાર માણુસ ખુદવા બેઠું.

ખાધાપીધાનો એ લોકનો અમખરો અજબ નવો છે. સહીઓ મીટીઓને ટીપર બોલાવવાનું ચેટક ને હમણા ચીકસદાર અને તેની નકલ કરનારા, પારાની મુઠે પોપલીઆ પારસીઓમા દાખવ થયું છે તે આ બર્લીનમાથી લીધું હશે. પણ અહીંની રીતજ જુદી છે. ગરીબમા ગરીબ છોડી પણ પોતાની બે ત્રણ સહીઓને સાજના થા પીયા બોલાવશે પણ પેલી સહીઓ ખાલી હાથે આવશે નહીં. પોતાની સાથે પોતાને ભાગનું કેક કે પાઉ ને માખણ અથવા થોડી ઘણી ફ્રૂટ ખાધીને એક નાનું પારસલ લઈ આવશે અને પછી આપણે નાના હુતા ને મેદાનમાભોણા કહાડીને જમતા હુતા તેમબધી સહીઓ સાથે મળીને ખાઈ પીને મળાહ કરશે. આપણા તરફ શુ છે? ટ્રી પર ગયા તો બધા જણાઓ અને બધી જણીઓ ટેબલપર બીરાજશે, ત્યારે નાકના ટીચકા આસમાનપર ચહુડી ગયલા. બચારી ઘરવાળી બધાને કાઢબી ખાવાને આગ્રહ કરી ઠાકશે—પણ જેમ ચલ્લીની પેડે ઓછુ ચ ચેરીને ખાય તેમ વડાઈ ! પીરોજના આણકા બોધને શીરા મનમા ગાઠ વાળશે કે ‘રાન અમથી ઇત-રાઇને વાજ વરેઇ,’ ને ગુલા બધાંને દેખાડવા ઇચ્છમાજ ફેકશે એટલે જરબાઈનું પાકીને પલેકાર થઈ જશે આવી વેળાએ સર્વેથી વધુ રમુજ તો એક બાજુએ બેસીને સપજો તમાશો જોવામાજ છે. પણ ચાલો, હવે એ વાત સર્વે કોઈ જાણે છે એટલે લખાણ કરવામા સાર નહીં.

ખીચાડી નોકર અને દુકાનદાર છોડીઓ પણ આ મોજમાંથી ખાલી નથી. ઘરડી મા કે માસી હોય તે કાંઈ મુકકું પાકકું બનાવીને એક ટોપલીમાં નાખીને ચોતાને હાથેજ ઉપાડીને આવાં એક રેસ્ટોરાંમાં પાંચ સાડા પાંચ વાગે આવીને એક ટેબલ રોકીને બેસે. ચોડીવારમાં નોકરીથી છુટેલી છોકરી તથા તેણીના ઘણી અથવા ભાઈ અથવા અદરાયલો અથવા સહીઓ નાયતી કુદતી આવી પુગે અને સંજળા ટેબલ પર બેસીને પાંચ છ આનાના ખર્ચમાં ઇવનીંગ પાર્ટી ગુજરે.

મુંબઈનું કોઈખી ગુજરાતી વર્તમાન પત્ર બર્લીનમાં આવતું હશે કે? આ ખ્યાલ ઘણીવાર મારા મનમાં આવ્યો. અને તે એટલી હદ મુઠ્ઠી પહોંચ્યો કે તે એક જાતનું દીવાનાપણું થઈ લાગ્યું. આખરે ઘણી જાળ કરતાં મારી છતાંસા તુલ્ય થઈ. હા, ત્યાં ફક્ત એકજ રોજીંદું ગુજરાતી વર્તમાનપત્ર આવે છે ખરું અને તેનો રંગ—સમજ લ્યો. શ્રેફ્ટની છકરી ઉડાડવાની જરૂર નથી. અત્રેનાં હોટેલોના સંબંધમાં એક પાઈટ હું લખનાં ભુલી ગયો છું. દરેક મોટા હોટેલમાં કાગલ પત્રો લખવાના ઓરડા જુદા છે જ્યાં જઈને લખવાના સાચા ઉપર તમારા ગમે એટલાં કાગલો લખવાની તમને છુટ છે. વળી બીજું શું? કોઈ કોઈ હોટેલોમાં તો ટાઈપ રાઈટીંગ મશીનોથી લખનારી છોકરીઓ તૈયાર હોય છે અને તમારે જેબી કાંઈ લખાવવું હોય તે સેલેન્ દાખમાં કરી આપે છે.

ચીવાલવીગ ઇલેક્ટ્રીક જાહેરખખરો પાણુ મે પહેલીજ વાર ખર્ચીનમા જોઈ એક મોટા ઉંચા મકાનને છેક મથાળે નજર કરીએ તો લાલ ઇલેક્ટ્રીક અક્ષરમા વાચીએ કે “જોવરીલ” જે મીનીટમા તેજ ગમ નજર ફેરવ્યે તો લીલા અક્ષરમા હોય કે “નામીચી સીગારેટસ” વળી જે મીનીટ રહી જુઓ તો પીળા અક્ષરમા કાંઈ ત્રીજીજ. આ પ્રમાણે ચીવોલ્વ થયા કરે અને તેમાથી જાહેર ખખર ચાલુ ને ચાલુજ રહે

ખર્ચીનનું એક બીજું ખાતુ મને ખહુજ રમુજી અને નવાઈ જેવું લાગ્યું. એ ખાતુ આયાઓ સાથ સાટા દોકવાનું ખાતુ છે જેમ ભીડીબજાર આગળ દાવની નામનું ભેસ ખરીદવાનું ખાતુ છે તેમ આ સી નોકરો પસંદ કરવાનું ખાતુ છે ખર્ચીનમા—ખલકે આખા જર્મનીમા અને ખુદ ઈંગલેન્ડમા પાણુ સી નોકરોને જીવન લારી છે આ દેશમા જેમ લાડકી ગોવાકરી આયા સેહેનમા એછું પડતા પેલી નામીચી ગાસડી બગલમા માંચીને નોકરી છોડવા નીકળી પડે છે, અને વડી ઘડી ઘોભીના વાગા બદલાય છે તેમ અહીંની મેડો પાણુ એક ફેકારો પાચ છ મહીના થયા કે નવી જગામા જવા માટે આખરી ગોધામા પડે છે તે લોકને એક જગાએ ચેન પડતુજ નથી ઘરના ખટલામા શેઠ તો કબુ વચ્ચે પડે નહી સઘળો સસારી કારબાર મેમસાબ ચલાવે છે પાણુ મેમસાબની મગદુર નહી કે મેડને ‘તું’ કરીને કહે

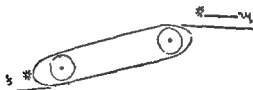
બધું “ખીઝ”ને જ હોયી કામ લેવાનું, નહીં તે આ
હું ચાલી દરોજ માગના આ સ્ત્રી નોકરોનું બજાર એક
નોટી ઇનાગતના લરાય છે આ ઇનાગતનો “આયા હોય”
ખાસ્સો આપણા બ્રોકર્સ હોય જેટલો નોટો છે ત્યા
બે પુરવો મોટા નોટા ચોપડા ઉવાડા રાખીને જીદી જીદી
ટેબલ ઉપર તૈયાર હોવા જણાય છે આ બે છે તે
લાગીયા—પણ એક ચોમાણીનો જાણે વકીલ અને બીજો
નોકરીની ઉનેદવાગનો વકીલ સાજના જાત જાતની પોટીઓ
ત્યા આવે છે અને સાથે લાગી નોકરોની શોધમાં નીકળેલી
ચોમાણીઓ પણ ત્યા જમાવ થાય છે છ વાગતામાં
તો ત્યા ખાસ્સું બજાર લગાય છે બાઈઓ આમ તેમ
ફરીને ઉનેદવાગેના ચેહરો જોય છે અને કોઈ ચેહરો
ધ્યાનના ઉતર્યો તો તેની સાથે વાત કરવા માડે છે
જો કોઈ ગર ગાનડેની લોળી લટાક છોકરી નોકરી શોધતી
આવી પહેાચી હોય તો ચોમાણીઓ તેની આસપાસ
કકડી જાય છે અને દમખની દમખ કર્યા કરે છે કે
ક્યારે પેલી વાત કરી રહે કે હું અજમાવુ આ ચોમાણી
અને નોકર જ્યારે પહેલા સોદો કરે છે ત્યારે ગ્યના
જોનાજોગ છે આપણા વગમા નવી આયા સાથે પાન
કરતી વખતના બાનટા ક્યા તનોએ જોયા નથી? “જો,
પહેલાથી બધું ફેલુંછ, નારી ચોખા ધોવાના—કોણને ત્યા
ચાકરી રહીતી—કેવું મુઠી ચાકરી હતી, કાંય ચાકરી
હોડી—બધું ફેલું તે કાન કરવાનું, તું ફેલેથી આય કરું

ને આય નહીં તે મારે ત્યા ચાલશે નહીં, ખચ્ચાનું બધું કામ કચ્ચુ પડ્યો.” ઇત્યાદીની આગેહુળ નકલ આહીં છે પણ બર્તીનની આફીસમા સ્ત્રી નોકરો એવી ચોરયામાર આવે છે કે સામી બાઈની પરીક્ષા લે છે. “મારા કામની વચમા નહી આવે, રાધણીમા એકથી વધારે વાર પગ નહીં મુકે, કોઈ મને મળવા આવે તેને ના નહીં કહે, આઠ દહાડે એક આખો દહાડો મને છુટ્ટી જોઈશે, ઘોભીના કપડા નવા ચાર દહાડે જોઈશે.” વગેરે સરતો પહેલાથી નોકરડી કરવા માટે અને ગરજાઉ શેઠાણી બધું હા કહે. જો સોદ્ધ જમીઓ તો ખેડ જન પેલી ટેબલ આગળ જાય અને નોકરના વકીલના ચોપડામા શેઠાણી સહી કરે અને શેઠાણીવાળા ચોપડામા દાસી સહી કરે આ ચોપડામા અરસ પરસ શુ સરતો થઈ છે તે લખી લેવામા આવે અને પછી બાઈ પેલીને આગઉપર બે માર્ક ધીરે એટલે સાદુ નકકી થઈ ચુક્યું આફીસના ઘણીઓની ફી લશીને ખેડ જણ ખુશાળ ચાલતી પકડે જ્યારે બાઈ ને દાસી મરાઈ પડે અને વરઘોડો પોલીસે ચઢે ત્યારે આ ચોપડામા સરતો વાચીને પોલીસવાળા ઈન્સાફ કરે આ લીધે આ દાસીઓની આફીસને સતાવાળાઓ ઘણું ઉતેજન આપે છે કે નહીં એવું કાઈ આ મુબઈ શેહેરમા થાય? જ્યોના અમાઝ્યા નસીએ છોકરાઓની અલગાર લાગી હશે અને જ્યોના તેથીબી અમાઝ્યા નસીએ આપાઓ રાખવાની ફરજ પડતી હશે તેઓ આ મારી સુચનાનું વાજબીપણું એક પળમા સ્વીકારશે.

મકરણ—૨૩ મું.

બધા મીઠા કહેવા લાગ્યા કે બર્લિનથી જાઓ તે અગાઉ ત્યાંના મોટો સ્ટોર્સ જોવાને ચુકતા ના. ત્યાં ઘણું શીખવાનું છે. ચાલો ભાઈ, પરવારતાને કામ ને ધધો. મેં અહીંનો આરમી એડ નવી સ્ટોર્સ જોયલા તે મેં જાણ્યું કે—હશે પણ ન્યારે દાખલ થયો ત્યારે તે ડોળા આસમાનપર ચઢી ગયા. આ શું સ્ટોર્સ કે સ્ટોર્સકા બાપ. હું સેલેલથી કહી શકું છું કે ઇમારત આપણી ટાઉનહોલથી દશેક ગણી મોટી હશે દાખલ થતાજ બાનુઓના કપડાનો ચોરડો જોઈ મેં મન સાથે ગાઠ વાળ્યો કે જો ફરીથી બર્લિન આવવું તો હરગીઝ થઈ સાથે કોઈ ખર્ચાણું બાનુને લાવવી નહીં—નહીં તો ફાકટનું માથું તુડાઈ જશે. આખખા સ્ટોર્સમા કંટલી વેચનારી છોડીઓ હશે ? શું ધારો છ ? ચાર હજાર !! દર બારણે બારણે એકસો કેશીયરની ટેબલો મુકેલી અને તે ઉપર બાનુ કેશીયરો બેસીને પૈસા ગણી લે. એક ચોરડામાથી બીજામા અને બીજામાથી ત્રીજામા આમ ખાડી દશેક ચોરડા પસાર કીધા કે હું તો ઠાકી ગયો. પણ મારા મીત્ર હસીને જવાબ દીધા કે હજી તો આપણે પચાસમે ભાગ કર્યા નથી, હજી તો એવા એવા આઠ માળ ચહાવાના છે પ્રીય વાચકો, ખરે માનજો કે આ જગી સ્ટોર્સ નથી, પણ નાનું જેવું શેરુર છે.

હુમરો માણસો, બાનુઓ અને બચ્ચાંઓ જાણે મેળામાં ફરતાં હોય તેમ ત્યાં ફરેછે. ચામડાંના ડીપાર્ટમેન્ટમાં એટલા બધાં તો પોર્ટમેન્ટો, હારનીસો અને બીજાં જાણસો મારા જોવામાં આવી કે જે આખાં મુંબઈની દુકાનો ભેગી કરે તોબી ઉપજાવી ન શકાય. દરેક જાણસ ઉપર ભાવની ટીકીટ માંડેલી એટલે કોઈને પુછવાની જરૂર ન રહે. ચોથે માળે જઈ પહોંચ્યા—પણ જરા સખર—કેમ પહોંચ્યા તેનું વર્ણન આપવાની જરૂર છે. ખુણે ખુણે ઈલેક્ટ્રીક લીફ્ટો છે તે મારફતે હુમરો લોક ચાહે તેમ ઉતર ચઢક કરે છે પણ લોય તળીએથી પહેલે માળે જવાનો ધસારો એટલો મોટો છે કે એકસો લીફ્ટ હોય તોબી પુરો પડે નહીં. એટલા માટે લોયતળીએ એવી ગોઠવણ કરી છે કે એક દશ ફીટ પોહોળો રખરનો પુલ સદા લોયતળી-એથી પહેલે માળ સુધી સીવોલ્વ થયા કરે છે.

આ પ્રમાણે કે આગળ લોયતળીએ ઉભા કે ઝડપમાં રખરના પુલ ઉપર પગ મુકીને ચઢકી જવું કે લાગતા તમે પહેલે માળ સુધી તણાઈ જશો અને ખ આગળ

આવ્યા કે કુટી પડવાનું.' આ રખરની ચકર ચકર ફરતી
ગગરડી ઉપર એકી વારે પચાસ પચાસ જાણ ચહડી
બેશે અને મજેહથી સર્વેને ઘસડી લઈને પેહલે માળે
નાખે. નાજીક લેડીઓ ઝીણી ઝીણી ચીસ પાડે અને
પડી જવાના ડોળ ઘાલવાથી દયાળુ જવાનયાઓ તેઓને
કમરમાથી ધરીને સલામત ઉતારે ! ઓ મા બાપ !
ચાર' છે કે આ મુધારો મુંબઈમાં હજી દાખલ થયો
નથી. દરેક ખાતાઓનું શું ધ્યાન કરું. એકેકું ખાતું
જાણુ એકેકી મોટી રાક્ષસી વખાર. પીઆનો, મ્યુઝીક,
વગેરેના ખાતામા બસેથી ત્રણસે પીયાનોજ રચી મુકેલી.
લોહોડાકામના ખાતામા મોટા મોટા ઇનજીનથી તે
ઝીણી ખીલીઓ સુધા. ફરનીચરવાળા ખંડામાં કાંઈ
નહી તેા દશ હજાર દાગીના હશે. દવાઈનું ખાતું,
ફક્કાનણનું ખાતું, કોરીકામનું ખાતું, એવી કાંઈખી ચીજ
નથી કે જે ત્યા ન મળે એક જખરદસ્તખ ખાતામાં
કાપીને સોહોરી ચારીને ચાક્ર કરેલા બતકે મરઘા અને
તેખી હજારોથી વાત. આ ખાતામા ઓછામા ઓછી
મસો કામદાર ત્રીઓ હશે. પાસેજ ખંડામાં વાલ
વટાણા, તરતરકારી, તાજી માછલી, જામ, જલી,
ખીચકોટ, તાજી દુધ, ખાડ, સાકર, હંના ચીજો. ન એટલા
બધા ખરીદનાર કે છોડીઓને દમ ખાવાની ફરજુદ
નહી. દરરોજની પચાસ હજાર રૂપીઆની વકરી !!
શું ધાર્યું મીસીઅરસ શરાફ બ્રંડસ, ચીનાઈ બ્રંડસ,

બેહરામ રામ ગુવાદ શ્રદ્ધસ ? અહીં તાજી માછલી
 નોંધયે તો છે, તાજી ફ્રેટ નોંધયે તો છે, વાઈન છે. જે
 માંગો તે છે. ચાલતાં ચાલતાં ઠાક ચહુડે અને તરસ
 લાગે તો લીફ્ટમાં બેસીને ચાથે માળે જતાજ બસો
 દેખલો બીધાવેલી જ્યાં તમારે માટે બીઅર, વાઈન,
 ખાવાનું તૈયાર છે. પેલીનર બેંડ વાગે છે, બીજી નેર
 કુવારા ઊડે છે, હજારો કુડાંઓ આસપાસ ઝુમી રહ્યાં
 છે અને તેની વચમાં તમારી નોકરીમાં સેંકડો પ્રુપસુરત
 નાઝનીના અદબથી ઉભી છે. ફક્ત પૈસા નોંધયે. માણી
 નોંધને ખાધા પીધાનું એટલું સસતું મુકી દીધેલું કે
 તેની લાલચે લોક આવે તો કાંઈ ને કાંઈ ચીજમા ઝટ-
 કાઈ જાય. આ બોલોળાં ખાતામાં જેબી નાટક કે
 આપેરાની ટીકીટો નોંધતી હોય તે તૈયાર. બહાર જવાનું
 કે પુછપરછ કરવાનું કામ નહીં. નાટકની ટીકીટોની
 આફીસમાં જઈ પુછો કે થું થું નાટકો કે આપેરા
 થવાના છે તો તમારી આગળ લીસ્ટ મુકવામાં આવશે
 અને એક મીનીટમા તો તમને ટીકીટ પહેરાવી પણ
 દશે. રેલવેમાં મુસાફરી કરવી હોય તેની ટીકીટો પણ
 અહીંજ મળે. મયુઝીયમમાં જવું હોય, પાદશાહનો
 મહેલ નોવા જવું હોય, ઝેર નોંધતું હોય, જર નોંધતું
 હોય, જે નોંધયે તે બધું અહીં મળે છે. આ સ્ટોર્સ
 એક નાની જેવી દુનીયા છે. હું ગયો ત્યારે આશરે બે
 હજાર લોક ખરીદી કરવા ગુતાયત્રું હતું ને ચાથે માળે

સુનાઈ પાચસો જન જોબરવા બેઠેલા પચાસ હજારની
 રોજ વકરી, બાપા પચાસ હજારની વકરી । પાઉ,
 તાજ ઇડા, તરકારી, ચીખરૂ, સુકી માછલી, આલેલીયન
 બરફના બાધેનુ ગોસ, ખરા મોતી, બીલીઆન, કરોડો
 કપીઆનો સામાન જાણે ધણી ધોરી વગરનો પડેલા
 એક ખાતાના બંધા રમકડાજ વેચાય એ બલેનના
 મેળા । અહીં મે એટલાં રમકડાનો સગ્રહ જોયો કે
 એટલા દુનીયામા હસ્તી પાનતા હોય એવોખી મને
 ખ્યાલ ન હતો આખી ઇનારતના ભોયતળીઆના
 સેકડો મમ મોટી કાચની બારી અને તેના રોજ રોજ
 નવી નવી તરેહથી સાનાન રચીને નુકનાગ પચાસ
 અમલદાર । । મે એક બર્વાનની ચીત્રની ચોપડી ત્રણ
 માર્કે વેચાતી લીધી ખરી પણ હાથના લઘને એ પીડા
 કોણ કરે એના વીચારના હતો એનાના તે સ્ટોલની
 છોપરીએ મારો કાંડે માગી લીધા આખના પલકારાના
 ડીલીનરી બોય સાઈકલ ઉપર સનાર થયો અને હું
 હજી તો ફરીને નીચે ઉતર એટલામા તો સેત્રવ હોટ-
 લનાથી રસીબ લાવીને મારા હાથના મુકી ઉદયન તે
 એ પણ હું આ બર્વાનના સ્ટોર્સની વધુ વીગત
 આપીશ નહીં, કારણકે મળી એના કાન કાચે તેનું એક
 ખાતું લડનમા છે તેનો જ્યારે હેનાલ આપીશ ત્યારે
 જોશો કે આ બર્વાનનો જુઓ તો તેની આગળ કુચ
 બીસાદમા નથી

બર્લિનની એક નામીયી જોવા લાયક જગા સ્ત્રી
મરદ નોકરોનો આતવારનો ગહેર “બોલ” છે. આ
નાચ એક મોટી ઇમારતમાં થાય છે. ત્યાં જવું તો
ભપકા સપકા અને નાકના ટીચકાને ખીસામાં મુકીને
જવું કારણકે તે દીવસે ત્યાં આવનારા ભલા ધનેતરની
દરકાર કરશે નહીં. દર રવીવારે આ “બોલ” નાચ
થાય છે અને ત્યાં કોઈનેખી જવાની છુટ છે. એક મોટા
દીવાનખાનામાં બેએક હુજર લોક એકકુ થતું હશે.
તેમાં મુખ્ય ભાગ નાના પગારના કલાર્કો, દુકાનની
પોરીઓ, કુકો, સરવંટ ગલિસો વગેરે જાણવું. વચ્ચે
વચમાં એક મોટો લોકડાનો ડાનસીંગ પ્લાટફોર્મ છે
ત્યાં એકીવારે બસોથી ગણસો જોડા બેંડના સરોદપર
નાચે છે. આ નાચનારા જોડા એક બીજાને ચોળખતાં
હોવાં નોંધએ એવી કશી ખાસ જરૂર નથી—આપરા
જોવા તરાહત ધણીખી દાખલ થયા કે લાગલી બે ચાર
છોડીઓ દોડી આવી તમને ખેચાખેંચ કરશે કે ચાલ
મારી સાથે નાચ. આ જગાએ વળગાવળગી અને
મોહાબત બીરક્તારીનો પાર નથી. અગાણી છોકરીઓ
બીર અને ધુમાડાપર એવી ઉશકેરાઈ જાય છે કે તેઓ
કોણની સાથ જાય છે, કોણ સાથ ઘેલા કહાડે છે તેનું
તેઓને ભાન રહેતું નથી. વંત્રીઓની પેઠે તેઓના બાલ
છુટા થઈ જાય છે, કપડા ખોરાઈ જાય છે, ચહેરો લાલ
થઈ આવે છે અને નાચી નાચીને આખરે એક બે

વાગતાં લથડતા પથડતા ઘર નઈ બીજે દહાડે દોર
આધયા પાછા ચાકરીપર

પ્રકરણ—૨૪ મું.

શુ વર્ણન કર ને શું ગાખુ ! જ્યાં ગેજ રાતના
એકસોથી ઉપર નાટકો, આપેરા અને ડાન્સ ચાલે ત્યાં
પેલા મીઠાઈગર બરફીને જોઈને સુગાય તેન છવ ધરઈ
જાય છે ફક્ત રસ્તામા ગુપચુપ ચાલીને લોકના ઢણક
જોવા માટે ઓછામા ઓછા ત્રણ મહીના જોઈયે
ડાકટરી વીધામા પણ બર્થિનિની તારીફ છે. જ્યારે હું
પહેલા યુરોપ જના નીકળ્યો ત્યારે લંડનમા ઓપરેશન
કરાવવું કે પારીસમા, વીસમેડનમા કે વીએનામા એવી
તકરાર હતી ઘણાક તબીબોને મનથી બર્થિનિની યુની-
વરસીટી આખ અને વહાડકાપની બાબદમા કોઈબી
થાણુક કરતા ઉતરતી નથી એનો પુરાવો નલદીથીજ
મને મળ્યો મારી આખના ઓપરેશનને બરાબર બે
મહીના થયા હતા જ્યારે મને એક માસ કરવા હરવાની
રજા મળી ત્યારે પેહેલાથીજ પ્રોફેસર પાન્નેનરેથેચરે
એતાવ્યું હતું કે અગર બહાર ફરતા હરતા કોઈબી
આખમા બટકો મારે અથવા અડચણ જણાય તો તુરત
કોઈ નાનાકીત નેમચાસી પાસે જવું જો બર્થિનિમા
હોઉ તો ડાકટર કોહેન બહુ જાણીતો છે તેની સલાહ
લેવી અને બરેબર તેમજ બન્યું. થોડાક દીવસ પછી

જમણી આંખની જમણી બાજુએ જાણે ઝીણા ઝીણા આગીઆ કીડા ઉડતા હોય તેમ ચમકારા દેખાવા માંડયા. બંદા ગભરાયા અને લાગણા મારા મીઠા મીઠા વાછા સાથે ગોઠવણ કરીને બર્લીનમાં સર્વેથી જાણીતા ઉસ્તાદ ડાઠ કોહેનના કનસલટીંગ રૂમમાં ગયા. મારુસ બહુ ભલો—ખોદા એને સલામત રાખે. મારી આંખ જોતાંને વાર, મારા મોઢાંમાંથી એક શબ્દખી નીકળ્યા અગાઉ, હસીને પુછ્યું. “આ તમારી જમણી આંખનું ઓપરેશન કોણે કર્યું? વીસજેડનવાળા પાન્નેનસ્ટેચરે હશે?”

મેં અજાયબી સાથે હા પાડી; ત્યારે આ વીદ્વાન ડોકું ધુનાવીને બોલ્યો “હું પહેલાથીજ પામી ગયો કે તેના સીવાય આ કારીગરી બીજા કોઈની હોયજ નહીં— હું તમને મુબારકબાદી આપું છું—ઓપરેશન ઘણુંજ ઊંમદા થયેલું છે અને હવે તમારી છંદગી સુધીની ખોડ ગઈ, તમને આ તારા સેતારા દેખાય છે તે કાંઈજ નથી પણ બદલુંજમીને લીધે છે. બે દહાડા જરા અરધી ભુખે ખાનો અને બધું નાહસી જશે—સાહેબજી.”

આ સધીઆરાથી મારા મનની ચીંતા કેટલી દુર થઈ હશે, તે તો જીવજ જાણે છે. પણ એક વાત સીદ્ધ થઈ કે આ તરફના વૈદ મહારાજોની પેઠે ત્યાંના વીદવાનો એક બીજાની પુઠે એક બીજાની ઘોર ખોદતા નથી અને પ્રાફેસર પાન્નેનસ્ટેચરની કીર્તિ ખુદ બર્લીનમાં પણ જાણીતી છે.

પણ નેમ વીચરેડને ચીટકી રહેયો તેમ બર્જી-
નના હસી રહેવાનો મારો વીચાર નથી. હવે તો રડે રડ
રોટલો ને બાઈ મારું બ્યાન. એકના એક વખાણ
કીધાથી કાઈ તમારેથી ત્યાં જવાયું ? ઊંચટો બળાપો
કરાવવામા મને હાસલ થી ? જવા દયોની બાઈ, બર્જીન
ઘણુ ખરાબ છે, કાઈ વાતમા દમ નથી. નરું નાણે
હુમ્મસ ! મીચાએ સલાહ આપી કે અહીંની પાગલ્યા-
મેંટ, રાજ સમાનું મંદીર, જોયા વગર જવું નહીં.
ચાલો, આ મંદીર જોઈએ ઇમારત બહુજ ખુબસુરત,
બેઠકો મેરોકો ચામડાની, હાલ ગંગાવર મોહોસમ નહી
એટલે અવખતા બધું ખાલી હતું પણ દારૂ પીછએ
નહી તો વાસ્તથી રાજ થઈએ ઊમગવેવાળા દીવાન-
ખાનામા મને શાહનશાહની બેઠકે દેખાડવામા આવી.
રૂપીઆ સોએકની ખુરસી હશે હું તો બાણુ કે નર્મન
શાહનશાહના તખ્ત ઉપર કેવાકે હીરા મોટી નડ્યા
હશે અને કોઈ ન જોય તેમ એકાદ બે ઉપાડી નઈથ.
પણ બાખ રાખ મળે નહી. મેહાગનીની સાદી ઉંચી
ખુરસી અને તે ઉપર પ્રાકિન રંગનું રવાદાર ચામડું
જડેતુ. એના કરતા તો આપણા કોરપોરેશનના ચેરમે-
નની ખુરસીના હલ્લો ભારી છે. પણ આખર કરે તે
મહાન શાહનશાહની ખુરસી એટલે સાથે આવેલા રાખ-
નદારને પાણીનુ ગલાસ લાવવાને મસે બહુજ કાઢીને
તે ઉપર બેસી જાયુ. કોણ બાણુ વખને બેગથી તેની

મોટાઈ અને અકકલ મારાં લેખાંમાં ઉતરીથી જાય. પણ મેહેનત બરબાદ ને ગુનાહ લાજમ. લાકડાં જેવી કઠણ અને અરધો કલાક બેસીએ તો બરડાની બેવડ વળી જાય એવી આ નામાંકીત ખુરસીને હું બુલીશ નહીં.

ત્યાંથી નીકળ્યા તે મોટામાં મોટું આપેરા હાઉસ નોંઘ વળ્યા. અમથું નાનું કરચલાં જેટલું. દશ હજાર માણસ તો કોણ જાણે ક્યાં ખુણામાં માર્થ જાય. બહાર ઉંચા વરંડા ઉપર સેંકડો ગોળ દેખલો ગોઠવેલી કે વચમાં વીસામા વેળાએ ખાધા વગર જીવ ફરી આવે તો જરા વળી ચાસની કરી આવે. ખાધાપીધા વગરનું જીવતરજ બળયું ! ઉપર જવાની સીડી આપણી 'ટોંડાલ' જેવી અને સંગેમરમરની તેમજ યામલા સઘળા, સંગેમરમરના. અંદર ફરવા હરવાની જગાએ કંપીલી મખમલ અને સોનેરી નક્સી તથા હજારો ઈલેક્ટ્રીક બુમરો ઉપર બધો ધુબરો નોંઘ જીવ વીસમય પામ્યો કે આ શું નાટકશાળા છે કે પાદશાહનો મેહલ ? મને ખબર મળી હતી કે આવા મોટાં ખેલ હાઉસમાં ને નામીથી ગાનારીઓ આવે છે તેઓના સ્ટેજ ઉપરના ખાસ ચોરડા નોવા લાયક છે. મુંબઈની નાટકશાળાઓમાં ગંધ મારતી ભવૈયા છોકરાઓની બનેલી પરીઓ કેમ રહે છે અને સાળુની કેવી મારામાર છે, તે હું અંગત અનુભવથી જાણું છું. એટલે આ બર્લિનના સર્વેથી મોટા સ્ટેજ ઉપર કેવો મામલો હશે તે જોવાને

કુદરતી રીતે માડું મન લલચાવ્યું. પણ રહેવાસ કહે
 ને લેડીઓના પ્રાઈવેટ ડ્રમ્સ દેખાડવાનો હુકમ નથી
 અરે બાપુ, અને તો ઇનડીઆના રહેવાસી છેએ અને
 લેડીઓના ઘાસા કેવા હોય તે પણ મુશ્કેલી નથી
 પણ પેલાની નાથી હું ધાય નહીં. આખરે ખીસામથી
 એન્જનીરી રૂપેરી ચાવી કહાડીને ગખનદાગની હુથેલીને
 લગાડી નોંધ તો તુરત દરવાજા ખુલી ગયા. કોઈને
 કહેતા ના—આત્ર નાકે છત્ર લગાડીને આ ક્રીસ્ટનાઈ
 ખમ્મલના ગખનદારે અમને સ્ટેજ ઉપર દાખલ કીધા.
 હવે શું લખું બાઈ ખરસેદત બાવીવાસા અને કાવમ્મલ
 ખટાણી—દયાશંકર અને જયશંકર ? જોત્રી મખમ્મલ
 ઉપર સુસ્મથી વળગાડેલા મંજ્યકાન દેખાવો અને એડી
 આગલથી મેલા અમનનગ મધ ગયેલા મોનના તમારો
 અનુભવ કહી મુલખાવો. અડેડી નાટકી સ્ત્રીના આગલ
 ખાસ્તો અમારા હોટેલના આગલ જેવડા મોટા અને
 તેમના મોટી આગમીઓ અને કમારો જડેલી ! કોઈ
 મળવા ભેટવા આવે તે માટે મોરોરો ચામડાની ખુર-
 સીઓ અને ફલાવખાટો અને સેટ બારડો અને
 પાકીર પછે—અને ખીત હુના ચીનો જેનું લીનટ
 પણ મારી પાસે નથી હું ધાડું છું કે આપણી
 તરફના નાટકના મલેત્રેએ પોતાની મુગ્રોખીન પુરુષ
 પરીઓને વહાણ બરીને વીસાવન લઈ જઈને આ
 નાટકશાળા દેખાડી આણવી લોઈએ નં અહીં નેપું

કે પુરૂશ એકટરોના ઓરડા સંઘળા એક બાનુએ અને સ્ત્રી એકટરોના ઓરડા તદન બીજા બાનુએ છે અને તેઓ એક બીજાના ખંગમાં જઈ શકે તેવી ગોઠવણુજ નથી. તેઓ પોતાના લાગ બગવવા સ્ટેજ ઉપર મળે તેટલોજ વાર—ખાકી પછવાડે ગ્રીન રૂમમાં તેઓ જાણે એક બીજાને ઓળખતાંજ નહીં હોય તેમ રહે છે અને વર્તે છે. તે છતાંબી આ નાટકશાળાની પછવાડેની છ'દગી યુરોપમાંબી ઘણી વાંધાલરેલી છે એમ કહેવા વગર મને ચાલતું નથી.

બર્લિનના સત્તાવાળાઓએ ખાંડી દશેક મારબલ અને કાંસાના પુતળાઓ શેહેરમાં લઈ મુક્યાં છે તે પણ મારી નાણુક ચશમેને અનુકુલ લાગતું નથી. અવારનવાર છુટા છવાયા હોય તો શોભે પણ જ્યારે જાહેર રસ્તા ઉપર બતીનાં ક્ષનસોની ઘેઠ સેંકડોથી લાઈન લંબાય ત્યારે તે પુતળાં વેચનારની દુકાન જેવું લાગે છે.

જર્મનોનો હમણા નવો અભખરો એ છે કે લશકરી દારદમામમાં ઈંગ્લંડથી ચઢીયાતા થવું. આ કારણથી તેઓ પોતાની આવકનો મોટો ભાગ લશકર ઉપર ખરચી નાખે છે, અને તે લીધે સમજુ રહ્યત પોકાર કરતી રહી છે. એ લોક બખડે છે કે જે પૈસા દેશને આબાદ કરવા સારૂ વાપરવા જોઈયે તે સંઘળા લશકરને મોટું કરી ઈંગ્લંડપર સરસાઈ કરવામા ઘસડાઈ જાય છે તે

અમારે કમુત્ર નથી. પણ રાજ મહા સમજતી નથી. તેઓ ધારે છે કે જમીન હિપર તો અમે ઈજ્જતની બરાબર થઈ ચુક્યા એટલે હવે તેઓ પોતાનું દગીયા-વર્ધા ખાતું વધારવા પડ્યા છે અને વરન્ન દહાડે કરોડો રૂપીઆ ખર્ચી નાખે છે. શું 'નર્મન સોલ્જનનો' હસે! અંકે આફીમરના રૂમ જોઈએ તો આપણી આંખે ચીત્રી આવી જાય. કામન સોલ્જનરબી હંચી ખતાતના હાલાત મજ થયેલો અને ખારસો પાખાયલો. યાને ઉચો ગગર નેવો. હવડી મંડળીઓ કે હુલકાં પોચખાનામા નવાનો આફીમરને હુકમ નહીં. દરેકે અહસ્થની પેડે વરતવું જોઈએ. વળી ચાલના ચાલનામઝ ડ્યુએલની ધાક. જરાબી આફીમરને આછું 'પડ્યું' કે પીસતોડ અને તલવાર તૈયારજ છે તે તરફ મતાવાળાઓ ઘણા આખ વીચામણા કરે છે.

પણ નર્મની આમ વધી કેમ ગયું? એ મેં અગાઉ સમજાવ્યું છે. ઇતીહાસનો દરેક અમીયાસી જાણે છે કે હાલનો નર્મન એનપરર તે ફક્ત પ્રચીધનો ગળા હનો. હવે તેની પડોશના આફમની, બેબેચીઆ, વગ્ટેમર્જી, હેયનચેલગન, વગેરે નાના રાજવાળા' હતા અને પોતપોતાનું હાણીઆ કુળા હતા. અચાગનવાર લડનાબી, વડનાબી અને પોતાનું રાજ ચલાવતા. એવામાં કાન આધની ખટખટ જાગી—ત્યાં ચક્રો બીજમાર્ક એક અચ્છી બાહ્ય ગમ્યો. તેણે આ જુદા જુદા ગમવાળા-

એને સમજાવ્યા કે 'તમે પોતપોતામાં નકમ્મા શા માટે લડી મરો છો? તમે કોઈ દહાડે સાથે મળીને જુશીઆને તો હુકાવી શકો તેમ છે નહીં, બલકે લાગ કાવવે કોઈ કોઈ બહાને જુશીયા તમારું એક પછી એક ગામડું ખાઈ જશે.' માટે આપણે બધા લાઈએ એકઠા થઈ જઈએ. સહ સહ પોત પોતાના રાજ ચલાવે પણ ન્યારે આખાં નર્મનીની સામે કોઈ આવે ત્યારે આપરે બધા લાઈએએ એકઠા મળી જઈને સાથે લડવું. આપણી રાજસભા વંધતાં મતથી જે ઠરાવે તે સર્વેને કબુલ.' બીસમાર્કની એકે તો આ મીઠી મીઠી સમજાવઢ, તેમાં વળી તે વાર ઘરડા વીલીયમ ત્રીજા ઉપર નર્મનોની કુરબાની, એટલે બધા રાજવાળાઓ શીશામાં ઉતરી ગયા. એટલામાં ફ્રાંસ સાથની ખટખટ જાગી. રાજ સભા મળી અને તે માટે પ્રેસીડન્ટ તો ઠરાવવો જોઈએ. અલબત્તે એકમતે વીલીયમ ત્રીજાને સરનશીન ઠરાવ્યો અને તેવાણ નર્મન એમપરર દાખલ થીટકી બેઠા તે આજ સુધી. હવે આ સંઘળા નાના રાજવાળા પોતાની ચુક જીવે છે. તેઓ કાંઈ આ ગોઠવણથી રાજ નથી. આ તો લોકડાંના રાજાને બદલે દેડકાજી આવી બેઠા. પણ કરે શું? પથર તળે હાથ આવી ગયો એટલે કળવકળે કહાડવાનો. બચારો આસીઆવાળો આ સમજીતમાં સામેલ થવા ના પાડી બેઠો તો જુશીયાએ તેનો લડાઈમાં આઠો કરી નાખ્યો. નર્મનીનું આ લશકરી બંધારણ સમજાવી હવે

હું ત્યાની આરમરીના થોડોક ખ્યાલ આપી બર્લિનને
 છેલ્લી સલામ કરીશ આ લડાયક ઓખરોનું ખાતું
 અથવા પ્રદર્શન દુનીયામાં સર્વથી મોટું કરેવાય છે.
 દાખલ થતા એક ઉઘાડા ચોકમાં કાંઈ હુખરો રૈય તોપો
 લાઈનની લાઈન ગોઠવીને મુકી છે રૈય સાથની લડાઈમાં
 પકડેલી આ તોપો છે તેમાં મીત્રદ્યુર, દર સેક હે અકેક
 ગોળી છોડે એવી સો ગોળીવાળી રીવાલવીગ ગનો વગેરેના
 હેરતબરો સગ્રહ અહીં નોવામાં આવે છે માળ ઉપર
 લખખા રૈય બહુકો, લખખા રૈય આફ્રીસરોની લુટલી
 તલવારો નામવાર લેગી કરી મુકી છે. આ તલવારોનો
 સગ્રહ એટલો મોટો છે કે પુદ સીલીગા ઉપર સુરજના
 આકારમાં તલવારો નડી લીધા છતાં તેમની નગા થતી
 નથી અકેકી અસલવારેની એવી બહુકો મુકી છે કે જે
 ઉચકવાને માટે ઓછામાં ઓછા આઠ માણસો નોંધયે.
 તે આસરે બારથી તેર ફીટ લાંબી અને ઓછામાં ઓછી
 વીસેક મણુ વજનમાં હોયે એટલે તેને ખત્રે કેમ ચહ-
 ડાવતા હોયે તે મને હજી સમજ પડતી નથી તે ઉપાડવાને
 આપણો રસતમ પેહેલવાન નોંધયે. મારશલ બાગે અને
 મારશલ મેક મેલેન તથા માગ્શવ ધુરબાકી વગેરે મોટા
 મોટા ફ્રેચ સગદારો જે ફ્રેકો-નર્મેન લડાઈ વખતે
 શરણુ થયવા તે સગળાના ચાદ અને લેમાસોના અહીં
 સગ્રહ ટીકીટો મારીને કરેલા છે તેમજ લોહોડાંના બખ-
 તરો જે અસવવારેના મોટા મોટા નોંધાઓએ પહેરેલા અને

જેસેલમ ખાતે કોસને માટે લડવા ગયેલા તે ઘોડા સ્વારી સાથે અહીં સેંકડોની લાઈન કરીને ઉભાં રાખ્યાં છે. આ બખતરો જેનું વજન વીસથી ત્રીસ મણુ હશે તે પેહરનારનું શું કૌવત હશે તે જ્યારે આપણે નજરે જોઈએ છીએ ત્યારે સમજ પડે છે. બર્તીનની સર્વેથી જોવા લાયક જગા હું આ સંગ્રહસ્થાન સમજી છું. આગલી તવારીખ ગોપા જાણે આપણી આંખ આગળ આવીને ઉભી રહે છે. આ સંગ્રહ કરોડોથી નહીં પણ અબજોથી ગણાતો હશે. જ્યારે નેપોલીયનને જર્મનોએ છેલ્લી લડાઈમાં હરાવ્યો અને તેની પાસેથી રાજ તથા દેવાનો કરાર લખાવી લીધો તે કરાર ખુદ અહીં જોવા મુકેલો છે. અને તેની એક નકલ હું મારી સાથે લાવ્યો છું પણ તેના બલોક હું મારાં પારીસના વર્ણનમાં આપીશ.

મકરણ—૨૫ મું.

કાંઠાને કાંઠા આ યુરોપની રખડપટ્ટીનું કમથાણુ માથે લીધું! જરા સુવાનો કરાર નહીં, જરા ખાધા પીધાનો સકાર નહીં. બસ, ઘરડા હો કે જીવાન, સાજા હો કે માંદા, પાતળા હો કે જાડા, ચાલ બે ચાલ બીજી વાત નહીં. એ તો ઠીક છે કે ત્યાંની હવા ઘરડાને જીવાન બનાવી નાખે છે, બાકી હિંદુસ્તાનનો ઉકળાટ અને આપણી તરફના પરસેવાની પીડા હોય તો કોણ

જાણે કેમ ગલેલી જેવા ગીલા બની નઈયે બર્બાનથી
 આજેન થયેલો ઉઠ્યો કે સવારી ચાલી લાઈપઝીક તરફ
 સવાલ ઉઠશે કે યુરોપમા બીજાં મોટા મોટા શહેરો છે,
 મૈલના મૈલ વીસ્તારના સરોવરો અને જંગી પહાડો છે
 તે છોડીને લાઈપઝીક કા પસદ કર્યું હતું! હું તેના
 ખાલાસો આપુ છું. ઝાડો અને પાહાડો જોવાનો મને
 ઝાઝો શોખ નથી હીદુસ્તાનમા એવા દેખાવો ક્યા
 આછા છે કાશ્મીર તરફ જાયો તો આપણે હીમતે
 બહાદુર હીમાલયા તમારા આલ્પસને ખીસામા મુકે તેવો
 આસ્તવાર ઉભો છે. સાબળ્યુ છે કે આખા યુરોપમા
 છાપાકળા માટે લાઈપઝીક સરદારી લોગવે છે એટલે
 કહેવત છે કે સુધારનુ મન બાવળીઆમા તે મુજબ ન
 ધધા મારી બચગીથી મને દાળ રોત્રીથી સુખી રાખે છે
 તે ધધાની શેઠાણી ગણાતુ શહેર ન જોઈ તો અછમ
 ગુનાહુ કહેવાય વળી જાણ્યું કે આ શહેરે કેતાબમા એક
 નરથોસ્તી બીરાદર જહોનલાલીથી રહી ઘોતાનો વેપાર
 ચલાવે છે અને સાથે તેમના નેકનામ બાનુ પણ ત્યા
 છે અને નર્મન લાથા બોલે છે એટલે હું મારા જાત-
 લાઈઓને ઘણી મુદતે જોવાની લાગ્ય થાબાવી શક્યો
 નહીં અરે દોસ્તો, નર્મની કે આસીયા કે કાસમા તનો
 બે તણ માસ એકત્રા કરો અને તમને ન આવડે તેવી
 લાથામા મુગા બેહેરાની નીશાનીઓથી તમારી ગરબો
 જાહેર કરીને દહાડા કહાડો અને પછી જુવો કે તમારૂં

ઘર, તમારી માનીતી ગુજરાતી, તમારાં સગા સનેહી,
તમારી માનીતી સાડી અને હાકરો આવતી વાડી કેવી
પાદ આવે છે. બા મુદતે આપણા જાતબાઈને મળીને તેની
સાથ ખ્યારાં વતનની ખુશ ગોફતેગોથી છાતી કેવી ભરાઈ
આવે છે. “હોમ સ્વીટ હોમ.” ઓ, આ ક્યેતના
લખનાર, તારી મગજ શક્તિને ધન્ય છે. તારી આ લીટી-
ઓમા સચ્ચાઈનો કેવો સમુદાય થયેલો છે તે આજ
જાણ્યો. પાંચ કલાકમાં એક્સપ્રેસ દેનમા લાઈપગ્રીફ આવી
પહોંચ્યું. પણ બાવા મારા, હાડકાનો ખુરડો અને ગોસ્તનો
ગબરડો ખમવાનું ખમીર હોય તો આ એક્સપ્રેસમા
જનો. બને તો સાથે એકાદ લેપ અને જાડો નેવો પાટો
રાખજો. કેમ ને આ એક્સપ્રેસ દેન કાઈ સાધારણ
ઘોડાની ગાડી નથી પણ દેવનામ દેવ છે. કલાકની એકસો
માઈલની ઝડપ આગળ ધીરજ તે ક્યાંથી રહે. બહારનો
દેખાવ જોતા તો ડોસા થયા કેમજે આખ આગળથી
ઝાડો અને બંગલાઓ પસાર થઈ જાય તે દેનની ઝડપને
લીધે એવા એક બીજામા લપેટાઈ જાય કે એક લીલા
પાટા સીવાય બીજું કાંઈ જણાય નહીં. વળી ઝડપને
લીધે દેનનું ‘ઓસીલેશન’ એટલું કે પુરું ઉલું ન રહેવાય
તો ચલાય તે ક્યાંથી. કામ પડે ને ચાલવા જઈયે તો
જાણે ખુબ દારૂ પીને પેંગા પેંગા ચાલતા હોઈયે તેમ
ગાડીની એક બાજુ પકડીને ડોળા ખાતા ખાતા ચાલવું
પડે. વળી ઠંડી તો ફેફસે મારું કામ, કોલસાના ધુમાડા

કહે કે લેશો ના મારું નામ. બારીએ બંધ, બહાર સવળું
કાળું અંધ ને બસ આંખ વીચીને ચાલ, ચાલ, ચાલ
બસ ચાલ. આ દેનમાં હાઈનીંગ કાર હોવાથી બીજા વાતે
તો અડચણ નહીં પણ હાઈનીંગ કાર છેક નાકે જોડેલી
ત્યાં જતાં જ પા કલાકે જોઈએ. જેમ તેમ ધરી પકડીને
લથડતા પથડતા આપણી સીટ ઉપર ધબ દબને બેઠા
કે વેટર બાપડાઓનો બી એજ અવનાર. હાથમાં ખાણાની
રકાબી લાવે તેથી પગ પોહાળા કરીને બંને બાજુની
ટેબલને બદન ઘસડતા ઘસડતા આવે ત્યારે. ગાડીને
ઠપકો એવો કે જરા અલગ જો ચાલવા બધ તો આ કસાયલા
કામદારોની જમીન માપે. કેન, હવે ગાડીની ઝડપ અને
આંચકો સમજ્યા? હું બહુ અચરત થાઉં છું કે આવી
ઝડપ અને આટલી બધી દૂનો આમનસામન દોડવા છતાં
તેમજ આવા અંધારામાં અકસ્માત થતા કેમ ન હોય.
લેણું લેણું, બીણું કાઈ નહીં. ત્યાંના અકેક પોઈન્ટસમેન
તે આપણી તરફના દાક્ષીક મેનેજરો જોડેલી લેખાંની
ચાલાકી ધરાવે છે. અહીંના બચારા કાચી બાજરીનો
રોટલો ખાઈને નવ રૂપિયામાં પેટ ભરનારા ઘાટી પોઈન્ટ-
સમેન અને પોરટરો જે કામ કરે તે કરવા માટે ત્યાં
બાર રૂપિએ વારની બનાતના ડગલા અને ફક્ત પત્રી-
વાળા અમલદારોને દર મોસે સવાસોથી દોઢસો માર્ક મળે
છે એટલે પછી અહીંના બોચીયાં કરતાં ત્યાંના ગોરા
પોરટરો ને કામદારો પચીસ હીરસે સરસ કામ બજાવે

તેમા કાઈ નવાઈ છે! પણ ખરું લખવામા કાઈ પ્રાજ નથી દેન જ્યારે કુંકારા ભારતી એક જાલમ દેવની પેઠે અંધારામા દોડતી હતી, ત્યારે ઘણીવાર મેં ઈચ્છ્યું હતું કે મંજલનો છેડો આવે તો સારું. ઘણીવાર મને વીચાર આવ્યો કે સમજો કે અહીં કાઈ કાટાનું કટેસર થાય તો! મારા જવા એક ફોરેનરની કોણ ખબર લેનાર છે, મને ઓળખનાર કોણ છે, અકસ્માતની ખબર લાગત વળગતાઓને કોણ પહોંચાડનાર છે અને—પણ ચાલો જ્યા દયો. જેને ખોદા રાખનાર છે તેને કશી પાતીનું ખીનાનું નથી.

આહુ! જ્યારે સ્ટેશન આવ્યું અને ગાડી થંભ ઉભી રહી ત્યારે મેં એક સતોશનો દમ ખેંચ્યો. પણ યાદ રાખવું કે લાઈપઝીકની ટીકીટ લીધી એટલે તમને ખરાબર દેકાણું ઉતારશે એવી ગણતરી રાખવી નહીં. એ શેહેરમા તો ચાર પાચ જખરજસ્ત સ્ટેશનો છે અને તે અહીંથી વાદરે મુઘીના છેટાએ હોવાથી ખોટા સ્ટેશન ઉપર ઉતરયા તો હાડકા દેકાણું પડતા ખીજા બે ચાર ફલાક નીકળી જતાખી ઠર પડશે નહીં. મને આ વાતની ખબર નહીં એટલે આપરે તો ‘લાઈપઝીક’ની ટીકીટ લઈને બેડા. સારું થયું કે મારા મેહરબાન શેક હોરમસજી ખી. ખાનને મેં આગળથી તાર કીધો હતો કે હું ફલાણે કજાકે નીકળતી ફલાણી દેનમા આવું છું. તેવાલુ લાઈપઝીકની લુલ લુલામણી સમજે એટલે પામી ગયા કે

આ બચારો જરથોસ્તી નકામો રખડી પડશે તેથી પોતેજ ઘણી સલાખથી બળર કહાડી કે બર્બનિથી રાતના નન વાગે ઉપડેલી 'એકસપ્રેસ'માં એક પાસીનજર જો લાઈ-પત્રીકની ટીકીટ લઈ પાધરો આવે તો તે કયા સ્ટેશન ઉપર આવરો જોઈયે મારા સારા નસીમે ખાનસાહેબ આબાદ સ્ટેશનપર આવી ઉભેલા અને મારો હાથ પકડી ગુજરાતીમાં બળર અતર પુછી ત્યારે મે જાણ્યું કે આ તો બસ્તે કુસ્તીઆન છે બાકી સગળા ચેન ચાળા ઘાટ વટમ, મરોડે મુસતાશીએ ઈમપીરીયાલ, સગળુ જર્મન ઘણી ઓઝરખવાહીથી સેવખે પોતાને ત્યા ઘસડી ગયા અને જે આગતાસવાગતા કીધી તેનું હેશાનહુ ભુલીશ નહી નારે બા, ફ્રેક્ટમા નાકે છબ ચા માટે લગાડું આપણા ટાટ્રીઆબી મરધીનાળા જેવાજ હતા અને નારા હનમતી સાથ મન મુકીને નાત કરનાનો છન વખ નખ થતો હતો એટલે વણી છદ કીધી નહી મીં હારમસઅ ખાન અથવા તેમનું જર્મન નામ આપુ તો હેરન એથ બી કહાન, નાં ૮ આર્ટીલરી આસેમા ઘણા ભપકાથી પોતાના મોહારદાર સાથ રહે છે ઘરનો ઠાઠમાડ ભારી છે કારણ કે ખાનનાળા સાહેબો એક તો પૈસે આબાદ અને વળી મીં હારમસઅ લગાર શોખીન છવડા છે અને ચાદી-કાન અને ચીનીકાનનો ગલબો ઝાઝો છે એઓ ત્યા એજનસીનું વેપારી મન કરે છે અને શેહેરમાં ઈજત અને આટ સારી છે એઓ કોનબો અને વીવાયતનાળા

મીઠા ભીખાણી ખાનના જમાઈ થાય છે અને પરણીને
પોતાની પ્રીયાને લઈને લાઈપગીક સીંધારયા પછી હું
અગીઆર મહીને ત્યાજ્ય પડે એટલામાં તો ચતુર અને
ભલાં મીસીસ ખાન (જર્મન, કાઉ કહાન) જર્મન ભાષામાં
ઠીક વાત કરી શકે છે અને આ નાનકડા સુખી પારસો
—જર્મન કમીલામા એક ત્રીજો ઘણો નાનકડો મુશાકર
પરવરદેગારની બક્ષેશથી જર્મનીમાં તવનું થયો છે.

આખરે હાડકાં કર પડ્યા ખરા. હાકેલો દોકાયલો
પહેલે દીવસે હું જેવો બપોરના ચાર કલાક ઉઘ્યો તેવો
મારા જનમમા બેખબર ઉઘેલો મને યાદ નથી. લાઈપગીક
નાનું જેવું બર્લિન છે પણ યાહ, તોખાહ એલાહી. કોઈ
વખત જો એકાદ ચંડાલ માખ ખતે પડી તો તમારાં
નાક આગળથી કલાક સુધી ખસે નહીં—જાણુ છું છું
કરી પુછ્યા માગતી હોય કે બા તું કોણ છે, ક્યાથી
આવ્યો, તારો એહેરો મારી ઓળખમા આવતો કેમ નથી,
ઈત્યાદી. એક તો આ દેશમા મચ્છરદાણીનો ચાલ નહીં
ને તેમા આ માખની બેગરી ઝાઝી એટલે વીચાર પેદા
થયો કે ટકાશે તે કેમ. પણ હકીરને વળી પાછી નવી
શોધની વ્યાધી થઈ આવી અને પેટંટ મચ્છરદાણીનો
એક તોર શોધી કહાડ્યો છે તે હું વગર ફીએ તમને
બક્ષીશ કરું છું. ઘણો કામનો છે. કેથે જવું તો એક
નેટનો સદરો લેતા જવું પણ તેમા ગળામા ઓળવવાનો
ગાળો કાપવાની જરૂર નથી. ફક્ત ગુણના કોઠળા જેવું

ખોડું હશે તો ચાલશે. જ્યારે કાન પડે ત્યારે આ ખોડું
માથા ઉપરથી કમર સુધી ઓળવી દઈ ખુશાલ સુધ
જાયો. માખનો ઘુંઘવાટો સંભળાશે પણ તે બેસીને તમને
કાયર કરવા પાનશે નહીં. આ સીનાય બાકી લાઈપઝીક
બેહેસ્તખાનું છે. દરેક મોહાલે મોહાલે હુઝારો ઇલેક્ટ્રીક
ટામ ફેરે છે એટલે તમને ગાડીના પૈસા ખરચવાની જરૂર
નથી. હોટેલો અગણીત છે. હું ધારું છું કે હોટેલ ન
પાંચીઆ ને કાફે મળીને સુમારે દોઢસો ઉપર હશે. નાહવાની
તકલીફખી હોટેલમા કે ઘરમા લેવાની જરૂર નથી. જગેજગ
ટરફીશ બાથ, વરાળનો બાથ, ઉની હવાનો બાથ વગેરે તૈયાર
મળી શકે છે. રાતના જાગ્યા પછી ઉઘ ન આવતી હોય
તો ગલીએ ગલી કાનસ્ટર્ટ અને થીએટર. પૈસા ખરચવા
ન ગમતા હોય તો 'ગીવેનડ હાઉસ' કરી એક રાક્ષસી
બગીચો છે ત્યાં જઈ બેસો ને ત્યાં એવો કોનસ્ટર્ટ મુક્ત
સાંભળસો કે તમારો જીવ બાગ બાગ થશે. કહે છે કે
આ નામીયા કાનસ્ટર્ટ છેક ૧૭૪૩ ના સાલના સ્થાપેલા
છે અને તેનો પહેલો કનડક્ટર આપણી પારસી બાનુ
ખીઆનીસ્ટોનો વહાલો પ્રાફેસર મેનડલસ્ટેન હોનો.
મ્યુઝીઅમો અને પીકચર ગેલરીઓનો અહીં ઠાગ નથી.
તે જોના જોતા તો હું થાકી ગયો છું અને હજી તો
ઘણું આગળ ચાલવાનું છે.

લાઈપઝીકમા સુમારે પાંચ લાખની વસ્તી છે. તે
સાક્ષ્યનીનું પાયતખત કહેવાય છે અને બધા જર્મન

રાજવાળાની સમતીથી આખાં નર્મન સંસ્થાનોની વડી અપીલ અદાલત અહીં સ્થાપી છે. એટલે જે બધા રાજવાળાઓએ મળીને એક જુડીશીઅલ કોર્ટ બનાવી છે અને તે આપણી પ્રીવી કાઉન્સીલની પેઠે કામ કરે છે અને તેના ચુકાદા સેવટનો ગણાય છે. આ ધરખમ ઇમારતખી તેની ખાતેખરીને લાયકનીજ છે. તે ઉપર ફક્ત પચાસ લાખ રૂપીઆ ખર્ચ થયો હતો. આ નખરી ઇમારતને ચાર મજલા છે. તેમાંથી સર્વેથી ઉપલા મજલામાં ક્ષીમતી ઓચરીઆં રાખવામાં આવે છે અને તેને ખારીજ નથી. સઘળું ઉત્તરડું ઉપરથી પડે છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે લાઇપગ્રીકમાંથી બચારાં લલાં માણસો ઘણાં હશે, પણ તેના કાન કાપે તેવા ભલા અમલદારોખી છે. જે વડી કોર્ટનું દીવાનખાનું છે તે ઉપર ૨૨૪ ફીટ ઉંચો, એટલે આપણા લગભગ ૨૦ માળ જેટલો ઉંચો ગુંબજ ચડુડાવ્યો છે અને વળી તેનીખી ઉપર 'ઇનસાફ દેવી'નું પુતળું ઉભું કરેલું છે. આ નામીથી ઇમખીરીયલ કોર્ટના ખીજા ખંગમા યુનીવર્સીટી લાઈબ્રેરી છે જેમાં પાંચ લાખ વાલમ રચીને તુકેલા છે. ૬૦૦૦ હસ્ત લેખા—તેમાં લેટીન, અરબી, ઈજીપ્શીયન, સંસ્કૃત, ક્યુની-ફોર્મ વગેરે—જે અકેકની ક્ષીમત લખખો રૂપીઆથી ધાય તે નોતા નોતા મગજ ચક્રમ થઈ જાય છે. હરે ખસ—આજે તો મારું માથું દુખી આવ્યું.

મકરણ—૨૬ મુ.

કેમ? હજી લાઈપઝીકની વધુ ઓળખ કરવી છે? તમારા હિંદુસ્તાનમાં મોટામાં મોટી યુનીવર્સિટી કઈ છે? કલકત્તા કે મુબઈમાં હશે અથવા કાલેન્જોમાં ઘણા ઘણા તો છસેથી સાતસો વીધાર્થીઓ હશે પણ નારા માનીતા લાઈપઝીકની ફક્ત એકજ કાલેન્જમાં ૩૭૦૦ સ્ટુડન્ટ છે આ કાલેન્જની જગીઈ ભારતના મોટા હોલમાં એક મોટો સ્થળ ઉભો કીધેલો છે ૧૮૮૦-૭૧ ની જીહાગાર લડાઈમાં જે સ્ટુડન્ટોએ સોલજરો દાખલ ખુશીથી કામ કરીને પોતાનો જીવ પોતાના વતનને માટે આપ્યો, તેઓની યાદગારીમાં આ મીનારો ઉભો કીધો છે આસપાસ મરણ પામેલા વીદ્યાર્થીઓના શીક્ષા ગુરુઓના માર્ગવેશ પુતળા ગોઠવી મેલ્યા છે આ મીનારો જ્યારે જે જોયો ત્યારે આપણી કાલેન્જોના બરમુછીઆ, છાતી બેસી ગયલા, “વાકી ડોકી સદે” જેવા જોખાઓ યાદ આવ્યા; અને તેમની સ્મરણામણી આ બહાદુર લડતમાં જર્મન છોકરાઓ સાથે કરતા અફસોસનો દમ જે આ વગર ચાલ્યું નહીં, કે એ પરવરદેગાર, આપણે રાજદવારી હકો માગ્યે છીએ, ગળગળના ભાથણો કર્યે છીએ પણ વતનની ખરી દાઝનાળા આ લડાયક છોકરાઓની પક્તીએ આપણે ક્યારે મહોવીયું? આજેય યુનીવર્સિટીના રાસસી મેહે-

લના એક ખંડમાં મ્યુઝીકલ કલેજ છે તેમાં ૯૦૦ છોકરાઓ સંગીત શાસ્ત્રની તાલીમ લીધે છે. હુલ કરશે ના. તે લોક “બંગાલી બાણુ”ના રાગડો કે “સૈયાં” કે ચીત્ર બીન પ્રીતમ ખ્યારે”ના ખીચડો વગાડી તેને મ્યુઝીક સમજતા નથી—પણ મહાન ઉસ્તાદોના હાથ તળે વીબર અને ડોનીઝેટ્ટી, મેનડલસોન અને ઝુબેર જેવા જગ પ્રસીધ કવી મ્યુઝીશીયનોના ‘કલાસીકલ’ પાઠોની તાલીમ લીધે છે. ગોયા મ્યુઝીક તેઓની કેળવણીના એક જરૂરી ભાગ છે. હલકામા હલકો નાચીઝબી ત્યાં મ્યુઝીક વગર ખાલી નથી. જો કોઈની પુરૂષ અથવા સ્ત્રી ત્યાં થોડું ઘણુંબી મ્યુઝીક ન જાણે તો તે આપણા દેશ તરફનો કંઈ ખજો લખી ન જાણનાર હેલકરી જેવો અભણેલ અણુવડ કહેવાય.

નામાંકીત નેપોલીયન બોનાપાર્ટ જે ક્રાંસથી નીકળી જતનો જતનો છેક એશીયાને નાકે સુધી આવી પહોંચ્યો હતો અને જોણે એક વાર આખાં યુરોપને જીતવાના સોગંદ લીધા હતા તેની મોઢામાં મોટી લડાઈ લાઈપઝીકનાં ખુદ શેહેરમાં થઈ હતી. તે મેદાન જોવાનું છે. ઇતી-હાસના અભ્યાસીને આ મેદાનમાં ઉભું રહી વમાસણ કરતાં એક જાતનો અજબ જેવો હાંકરો ચાહડી આવે છે. ૧૮૧૩ ના અક્ટોબર માસની ૧૬ મી તારીખથી આ લડાઈ શરૂ થઈ તે ચાર દિવસ સુધી ખડે પગે ચાલી. આ વાર નેપોલીયન બોનાપાર્ટ દોઢ લાખ માણસનું

લશ્કર નેદાનના ઝીપવાળુ તેની આને નર્મન, આસ્રીઅન અને રશીયન રાજેએ ૩ લાખ માણસ ઉભા કીધા આ લડાઈના નેદાનનુ જે વર્ણન હુ લખુ છુ તેના તે વાગ બંરી મળીને ૨૦૦૦ તોપ હાજર હતી એટલે તે વાગની ખુનગેછનો કાર્ષક ખયાલ આનરો નેદાનને નાકે એક નાહની ટેકરી દેખાડનામા આમે છે ને ઉપર ઉભા ગુહીને હાથમા દુર્બીન સાથે બોનાપાર્ટે લડાઈનો મહીના નીહાળયો હતો, ત્યાં એક યાદગાર મીનાગે ઉભો કરવામા આવ્યો છે એથે દહાડે સાજના નેપોલીઅન હાર્યો અને ચાર દહાડાના લગભગ ૬૦ હજાર માણસના મડદા નેદાનના નાખીને પાછુ હાવા માડ્યુ સેનટે દોઢ લાખના લશ્કરમાથી ફક્ત ૬૦૦૦૦ માણસો સાથે ને રાહાઈન ભણી છટકના પામ્યો આ પ્રનાણે ફ્રેંચેએ ૬૦૦૦૦ માણસો ખોવા ઉપરાત આ ચાર દહાડાની લડાઈમા રશીયન, રશીયન અને આસ્રીયનોએ ૫૧૦૦૦ માણસો ખોયા એટલે જે ચાર દહાડામા એક લાખ માણસ ઉપર માર્યુ ગયુ ઉપવા મણુ રાજ્યોના જનરલો જે ટેકરી ઉપર ઉભા હતા ત્યાં જ્યારે બે નાપાર્ટની હારની ખમર પહોચાડવાના આવી ત્યારે તેઓ તુરનજ ગુગણ ઉપર ત્યાના ત્યાજ પડ્યા અને તે દાદારનો ઉપમગ નાન્યો જે જગાએ તેઓએ આ સેન્ટ્રલ મીનો ત્યા પણુ એક યાદગાર સ્થલ ઉભો કીધેલા છે

પણુ લડાઈને એક કોરે મુકી હુને આપણે લાઈ-

પત્રીકની જે મોટામાં મોટી ખુબી છે તે જોઈ લઈએ. હું અગાઉ કહી ગયો છું કે છાપાકળામાં અને કેતાખીના સંગ્રહના બાજમાં આ શેહેર આખા યુરોપનું સરદાર છે. જેમ મોહાલે મોહાલે મુંબઈ શેહેરમાં ડાકટરોના પાટીઆં ઉભાઈ જાય છે તેનાથી ચાર ચાશણી સરસ ત્યાં છાપખાનાં અને કેતાખખાના ઉભાઈ જાય છે. જેટલી કેતાખો લાઈપત્રીકમાંથી દર મહીને આખા યુરોપને પહોંચતી હશે તેટલી હું ધારું છું કે પાચ વરસમાં આખા હિંદુસ્તાનમાં છપાતી પણ ન હશે. તમે દુકાનોપર જઈને રંગમેરંગી ક્રીસ્ટમસ અને પતેલીના મુખારકબાદીના કાર્ડો લઈ આવો છો અને તે ઉપર લપકાભર્યા ઇંગ્રેજ છાપનારાઓના નામે વાચો છો—પણ સુઝમાં રહેશે ના. આ સંઘળા કાર્ડો લાઈપત્રીકમાં છપાય છે. ઈંગ્લંડમાં આ રંગીન શીલા છાપાકળાની આવડતજ નથી. સંઘળા આરડરો નર્મની જાય છે અને ત્યાંથી તે છપાઈને ઈંગ્લંડ આવે છે. એક જખરદસ્ત કારખાનું મેં જોયું તો ત્યાં લંડનના એક નામાકીત ક્રીસ્ટમસ અને ન્યુઇયર કાર્ડ છાપનારનું સંગ્રહું—તમામ કામ થતું હતું. મેં થોડાક હજાર લગતના કાર્ડના આરડર આપવા માગીયા તો આ નર્મન છાપનારાઓએ તે લેવાની સાફ ના પાડી, કારણ કે ખ્રીટીશ મુલકમાંથી કોઈના આરડર ન લેવો એવું પેલી લંડનની નામાકીત પેટી સાથે એગ્રીમેન્ટ હતું. આ વાર મારી નજર ખોલી કે જે લખ્ખો રૂપીઆના મુખારકબાદીના કાર્ડો,

પાનાના કાઠો, સેંટ બાટલના ઇસ્કી દાબદાઓ વગેરે ઇંગ્લાંડમાં અને મુંબઈમાં ઉભાઈ જાય છે અને જે અત્યાર સુધી હું ઇંગ્લીશ કારીગરી સમજતો હતો તે બધું લાઈપઝીકમાં મુખ્ય ભાગે અને પાણીને મુલે થાય છે.

જ્યારે તમારા નોકરે બેલાઈ હાઉસ બાંધ્યું ત્યારે ફીદવીની અવસ્થા પેલા કુવા માલેલા દેડકાના જેવી હતી. દેડકો હંચું ડોકું કરીને આસમાનગમ જીએ ત્યારે એમ ધારે કે દુનીયા-દુનીયા કરી ને છે તે આટલામાંજ આવી રહી. પણ આ લાઈપઝીકના છાપખાનાવાળાઓએ મારું અભીમાન ફેટનું ઉતારી નાખ્યું છે તે હું જ મનમાં સંમતીને રમુજ પામું છું. આખા બેલાઈ હાઉસ અથવા આગળ વધીને કહું તો લારનસ અસાઈલમ પ્રેસ કે અત્રેના ઇંગ્રેજ મગરૂર રોજાંદા પત્રોની આફ્રીસો નેટલા તો ત્યાંના કારખાનાના એનજીન રૂમે હશે! ત્યાંના મહા વીસ્તારનાં કારખાનાની સમજ આપવા સારું એક ખાતું મેં જોયું હતું તેનું વર્ણન આપવાની તમવીજ કરું છું. સમજી લ્યો કે છ મજલાની ઇમારત અને ખાસ્સી આપણી હાઈ કોર્ટ નેટલી પોહોળી હશે. માલિક બચારા ઘણા લલા માણસ હતા. ઉમર સુમારે ૬૦ વરસની—પરણેલાબી નહીં ને છોકરાં છઠ્ઠયાંબી નહીં. જ્યારે હું પણ એક લાઈબંધ છું અને છેક હિંદુસ્તાનથી આવ્યો છું એમ જાણ્યું ત્યારે તેનો હરખ માયો સમાયો ગયો નહીં. પોતે શર્ટની બોલે ચહડાવેલી અને સાધારણ કામદારની

પેટેજ મારી સાથે સાથે ફર્યો અને હસી હસીને સઘળું દેખાડ્યું. મેં પુછ્યું કે ‘આવાં ગંજવર કારખાનામાં આગ લાગે તો શું હાલ?’

“મને તેની ચીંતા નથી—મારો પંચોતેર લાખ રૂપીઆનો કુલ વીએ ઉતરાવેલો છે.” ઠંડે પેટેજવાળ મળ્યો.

એ તારો દારો સ્વર્ગમાં હસે. પંચોતેર લાખ! એ, પચાસ પોણોસોનાં બાડાંની કોટડીમાં પાંચ પચાસ માણસોથી કામ લેતા છાપગરો—વાંચો—વાંચો. જરા તમારાં ઉફનાઈ જતાં નાકનાં ફીફડાં ઓછાં કરો. જેના કારખાનામાં પ્રીટીંગ, કમ્પોઝીંગ અને બાઈનડીંગના મળી ઓછામાં ઓછાં પાંચસો મશીનો રાત દહાડો ધર્યો ગળવે, તેના માલેકની લાયકી અને નમનતાઈનો ખ્યાલ કરી તમારી શું બીશાદ છે તેનો હીસાબ કરી ધડ નીચું રાખો. પહેલાં તો બીબાં ગોઠવવાની રીતજ જુદી. આપણી પેઠે બીબાં ગોઠવે તો પચાસ વરશેબી કામ પુરું ન થાય. બીબાં ગોઠવવાનાં ૫૦-૬૦ મશીનો ગોઠવી દીધેલાં, તેપર અંકેક માણસ બેસીને પીઆનો ઉપર વગાડે તેમ આંગળાં માર્યો જાય કે તવાયલાં સીસાની આખી લીટીની લીટીઓ બનીને પોતાની મેળે ગોઠવાઈ જાય સરખામણી માટે કંઈ ધું કે અહીં એક બીબાં ગોઠવનાર આખા દહાડાના સાત કલાકમાં ટાઈમસ એક ઈંડીઆની બે કાલમ કંપોઝ કરે તો વાણી સરસ કહેવાય. અને ત્યાં એક મશીન સાત કલાકમાં એકવીસ કાલમ બનાવી કહાડે. એવાં તો ચાલીસ

પચાસ મશીનો ચાલે એટલે એક દહાડામાં એક હજાર કાલમ તો સેહેજમા ખખડાવી કહાડે. છાપવાના મશીનોની એવા કે આપણી આખ હરી જાય. કાગળ માડનાર માણસખી નહીં ને છપાઈ રહ્યા પછી ઉચકનાર માણસખી ન નોંધયે. રીમના રીમ કાગળ એક બાજુ ઢગ કરી મુકેલા અને સાચાથીજ રબરના આગળાં તે કાગળોને ખરાબર એક પછી એક ઉપાડીને મશીનમા લાગુ કરી આપે. આઠ આઠ દશ દશ મશીને અકેકો મુકાદમ ફરીને નજર રાખ્યા કરે એટલુંજ. લોયતળીયામા મોટો વાઘ નેવા એક ઇલેક્ટ્રીક ડાર્બનેમા ગાઠવેલો તે ગુપચુપ આખું કારખાનું ચલાવે. ન નોંધયે એનજીન કે ન નોંધયે એન-જીનીયર, ન હોય પાણી કે ન હોય આગ વરાળ. આગળ ચાલ્યા તો એક પાદચાણી કદના ચોરડામા હુંસીથી એકસો ફોલડીંગ મશીનોની રીનમીઠ. દરેક મશીનપર અકેક છોકરી. આ છોકરીઓ કાગળ મુક્તી જાય અને મશીન પોતાની મેળે શીટ ને ચોપડીના નેવા નોંધયે તેવા આકારમા ઘડી વાળીને તૈયાર કરી આપે. તેઓ એટલી તો ઝડપથી કામ કરે કે આપણી તરફ નેવાના પણ ખચારીને વખત મળે નહી. હવે લખો ચોપડીઓ બાધવાની અને તેખી હજારો જાણના જુદા જુદા આરડર એટલે ઘાટીના આજસુ પોરચાઓ હોય તો બાધતા ખરાબર પચાસ વચ્ચે નોંધયે. મારા અનુભવ ઉપરથી હું કહું છું કે આપણી તરફ એક સરસ જુકબાઈડર હોય તો

આખા દીવસમા ઘણામા ઘણી પચીસ બુક હાફબાઉન્ડ સીવી શકે અને તેટલું કામ બનવે તે તો ઘણો સારો બાઈ કર કહેવાય. પણ અહીં તો એવા સીવવાના સાચા ગાઠવી દીધેલા કે એક મીનીટે એક ચોપડી હાફબાઉન્ડ સીવી કહાડે. એટલે દહાડાની ૩૫૦!! દરેક મશીન ઉપર ફક્ત એક નાહની છોકરી. આ બહુઈ સીવવાના મશીનો જોઈ હું તો દીપ્તબુદ થઈ ગયો. આગળથી ખસવાના પગ ઉપડેજ નહીં. કીમતથી બહુ આકરી—એકેક સીવવાના મશીનના રૂપ૦૦૦. આ માઉનો એક હું મારી સાથે લાવ્યો છું અને વીલાયત વર્દી કરેલો ઇલેક્ટ્રીક પાવર આવી પહોંચતા હું આપ સાહેબોની ખીદમતમા તે જાહેરમા દેખાડીશ. બીજા કંટલાક સાચા તે ચોપાન્યાને ટાકા મારે. એક સેકંડે એક ચોપાનીઈ. એટલે કલાકના ૩૬૦૦ ચોપાનીયાને વચમા દોરાથી સીવી, ગાઠ મારીને જમીન ઉપર નાખે આ મશીન પણ મેં પહેલવહેલો લાઈપ-ઝીકમાજ જોયો અને તે પણ ચદ રોજમા હું આપને બતાવીશ હાલ તે “જમે” પ્રેસમા ગોઠવાય છે બુક બાઈ-ડીગનું ખાતુ પણ એજ પ્રમાણે ઘેલુ દેવાના જેવું. એક બાજુએ પુઝનો ઢગ, બીજા બાજુ બાઈનડીંગ કપડાનું રોલ, વચમા સરસની ગોઠવાણુ સાચો પોતાની મેજે અકેક પુકું ઘસડતો જાય અને કપડું પોતાની મેજે તેની તજે સરસ ચોપડેવું તૈયાર આવી ઉભું રહે સાચોજ તેના છેડા વાળે, સાચોજ તેપર તરેહવાર ડીઝાઈનની આકૃતી

દાખે, અને સાચોજ તે તૈયાર પુઠાને બીજાંતર લઈ નઈ દગા કરે. બે સેકડે એક પુઠું એમમોસ કીધેલું, સોનેરી નામ છાપેલું તૈયાર! આઠ કલાકના એક દહાડામાં એક મચીન પંદર હજાર તૈયાર પુઠાં કહાડે અને તેપર ફક્ત એક માણસ! વધુ શું લખું? શું ઉપરું વાંચીને અમા મુંબઈના છાપગરોનો કારસ લેવા ઇચ્છો છો? જ્યારે બધું નોંધ વળ્યા ત્યારે મારા મેહરબાન મીત્ર પેલા માલિકને પુછ્યું કે “લાઈ તારું કુટુંબ કે બાળ બચ્ચાં નથી, તું કહેછ કે તારે પરણવું નથી તો પછી આએ હેનગારી શા સારું કરેછ?”

પેલાએ જવાબ દીધો, “આ કારખાનું મારી સ્ત્રી. આ હુનર મારું બાળક. નો હું આ પ્રમાણે બોલે ચહાવી કામ ન કરું તો મારા પૈસાનું શુ કરું તે વીચારથી હું બીમાર પડી જાઉં. હું જીવું ત્યાં મુઘી આએ મારી જાન છે ને પછી:—

આપ મુવે પાછે રૂબ મહ ફુવા

મને મારા મુવા બાદ શું થશે તેની લલ ફકર છે.” હજી તો આ વાત કરું છું એટલામાં એક કામદાર એક મોટાં કંદનું ફુલ ગીલીટનું પુઠું લઈ આવ્યો જે ઉપર મરોડદાર સોનેરી નક્સી પાડેલી હતી અને મારું નામ ફુલ ગીલીટના એમમોસ કીધેલું હતું. એ સઘળું અરધા કલાકના તૈયાર કરી મને મારી મુલાકાતની યાદગારી દાખલ લેટ આપવામાં આવ્યું હતું. મેં પુછતા નજાણું કે આ છાપખાનામાં

આશરે ૩૫૦૦ કામદારો કામ કરતા હતા તેમાં ૨૦૦૦ છોકરીઓ હતી. કારખાનાનો માસીક ખર્ચ સાડાચાર લાખ રૂપીઆ! ચાલો મારા હુમશરીક છાપગરો, મારું કહ્યું માનીને મુગા મુગા આપરે ટોપલા તળે ઢંકાઈને સુઈ નહયે!!

પ્રકરણ—૨૭ મું.

ખચારાં નર્મન લોક ગમે એવાં વીદવાન છે તોખી લોખાં તો ખરાં. ઇંગ્લેન્ડ ખરચો કાઈ સેનમાં શીશામાં ઉતરી જાય નહીં, પણ નર્મન મુલકમાં કાંઈખી હુંબગ પસાર થઈ જાય છે. એ લોકને એશીયા તરફની માહિતી ઘણીજ થોડી છે અને તે લીધે કાંઈખી દેશી હુંબગ ત્યાં મહાભારતખનાવદાખલ પંકાય છે. હું એકજ દાખલો આપું.

ખબર મળી કે ફ્લાણ્ડી પબલીક ગાર્ડનમાં જંગલનો એક રાણી ટોળો આવ્યો છે તે જોવા માટે હજારો લોક જાય છે. આ મહાભારત દેશી મેઝરું જોવાને બીજા ભેગા હુંબી ગયો. જોઈછ તો પાંચ છ મેલા પગીઆ અરબા, એક સીધી, અને તેમની સાથે ત્રણ હુબસન જેવી સ્ત્રીઓ, વાડીના એક ભાગમાં એક સાધારણ તંબુની રાવટી નાખીને બેઠલાં. બે સ્ત્રીઓ રાવટીમાં બેસીને ચપાટી થાપતી હતી, એક અરબ હુકકો ગગડાવતો હતો અને બીજાંઓ એક ઉંટપર બેસીને ગોળ ગોળ ફર્યા કરતાં

હતા. મેં ડોળા ફાડી ફાડીને નોયું કે પેલા મહાભારત
 દેખાવ ક્યાં છે? પણ એટલામા તો હુરરે હુરરે, ના
 અવાજો વચ્ચે સંઘળી તમામ થઈ ગયું અને સેંકડો
 તમાશગીરો પેલી ચપાટી બનાવતી સ્ત્રીઓ આગળ ભેગું
 મળ્યું. મેં આતુરતાથી પુછ્યું કે એ લોક શું નોય છે
 શું? નર્મનો વાહવાહ કરી જોવા મંડ્યા હતા. તેઓ
 ઉશ્કેરાઈને અકેકને બતાવતા હતા કે “નોયું કે પેલી આરત
 અકડુ કેમ બેઠીછ” — “વાહ વાહ એ લોક કેવી સ્ત્રીઓથી
 આંખે કેકો બનાવેછ” — “વાહ વાહ આંખે કપડાનું
 ઘર નોયું કે,” — “વાહ વાહ એ લોકના સુવાના પલંગ
 નોયા કે !” વાતમા કાંઈ જાત ન હતી. ફક્ત કાથાની
 સાધારણ ખાટલીઓ હતી અને તે ઉપર એક કામન
 કાળી કામળી નાખી હતી. પેલાઓ ઉંઠ ઉપર ફરતાં
 તેઓ ઓઓ—ઓઓ—ઉંઉ—ઉંઉ કરી કચરા જોવા
 સાદ કહાડતા અને નર્મન લોકને જણાવતા કે આ અમારા
 લોકની શાહીનો તમારો છે !! તમામ નર્મન લોક, બાય-
 ડીઓ અને છોકરીઓ, પુરુષો અને છોકરાઓ એકકના
 ઉપર જીપલા નાખી આ માણસાઈ જાનવરોને જોવા તુટી
 પડતા અને આ કંગાલો પોતે કેવાકે માહુલારત લીર્વી-
 ગસ્ટનો હોય તેમ નાકના ફીફડા ચહડાવી મડમોના ગાલને
 ચમટી તોડતા, છોડીઓને બેઘડકે ક્ષીસ લેતા અને બીજી
 રીતે કમકમાટ ભરેલા ચાળાઓ કરતા. આ છતાં તેઓ
 સાથ શેકહાડ કરવાને અથવા તેમનો મેલો હાથ પકડવાને

નર્મન સ્ત્રીઓ એક બીજને આંચકા ઉચકીઓ કરતી હતી. ચપાટી બનાવી રહી કે પેલી મેલી, ગંધાતી, એમ નવી હાથસનો હાથમાં પોતાના ફોટોગ્રાફ લઈને લોકોમાં વેચવા ફરવા લાગી. “પુસકાટ—પુસકાટ!” એટલે અમારા નામચીન ચેહેરાના પોસ્ટ કાર્ડ! તેનીબી ખરીદી ઉપર શું લુટ? બચારા નર્મનોને ગળે નેબી હોય તે ઝટ ઉતરી જાય. એક ઠંકાણે મેં પાટીઉ વાંચ્યું કે “ચીનાઈ અને ઇન્ડીઅન ક્યુરીઆસીટી બજાર.” જાણે હું બી કોઈ હંગેરીઅન કે અંગ્લોચે. કેનેડીઅન હોઉં તેમ આ દુકાનમાં દાખલ થયો. નોંઢંછ તે ઘણીજ એસ્કી કબાઠોમાં સાધારણ ચીનાઈ પીઆલાં, રકાબી, ચપુઓ, વગેરે ગાંઠવી મુકેલું. ભાવ ઘણાજ થોડા. અકેક પીઆલું રકાબી ને અહીં બજારગેટમાં કોઈ ચીનાઈની દુકાને આઠ આને નોડી મળે તેના ત્યાં ફક્ત પંદર માર્ક! અગીઆર રૂપીઆં!! સસ્તું—બધું સસ્તું—છોકરાઓને રમવાનો નાહાનો રમકડાનો રંગત પલંગ આવે છે ને અહીં અલાહીબાગની પાસે રમકડાની દુકાનમાં દશથી બાર આને મળે છે તેના ત્યાં બાર રૂપીઆ—એક ચાર આનાની રંગત લાકડાની ઘંટી તેના ચાર માર્ક!! બસ, કાંઈબી નધુ નોંધ્યે. કીમતની વાતજ નહીં.

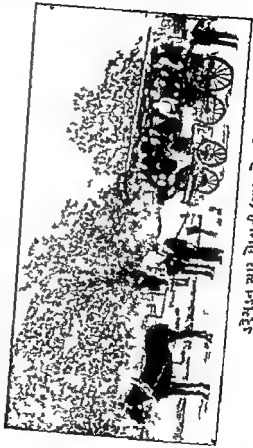
હું નોંધને બહુ અજબ થયો કે પીઆનો, ચારગન, હારમોનીઅમ વગેરે મ્યુઝીકલ વજનતરો બનાવવાનું લાઇપઝીક મોદું મયક છે. હીંદુસ્તાનમાં ને સુશોભીત

સરસ હોટેલમાં ઉતરવું. રોજનો કદાપી એકાદ માર્ક વધારે આપવો પડે પણ સુખ અને સલામતી ઘણી. રૂસકનનું સર્વેથી નામીયું હોટેલ 'યુરોપેશર હોલ' કરી ગણાય છે, કારણ કે તે એલખ નદીની ઉપર ઉભેલું છે અને ઘણું મોટું તેમજ પ્રેશનેબલ છે.

આ હોટેલના ચાર મોટા રાક્ષસી પ્લાક છે. અને દરેકમાં ત્રણસે ચારડા હોવાથી ખારસો ચારડાની સામગ્રી ધરાવે છે. ત્રીજો માળ, દામ દરરોજના પાંચ માર્ક, ખાધા વગર. તોખાહુ તોખાહુ, રૂસકનમાં પણ હોટેલોનો સુમાર નથી. ફર્સ્ટ ક્લાસ હોટેલો, પાંસીયાં અને રેસ્ટોરાં મળી સુમારે ત્રણસે હશે. ખાદા માલમ એ લોકનું પેટખી કેમ ભરાતું હશે ! હીદુસ્તાનથી નીકળ્યા પછી આ પેહલ-વેહલું જ શહેર હતું કે જ્યાં કોઈ સાથી સોબતી અથવા આળખાણ પારખાણ વગર હું એકલો પડી ગયો. વળી એક કલાકના અરસામાજ નોંધ લીધું કે ઇંગ્રેજના વાખા છે અને નોંધાતું ઘણું છે, તેથી ડાહ્યા થવા નહિયું તો રખડી મરથું એટલે શહેતાન ડાખો કરીને એક ઇંગ્રેજ બોલનાર કુરીઅરને દરરોજના આઠ માર્ક પકીને સાથે લઈ લીધો. જાણવું કે આવા કુરીઅરો મોટાં હોટેલોની બહાર હમેશા બેસી રહે છે અને હોટેલના મેનેજરની સલામણથી પસંદ કીધા હોય તો ઘણા કામ લાગે છે. એક કુરીઅર મને મળ્યો તે મુંબઈનો કાગડો હતો અને હીદુસ્તાની, ફારસી, ફ્રેંચ, ઇંગ્રેજ, મરાઠી, જર્મન, રશીયન,

જાપાનીઝ અને ઈટાલીયન બોલી સફાઈથી બોલી જાણતો હતો. ફ્રેસડનમાં એક ખુબી નાટી છે જો ગાડીના પૈસા ખરચવા ન હોય તો દરરોજ ચવાગના મુસાફરોને લઈને એક ચાર ઘોડાની “શારાએક” રોડમાં ફરવા નીકળે છે એક બેકકના છ માર્ક, તેના બપોરનું ટીફીન સુધા સાથે એક ગાર્ડ આને છે અને સવાગના નવ વાગાથી તે સાનના ચાર વાગના સુધી સવળુ જોનાન્નેગ દેખાડી લાવે છે માત્ર મુશકેલી એટલીજ કે ગાર્ડ સવળુ નર્મનના સનમવે છે એટલે નેટલુ અવધટખે સનમખુ તે ખડ

ફ્રેસડન બહુ રમણ્ય જોડેર છે સાક્ષનીના રાગનુ તે પાયતખત છે, અને પાચ લાખ માણસની વસતી છે ૧૭૦૦ ના સાવમા આગસ્ટસ ધી સાગ નામનો તેના રાજ થઈ ગયો તે બડો શેઠીન છવડો હતો અને તેણે આ રાજધાનીને ખુબ વધારી દીધી હતી એ રાગનો મેહુલ આખા યુરોપની એક નનાઈ છે તેમા કરોડો રૂપીઆનો હીરા માતીનો ખજનો જમાવ કીધો છે અને તે ખજને જોના માટે ખુલ્લો છે મેહુલના એક લાગમા દુન્યાના દરેક લાગની અખયખીઓ જમાવ કીધેલી છે તેનુ વર્ણન કરવાને હુ અશક્ત છુ “હાંદુસ્તાન” એના ભપકા ભરેલા મથાળા તળે એના વીખાગમા હુ ઉવટ ભેર ગયો તો ત્યાનો કચરો જોઈ હુ બહુ નાસીપાસ થયો જુની ઘટ્ટીઓ, લાલ કાદવના માટલા, મટોડીના અગાથી હેલ જેવા પુતળા, ઢગ ધડા વગરના બળદની આકૃતીઓ,

ਦਰੇਮਡਨ ਆਰ ਧੋਡਾਨੀ 'ਥਾਰਾ ਕੇ ੬'

રેંહુતીઆ, ખેસવાના લાકડાંના પાટલા વગેરે જરી પુરાના-
વાળાનો સામાન અહીં લેગો કરી મુક્યો છે. આખાં
મુંબઈમાં વેચવા કહાડ્યે તો લીલાંઉમાં પચાસ રૂપીઆ
ન આવે તે માટે પચાસ હજારની કીમતના ઓરડા રોક્યા
છે અને તે છતાં આ કોહેલી સડેલી તલવારો અને બરછી
ભાલાને જર્મનો હરખથી નીહાલીને જુવે છે. જે ઓરડામાં
ઝવેર કામ છે ત્યાં ચાંદવાળા અમલદારો ચોક્કી કરે છે
અને કશી ચીજને હાથ લગાડવાનો હુકમ નથી. એક
હાથીદાંતનું ગાબલેટ મેં જોયું તે મુમારે નવ ઈંચ દલમાં
હશે. તેના ઉપર સોના કામ કરીને આસપાસ માતી
લટકાવેલાં હતાં. લીસ્ટમાં તેની કીંમત ત્રણ લાખ માર્ક
લખેલી હોવાથી મારો જીવ તલપ તલપ થયો કે આ બે
લાખ રૂપીયાનો દાગીનો તે કોવાક હશે. એક તો ટીકરી ગપ
ને વળી સાથે ચોક્કીદાર અમલદારના હાથમાં નાગી તલવાર
એટલે કેમ કરવું તેના વીચારમાં છું, એટલામાં સર્વે
ઓરડામાંથી બાહાર ગયા પછી મેં અમલદારને રમુજમાં
કહ્યું કે હું હીંદુસ્તાની છું અને આ બધી વીગતો
લખનાર છું માટે જો બે ત્રણ મીનીટ આ 'ગાબલેટ'
મારા હાથમાં જોવા આપે તો ચાર માર્ક એટલે ત્રણ
રૂપીઆ બક્ષેશ આપું. આહા! પૈસા! યારો પૈસા! ચાંદ
ગયો ઝાહાનમમાં. પેલાએ હજવેથી બારણું બંધ કીધું
અને પેરું બે લાખનું 'ગાબલેટ' મારા હાથમાં મુક્યું.
પણ આગળનો આગળ ઉભો રહ્યો કે રખે હું એકાદ

માતી તોડી લેઈ આ કીમતી સગવડનું બપોલ કરવા
 બેથું તો છેડો નહીં આવે. એટલુંજ કહું છું કે કોડી
 કામના અકેક નમુના જોઈને નજર છક થઈ જાય છે
 અને આક્રીનના અવાજ કહાડ્યા વગર રહેવાતું નથી
 કેહું છે કે રૂસડનમા સ્ત્રી જાતીને ઘણું માન છે સાબ
 પડી કે માતાઓ પોતાના નાના બચ્ચાને હાથે ચલા-
 વવાની ગાડીમા બેસાડીને ધીમેજ ગાડી હુડસેલતી ફરવા
 નીકળી પડે છે. અહીં બચ્ચાને કેડે મારવાનો ચાલ નથી.
 ગમે એવી ગરીબ સ્ત્રીખી માગી ટાગીને કરજ દરજ કરીને
 “પરેમબુલેટર” બચ્ચાની ગાડી વેચાતી લઈ આવશે
 ત્યારે તેનો જીવ ઠરશે ધધા-ધાપામાથી જરાખી પૈસા
 બચ્ચા કે પેહુલી ખરીદી આવી એક ગાડીની થયલી
 જાણવી. વળી ત્યા ખીજે એક એવો ધારો છે કે છોકરો
 એકવીસ વરસનો અને છોકરી ૧૮ વરસની થઈ કે
 માખાપ તેને પાળવાને બધાતા નથી તમે તમારું જોડી
 ખાઓ શુ તમને જનન આપ્યો તે જીંદગી મુધી અમારે
 માથે પડવા કે, એવી એઓની તકગાર છે મારો પોતાનો
 ગાઈડ ને ઘણો આખરદાર માણસ હતો તેની એક
 અદાર વચ્ચની છોકરી એક દીવસે બાપને કાઈ કહેવા
 હોટેલમા આવી આ છોડી બહુ ઉપાળી અને હસમુખી
 હતી તથા થોડું થોડું ઇંગ્રીજ જાણતી હતી. પોતાએ
 મારી સાથ તેણીની આજખાણ કરાવી અને બાલ્યો કે
 તે હમણાજ અમેરીકાથી એકલી પાછી આવી છે અને
 ખીજા પદર દહાડામા પાછી જવાની છે

“એકલી ?” એ પુછ્યું.

“હા એકલી. એમા શું છે ? જો એ સીધી પાધરી હશે તો આખી ધર્મીમા એકલી ફરી શકશે ને નહીં તો હજાર તાળાં ચાવીથી હું તેને સલાળી શકનાર નથી.” આ પછી તેણે આ છોકરીની નવાઈ જેવી હકીકત મને કહી સંભળાવી. તે અઢાર વરસની થઈ ત્યારે તેના બાપે કહ્યું કે ‘જાઓ હવે, ગમે તેમ કરીને પેટ ભરો. હું કાંઈ તમને વધારે વાર પાળી શકવાનો નથી’ આ ઉપરથી આ છોકરી પોતાની એક બીજી તેવીજ સહી સાથે પેનસીલ-વેનીઆ, અમેરીકા જવા નીકળી પડી. બાપે ખરચના ૨૦૦ માર્ક આપીને સદાનો છેડો છોડ્યો. આ બે છોકરીઓ અમેરીકા પુગી ખરી પણ એક અજાણી જગાએ સ્ટીમરના ડેક ઉપરથી પેલી સહી અકસ્માત તુટી પડી અને ડુબીને મરણ પામી. જગલની વચ્ચે પારકા મુલકમા હવે શું કરે ? આ બાહાધુર છોકરી ડરી નહીં. પોતાની ડુબેલી સહીની લાસને કંઈનમા ધેક કરાવી તે લાસને લઈને માહા મુશકેલીએ પાછી ફેસડન આવી અને લાસને તે મરનારના સગાએને સ્વાધીન કરીને ષંદર દાહાડામા પાછી જનાર હતી. હું વીચાર કરું છું, કે આને બદલે અજાણી પારસી નાગનીન હોય તો શું કરે ? થેહલા તો તે એકલી અમેરીકા જાય કે અને જવા માગે તો તેના સગાવાહાલા જવા દે કે ? સમજો કે તેની સહીને અકસ્માત થાય તો તેની કારસાજ કરવા અગાઉ પોતે ૧૦૮ ડીગ્રી

તાપે પડે ! એવા એ લોક હીનતી અને આપઅખત્યાર
છે આ ગાઈડનો એકવીસ વરમનો છોકરો ફરજિયાત
સોલજરની નોકરી કરતા પકડાઈ ગયો છે અને ચાર વર્ષ
નોકરી કરશે ત્યારે તેનો છુટકો થશે તેટલા તેને સરકાર
તરફથી ખાવાનું પીવાનું અને દર માસે ચાર માર્ક—મણ
રૂપીઆનો પગાર મળશે પણ નીચે બેસીને ચ ગ વગાડી
સીપાઈને બોલાવનાર સાહેબજદાઓ ! વાચો—આ વાચો
બુચાને જરા સરદી લાગી ને એક ડીઝી તાપ થઈ તો
અકળાઈ ગમરાઈ જનાર માતાઓ ! વાચો. આક દાહાડે
સુનામખી ને એર ડીઆના છુટારા પીનાગ જીનાનીઆઓ !
વાચો જરા પવન લાગતા ગળે ગળપટો વીટાળનારા
અકડકુઓ ! વાચો—આ ફરજિયાત સોલજરી છંદગીને
ચીતાર બહુજ ધડો આપનારો છે

મકરણ—૨૮ મું.

ચાલો હવે ફેસલને અટપટ ખલાસ કરી નાખ્યે—
કારણ કે વીએના બહાધુરને મળવું છે લગેજ તૈયાર છે
અને ટ્રેન ખુંખારા મારે છે બચારા સાકસનીના રાજા
ખરાજ લોલેમીયા હશે કેમજે લોક આગળ તેમનું ચલણ
ધણું ચોછું જણાય છે દાખલા તરીકે એક શોખાયમાન
ચઉટામા સરકારે એક સાદી ચીનની ઉભી કરી જમ
કરવાનો તેમને હુકમ હતો, પણ લોકોએ એવું ગોધ્યાર

ધાલયું અને રોજ રોજ એટલું તોફાન મચાવ્યું કે હાલ હાલ સરકારને તે મીનારા ઉપર લખા માર્ક ખરચીને તેને બહુજ શોભીતો બનાવવો પડ્યો. ફેસડનનું ચાર્જના ચારસલેન જે વખણાય છે તે કેમ શોધી કહડાયું તેનીબી નાંધ બાંધવાનું છે. કહે છે કે રાજા આગસ્ટસ ધી સ્નાંગને કીમીઆનો બહુ શોખ હતો. એક વાર અખતરે કરતાં કાંઈ મસાલો ઉભાઈને મટોડીના વાટકાની બહાર છલકાઈ ગયો. તે જ્યારે ટાઢો પડ્યો ત્યારે જોયછે તો મટોડીની બહાર એવું તો શોભીતું ચીની પડ થઈ આવ્યું કે તે દહાડેથી કોરીકામ બનાવવાનું સુઝ પડ્યું. બચારા આગસ્ટસ ધી સ્નાંગ ઘણા ભલા માણસ હતા. તેવાણે એકસો ને સીત્તેર બેઠાઓ જનમેલાની તો રાજા—કેતાબોમાં નાંધ છે ને બીજાં ને ઉપરાંત ઘણાક કુટુંબો એ પાદશાહની ચોલાદથી ઉતરી આવેલા યાતાને ગણાવેછે !

મને કોઈએ કહ્યું કે ફેસડનની ચાર્ટ ગેલેરીમાં “મેડોના” નું જે આઇલ પેનટીંગ છે તે આખી દુનીયામાં સર્વેથી સરસ ગણાય છે અને તે જોવા વગર જવું એ ગાંધા હેમલેટ વગર હેમલેટને ખેલ કીધા બરાબર છે. હું જોવા ગયો તો આખા મકાનમાં કાંઈ અગણીત પીકચરો હતાં. મેડોનાવાળા પીકચરને એક અલાઉદ્દોજ ચોરડો આપ્યો હતો અને ત્યાં સોલજરોનો પેહરો હતો. ગામે ગામનાં લોક ત્યાં આવે ને સામે બાજુ ઉપર બેસે અને સવારથી તે સાજ સુધી પેલાં પીકચરને ટીકીઆ કરે.

એક ક્યાક આમે બાજકપર બેસે ને હાવીગત ડોકુ
નમાવે તો બીજો ક્યાક તેની પછવાડેના બાજકપર બેસે
ને જમણીગત ડોકુ નમાવે અને જગ જગ વારે પાઉના
દુકડા કરડતા જાય આ પીકચર મુનારે ચોદ ફીટ ઉચુ છે
ને અવખત તેના કાઈક ઘણીજ ખુબી હતી, પણ મારે
મનથી તો નને એક સાંચાગણુ ચોવીઓઆફ જેવુ લાગયુ
ખુદ પીકચર જોનાના કરતા પેલાઓ વાકા ક્રીમ ડોકા
કરે તે જોનાની મને વધુ રનુજ પડી હતી પણ આ આઈ
ગેલેરી દુનીયા વગણુની છે રેકાયવ, નુરીલો, રાનપ્રાન્ટ,
રૂબેન્સ જેના નામાકીત ચીતારાઓના અસવ પીકચરો
અહીં બીરાજે છે અને દરેક પીકચરની કીનત લાખાથી
ગણાય છે પણ હવે ફેસડન—અસ વીએના માર વહાનુ
વીએના ખાટી થાય છે—રાતના દશ વાગે દેન અને
સનારના અગીઆર વાગે વીએનાના હોટેલ કે યુરોપના

આહુ—વીએના—બાહાધુર વીએના, રૂપમુદર
શેહેર । તારી યાદ પાછી તાજી થનાથી નોહના કેના મોળ
આવે છે । અરે, રફીકો, ચાલો મારી સાથે અને વીએનાની
તનારી સાથ એવી તો ઓળખાણુ કરાવુ કે કાવના કાવ
ગાસડા પોટવા બાધીને મેન સ્ટ્રીનર ઉપર ત્યા જના સાડ
ચદી બેસશે એનુ માનુ ખરાબ થાય—વીએના આસ્ત્રીયાનુ
પાયતખત શેહેર છે અને ત્યા જવા નાટે ક્રાનગીઅર
પસાર કરવુ પડે છે, એટલે વળી પાછા ગાસડા પોટલા
છોડવાના અને સાનાન તપાસાનનાનો ખખર નળી કે

રાતના બે વાગે ‘થેચન’ નામનાં સ્ટેશન આગળ પરીયા અને આસ્ટ્રીયાના મુલકો જુદા પડે છે અને ત્યાં બંધા પાસીનજરોને કિતરીને એક ચોરડામાંથી બીજા ચોરડામાં પસાર થઈ જવું પડે છે. એટલે જાણે પરીયાન મુલકમાંથી આસ્ટ્રીયન મુલકમાં દાખલ થયા. રાતના “થેચન” સ્ટેશન આવ્યું કે બંધા પાસીનજરો હાથમાં પોતપોતાના બેગેજ લઈને ધડાધડ કિતરી ચાલ્યા. ઠંડી તો કહે મારું કામ, ને હું કહે તને નહીં જવા દઉં. મન સાથ વીચારું કે આસ્ટ્રીયન હોય કે પરીયાન-દમણ હોય કે રાજદવારી-જ્યાં નોંધ્યે ત્યાં સગવડનો સુતરો મારી પૈસા બહાદુર છે. સવારના બે વાગાનો ટાઈમ એટલે—ખોદા માફ કરે—પણ આ અખતરો અજમાવવાની લાજ થઈ. દેન તો તદ્દન ખાલી થઈ ગઈ પણ નોકર તમારો ઓઢીપોઢીને મીનીગા થઈને સુઈ રહ્યો. આખ ઢાકેલી હતી, પણ કાન બારણાં લાણી હતા કે રખે કોઈ નવમો ઘડો પોતાનાં મુવાંની ખબર લેવા આવે. ને થયું પણ તેમજ. દશેક મીનીટમાં એક આસ્ટ્રીયન આફીસર તલવાર સાથે ખડંગ ખડંગ કરતો, સપ્રજા દબ્બાઓ તપાસતો આવ્યો. અને સુતેલા નોંધ તે બોલ્યો, “મોશીયુ, થેચન, થેચન! બગાઝ, બગાઝ—” એ તારો બાપ મુવો! નોંધ્યે, હજી જરા ચોંગા થઈને પડી રહેવામાં હકિતખાન પસાર થાયછે? પણ નહીં. કાકાએ તો આવીને મારું ખત્રું હલાવ્યું ને મોટે સાદે ઘાટું પાડી બોલ્યો, “મોશીયુ, બગાઝાઆઝ.” હવે સુઈ

રહેવાના કંઈ આર નહી, એમ નોંધ જાણે કેવીક કુંભ-
કુણની હંપનાથી ઉઠ્યા હોઈયે તેમ ઉઠી બેઠ આખો
જુઠી જુઠી ચોળવા માડી. પેલો લાખા લાખા હાથ કરી
કસ્ટમના ઓગડા તરફ બતાવે, અને એકનો એક બોલ
બોલ્યા કરે “બગાઝ, બગાઝ,” પણ આપણે સમજ્યે
થું કમ! હવાના બે હાથ ઉઠ્યા કરી પવન ચક્કીની
પેઠે આગળા હસાવી ઈશ્વારીક ટાચું કરી હું બોલ્યો,
“ના ઈંગિલીશાઈ, નોશયુ—નો અનડગસ્તેસાઈ નોશયુ—
પુરમેન, પુરમેન, સીક, સીક,” આમ બોલી ખખાં ઉઠ્યા
નીચા કરીને જાણે કેવોએક ગનાડ હોવું તેમ ચાળા કીધા.

પેલાએ પુછ્યું, “ઓ! ના ઈંગિલીશ? હા,—”

આપરે પામી ગયા કે કાકા પસરયા. “ના ઈંગિલીશાઈ
માસતર, આઈ નો હાવન ઘેહ—પનેન પસેમાની ઈનડીયા,
ઈનડીયા ધાન સાખ.”

પેલાએ મારા બે “ચોઈમે-ટો” ગમ આગળી
બનાવી મોહોડા તરફ અગુઠે કરી જાણુવા માગ્યું કે
મારી પાસે કાંઈ દારૂ છે કે? મે આશમાને ઠોળા ચહુડાવી
દીધા, “દારૂ! નો પીયે તો તું મરે તારો બાપ મરે!
છીટ, છીટ, કુનાઈ નોશયુ, ઈનડીયા વીન ના, કુ!”
આટલા શબ્દે બોલી ખીસાનાથી કુચી કાહાડી આગળ
ધરી અને ખીસાનાથી બે કાક કાહાડીને દેશી રીત પ્રમાણે
બે હાથે પગે પડ્યો. અને ગુજરાતીના બોલ્યો, “તારો
બાપ મરે ઢેડાના ખાધા, જરા મને સુવા દે.”

“મેરસી ગ્રાસીયુ” કરી પેલા ઓફીસર સાહેબે બે કાંક ખીસાંમાં દેસવી દીધા અને મને સુજેથી પોતી નવાની ઇશારત કરી પોતાના શાહુનશાહની “ગ્રુટ્ટી” કરી પરવારયા. અરધક કલાકે બધા પેસીનજરો અફળાતા ઝીકતા, પોતાનાં બોચકાં ઘસડતા, કંસતા કરાંઝતા, પાછાં ફરી ટ્રેનમાં પોતાની જગા લીધી અને ટ્રેન આગળ ચાલી. પોતી વારે એક અમેરીકન ભાઈબંધ ઉતાર ચકીત થઈને પુછવા લાગ્યો,

“કેમ મીઠ મરઝબાન, તમારો લગેજ કસ્ટમમાં તપાસાવ્યો?”

તેં હરમમાન નવાબ દીધા કે “હા, સઘળું બરાબર થયું.”

પણ ચંડાલ અમેરીકન ભાઈ એમ કંઈ હુકામાં પતે? નબરો ઘાવાચીવીવાળો બા!

તે ફરીથી પુછવા લાગ્યો, “પણ તમારો સામાન ઘાંથી ખસ્યો નથી તે હું ખાતરીથી કહી શકું છું.”

તેં હસીને પુછ્યું. “તેં કેમ બાણ્યું?”

પેલાએ ઉતર દીધા કે “તારો ‘હિન્ડમિગ’ સરીને પડી જતો હતો તે ત્રેં એક સુતળીથી ઉપરની બળી સાથે બાંધ્યો હતો તે તો એમનો એમ છું.”

મુવા છુટા! હવે તો સપડાયા એટલે ખરો એકરાર કરવા સીવાય છુટકો રહ્યો નહીં. સઘળી વાત સાંભળીને તે પેટ પકડીને હસવા લાગ્યો અને બોલ્યો કે “એવું હું

જાણુતે તો ચાર કાંકે આપતે. આજ લગણુ હું તો એમજ સમજતો હતો કે અઈયાશી મુઝાફરી કરવાનાં અમારા અમેરીકનોની જોડી નથી, પણ તેં તો આજ મને એક કીમતી કળા શીખવી છે.”

મેં નાચું મેરા પીયુ ઘર આઈ,
ખન્ધા નાચે ઠેલી પાઈ.

તું ક્યું નાચે અમેરીકનમાઈ,
મેને એક જાફ પાઈ.

જાફ એટલે શીખામણુ. આ વાર મને મારું ખચગીનુ દમણુ યાદ આવ્યું. દમણુથી વાપી જતાં હંધાકે પગપા ફરંગી કસ્ટમ ખાસતાઈઓ હુમારી ગાલી તપાસતા અને દમણુથી મુજની ચારસા ચાંઉ કરી લાવવાના એટલે બધું ખોરી પોરીને બહુ કાયર કરતા. પણ સીનાર ખાસતાઈની નખળાઈ જાણી રહેલા એટલે હુમેશ સાથે એક બેવડાની ખાટલી લેતા આવ્યે. મુજની અને ચારસા ગલેક્રમા પોઈને તેના તકીયા બનાવ્યે અને તેને અડંગીને કરારે બેસ્યે. પણ પેલી ખાટલી એવી ચીતે છુપાવ્યે કે સીનારને તેની ડોકી ખાસ્સી મજેહુથી દેખાય. સીનાર કોસતાંસ પહેલી ખાટલી પકડી કહાડે અને ઇ-ઉ કરીને ધાંધલ મચાવે. આપણે કાલાવાલા કઈ કે 'ફક્ત એકજ ખાટલી છે—માફ કર. જોઈયે તો તું લે' ચા-આઆલો—ગુનાહ માફીસ! મુજની ચારસા ઈત્યાદી પસાર. તે વાર અમે ખીયારા ગરીબ ફરંગીઓની મશકેરી કરતા હતા, પણ

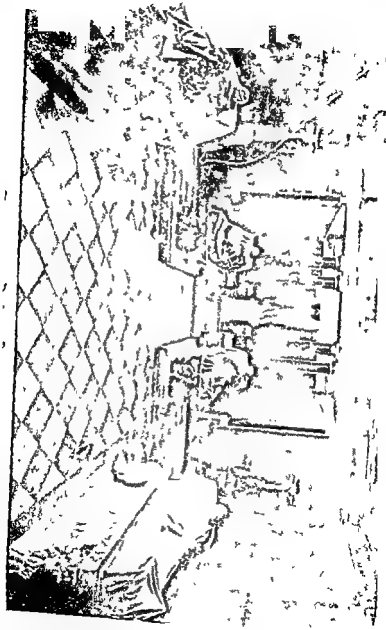
આય આસ્રીયન બાસતાંઉએ અને ઇટાલીયન કોંસતાંસો કોઈખી રીતે ચીકણા હાથથી ખાલી નથી. પૈસા—પૈસા—યારો પૈસા. બાવા પૈસા. જ્યાં જુવો ત્યાં પૈસાની વાહ—વાહ છે!—કેમ બોલ્યા નહીં?

વીએના દેન પહોંચી ત્યારે સુમારે સવારના અગીયાર વાગ્યા હશે. શાબાશ શેહેર—પહેલી નજરેન જાણી બીજી બર્લિન. બાપરે, શું હવેલી ને શું ધધુખર! કાંઈ ચોખેરથી વીજળીની દામ દોડે તો પહેલાં તો એવી ગુચવાણ થાય કે રસતો કેમ પસાર કરવો તેની સમજ પડે નહીં. બર્લિનની ચેક ત્યાંબી એકની એકન મોહોકાણુ દખુ. દામ કંડકટરને દશ ફ્રેન્ક ટીકીટના પૈસા આપ્યે તેની સાથે એકાદ બે ફ્રેન્ક તેના પોતાના મરી મીઠાનાં ટપકાવવા બોધયે, નહીં તો બીજી વાર તમારી ગમ નોપન શું કામ! કહે છે કે આ અકેક કનડકટરને દર માસે રૂપીઆ બસો સુધીના પગાર પડવા જાય છે. તેઓ ખરેખર બહુન ચપલ તો ખરા. ફ્રાઈવરોની સખ્ત પરીક્ષા લીધા વગર રાખવામાં આવતા નથી. વીએનામાં પણ હોટેલોની ખુટ નથી. એક માગો તો એકસો અને તે દરેક એવાં મોહોકાં કે મુંબઈનાં તમામ હોટેલો તેમાં સમાઈ જાય. અહીં ખાધાપીધાનું નક્કી કરીને ઉતરવામાં ફાયદો છે કારણ કે અગાણું શેહેર એટલે ક્યાં જમવાં નવું, ક્યાં ચીરાશું ને ક્યાં રાજ થશું તેની સમજ પડતી નથી. જો ટેબલના કાર્ડ પર લખ્યું હોય કે “ફુલ ડીનર”

ના પાંચ “કોનેન” તો ખાણું ખાધા પછી બીજા આવે તો પાંચ કોનેન ને બે ફેનીંગનું! આ બે ફેનીંગ શેની તો કહેશે, “પાઈનો હમેશ છુટો ચાર્જ કરવામાં આવે છે.” બે ફેનીંગ એટલે એક દોહોડીયું! આશ્ચર્યના કોનેન, નર્મન માર્ક અને વેલાતી શીલીંગ એ બધાનો ભાવ સરખાવ—બાર આના.

વીએનામાં તો એટલું જોવાનું છે કે ચાર મહીના રહીએ તો ઠાગ લાગે નહીં. પણ ત્યાં કાંઈક એવું છે કે ને પુરોપમાં નથી તેનું જ માત્ર વર્ણન આપીશ. પરંતુ તો ત્યાં મહાન પાદશાહોની લાસનો સંગ્રહ જોવા જોગ છે.

રજા મેળવવાથી આ લોંપરામાં એક પાદરી લઈ જાય છે. યા ખાદા, થું ત્યાનો ગાંભીર દેખાવ! દરેક પાદશાહને જીદી જીદી પીતળની, ચાંદીની, કાંસાની પેટીમાં પુરી મુકેલા કાંઈ અજબ દેખાવ. મોટા મોટા પાદશાહોનાં “હાર્ટ” કહાડીને સોનાની સંદુકમાં મુકીને અભરાઈ ઉપર હારબાંધ ગોઠવેલાં. એકકી સંદુક કાંઈ નહીં તો લાખ લાખ રૂપીયાની હશે. રસ્તાની તબે લોંપર એટલે અંધારૂં કીલ પડે તે ચાર પાદરી હાથમાં મસાલ લઈને ચાલે અને એક ટાંચણી પડે તેથી સંભળાય એવી સુપકીદી વચ્ચે આ પાદશાહોની હારોહાર પડેલી તે આપણા અંગમાં કાંઈ અત્યંત અસર પેદા કરે છે.

મકરણ—૨૯ મું.

“તકકુખર મકુન છનહાર અય પસર” શાયરાન શાયર કહી ગયો છે કે “ઓ બેટા કુખુ તકુખરી કરતો ના.” ના ભાઈ નહીં કરે. મારાં મોદીખાનાથી મારસેત્સના લખાણને નોંધએ તો લુખખાં કહો, નોંધએ તો દમ સાહસ વગરનાં કહો—પણ નો આમ કહો કે આ ચીજ ખરાં નથી તો હું છવ પટકી નાખું. અલખતાં ભાશા લગાર મસાલેદાર છે, કેમ ને મોળી દાળમાં જરાં મરચું ન ભજરાવ્યે તો ગળે ઉતરે નહીં. મારા ચોકસ છીતાર્થોએ નેએને કુદરતી રીતે મારાં અદના લખાણોની સુગા છે તેએ અવાર નવાર આણકા કરતા નણાયો છે કે આ પત્રમાં સરાહગાત ઘણી છે અને કેટલાકે સાહેબો ને વીલાયત ફરી આવ્યા છે તેએના નોવામાં કાંઈ એવું આવ્યું નથી. હશે બા—તેએની આંખ ને મારી આંખ કાંઈ સરખી નથી. હું પહેલાંથી જ કહેતો આવ્યો છું કે હું કાંઈ દેશ પ્રદેશની બારીક વીગતો આપવાને એરાદો રાખતો નથી. મારી ચથાશક્તી મુજબ ખુશ વાંચન પુરું પાડી, થોડી શીખ, થોડું વીખ, રજી કરવાની મારી મતલબને હું વળગી રહ્યો છું. પણ કર ને નો અહીંનું અહીંનું છે. તે દાદગર દાદારના હું હંમરો હંમર શોકરાના કરું છું કે મારાં આ લખાણને ટેકો આપનાર

કાગળ ગઈ કાલેજી મને વગર માગવે મેં જ માથે માર્યું
છે અને ને પ્રગટ કરવાનો લાભ હું કેને કરી અટકાવી
શકેનો નથી વાચો—પ્રીય દાસ્તો—વાચો આ વગર
માગેલી સગટીફીકેટ—(તળુનો શ્રીધા છે)

વીલીઅમસ હેવન આસે નાં ઉઠ બર્થન એન

અલ્થુ

૭૧ મી આગસ્ટ ૧૯૦૫

ખ્યાગ મીં મગજમાન

તમેએ અનાગ તથા બચ્ચાઓના બ્લાક ઉપરથી
છાપી ડેટલીક નક્કે નોકવી તેના ઉતરમા આન
સુધી લખાયું નહી તેની માફ માગુ છું ફોટોના
પારસથ મથનાજ હું અનારી તરફની વણી ઘણી
ઠેકસ લખવાનોજ હતો પણ અડવાડીયાએ સુધી
વાર જોઈ કે જોઈયે હું પછીના તમારા જાણીતા
જાહેરા આ પીકચરોના સબધમા શુ લખાણ
આવે છે મારી ખાત્રી હતી કે તમારે વર્ણન વાણુ
વાચના જોગ આનગે તમેએ વીસખાડનની બાબદ
એટલી તે ગસીવી બનાવી દીધી હતી કે બર્થન
નાટે શુ મ્હે છે તે જાણવાને અને સપળા તલપી
રહ્યા હતા વણા અખાડયાએ સુધી વાર જોનારથી
આખરે તનાડ વૃતાત શીદ થયુ હું ખુલ્લા
મનથી ક્યુવ કરું છું કે અહીની જોના લાયક
જગાઓનુ તમારું દાસ્તાન અને જર્નલ છુદગી અને

રીતબાતોનું તમારું વર્ણન એટલું તો રસદાર
અને સંપૂર્ણ રીતે બારીક છે, તેમજ એવું તો
આબેહુબ છે કે તમારું આ વર્ણન વાંચ્યાથી તમારા
બીજા વાંચનારાઓ નેટલું શીખ્યા અને રાજી થયા
હશે તે કરતાં અમે—જેઓ આ નર્મનેાને ઓળખ્યે
છેએ અને તેમની વચ્ચે વચ્ચે છીએ તેઓને ઘણીજ
ખુશી અને મોજ મળે છે. જરૂર—ખા—જરૂર આ
લખાણ કેતાબના આકારમાં છપાવનો, કારણ કે એ
સંગ્રહ રાખવા લાયક છે.....પ્રાફેસર પાન્ન
સ્ટેચર વીચેનો હેવાલ અને ત્યાંની આસ્પીટલની
વીગત 'જામે નમસેદ' માં છપાયા પછી કેટલાક
પારસી બીમારો તેમની સલાહ લેવાને વીસબાડન
આવ્યા હતા. બેએક બીમારો થોડુંક સુધી તેમનાં
'ત્રીટ્રેન્ટ'માં રહ્યા. તેઓ અવારનવાર કાગળ
લખીને મારી સલાહ પુછાવતા હતા. આ લોકમાંથી
એકાદ બે નાસીપાસ થઈને પાછા ઈડ્યા કરયા છે
પણ તેઓને માટે પ્રાફેસર કાંઈબી કરી શકે એ
ખનવુંજ અશક્ય હતું, કારણ કે તેમના કેસ કોઈ
કાળે સારા થાય એવા હતાજ નહીં. આ માંહેથી
એક જણ તો જાણતોબી ન હતો કે તેને શું દરદ છે
અને તે સારું થશે કે નહીં તે અગાઉથી જાણવાની
તેણે તસદી પણ લીધી ન હતી. એટલાં માટે હું
સૂચના કરું છું કે અત્રે આવતા બીમારોએ પહેલાં

પોતાના ડાકટરો પાસે આખ તપાસાવી બીમારીનું
થોડુંક વર્ણન લખાવીને આવવા અગાઉ પ્રોફેસરને
પ્રેમીયું. પ્રોફેસર એવા છે કે નો સાર થવા જેવું
ન હશે તો જરૂર આવવા ના લખશે

લાં કુવાગીર,

અરદેશર વાચ્છા.

(ઓરીયેંટલ ભાશાના પ્રોફેસર યુનીવર્સિટી બર્લિન)

કબીર કહી ગયો છે કે:—

“આપહી ખાતર મેહેલ બનાયા
આપહી આખર જંગલ સોયા
કહત કબીરા સુન મેરે બેયા
આપ મુવે પીછે દુખ ગઈ દુન્યા ”

ભાઈ, આ ધર્મીમા લખાના લેખા લખા ન કરો-
ડોની મસ્તીમા ગુલતાન બનો પણ સાથે કોઈ એક દમડો
લઈ જવાનો નથી. માત્ર ચાર બીલ્લસની જગાના તમે
ધણી ગા ખ્યાલ બહુ મનજીત આકારમા મારા ચીતમા
વીએનાના પાદશાહોને નીચે લોચરામા પડેલા જોઈને બરપા
થયો આહા! ૧૩૦ મહાન રાજપતીઓ, કરોડોની વસ્તી
ઉપર અમલ કરનારા, અબજોની આમદાની ખાનારા,
લખખો સીપાઈઓના સરદાર કેવા મુગા મતર ફક્ત એક
પાદરીની રજેવાળી તજે એકલા સુત છે! છાતીમાનું
સુસ્ત દીવ કહાડીને સોનાના દાબડામા મુકો કે હીરાની
સદુકમા પુરો પણ ‘આપ મુવે પીછે દુખ ગઈ દુન્યા ’

વીએના શહેર જે ચીન માટે આખા યુરોપમાં પ્રખ્યાત છે. એક ત્યાંની યુનીવર્સિટી અને બીજું ત્યાંની નગ પ્રસીદ્ધ ઇસ્પીટાલ. શું ધારો છે રફીકો, આ યુનીવર્સિટીમાં આખા યુરોપ અને અમેરીકાથી, એશીયા અને આફ્રીકાથી વીદ્યારથીઓ શીખવા આવે છે. આ ઇમારત જેમાં પચાસ મોટાં નખરદસ્ત દીવાનખાનાં છે તેમાં ૭૦૦૦ સ્ટુડન્ટો ભત્રજતની કેળવણી લે છે. પણ ત્યાંબી બે લાગ છે. એક લાગમાં નર્મન અને બીજા લાગમાં સ્લાવ, હંગેરીયન, વગેરે મુલકના પોઠડાઓ છે. તેઓમાં કોઈ કોઈ વાર એવી ઝુમઝેસ ચાલે છે કે રશીયા જપાનીસ લડાઈને પણ વીસરાવે.

મારા કોઈ મીત્ર કોઈ વાર વીએના જાય તો હું ખાસ ભલામણ કરું છું કે ત્યાં એક લુહારનું ઘર છે તે જરૂર નોંધ આવવું. આ ઘર પુરાણું છે પણ તે એવા તો પાદશાહી રસ્તા ઉપર છે કે તેના એક ચોરસવારના ૩૧૦૦૦ આપતાંબી સસતું કંડવાય. આ મકાન સદીઓની વાત ઉપર એક લુહારનું હતું. તે સદીઓ થઈ બંધ છે અને તેના બહારના દરવાજા ઉપર એક લોખંડનું તાણું મારેલું છે. ઓટલા ઉપર એક તખ્તી કોરીને મારી છે જે ઉપર લખેલું છે કે જે કોઈ આ તાણું ઉઘાડે તેને આ ઘર મફત આપી દીધામાં આવશે. અને જો તમ્બીન દીધા પછી ઉઘાડવા ઈચ્છતો ધણી નીશકળ થાય તો તેણે દીવાલમાં એક ખીલો મારી નવો. લખો રૂપીઆની

કીમતની આ મીલકત હાથ કરવાના એગદાથી હજારો કીસખીઓ દેશ દેશાવરથી આવીને માથું ઝીકી ગયા છે અને દેવાલમાં હજારો ખીલાઓ મરાયા છે પણ હજી સુધી આ જાલમ તાણું ઉઘાડવામાં કોઈ કશુંયું નથી.

વીએનાનું પારલ્યામેન્ટ હાઉસ પણ યુરોપની એક નવાઈ છે. એનો મુખ્ય હોલ આખો સગેમરમગના પીત્તરો ઉપર ટેકવેલો છે આ પીત્તરો દરેક રૂપ) ફીટ ઉંચા છે અને ખુબી શુ છે કે આ દરેક પીત્તર એકજ પથરના ટુકડાનો છે—સાધો નથી આવા પથ્થર ફીટના પથ્થર લાંબા ક્યાથી હશે, ઘડયા કેમ હશે અને ઉભા કેમ કીધા હશે તે હજી મારા ખ્યાલમાં ઉતરતું નથી. કહે છે કે આ દરેક પીત્તર ઉપર વીસ હજાર રૂપીઆનો ખર્ચ બેઠો હતો. ફક્ત વચવા હોલમાંજ રૂપ એવા પીત્તરો છે એટલે તેનીજ કીમત પાંચ લાખ રૂપીઆ થઈ. ત્યારે એક હોલના ફક્ત પીત્તરના પાંચ લાખ ત્યારે આખી ઇમારતનો શુ ખર્ચ થયો હશે તે વીચારી લેવું.

વીએનાની નાટકશાળાખી આખા યુરોપમાં સર્વેથી મોટી કહેવાય છે તે જોવા હું ગયો હતો આવા એક મકાનમાં નાટક જોવાને ધકખી કેમ લાગતું હશે એ તે શું નાટકશાળા કે પાદશાહી મહેલ! કોણ જાણે કેટલા હજાર માણસો ઘુસી જાય તો તે માલમખી નહી પડે. મારખલથી પાલીસ કીધેલી સીડીઓ ચહડીને માહેજવાનું. મોટા નકસીદાર પથ્થરના પાંચ લાગોળ જેવડા દરવાજા.

એક ખાસ એમપરરને માટે, બીજો ડ્યુકો અને લાર્ડોને માટે, ત્રીજો ગાલેરી ઉપર ફરવા જવા, ચોથો માતબર રૈયતને માટે અને પાંચમો એકઠરોને માટે. ફરવાની ગાલેરીબી અમથી છાણી મધ જવી—૧૦૦૦ ફીટ લાંબી ! અને મખમલ જડેલાં સોનેરી નકસીવાળા પીલરો અને કસબી ઝાલરોથી ઝગઝગી રહેલી. ખુણે ખુણે ઝાડપાનના છુપા માંડવા કીધેલા અને તેમાં છાણી ઈલેક્ટ્રીક બતી મુકેલી. જેને ગમે તે ત્યાં જઈને હસે, વમાસે કે પોતાની પ્રીયા અથવા સહુ મીતી સાથે વાત કરે. એકઠરો અને એકઠેસીસ માટે અલાહેદા ચોરડા સણગારેલા તે જોતાં વીચાર આવે કે આ કોઈ રાજની માનીતી રાણીઓનો મહેલ હશે.

આ નાટકશાળા જોઈ બહાર નીકળ્યા કે પાસેજ ટાઉનહાલ. ઉપર દીવાનખાનામા પ્રજાને ખરચે ટાઉન કાઉન્સીલરોને માટે વાઈન અને ચીકેન્સમેંટ બીછાવેલું. હું પુછું છું કે કા તે પ્રમાણે મુંબઈમાં પણ કરવામાં ન આવે ? લાલા લાખ તો કહે સવા લાખ. લખો રૂપીઆનો વહીવટ કરતા ગળું સુકાઈ જાય તેઓને રૂપા કરવાને દર માસે બસો પાચસોનો ખરચ થાય તો શું મુઝાકો છે ? વીએનામાં ગોઠવણ નવાઈ જવી છે. ઉપર ટાઉન કાઉન્સીલરો માથું ઝીકે અને નેમનીજ તજે લોંચરાંમાં એક જબરદસ્ત રેસટોરાં સારો દીવસ ચાલે તેમાં કોરપોરેશનનેજ હીસાબે આસ્ત્રીયન વાઈન વેચાય. આ લોચરું ટાઉનહા-

લની તળેજ છે અને તે એટલું અંધારું છે કે તેમા સારો દીવસ હજારો ઇલેક્ટ્રીક લાઇટ જાલુક બળે છે.

વીએનામા જેટલું જોર ચાહુદીઓનું છે, એટલું યુરોપના બીજા કોઈ ભાગમા નથી. વીએનાનો લગભગ આખો માતબર વેપારી વર્ગ ચાહુદી ધર્મ પાળનારો છે. સર્વેથી વધતા પૈસા ચાહુદીઓ પાસે છે, સર્વેથી મોટી દુકાન ચાહુદીઓની છે. જેરન રાયચચાઇલડનું નામ તો જગપ્રસીદ્ધ છે. એ પણ ચાહુદી છે અને આસ્ત્રીયન સરકારને રૂપ કરોડ રૂપીઆ વીઆન્ટુકા ધીરયા છે!! અરર, વીએનાની ધંધુખર જોવી હોય તો સનીવાર અને રવીવારે સાજ પછી ત્રણ વાગે નીકળો આપણી વીક્ટોરીયા ગાર્ડન છે તેમ ત્યાં પ્રદેર ગાર્ડન છે. તેનો વચ્ચેવચ્ચેનો મોટો “વાક” ૪ મૈલ લાંબો! દરરોજ સાંજના ત્રીસ હજાર માણસની ભીડ અને આખા ગાર્ડનમા ત્રણ બાન્ટુએ જુદાં જુદાં બેડ વાગે. જગજગ બીરની ટેબલો ગાડવેલી અને ત્રણ કલાકના અરસામાં કાઈ લાંબો ટંબલર બીર પીવાઈ જતો હશે. માછલી, ચીઝ, પાઉ, બાફેલાં છંડા, વેચનારા પોરીઆઓ અને પોરીઓબી આમથી તેમ ફરતી ફરે. આ ગાર્ડનમા પહેલીજ વાર મેં જુનામા ફરતી ચકરડી સર્વથી મોટી જોઈ આપણા બળેવના મેળામા ઘાટીઓ દોહોડીઈ, દોહોડીઈ લઈ ફેરવે છે તે જમીનથી ઘણું તો ૨૦ ફીટ ઉંચી હશે, પણ આ તો ૧૬૦ ફીટ ઉંચી. પણ એ કરતાબી મોટી મેં લડનમાં જોઈ છે, માટે તેનું

વર્ણન ત્યારે આપીશ. અહીં પણ ડાનસીંગ સંકુનના ટોટા નથી. તમારા નાચવા મારું પગ ચવડતા હોય તો એકાદ સંકુનમાં જાઓ, તો પોરીઓ તમારી સાથ નાચવા વાર ભેટી ઢગલાખંધ બેઠેલી. જસ, એ લોકનું સંવળું જીવતરજ ખાધા પીધામાં ભરાયનું છે.

પ્રકરણ—૩૦ મું.

પણ હવે બધું ખાવાનું પીવાનું એક બાજુ મુક્યે. હું હવે એક એવા ઘડાકા ઉપર આવું છું કે જે મારો દરેક પ્રીય વાચક ખુબ ચીતથી વાંચશે એવી મારી ખાત્રી છે. એ તો જાણીતી વાત છે કે આખા યુરોપમાં સર્વેથી મોટી આસ્પીટલ વીએનાની છે. કહે છે કે વહાડકાપની વીદ્યામાં વીએનાને લડન, બર્લીન કે પારીસથી પહોંચી શકતાં નથી. હું જો જીલતો ન હોઉં તો આપણાં નામાં-છીત સરજીવન ડાઠ મારીના પોતાના ઉત્તમ હુન્નરને માટે વીએનાને મોટે ભાગે આભારી છે. અરે મીત્ર, એ ઇસ્પી-ટાલ નથી, પણ મોટું ગંગવર શહેર છે. ઘણાકે લાગવગ લગાડી મેં આ દુન્યાવર્ણનું ખાતું જોવાની પરવાનગી મેળવી અને ત્યાં આખો દીવસ ગુજરી એવું તો સ્થાન મેળવ્યું છે કે તે હું મારી જીંદગીના છેડા સુધી વીસરીશ નહીં. મેં તો બહુ આપદા વેઠીને આ માહોલારત ખાતું જોયું છે પણ તેનો આઈતો લાભ હું તમને આ તકે

પુશીથી આપુ છું વાચનો—નર ગોખીને વાચનો
 આ વીએનાની આસ્પીટાલ સરકારી ખાતુ છે અને
 મોહોવાના મોહોવા રોકે છે, તે એટલા મુધી કે મારું
 ગયા પછી કયા જુવુ ને કેણી મેર વળવુ તે સનન
 પડતી નથી માત્ર એક ખ્યાલ આપના મારૂ જણાવુ છું
 કે તેમા આપણા ફીફ્ટના મેદાન જેવડા નન તો થોક છે
 આખી ઇસ્પીટાલમા ૨૦૦૦ દરદીના બીછાના છે સગી
 જાતની બીનારીના મકાનો એક બીજાથી અવાહુદા છે
 તાવનુ મકાન, સી દરદોનુ નકાન, ખાહીનુ મકાન, અક-
 સમાતોનુ મકાન, છાતીના દરદોનુ નકાન, આખના
 દરદોનુ નકાન, વગેરે મોટી મોટી બીવડી ગોખી જખર-
 દસ્ત વીસ્તાર ભરી કહાડયો છે આ બે હજાર ફુટીઓ
 માટે ૧૫૦ સરખયનો અને ૩૦૦ સીસટર્સ આફ નર્સી
 તેમજ અગાણીત હજુરીયાઓ છક છક થઈ જાય છે આ
 સખ્યા એટલી મોટી છે કે એક ઈનાગતનો સરખયન
 અથવા નર્સ બીજી ઈનાગતના સરખયન અથવા નર્સને
 ઓળખતા પણ નથી અથવા તેઓ એકજ ખાતાના કાન
 કરે છે એવું જણાતા પણ નથી, તે છતાં સગી
 મશીનરી એવી તો સફાઈથી અને ચુપાચુપ થાય છે કે
 જાણે આપણે વીક્ટોરીઆ ગાર્ડનમા ફૂતા હોઈએ વડા
 ડાક્ટર જેઓ આખા આસીઆમા ડાક્ટર તરીકે મોટા
 પ્રખ્યાત શીક્ષા ગુરૂ ગણાય છે તેઓ ઘણાજ અગત્યના
 ફેસ સીવાય આઝા નજરે પડતા નથી પણ તેના જુદા

ન્યુદા આસીસ્ટન્ટો ઉપર હુકમો મોકલાવે છે અને તે પ્રમાણે સગવડો અમલ ચાલે છે. ગા મહાન ડાક્ટરે મોટી નવાનેસ કરી લેખીત હુકમ આપ્યો હતો કે મને દરેક લાગના ફેરવીને સઘળું દેખાડવું અને જેખી સવાલો પુછું તેના જવાબ આપવા. પોતાના એક ફર્સ્ટ ગ્રેડ સરન્યનના સ્વાધીનતા મને મુક્યો હતો અને તેને દરેક ખાતામા દાખલ થવા દેવો એવો હુકમ લખી આપ્યો હતો, જે દેખાડતાજ સેંકડો ઓરગઝોના બારણા બાણે કરામત અથવા ગેખી બસારતથી ખુલી જાય એમ ઉઘડી જતા હતા.

પહેલા દરવાજામા દાખલ થતાજ એક મહાભારત ડીસપેનસરી નેવામા આવી શુ તેનું કદ કહું ! હું ધારૂં છું કે આપણા ટાઉન હોલનો વચલો મોટો હોલ છે તેટલો વીસ્તાર હશે. કાંઈ લખો બાટલા ને બાટલીઓ, હાથીઓ અને છગસોથી આ હોલ રેલ છેલ થઈ ગયલો હતો અને વચોવચમા સુમારે એકસો ફીટ લાખી ને લાખી માર્બલ ટેબલો ઉપર ૪૦ અપાથીકરીઓ દવાઓ બનાવીને બીમારોને સારૂં તૈયાર કરતા હતા. આટલા બધા માણસો કામ કરવા છતાં એવું નો સુપાયુપહતુ કે નો આખ બધ કરીને ઉભા હોઈએ તો આ કોઈ ખાતું મુગા બેહરાઓનું સ અહસ્થાન હોય તેમ લાગતું હતું. આ હોલની પાસેજ એક મોટું દીવાનખાનું તેમા “સ્ટરી-લાઈઝીંગ રૂમ” મોટા મોટા ચાદીનાં જેવા ચળકતા

બાઈલરો ઉભા કરેલાં અને તેમાં બીમારોને સારું કપડા પાટા, ગાદીઓ, વહાડકાપનાં હાથીઆરો સરખાં હાઈપ્રેશન સ્ટીમથી બક્રાતાં હતાં.

આ ઇસ્પીટાલમા ૧૫૦ સરજન્યનો કામ કરે છે તેઓ દરેક મોટા પંકાયતા શસ્ત્ર વૈદ્ય છે અને અહીં કામ કરવામા મોટું માન મેળવે છે. તે દરેકને વાસ્તે જુદો જુદો આપરેશન રૂમ અને અખનરા કરવાનો રૂમ આપેલો છે. તે છતાં એક જાહેર આપરેટીંગ હોલ જુદો કાઢ્યો છે, જ્યાં જ્યારે કોઈ મોટું મુશ્કેલ આપરેશન વડો સરજન્યન કરે ત્યારે બહારના ડોક્ટરોને અને મેડીકલ સ્ટુડન્ટોને દુરથી ઉભા રહીને શીખવાની અને જોવાની તક આપવામા આવે છે. આ વહાડકાપના ઓરડાની ગંભીરતા, તેમા રચેલા વહાડકાપના હાથીઆરોની સંખ્યા અને સ્વચ્છતા, તેમજ પાટા, રૂ, ક્લોરોફોર્મ આપવાના સાચા વગેરેની તૈયારીનું બ્યાન કરવાને માટે કલ્પમ અશકત છે એમ હું પહેલાથી કયુલ કરું છું. હું ટુંકમાં જ કહીશ કે પહેલી નજરે હું કલ્પ ગ્રાહ્ય ગયો હતો અને સવાલો મુછવાનીબી ફોન ગૂંચી નહીં.

બહાર પડ્યા કે એક ખાતું મારા જોવામાં આવ્યું, જેવું ખાતું હસ્તીમાબી હશે એવું હું અગાઉ જાણતો ન હતો આ ખાતાને “વાટર બેડ વાઈ” કરી કહે છે. લાખા ને લાખા હોલમાં લોઢાના કોચની હારની હાર મેલેલી અને તેની સાઈડો પણ લોઢાનીજ. એમ સમજો કે એક

ચળકતી લંબુચી ટાકી ચાર પગ ઉપર ઉભી કીધી હોય. આ ટાકીવાળું બીછાનું ઉપર સુધી પાણીથી ભરેલું અને તેમાં એકેક બીમારને ડુબાડીને સુવાડેલા. ફક્ત ડોકું બહાર, બાકી આખું શરીર પાણીમાં નાચુ ડુબેલું. કેટલાકો તદ્દન બેલાન હાલતમાં હતા અને કેટલાકો અમને દાખલ થવાનો સાદ સાલળીને મથરડાની કાની ડોળા આમ તેમ ફેરવીને જોતા હતા. પાણીમાં ડુબાડીને સુવાડેલા આ મનુષ્ય લેવટાઓનો દેખાવ બહુજ વીચીત્ર લાગતો હતો. સ્નાયુ સુપાસુપ હતા, ફક્ત ત્રણ ચાર દયાની બેઠેના આમ તેમ ફેરીને દર્દીઓની માવજત કરતી હતીઓ. મે અચરત થઈ પુછ્યું કે આ શું ? એતુ નામ 'વાટર બેડ ક્યુર' અકસ્માતથી દાઝેલાઓને, ચોકસ જાતની તાવને, કેટલીક જાતના ઝેરને, કેટલીક બીજા નજીસ બીમારીઓને માટે આ ઉપાય મોટી ફેતેહમંદી સાથે વીએનામાં અજમાવનામાં આવે છે. બીમારને પહેલાં આણુતાને વાર આ પાણીના બીછાનામાં સુવાડી દે છે. આ વાર પાણી જરા કુકુ રાજે છે કે જ્યાં તેને 'શાક' નહીં લાગે અને પછી એવી કચમત કીધેલી છે કે પહેલું પાણી આસ્તે આસ્તે નીકળી જઈને નાણુ દવાઈ લેજેલું પાણી આ બીછાનામાં દાખલ થાય છે અને તેમાં બીમાર દીવસોના દીવસો સુધી પડી રહે છે પાણીમાંજ પડ્યો પડ્યો તે આજો દહાડો પોતાને યોગ્ય ઝોરાક દયાની બેઠેનાને હાથથી લે છે અને પાણીમાં પડ્યો ને પડ્યોજ આ

પાણીનાં બીછાનાંમાં આખી રાત ઉઘે છે. હું એ પછી લંડનનાં અને બીજાં કોણે ઘણી મહાભારત ઇસ્પીટાલો ભેઠ આવ્યો છું, પણ આ પાણીનાં બીછાનાં મેં કોઈ કોણે જોયાં નથી તો નથી પણ સાંભળ્યાં બી નથી. એ વીએનાનાં જગમગીદ વેદોનીજ મોટી “સ્પેશીઆલીટી” જણાય છે.

આવી જંગી લોકરક્ષી ઇસ્પીટાલ ચલાવવા માટે અને તેનો ખોજો ઉપાડવા માટે આખીઅન સરકારને શાખાશ છે. આપણી તરફ યોડું કરીને ઘણી ધામધુન કરનારાઓને આ એક ધણ મીમાલ છે. વીએનાની ઇસ્પીટાલમાં ગરીબ પાસેથી ઓછામાં ઓછો દીવસનો એક ફેલોરીન (દશ આના) લીધામાં આવે છે. તેમાં ડાક્ટરી મદદ, ખાવાનું, દવાઈ, ઘોળાઈ સુધનું. આપણી તરફની પેઠે ત્યાં ઇસ્પીટાલમાં જવાની મુગ અથવા મોટાઈ નથી. લલો ધનેતરબી લાગલો ઇસ્પીટાલમાં જઈ પડે છે પણ તેનાઓ પાસેથી દીવસના પંદર રૂપીઆ સુધી લેવામાં આવે છે. હું આગળ કહી ગયો છું કે આ ઓથંબા-ભર્યા ખાતામાં ૧૫૦ ડાક્ટરો ઉપરાંત બીજા ૪૨ આસી-સ્ટન્ટ સુગજનો પગારદાર છે અને વળી તે ઉપરાંત ૧૫૦ ઓનરરી મેડીકલ આસીસ્ટન્ટો પોતાની ખુશીથી કામ કરે છે, એટલે કુલ ૪૫૦ ડાક્ટરોવાળી આ ઇસ્પીટાલનો ખ્યાલ સેલેનના આવી શકશે.

અલબત્તનાં જયા આવું મોટું ખાતું ત્યાં સુવાવડનો મામલો કેવો મોટો હશે? ૮૦૦ માતાઓનો ત્યા સમાવેશ

છે. થું તેમની ઘરદાસ્ત! થું તેમની ખાતરદારી! આહ! નહીં બોલ્યામાજ શોભા છે. ૮૦૦ માતાઓ! અને તેમના કુલ સરીખા બાળકો!! કોઈ કાચના કેસમા, કોઈ નેટના કોથળામાં, કોઈ ગરમ કીધેલી પેટીમા. જેવી જેની કાચનાત અને જરૂર. ૮૦૦ માતા, ૮૦૦ બચ્ચાં, કુડીબંધ ડાક્ટરો, કુડીબંધ સીસ્ટરો અને સેંકડો દાસીઓ—પણ થું કે ચાની જાત નહીં, ગુચવણની વાત નહીં, લાચ રૂશવતની નીશાન નહીં અને સ્વચ્છતામા મના નહીં. એક જીદુજ મકાન ચોકસ ગરચાલના દરદથી પીડાતા સ્ત્રી પુરૂષો માટે છે. અહીં ૨૫૦ બીમારોના પલંગોની લાઈનની લાઈન પડેલી હતી આ અબાગ્યાઓ પોતાની ચાલે હાડમાર થાય છે, પણ તે છતાં સરકાર મા બાપ પોતાની પવીત્ર ફરજ સમજી તેઓને છુદ્ગીને પાછો ચાન્સ આપવામા પાછું ફરી જોતી નથી. તાવના ડીપાર્ટ-મેન્ટબી અહીં અથંગ છે જાતજાતની તાવના રસાયણી પ્રયોગથી ઉપાયો શોધી કહાડવામા કાઠક કીમતી લેગ અહીં રોકાયેલા છે. તાવ આવી કે કુઈનીન સલફેટ, ને એપસમ સાલ્ટના ધીમારા આપીને બે રૂપીઆ ખીસામા આપીને ઘેર જઈ સુઈ જનારા ડાક્ટરો અહીં નથી. અહીં તો ડાહી માના સપુતો એવા પડ્યા છે કે પૈસા ગયા જહાનમમા—વીદ્યા—વીદ્યા—વીદ્યા—બસ વીદ્યાના મુધારા વધારા ઉપર જાનફેશાની કરનારા છે. અમુક તાવ શાથી આવી, તે કઈ જાતની છે, તેના ગુણુ દોશ થું

છે, કેમ વધે છે કેમ ઘટે છે તેની શોધ ઉપર આ ઈસ્પી-
ટાલમા ઉમંગી વૈદક શોધકો જીવ પટકી નાખે છે જોયો
એક તાવનો બીમાર દાખલ થયો કે તેને તાવ કંઈ જાતનો
છે તે તુરત તેનું લોહીનું ટીપુ કહાડીને તપાસવા વગર
પા કસાકે ખાલી જતો નથી. અને આ ટીપુ કહાડવા
માટે કાંઈ ધામધુમ કે ન્યુસપેપરમાં ફેકરા આવતા નથી
કહાડવાનું હોય એક ટીપુ પાણુ બે દહાડા અગાઉથી
ઘેરેઘેર જઈને ડાકટરો સરાકા મારતા નથી એ વીએનામા
કેમ કરવામાં આવે છે તેની એક રનુજી મીસાલ કહું.
મારા મીત્ર સરજીવને આ સીસ્ટમ મને મમજાવવા માડી
પોતાના ગજવામાંથી એક તારની ઝીણી ચાપ કહાડીને
મારા આગળા ઉપર પહેરાવી આ ચાપ સીતાર વગડ-
નારાઓ આગળી ઉપર તારનું નખીઉં પહેરે છે તેવી
હુતી જ્યારે ચાપ પહેરાવી ત્યારે આગળાની ટીચકી જરા
દબાઈને કાળી લાગતી હુતી એમ મમજો કે આપણે રમત
કરતા આગળા ઉપર સુતળી તાણીને વીટાળીએ છીએ ડાકટરે
તુરતજ આ ચાપ કહાડી લીધી અને પોતાના ગજવામાં મુકી
લીધી આ પછી અમે થોડોકવાર બીજા ચોરડામાં ફર્યા,
જે બાદ તે હસીને બોલ્યો “મીઠ મરઝબાન, તમારૂં લોહી
ધણું રીચ છે ને કોઈમી જાતની તાવથી નીરાણુ છે”

મે અવબત અજાયબીથી પુછ્યું કે “તમે કેમ જાણ્યું ?”

“તમારૂં લોહી મે સાયન્સથી તપાસાવ્યું અને તેના
મને આ પ્રમાણે રીપોર્ટ મળ્યો છે.”

“મારું લોહી?” હું સમજ્યો કે આ ડાક્ટર જે લગાર હસમુખા સ્વભાવનો હતો તે મારી ટકોર કરે છે.

“હા, તમારું લોહી—તેં હમાણાજ કહાડીને મારાં ખીસાંમાં મુક્યું તે.”

હવે મને સમજ પડી. પેલી ચાંપ જે તેણે મારાં આંગળાં ઉપર પહેરાવી હતી તેમા એવી છુપી કરામત કીધી હતી કે તે ઝીણું—ઘણું જ ઝીણું મારું લોહીનું ટીપું લઈને પાછી નીકળી, પણ તે એવી સૂક્ષ્મથી ખનાવેલી હતી કે તેણે મને જ્યાં સુધી કહ્યું નહીં ત્યાં સુધી મેં જાણ્યું જ નહીં કે મારા ખેમુલા લોહી સાથે આવી છુટ લેવામા આવી હતી! વળી નવાઈ જેવું શું છે કે ૨૦૦૦ જાણુની રોજ તાવ જોવાનું કોઈ કાળે પરવડેજ નહીં. એક ડાક્ટર ફક્ત ત્રણસોજ જાણુની તાવ જીવે અને સમજો કે નાડ જોતા, થરમામીટર સાફ કરતાં, નાડી માંડી લેતા દર બીમાર દીક ત્રણ ત્રણજ મીનીટ થાય તો તેના ૧૫ કલાક નીકળી જાય. આ વીચેના ઇસ્પીટાલમાં તેમ નથી. એક સાચો ખનાવેલો છે જે ચપ—ચપ ચપ—ચપ દરેક બીમારની મુઠ્ઠીમા પકડાવીને એક ખાસ અમલદાર ઝપાઝપ ટેમપ્રેચર માડી લઈ ચાલતો થાય છે. તેનું કામજ એ છે. ચારો—વળી પાછું હું આપણી તરફના વૈદરાજોનાં ટેમપ્રેચર જોતી વખતના લાખા ગંભીર ડાચા અને વીચારવંત આખના ડોળાની યાદ કરું છું ત્યારે વીચેના, બહાદુર વીચેના કેવું હૈયે ચહડીને હાંકરો થાય છે.

બંધા ડીપાર્ટમેન્ટ લેતા પગની કટ્ટી થઈ, પણ મન
 ધગાયું નહીં. દેવતાલી માને ખહીના દર્દીઓ માટે
 મળુમ બાણધુરજીની યાદગારીના જે ખાસ સેનેટરીયમ
 વિરાણામાં આવ્યું છે તેના આ અદના નોકરનો કાંઈક
 હાથ છે એટલે વીએનાની આ ગમસી મોનેઅર ઇસ્પી-
 ટાવના એ ગેંગના સંબંધમાં શું બદોબસ્ત ગણ્યો છે
 તે જોનાની મારી ઉમેદ ઘણી હતી, કાગણ કે ત્યાથી બે
 પાચ નના ખ્યાલ સી મવાની મારી ખાત્રી હતી મારી આ
 ઈચ્છા મારું થતાજ મારો અગ્નયન લોમીઓ મને તુરત
 તે ડીપાર્ટમેન્ટમાં લઈ ગયો આ જુદીજ મોટી ઈમારત
 છે અને ત્યાં પુરથ સી મળીને બસો બીમારો પડેલા
 હતા. પણ મારે કશુંય કરવું નોંધ્યે કે વીએનાની
 ઇસ્પીટાવમાં ખહીના ખાતામાંથી નવું હું કાંઈ શીખ્યો
 નથી—બલકે મારા કેટલાક અનુભવ ઉપરથી હું તેમને
 કાંઈક સી મનુ એવું છે. દર્દીઓના બીછાના હારોહાર
 મુક્યા તેની વચ્ચે ફક્ત છ ફીટનો અંતર નોંધ મને ઘણી
 અનવખી પેદા થઈ ખહીની બીનારીનો એકલો ઇલાજ
 ખુલ્લી હતા છે એવું આજના જમાનાની શોધે દેખાડ્યું
 છે તે છતાં બે આગડામાં બસો બીમારોને સારેલા નોંધ
 હું વીસનય પામ્યો અવળતે તેઓને સનાર સાજ
 મહાર કમપાઈડના ફગ્યા સાડ કણડી નાખનામાં આવે છે
 પણ તે કોઈ રીતે ફગ્યાત નથી તે લોકની લબ, મળ મુત્ર,
 પડા સર્વે ઘણાજ જુદા હોવા નોંધ્યે તેવું અત્રે આશુ

નથી. જ્યારે આ ખામી વીણે મેં મારા સરજ્યન મીત્રને પુછ્યું ત્યારે તે જરા ગંજોટાયો ખરો, પણ મને ખુલ્લાં મનથી જવાબ દીધો કે એના અને શું કર્યે? જે રીતે ખાડીની ઇસ્પીટાલ નોંધએ તે માટે પચાસ લાખ રૂપીઆખી ખસ પડે નહીં. અમારી સરકાર ઘણી ગરીબ છે અને એટલી રકમ આપી શકે નહીં અને મારું પોતાનું મત એવું છે કે ખાડી બીજા દરજ્જા ઉપર વધી એટલે તે ઉપર પૈસા ગુમાવવા ફોક્ટ છે. થોડું લખવે ઘણું કરી જાણુને.

આ ફેક્ટોથી ખાફાર પડ્યા કે સેવટનું ખાતું— બખરચીખાતું—તેનું વર્ણન આપું છું. બખરચીખાતું ખાસ્તું એક મોટા ખંગલા જેટલું કુશાદે હતું. બખરચીખાતું કે રાધણીનો દાદો! એક ગમથી ઇનજીન ધરર ધરર ચાલે અને તેના ખીમો છુંદાય ને આટો મમ્મળાય, ફેફસે બને અને બીજી મેરથી એક દયાની બેહેનના ઉપરી-પણાં તજે ૪૦ સ્ત્રીઓ ચાલીસ ચુલા ઉપર પકાવવાનું ચલાવે. વાસણો સઘળા રૂપાના પ્લેટ કીધેલા અને ચુહલાખી જાણે હમણા સોનીને તાલથી ચાદીના બનીને આવ્યા હોય. ઘંટ વાગે ત્યારે દરેક ખાતાની વડી સીસટર આવીને પોતપોતાના ખીમારોને માટે ડાક્ટરોએ ફરમાવેલા ખોરાક હાથ ગાડીમા સલાબથી મુકીને લઈ જાય, અને સઘળો બંદોબસ્ત જાણે કીમતી ટકશાળ ચાલતી હોય તે મુજબનો પાણીના રેલા જેવો જણાય. બે હજાર જણને માટે રાંધવાનું, દુધ, સુપ, વગેરે તૈયાર કરવાનું. પણ

હું ધાર છું કે આપણા ઘરમા નવ જણ માટે નાર્તો
તૈયાર કરવામા વગરે ધધુખર થતી હશે.

હવે હું મારી મુવાકાતના છેલ્લા તબક્કા ઉપર
આવું છું સેવટનો ડીપાર્ટમેન્ટ તે 'અક્ષનાત'નો હતો.
જ્યારે અમે દાખલ થયા ત્યારે પહેલી નજરે જેમાન એરો
લાગે કે જાણે કોઈ કચેરતશાળામા પેશ હોઈએ કોઈને
પુરસ્તીપત્ર બેસાડેલા અને ખબાનાથી કપીએ ટાંગેલા,
કોઈનો પગ હુનામા ઉંચો ટાંગી રાખેલો, કોઈના પેટ
ઉપર ઉંચેથી આઈસનુ પાણી ટપક્યા કરે એના સેકડો
ભાંગેલા તુટેલાઓનું આ સંગ્રહસ્થાન નોનાનોગ હતું.
રમતીઆળ બચ્ચાઓ ઉંચેથી પડીને હાથ પગ ભાઈ
આવેલાઓ ત્યાં બેસુનાર દીસતા હતા પણ શું તેઓની
માવજત? વાહ! દયાની બહેનો, ખરેખર તમારું જીવન
પ્રમાણ છે બેહેસ્તનો તોસો તમેએ આ ધર્મીમાન
હાસલ કીધો છે આગળ માતાબી નહીં ને બેહુનબી નહીં.
દયાની બેહુન, મા-બાપ ભાઈ-બહેન-સગળાની ગરબ
સારે હું ફરીથી કહું છું કે આ વીએનાની પાદશાહી
ઈસ્પીટાલથી મારા મગજ ઉપર જે છાપ પડી છે તે હું
જીવગીના છેડા સુધી વીસરનાર નથી હવે ઈસ્પીટાલ
વીરો બસ ઘણી આનાકાનીથી આ વીશય હું અત્રે
સમાપ્ત કરું છું ખ્યારા વીએના, તારી દર્દીઓની માવજત
માટે તું મારે મનથી આખી પૃથ્વીની સગદાર થવાને
લાયક છે કેમ ભાઈઓ, કાંઈ વાચવામા સ્વાદ પડ્યો?

પ્રકરણ—૩૧ મું.

ઈસ્પીઠાલ તો ખલાસ થઈ પણ તોખી વીચેનાનો છેડો છોડવો છે કે નહીં? હજી નરા બાકી છે. આસ્ત્રીઆના શાહનશાહનું ઝવેરાત આખા યુરોપમાં તો શું પણ સારી પૃથ્વીમાં કીમતી ગણાય છે. પણ રમુજ એ છે કે શાહનશાહ તે ઝોઢા તેહેવારોમાં પેહેરી શકે—છતાં તે મતા તેની ઘાતાની નથી. કરોડો રૂપીઆના દાગીનામાંથી પાંચ રૂપીઆનો એક માત્રીનો દાગો તે વેચી શકે નહીં. એ મીલકેત પ્રજાની છે અને તેનો અખત્યારખી પ્રજાનાજ હાથમાં છે. છેક ૪૦૦ વરસ ઉપર એમપરર મેક્સીમીલીઅને આસ્ત્રીઆનું રાજ્ય સ્થાપ્યું ત્યારથી આ કીમતી ઘરેણાંનો સંગ્રહ થતો આવ્યો છે. અને તેમાં એકેકી એવી જાણુસ છે કે જે નોતાં ફીફડી ફાટી જાય છે. આ ઘરેણાં સઘળા એક ઝોઢા પાદશાહી મેહેલમાં મુક્યાં છે અને તે ઉપર પ્રજા તરફના રાખનદારોની ચોકી છે. પણ તે કોઈનેખી નોવાની છુટ છે. માત્ર એટલુંજ કે અગાઉથી રજા ચીઠી ઠહડાવવી નોઈયે અને અંદર દાખલ થતી વેળાએ લાકડી છત્રી વગેરે સોલજરોના સ્વાધીનમાં આપવું નોઈયે. ૧૭૬૫ ના સાલમાં એમપ્રેસ મરાયા થરીસા થઈ ગઈ તેણીને જીએલરીનો લારી શોખ હતો પણ તેણીનો પતી મરણ પામવાથી તેણીએ સપત લીધા કે હવે હું

કાઈ જાણુસ પહેરનાર નથી આ સરાળી જાણુસો તેણીએ
પ્રતને આપી દીધી હતી તે આ સઘડના સર્વથી
કીનતી છે

આ સરાળા હીંગ નોતીનું વર્ણન આપના બેમુ
તો નાથુ ચળી જય માટે તનાગ ખ્યાવના સેહન સોજ
ઉતાવના માટે જગ એસાગે કડ છુ દાખવ થતાજ
પાદશાહી તાજ પ્રતને જોના નાટે મુખ્યુ છે આ તાજના
પહેરનારનું નાથુળી કોણુ જાણુ શાનુ હરો તાજ
તનાન સોનાનુ છે અને તેપર મીના કાન કર્કને નગર
કાપેના નોટા મોટા હીંગ જડેલા છે આ તાજની પાસેજ
નહાન શાહોના શાહ શાગલામેનની તથનાર નુકી છે જેને
માટે કહે છે કે તે ખવીર હાડન અવગશીદે શાગલાનેનને
નાટે બક્ષીસ મોકલી હતી વાચનાગને શ્રેનાની જરૂર
ન હરો કે આ શાગલાનેન છેક બાગસો વન્મ ઉપર કાસના
ગજ કરી ગયો હતો અને તે એવો તો લડવૈયો હતો કે
લગભગ આખુ યુરોપ હતી લીધુ હતુ આ શેહનશાહની
કમર છે પાચસો નગ્ન પછી એવા-શાપેવના હાડનાના
આવી ત્યારે શારવાનેનનુ મલમુદ બેચેલી હાવના
નાવન પડ્યુ હતુ અને બહાગની હના લાગતાજ તે તુરત
નુમઘને પડી ગયુ શ્રે છે કે તે નાગ તેના ખોળા ઉપર
એક લાવ ચર્ન પત્રની બાઈબવ હતી જે હનણા આ
આશ્રીયન સઘડના વણી ઉકનાઈથી દેખાડવાના આવે
છે અને જે ઉપર દરેક નવો શાહનશાહ ગાદીએ આવતા

સપત લે છે ખર જોડું તો લગવાનું જાણું! આ
સપતી જાણુસોની પાસે એક નેજો છે તેમા એક લોહડાનો
ખીલો મારેલો છે કહેવામા આવે છે કે ચાહુદીઓએ
જ્યારે ઇસુખ્રીસ્તને ખીલા વડે કાસના ઉપર જડીને મારી
નાખ્યો ત્યારે જ ખીલા વાપરવામા આવ્યા હતા તે
માહેનો અસલ ખરો ખીલો આ છે. ગમે તેમ હોય પણ
લાવકી સેવકો અને સેવકીઓ આ ખીલાને જોતાજ ન
રીતે ચુમ્મા ચુમ્મી ચવાવે છે તે જોતા હું તેની અદેખાઈ
કર છું જખરો નસીબદાર ખીલો જા તેજ પ્રમાણે
અમલ કૃસનો એક લાકડાનો કડકો પણ ત્યા મહા ઈજ્જતથી
જાળવી રાખ્યો છે આ વાત તો ખરી જોત્રી હું કહી
કેમ શકુ પણ એટલું તો ખર કે યુરોપમા ફરતા તમને
અમલી કાસ માહેના લાકડાના એટલા બધા તો કકડા
દેવલોમા અને મહેમા પાદરીઓ બતાવશે કે જે સંઘળા
જો લેગા કીધા હોય તો આખી એક મનવાર બધાય.
પણ આગળ ચાલો એક નાહુના ખીલ્લસ જેટલા
કપડાના કકડા ઉપર સપતી તમાચગીરો વાકા ટીકા થઈ
થઈને જોયછે તે શુ છે? અરે એ તો કાઈસ્ત સાહેબ
જ્યારે ૧૯૦૦ વરસ ઉપર પોતાનો છેલ્લો નાસ્તો કરવા
બેઠા તે વેળા દેખલ ઉપર ખીછાવેલા દેખલ ડલોથનો
એક ટુકડો છે આહા, શુ કપડાનું કુમાસ હશે કે
૧૯૦૦ વરસ થયા પણ ધાડ આવી નથી એટલુંજ
નહી પણ હું કમબખતે, આજે જાણુયુ કે ૧૯૦૦ વરસ

ઉપગ્રહી અરધા જગથી યુરોપીયનો નાહાસબાગમા ખાતી વખતે દેખવ ક્યાય બીજાનતા હતા પણ હશે આ વાત હુ માનુ છુ, કાગણુ કે પાસેજ એક બીજો ખાતીનો કકડો દેખાડવામા આવે છે જે વડે હજારત ઇનુ ખ્રીસ્ત એપોસ્ટલ્સોના પગ ઘાઇને નુછના હતા આવી આવી ધર્મી જણસોથી જાણુ છન ધરાતો ન હાય તેન સેટ જાન ધી બાપ્ટીસ્ટનો ૨૦૦૦ વગસનો એક દાત પણ ત્યા સોનામા નદીને દેખાડવા મુકેલો છે

પણ હુ તો અધર્મી છુ અને આવી આવી ચીજોનો મને ઝાઝો ચોખ નથી આપણી નતી તો જગ હીરા માતી તગ્દ વધારે ખરી શાઉનશાહમાનુ ઇલીઝાબેથનુ તાજ જોઇ માહના પાણી છુટયુ સહી ઉપર સફેદ તારા જેના તનામ બીલીઅન જહેવા અને ક્રમ્ત એખ્ત તાજની કીનત ૧૫ લાખ રૂપીઆ આ બાઈ સાહેબબી બડા ચોખીન મુએવા હશે કાગણુ કે તેનની એક હીરાની નાળા દેખાડના મુકી છે તેના ખાસ્સા અગ્ધા ડીપીઆથી તે બે આની જેનડા ૭૦૦ બીલીઆનોની સાત સેર લગાડી દીધી છે કીમત? તે તો આપરે થુ જાણીએ, સોગબજ અને જમશેદજી ખાનગે પુછે પણ આ ચોખીન શાહાનશાહમાનુ આગલા બોજથી ધગયા નથી હાથની પોચી અથવા બ્રેસલેટ છે તેના ૨૪૦ સફેદ માતી છે જે દરે અકેકુ સુગતી બાર જેનડુ હશે તેની ચાપ ઉપર એક હીરા છે તેનુ વજન ૮૫ કેરેટ પણ આ ચાઈ ચાઈ સાથ

આપણને શું સ્નાન સુતક છે? છો રહ્યાં, જે પહેરે તેને ભારી. હવે આજને આજ આ કોઈ મને મુક્ત આપી દેવા કહે તોએ જે વાર વીચાર કરું. આ સંગ્રહસ્થાન માહેની અકેકી જાણુસોની કીમત લખજોથી નહીં પણ કુરોડોથી ગણાય છે. બલકે કેટલીક ચીજો તો એવી પવીત્ર છે કે કદાપી કામ પડે તો પ્રજા પોતાનું રાજપાટ ને મુલકે મુકી છુટે પણ આ જાણુસ નહીં છોડે.

શાહાનશાહબાનુ મરાયા થરીસાનો મેહેલ વીએના-વાસીઓની મગરૂરી જણાય છે. ત્યાં સુધી ત્યાં જવાનું મેં કબુલ કીધું નહીં ત્યાં સુધી મારા કુરીઆરે મને ઝંપીને ખસવા દીધો નહીં, ને મેહેલ પણ છે તેવોજ. ક્રેચ એમપરર નેપોલીઅન બોનાપાર્ટે જ્યારે યુરોપ છતતો છતતો વીએના આવી પહોંચ્યો ત્યારે આ મેહેલમાં ઉતર્યો હતો. આ વાર તે કયા પલંગ ઉપર પોઢતો હતો તેબી દેખાડવામાં આવે છે અને કોઈ ન જોય તેમ ઉપર ખેસો તોબી અડચણ નથી. એક પછી એક ચોરડામાં જતાં સોનું અને રૂપું, આરસા અને ગુમરથી માથું ચરી જાય છે એટલે તેનું વર્ણન આપવાની હું જરૂર જોતો નથી. ફ્રાંસમાં જઈશ ત્યારે તેની વાત.

મને જણાવવામાં આવ્યું કે વીએનામાં જેવી મોટી કપડાંની દુકાનો છે તેવી બીજી કંઈ નહીં હશે, એટલે હું એક મોટી દુકાન જોવા ગયો. નામ વરધીમ પ્રધર્સ. જાતે વેલાતી જુલ. મેં પુછ્યું કે મને એક રૂક કોટ જોઈએ છે તે મળશે?

“હા સાહેબ”

“પણ મને ફીટ કેમ થશે?”

“તેની ચીતા નહીં સાહેબ, લગભગ ૫૦૦ ગતના કપડાના દોહોડ લાખ સુદ અમારી પાસે તૈયાર રાખીએ છેએ તે બાર વરસના છોકરાથી તે ક્ષા ફીટ ઉચા માણસને આવે તેવી રીતે અડધા અડધા ઈચ ચહુડતા માપના છે તમને ફીટ થવાનું જોઈએ”

દોહોડ લાખ સુદ! મુના છુટા લીફ્ટમાથી બીજે માળે ગીઆ તો ખરેખાતે કાક કોટનું નડે જાણે વન! લાઈનની લાઈન ડગલાઓની આવ્યા કરે તે નીકળ નહીં. તે ઉપરાત જમીનથી સીવીંગ સુધી ડરગ મારેલા તે જુદા હુ કોણ છુ અને મારો એરાદો એક કેતામ લખવાનો છે, એન જ્યારે માલિકોએ જાણ્યું ત્યારે આગ્રહ કીધો કે અમારા બીજા ખાતા જુઓ પાટનુનના ખાતામા દોહોડ લાખ પાટનુન પાટનુન વેસ્ટકોટના ખાતામા લખ્યા વેસ્ટકોટ બંધા અડધા અડધા ઈચથી ચહુડતી સાર્થકના નાં ૪૫ નહીં આને તો ૪૬ તેથી ટાચો પડે તો નાં ૪૭ તૈયારજ છે કોઈ પાછો તો જાયજ નહીં. સ્ત્રીઓના ડીપાર્ટમેન્ટમા બવાઈઝીઝ અને વાવરાબી તેમજ લખ્ખોથી વાત રોઆલ બવાઈઝીઝ હીસાબ પણ તેમજ અરેરે બાપરે, એ લોક આ બંધા ઉપર ધ્યાન કેમ ગખના હુમે, અને હીસાબ કેમ ગરુનો હુમે? લખો રૂચીઆનો માવ તેનું વ્યાજખાંધ શુ પડતું હુમે? કાઈ સમજ પડી નથી.

નીચે લોંચરાંમાં ૫૦૦ દરજીએ બેસાડેલા તેઓ આગળ ૫૦૦ સીંચવાના સાંચા ચાલે. આખા દીવસમાં ને ખપ થાય તે રાતે રાત પાછું તૈયાર કરીને સ્ટોક દરરોજ સરખો ને સરખો રાખવાનો. પાટલુન ને ડાઝા વેત્રે, તેથી હાથથી નહીં, પણ દરેક માપના સાચાથી કાપે અને તેથી પચાસ પચાસ નંગની ઢગલી સાથે કાપે. જુદા જુદા દરવાજામાં મળી મેં ચાલીસ કેશીઓ ગણ્યા. હવે વીચાર કરો કે પાચસો દરજી, ચાલીસ કેશીઓ, મોટી નંગી ઇમારત, સેક્સમેનો, ઇન્સપેક્ટરો વગેરેનો ખર્ચ શું હશે અને તે ખર્ચ પુરો પાડવા માટે રોજના કેટલા હજાર તૈયાર સુટ વેચાતા હશે? હું આગળ કહી ગયો છું કે વીમ્મિનામા મોટા ઉસ્તાદ વેપારી ઘણા ખરા ઇસરાયલ અથવા ચાહુદી પંથવાળા છે. સ્ટોક પંને કરવેથી હુશીઆર. હું જ્યારે વરધીમ બ્રધર્સને ત્યાં ગયો ત્યારે મારા હાથમા મારી માનીતી ગોંડના શીંગડાની લાકડી હતી. જ્યારે તડકામા પકડી હોય ત્યારે તેમાથી રોશની દેખાય ને ખારે ડોળે દુકાનના માલિકો નોચા કરતા હતા. આખરે તેમની ધીરજ રહી નહીં.

“સાહેબ, આએ લાકડી શાની છે?”

“ગોંડના શીંગડાની.”

(તપાસી નોંધને) “ઘણી સુંદર છે. ઘણી કીમતી હશે?”

“હા; સુમારે બસે માર્કની હું ધારું છું.” માર તોય બરચ્યા, કોણ પુછે છે. મેં તો અત્રેની એક દુકાન પર રૂ. ૨૦ આપ્યા હતા.

“અંહી, એ વેચશો ?”

“નહીં, હું દલગીર છું કે મારે એ વેચવાની નથી.”

“તમને ૨૫૦ માર્ક આપવા અને તૈયાર છેએ.”

“ના, હંક યુ” સારાંસ કે કાંઈથી નવાઈની ચીજ નજર પડી કે એકના એકવીસ આપવાને એ વેપારી બચ્ચા હરે નહી. અઢીસો માર્ક એટલે લગભગ ૨૦૦ રૂપીઆ થયા !

હવે વીએના તમામ થયું. કાલે પાછું વીઝખાડન જવું છે. પ્રાઈસર સાહેબે એક મહીનાની મહેતલ આપી હતી તે પુરી થઈ છે. ચશમા સાડ આંખ વાર જીએ છે વીએના સલામ—તને છેલ્લી સલામ !”

રાતના ખાઈ પીને નવ વાગે વીએનાને છેલ્લી સલામ કરી. આખી રાત દેનમા કહાડવાની એટલે જરા બેરડો નાખવાનું થાય તો ઠીક. પણ આ કાંઈ કાણું હિંદુસ્તાન નથી. મેં વીઝખાડન સુધીની મુસાફરીના પચાસ રૂપીઆ આપવા માગ્યા કે મુવાની એક બર્થ મળે પણ તે મળી શકી નહી. પાચ બોચકા હતા તે તોલાવીને દેક વીઝખાડન પુગે તેમ બ્રેકમા નખાવી દીધા અને એક ચામડાંનો મધ્યમ કદનો હેડબેગ અને ચોવરકોટ લઈને ખોદાનું નામ લઈને બેઠા. મારી સાથે ફર્સ્ટ ક્લાસમાં એક અમેરીકન, એક આસ્ટ્રોઅન અને બે જર્મનો હતા. આખી રાત બેસી રહેવાનું એટલે પહેલા અગીઆરેક વાગા સુધી સર્વે ડાહ્યા ડોહારા થઈને બેસી રહ્યા પણ કાયા

તે ક્યાં સુધી ટકે? મધરાતે સર્વેએ કોપરાં જોખવા માંડ્યાં. કોઈની લાત ક્યાં તો કોઈનું માથું ક્યાં. મારા હેંડબેગમાં મારી સ્ટીમરની પાસીજ, કુકની સરક્યુલર નોટો, મુંબઈથી પેહરામણી થયેલી તેની કરનસી નોટો, આ હેવાલ લખવા માટેની ભેગી કરેલી છવતોડ મેહેનતની યાદી બુક, સર્વે હાથે, એટલે બેગને બે પગની વચ્ચે પકડી રાખી મેંબી હાંપવા માંડ્યું. દર કલાક કલાકે ઝબકીને ઉઠું કે રખે બેગના પગ થઈ જાય. જમ તેમ અફળાઈ ઝીકાઈને રાત કહાડી. સહવારના છ વાગતે નયુરન-બર્ગ સ્ટેશન આવી પહોંચ્યું. મારી સાથવાળા બે જર્મનો ઉતરી પડ્યા. ગાડીની બહારજ આશરે દશ ફીટને તક્કાવતે ગરમ કાફી વેચવાની એક નાહુની ટેબલ માંડેલી હતી. મને ઠાકેલો જોઈ અમેરીકન બીરાદરે સુચના કીધી કે કાફીનું એક કપ પીશું તો હુશીઆર થઈ જશું. અમે બંને જાણુ ઉતર્યા અને એક મીનીટમાં કાફી ગટાવી જઈને પાછા આવ્યા તો મારો હેંડબેગ ગેબ !! ઓજળા ! હવે ? પેલો આસીયન ગ્રહસ્થ જે અંગ્રેજી જાણતો હતો તે કહે “ગમરાવો ના, પેલા બે જર્મન જનટલમેન ઉતરી ગયા તેઓ સાથ બુલમાં ચાલી ગયો હશે.” અમેરીકને સુચના કીધી કે “તમે અહીં ઉતરી જાઓ ને ખબર કહાડીને બીજા ટ્રેનમાં આવજો.” પણ ઉતરીને જઈ ક્યાં સુલામાં ! બધા પૈસા તો બેગમાં હતા. પાંચ મીનીટની વાર હતી તેટલાં ગાડેને બોલાવ્યો અને તેને

આ બનાવની ખબર જર્મનમાં આપી. તે પેલા બે જર્મનોનાં
પાછળ દોડ્યો અને બે મીનીટના હાફતા હાફતા આવીને
ખબર આપી કે તે લોકના માનનામાં તો કાંઈ નથી.
ટ્રેનની સીપટી કુંકાઈ—અરે—અરે - આ વાર હું નેટલો
ગુચરાઈ ગયો હતો તેટલો કોઈ વાર ન હોય. પાંચકો
મુલક, પાંચકો બાપા, ખીસામાં પાંચ છ શીક્ષીગસીનાય
બીજી કાંઈ નહી, બેગમાં રૂપિયા ત્રણ ચાર હજારનો
અનેક હવે શુ કરવું! ટ્રેન તો ચાલી અને તેમાં હુબી
આગળ ચાલ્યો. પેલા આસ્ટ્રીઅન અને અમેરીકન મારી
ઘણી દયા ખાત્રા લાગ્યા તે લોકોએ ખાત્રી આપી કે આ
બે જર્મનો આખરદાર દીસ્તા હતા નાટો “બેગ” કાંઈ
સળંગથી ગરવલે ગયો હશે તે જરૂર પાછો આવશે.
પણ તેટલા ખાઉ કોણને? લડન મારા મીત્રાને લખીને
પચાસ પોડ તારથી મગાવીને હી દુસ્તાન પાછું ફરવું
કે કેમ? મારી તબીયત ખાત્રી બટ મારીને બગડી ગઈ
અને હું ઉજળો વાગ જવો થઈ ગયો. આખરે આસ્ટ્રીઅન
શીખામણ આપી કે બીજા સ્ટેશને પુગના આપણે ન્યુ-
નબર્ગની પોલીસને તાર કરીએ કે “બેગ”ની શોધમાં ગઈ
અને કદાચ મળી આવે તો મને વીઝબાહન તાર કરે અને
ત્યાં પ્રાફેસરની કેરમાં મોકલી આપે ભલા આસ્ટ્રીઅને તાર
લખી આપ્યો. અને પોતેજ દોડી નધને તાર આપીસમાં
લાગુ કીધો મેં તો બેગપર પુરો મુક્યો અને નીરાશ
થઈને બપોરના બે વાગે વીઝબાહન પુગો ખાયા, મુછના

હસો—પણ ચાર હજાર રૂપીઆ કેવા થાયછ તે જાણોછ ?
અને તેખી વળી ઘેરબારથી હજારો મૈલ દુર દરાજ
મુલકમા ? નાપાકની બાધી સ્ટીમરની પાસીજખી તેમાજ,
મારી કીમતી નાટ બુકોખી તેમાજ. મેં મારી હકીકત
જાહેર લક્ષા પ્રાફેસર પાત્રેનસ્ટેચરને કહી જ્યોએ મહે-
રબાની કરી બર્લિનની પોલીસપર તાર કર્યો. પણ તાર
કરો કે કાર કરો એ તો સેસ ચોટી. બપોરના ડા વાગતે
ન્યુરનબર્ગથી તાર આવ્યો ! આહ, તે ઉઘાડતા કેવા
મારા હાથ ધુજતા હતા.

“મીં મરજબાન, તમારા બેગનો કાંઈ
પતો નથી દલગીર છેએ.”

તારો બાપ બપાવો મરે એમનો એમ. રડમસ થઈ
હું બે દહાડા કર્યો કીધો. હું રોજ સ્ટેશન ઉપર ખબર
કહાડવા જતો હતો પણ કાંઈ ઠાગ લાગે નહી. આખરે
ચોથે દહાડે મેં લડન મારા મીત્રને તાર કરવાનો વીચાર
કીધો કે પચાસ પૌડ ઉછીના મગાવું તો હાડકા ઠેકાણે
પડે, તાર લખવા સારું હું મારા એરડામા દાખલ થાઉંછ
તો એ !! મારો જાવાયલા ‘બેગ’ ટેબલ ઉપર મુકેલો !!
તેની આસપાસ એક રસી બાધી હતી અને ઉપર સીલ
કીધેલું હતું. એ કોણ લાવ્યું, મારી ટેબલ ઉપર કોણ
મુક્યો તેની મેં ઘણીખી જાળ કરી પણ કોઈને માલમ
નહી. હાઉસકીપર કહેજે મેં ઉપર મોકલ્યો નથી, મેંડ
કહે હું જાણતી નથી !! કલીનીકમા પાચ મીનીટમા આ

ખખર ફરી વળી અને ડાક્ટર સ્ટાઈન તથા બીજા દોસ્તો દોડી આવ્યા. “હવે ગમે ત્યાંથી આવ્યો પાણુ મીઠો મરઝખાન, જરા ચીત ઠેકાણે રાખો ને ઉંઘાડીને જીએ તો ખરા કે બધું ખરાખર છે કે?” ખરી વાત. મેં તુરત સીંચ ફોડ્યું અને કુચી લગાડીને કોથળો ઉંઘાડ્યો તો, સરકપુલર નોટ, સોનાના સોપરેન, મુંબઈની નોટ, પાસીજ ટીકીટ, સવળું જમનું તેમ હાતું. શોકર તે દાદારના. મેં કેવો સંતોષનો નીસાસો નાખ્યો હશે તે સમજ લેજો. એ કોથળો પાછો કોણુ લાવ્યું અને ક્યાંથી આવ્યો તે આજની ઘડી સુધી હું જાણતો નથી.

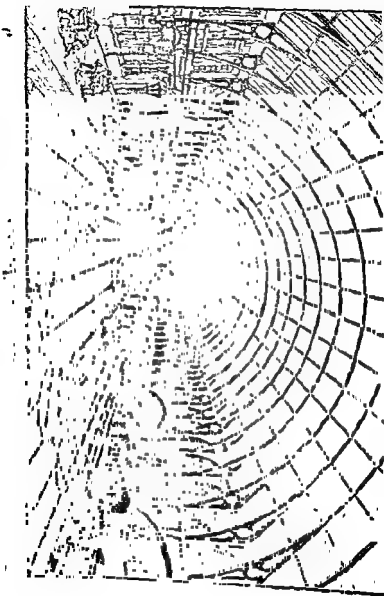
મકરણ—૩૨ મું.

આલો ભાઈ, ખાધું પીધું ને પરવારી ગયા. પ્રાફેસર સાહેબ હવે ચરમાના કાચ ‘ફીટ’ કરવાની વાત જીએ છે. આઠ દહાડા ચરમા ખનાવતા થયા કે પછી ખ્યારા વીસખાડનને છેલ્લી સલામ. પેત્રુ જગની બગીચીએ ચહડી રહેલું લંડન ખોટી છે. લંડન જવાના બે ચાર રસ્તા છે પણ વીસખાડનથી ઓછામાં ઓછી મહેનતે જવું હોય તો રોટરડેમનો રસ્તો સર્વથી સહેલો છે. શીપીંગ ઓફીસમાં ગયા અને ટીકીટના પૈસા તોલ્યાકેતમારે માથેથી જંગળ કિતરી. યાદ રાખજો—સાથે એક હેન્ડબેગ સીવાય બીજું કંઈ રાખવું નહીં—યાદ રાખજો—ફરીથી કહું છું કે યાદ રાખજો. બપોરના બે વાગે દેનમાં

ઉપડ્યો કે બીજો દહાડે સાંજના છ વાગે ગાડી રોટરડેમનાં સ્ટેશન ઉપર આવીને ઉભી. ગાડીની બારીમાથી જોયું તો સ્ટ્રીમર પાસેજ ઉભેલી! એક પગ દેનમાથી બહાર અને બીજો પગ આગમોટ ઉપર મેલવાનોજ વાર. દરેક પાસીનજરને તેની કેબીનનો નંબર આગળથીજ આપવામાં આવે છે એટલે કશી ગુચવણ થતી નથી. આગમોટ ઉપર પગ મેળતાંજ પહેલાં થું નજરે પડે છે? વીહીસ્કી અને સોડા! નાકના દાંડા આગળજ મોટો 'બાર' ડેક ઉપર ગમગમી રહ્યો છે અને ત્યાં અત્યારથીજ સંટકણનું બાજર ગરમી ઉપર આવેયું છે. રોટરડેમ આગળથી ચેનલ ઓળંગતાં દરયો ઝાઝો લાગતો નથી પણ આખી રાત નીકળી જાય છે, એટલે બેહેતર પ્લાન એ કે તમારી કેબીનમાં જઈને ગોતું મારી જવું. રાત કેમ પસાર કીધી તે હું જાણતો નથી પણ સવારના છ વાગતામા કેબીનનું બારણું ઠોકાયું કે "ઉઠો ઇંગ્લાડનો કીનારો અરધા કલાકમાં આવી પુગશે." ઝટ ઉઠી, ડગલો ઓળવી લઈને ડેક ઉપર જઈ ઉભા કે આવેથી નામાકીત ઇંગ્લાડના સફેદ ખડકે દીસવા માડ્યા અને સેજ વારમા સ્ટ્રીમર ડંકામા જઈને ઉભી. અહીં પણ દેન પાસેજ તૈયાર ઉભી હતી તેમા બેઠક લીધી કે ચાલીઆ-કહા? લંડન.

આહ! લંડન લંડન—મારી બચગીનું સ્વપ્ન આખરે ખરું પડ્યું ખરું. મેં અગાઉથીજ સાબડ્યું હતું કે લંડન બીજાં બધાં યુરોપના શહેરોનું સરદાર છે પણ તેના

ખરો ખ્યાલ મને હવે પછી મળ્યો. મુંબઈથી આઠ ઘણું,
 બર્મિન્ગહામથી ચાર ઘણું લઈને આજના જમાનાની એક
 બેશક નવાઈ છે. કુવા માહેના દેડકાની ઘેડે હું આજ
 સુધી એમજ સુખના રહેતો હતો કે અત્રારી મુંબઈ
 નગરીનું વીકટોરીઆ ટરમીનસ સ્ટેશન આખી દુન્યાના
 સર્વેથી ઉત્તમ હશે અને એ બાધવા પાછળ ત્રીસ લાખ
 રૂપીઆ ફેક્ટના ચા સાર નાખી દીધા હશે. પણ હું
 ચારીગ કાસ્ટ સ્ટેશન ઉપર આવી પહોંચ્યો ત્યારે મારી
 તો ફીફ્ટીન ફાટી ગઈ મારા પાસેથી બીરાદરો માહેના
 ઘણાકો લઈને ગયા છે, જાય છે અને જનાર છે માટે
 લઈને માટેનું મારૂં લખાણ અનેક ટીકાઓ સાથે વચાશે
 અને તે ઉપર જાત જાતની કાહાણીઓ પડશે તે હું
 જાણુ છું અને તે માટે પહેલાથી મારી હુશીઆરીમા
 છું પણ કહેવા વના ચાલતું નથી કે એ તો કોઈ કોઈની
 બુદ્ધિ ને આપ્યોથી હું જોઈ છું તે બીજાઓની દ્રશ્ટી
 શક્તીથી કેવળ જીવીજ હશે તેમા મારો વાક નથી. એકજ
 દાખલો આપીશ એક વાર લઈનેની ફાયર બ્રીગેડનું
 જગપ્રસીદ્ધ ખાતું તેના પુર બહારમા જોવાની મને તક
 મળી આગના પ્રયોગ મને કરી બતાવવામા આવનાર
 હતા એટલે મેં એક મીત્રને ઇજન કીધું કે આવ મારી
 સાથ, આવી રીતે જોવાની બીજી તક મળશે નહીં તેણે
 શું ઉત્તર આપ્યો? શું ધારો છો? “અરે હવે બ્રીગેડ
 ને ફીગેડ, એના શું જોવાનું—આપુને તો બા કટાણો

આવેછ. મુંબઈમાં આગ નથી નોંધ કે?" હું આ નંવાબપી અને મારા હિંદુસ્તાની મીત્રની બેદરકારીથી ઘણો નીરાશ થયો અને તેના નામ પર પુરો મુક્યો. જરા વારે મારી અગત્યથી વચ્ચે તેણે ઘણી આતુરતાથી પુછ્યું "આઈસે, આજે રાતના ખાવા કાંઈ નવાનો છે?"

"તે કાંઈ નક્કી વીચાર કીધો નથી-કાંય વાત?"

"જોની, આજે 'ગ્રીટી રેસ્ટોરાં'માં ચંપ ચાપ છપાપડું મેં વાંચ્યું, અને એ લોક ચંપ ચાપ ઘણા સરસ આપેછ. તું માન, બે આંગળ ચરખીનો હર-બે આંગળ ! બ્રીગેડને કહાં આગ લગાડેછ ચાલ મુંગો મુંગો, આપરે આજે તાંહાં નધએ!!!"

બોલો હવે, શું ધાર્યું? લંડનની કાયર બ્રીગેડ જોની નોડી આખી દુન્યામાં નથી તે જોવાનું શું બન્યુંછ. તેના કરતાં બે આંગળના હરવાજો ચરખીનો ચંપ ચાપ ખાવાનો સવાલ વધારે અગત્યનો કે નહીં? ઇંડીઆથી હુમરો મૈત્ર મુધી ચાપ ખાવા આવનાર બીચારાની લાગણી ઉપર હું હુમરો હુમર શોકર કરું છું. એવા ચાપ કાંઈ મુંબઈમાં ખાવાના મળે? એવા સાહેબો આગળ માત્ર લંડનનું વૃતાંત બ્યથે જશે અને નકામું લાગશે પણ જ્યોને કાંઈ શીખવું કે જાણવું હોય તેઓને મારાં હવે પછીનાં દાસ્તાનો વાંચવાની હું ઓજરખવાહીબરી અરજ કરું છું.

અરે બાપરે, લંડન તો ખરેખર લંડનજ છે. ચેરીંગ ક્રોસનું સ્ટેશન તેના અદાર પ્લાટફોર્મ સાથે

આપણને આજ નાજે છે. દરેક પ્લાટફોર્મ ઉપર ચચાર પાંચ પાંચ દેનો ઉમેલી—એક દેન લોચનાં તળીઆમાં તૈયાર, બીજી તેનાં માથાપર તૈયાર, અને વળી તેને માથે ઘોડા ગાડીને બહાર. નહીં—તમને એનો ખ્યાલ ન આવે. ફક્ત એક જ સાઈડીંગનું એક ચીન પાસે આપું છું તે જોતા કદાચ તમને ખ્યાલ આવશે.

સમજવું કે આ તો ફક્ત એક સાઈડીંગ છે. એવી તો કાંઈ સંખ્યાબંધ સાઈડીંગો છે, પણ દરેકના દાખલ થવાના દરવાજા આગળ દેનનો ટાઈમ અને કાહાં જવાની તે મોટા અક્ષરે લખેલું હોવાથી કશી અડચણ પડતી નથી. વળી ત્યાજ મોટા મોટા જંગી બુકસ્ટાલ, ફૂટ સ્ટાલ વગેરે એવા રચી મુક્યા છે કે આપણા જીહ્વરમાં તો તેવી એક આખી દુકાનખી નથી. સાજ પડતા હજારો લોક પ્લાટફોર્મના પ્રામનાડ ઉપર આમથી તેમ લટાર મારી મગહુ લોગવે છે. જાણે એજ તેમની પવનચક્કી. આ પ્લાટફોર્મ ઉપર આશક માથુકો એક બીજાને અમુક ટાઈમે મળવાના બંદોબસ્ત જાહેરખબર મારફતે અથવા પોસ્ટ કાર્ડો મારફતે જાહેર કરે છે. સીધાત—નીચે પ્રમાણેની જાહેરખબર છ પેની આપીને ‘લ હન ટાઈમસ’ મા છપાવેલી તમે સંકડો જોશો:—

“એ. લી. પી. આજે સાંજના આ. કે. બારમો પ્લાટફોર્મ—છ વાગે.”

તમે જાણે કેવાકે આપણી હોવ તેમ ગુપચુપ પ્લાટફોર્મ ઉપર ફર્યા કરો તો તરેહ તરેહના ભાવટા

મેવાના છે. દુકાનોની પોલીઓ નોકરીથી છુટી કે લાગણું
અથવા સંમહસ્થાન જુદા જુદા સ્ટેશનોના પ્લાટફોર્મ
પર મળેનું છે. ત્યાં તેમના સેવકો તૈયારજ છે. બે
પેનીની ટીકીટ અને ચાલ્યા હવા ખાવા દસ પંદર
મૈલ અથવા બસના ટાપ પર બે કલાકની લટાર! ચારો,
અમદાવાદવાળા કવેશ્વર દલપતરામભાઈ કહેતા હતા કે:—

“જેણે ન જોઈ મુંબઈ નગરી,
તેની પ્રકૃતિ ગઈ બગડી.”

પણ હું તો કહું છું કે
લંડન ન જોય ને કોઈ લાલ,
તેનું જીવ્યું હાલહવાલ.

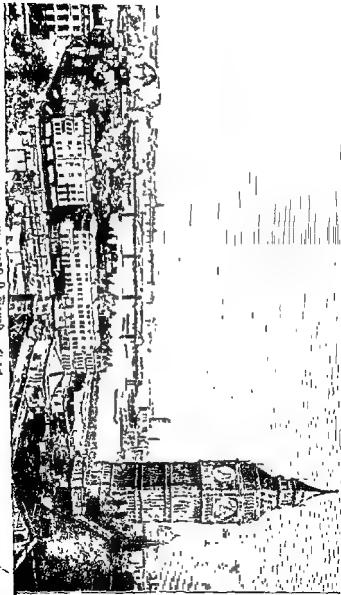
એનું નખખોદ જાય એમ વસનાર માણસ છે
કે રાક્ષસ! કોણ જાણે એટલું પાણી, એટલું નોમ લાવે
છે કયાથી! લાયકાબી તેવા ને બાયકાબી તેવા, બધા કુલ
પાવર સ્ટીમનો મામલો. અવાચી ખાવાનો અવકાશ મળે
ત્યારે કે. બસ ચાલ, ચાલ ને ચાલ. સાહાઈ લાખ માણુ-
સની વસ્તીને ઉંચું રહેવાની જગા નહી.

જેમ મુંબઈમાં જી. આઈ પી. અને બી. બી.
સી. આઈ. એવી બે રેલવે કંપનીઓ છે તેવી લંડનમાં
અગીઆર છે. એકેકા સ્ટેશન ઉપર પચાસથી સાહાઈ
લાખ રૂપીઆ ખર્ચ થયો હશે. મારલીગાનનું ટરમીનસ
સ્ટેશન છે તેની જગાજ ફક્ત ૧૪૫૦૦૦ ચોરસવાર છે,
અને તેના ફરવા હરવાનો પ્રમાણ ૧૦૦૦ ફીટ લાંબો

અને ૪૩૫ ફીટ પોહાળો છે. આ કુંપનીએ પોતાના ઉતાડ્યોની સગવડને માટે એક મોટું હોટેલ સ્ટેશનને માથેજ ઉઠાડ્યું છે તેમાં ત્રણસો ઓરડા છે!! પણ હજી તો લંડનમાં હું હમણાજ ઉતર્યો છું ને ગમરાઈ ગયો છું. માટે આજનો દીવસ મને નરો દમ ખાવા દયો. મારી નોટબુક બરાબર ગોડવી કે આવતાં પ્રકરણથી હું સુસ્વડાટ ચાલીશ.

પ્રકરણ—૩૩ મું.

ત્યારે આખરે લંડનમાં ઝીપલાયવાનો સમય આવ્યો ખરો. હેનાદાન કલમ, તું સામેત કદમ ચાલજે, કારણ કે લંડન નર્થ આવેલા મુંબઈવાસીઓ ઝાઝા છે અને તારા લખાણમાં બાકેરા પાડવાને તપી રહ્યા છે. લંડન જેમ નગમ સર્વેથી કળા કૌશલ્ય માહે ચઢતું છે તેમ કેટલીક વાતમાં એવું છે કે લખાણબાહીની ધુનમાં હટકો કઈ તર બેસશે તેની વમાચણમાં હમણાથીજ પડ્યો છું. સચ્ચા બોતું ના મારી જાય, જુદા બોતું બાપ કુતા ખાય! સાચું લખીશ ને સવળી ખુબીઓ અને એજ ઉઘાડી પાડીશ તો ધર્નચાચીદાર શેઠ શેઠાણીઓ હવાડી ખાશે કે આન તે કાઈ લખવાનું છે? નો ન લખું તો મારો હેવાલ અપુર્ણ ગણાશે. નોંધ્યે, આગળ નો ચાલો.

પહેલાં લંડનમાં ઉતર્યા કે સવાલ ઉભો થશે કે ક્યાં રહેવું અને કોણને ખાવા? મોટાં મોટાં લખખો લોક સમાઈ જાય એવાં ગંજવર હોટેલો ખેસુમાર છે, પણ આપણા પારસીઓ ઘણાખરા હોટેલ મેન્નાચોલમા ઉતરે છે. તેનીજ પાસે બીજું હોટેલ સેસીલ અને હોટેલ કલ્ડેટન છે—પણ એ સઘળાંનાં નામ દેવા ખેસું તો પોથો ભરાઈ જાય. જાણવું કે એકથી એક સરસ છે. જ્યાં જોશો ત્યાં લીફ્ટ અને ઈલેક્ટ્રીક લાઈટ તો હોવીજ જોઈયે. ખાતગી એપાર્ટમેન્ટ બી મળી શકશે પણ તે માટે કોઈ મીત્રને આગળથી લખી રાખ્યું હોય તો ઠીક. હું હોટેલ મેન્નાચોલમાં ઉતર્યો હતો. દાખલ થયા કે કર્મી હાલ્લાવાળો ચોકીદાર પહેલી ટપલી ઝાંચે અને લાગલો તમારો સામાન કહુડાવીને પડસાલમાં લઈ જઈ ચુકશે. આ રાખન-દારનો ઠઠેરો એવો છે કે ભક્ષા કરનલ ને જનરલનેબી બાજુએ ખેસાડે. દાખલ થતાંજ ઑફીસ નજરે પડશે ત્યાં મેનેજરને જઈને કહેવું કે મને સુમારે પાંચથી છ શીર્ડીંગનો રૂમ જોઈયે. તે તુરત તમને કુંચી આપી ઓરડો દેખાડવા માણસ આપશે. જો પસંદ આવ્યો તો તમારો સામાન આવીને પડેલોજ જાણવો. આ પાંચ કે છ કે આઠ શીર્ડીંગમાં લાઈટ, મેડની હાંજરી વગેરે જાણવું. જો ઓરડામાં ક્વચર જોઈયે તો એકસા, જો નાહવાનો બાથ જોઈયે તો એકસા, સવારના આ મંગાવો તો એકસા. નીચેજ જમવાના મસ મોટાં દીવાનખાનાઓ છે, પણ ત્યાં

જનવુ જગ ગરમ પડી જાય છે—માટે જનવાનુ તો
આપ મુખત્યારી ઉપજ્જ રાખવુ ઠીક પડે હોટેલ
ત્રેત્રેપાવમા છસો ઓગડા છે અને છ મજ્જા છે બહાર
જના માટે નીચે લીફ્ટના ઉતરે ત્યારે આપણા ઓરડાની ચાવી
લેતા તરવુ, અને નીચે આફ્રીસમા સંપોરદ કરવી તમારા
ઓરડાના નંબરનો એક ખગ હુશે તેમા લટકાવી રાખશે
બહારથી કોઈ મલના આવે તો 'હિલ પોરટર' નો તમારી
કુચી જોશે તો કહેશે કે બહાર ગયલા છે ને કુચી ન
હુશે તો કાગવની કાપલી ઉપર તમારૂ નામ અને નંબર
લખીને આખા હોટેલમા ઉપરથી નીચે સુધી છોકરાઓ
દોડાવીને તમને શોધી કહડાવશે વીઝીટરો માટે મારોકો
ચામડાથી મઢી લીધેલા ફરનીચરના એકેકા એવા દીનાન-
ખાના છે કે તેવા તો અત્રે ગનરમેટ હાઉસમાખી નથી
તમારા નામના કાગલ પાર્સલ કે તાર આપશે તેખી આ
ખગમા રાખી મેલશે અને તમે ચાવી લેના પાછા આવો
ત્યારે તમારા હાથમા હાવા મેવનાના આનશે સારાશ કે
હોટેલમા ઘરના જેવુ—ર કરતાખી સરસ—મુખ છે ।
પણુ પૈસા—પૈસા—પૈસા । બધો હીસાબ પૈસાપર છે કાર્લટન
હોટેલ વણુ નાતબર અને 'એરીમટોકામીક' ગણાય છે
મોટા મોટા અમીર ઉમરાવો ત્યા ખાણુ કરાવે છે અને
સર્થ મીત્રીઓને ચમખીન ઉપર જમાડે છે ત્યા ડીનરપર
જના માટે કુલ ઈનનીંગ ફ્રેસ પહેરનોજ જોઈએ

અત્રેથી શીખના જતા પારસી જવાનો માટે

આપણા એકજેરેયોસ્તી ભાઈએ ગયા વરસથી એક અચ્છી સગવડ કરી છે. મીઠ રૂસ્તમજી લીનજીભાઈ બાટલીબાઈ લંડનના એક સુખવાસી પણ એકાત ભાગમાં પોતાના કુટુંબ સાથે મોટા મકાનમાં રહે છે અને અકવાડીઆના બે ત્રણ પૌડમાં પોતાના હુમજતીઓને રાખીને ઘરના જેવી સગવડ આપે છે. જેઓને લાખી મુદત સુધી રહેવું હોય અને માદા સાળાની બીકે હોય તેઓને આ ગોઠવણ ઘણીજ અનુકુલ ભરેલી છે. એઓએ મુબઈથી ખાસ ગોઆનીસ કુકડો મંગાવ્યો છે અને તેવણ ઘણી જીવ્યા મડમ મેડ સાથે ટેબલ ઉપર હુમણા સાહેબ લોકની પેઠે સેંટા પાટલી પાડીને જમે છે.

લંડનના હોટેલોના થું વખાણ કરું ? નેટલું લખીશ એટલું થોડું. એ લોકે લખખોનો ખરચ કરે છે અને લખખો કમાય છે. દાખલા તરીકે એક હોટેલે ૧૯૦૩ ના સાલમાં દશ લાખ રૂપીઆ નુકસાન કીધું, પણ બીજું વરસ સરસ ગયું એટલે ૨૪ લાખ રૂપીઆ નફો કીધો. પણ હવે હોટેલો માટે કાંઈ વધુ લખવાની જરૂર નથી. એક માગશો તો સો હોટેલો તમારે માટે તૈયાર છે, અને ત્યાં કાળા ગોરાની કાંઈ છીટ નથી. જેવા નીચે ઉતર્યા કે દરજાગપરનો કર્નલ સાહેબ સલામ કરશે ને પુછશે કે “કુબ સર?” હા કહેતાજ સીપટી પ્રોડી કે કેબ આવીને ઉભેલીજ છે. ત્યારે હવે મારૂ બીજું વૃતાત લંડનની ગાડીઓના સંબંધમાં આપીશ.

લડનના રસ્તા માલુમ હોય કે નહોય તેની ચીંતા કરવી નહીં. ત્યાંની કેળના હાકનારા બહા માજનદરાની છે. દરેકે ગલી ગુચી તેઓના નખે આવી રહેલી છે, કારણ કે તેમની સખત પરીક્ષા લીધા વગર તેઓને હાકનાનું લાઇસન્સ મળી શકતું નથી જ્યાં કેમકા બેઠા કે ઉપલા ટાપના ફાલકાનાથી હાકનાર પુછ્યો કે “ક્યા, સાહેબ?”

“ના ૧૪૭ બલાકે ક્રાયસ”

આટલા શબ્દો મોઘીખાથી નીકળ્યા કે આબાદ લઈ જઈને તે ઘર આગળ બરાબર ઉભો રહેશે ને હાકનારબી ક્યા ! અરે ખોદા, આપણી તરફના ધેમા ને કીકલાને વહાણુ ભરીને ત્યાં હાકતા શીખવા મોકલવા જોઈએ મોઠા સોળ હાથના ધરો બ્રેડ ઇંગ્લીશ ઘોડા અને ચક્રચક્તી હેનસન ગાડીઓ જણે આપણી આજે ઉડી આવે લડનમા સમળી મળી દશ હજાર હેનસનો અને પદસો ‘બસો’ રાત ને દહાડો દોડે છે સહવારના નન વાગાથી તે સાજના છ વાગના સુધી ‘સીટી’ એટલે વેપારી મધ્ય બીંદુ આગળ ગાડીઓની એવી તો ભયડાકચડી રહે છે કે આપણાથી દશ બાર મીનીટ સુધી એક બાગુથી બીજી બાગુ એાળ ગી જનાતું નથી પાચ પાચ છ છ લાઇનો ગાડીની સાથે ચાલે છે પણ ત્યાંની પોલીસની એવી તો નાદર કારમા છ છે કે એક બીજને એક ખસડો લાગતો નથી બે ‘બસો’ એક બીજની પાછળ દોડતી જતી હોય ને તેની વચમા છ ફીટનો અંતર રહે તેમાથી કેળ સુઈવગ સપ દેતો સાપની ધાની નીકળી જાય છે આપણે માહે બેઠેલા ધુણએ કે એ

રખે વાગી જાય. પણ 'તેમાંનું' કાંઈજ નહીં. વળી નાના નાના ગુણુ નેટલા ગોરા દુકતાઓ હાથમાં નાના પાવડા લઈને તૈયારજ કરતા કરે અને જવી ઘોડાએ લીદ નાખી કે દોડતી ગાડીએ ઘોડાનાં પેટ તળેથી વાંદરાની પેઠે નીકળી જઈને કચરો ઉપાડી લીએ. કેમ જરા મોઘી પડે ખરી. એક મૈત્રની એક શીર્ડાંગ. સર્વેથી સસતો માર્ગ 'ખસ' માં કરવાનો છે. હજારો આમનીખસો આખખો દહાડો જગેજગ દોડે છે. સર્વે ઉપર મોટા અક્ષરે તેનાં ટકાણાં લખેલાં છે. તમારે માટે ઉભી રહે નહીં—દોડતા ચહુડી જાઓ ને દોડતા ઉતરી જાઓ ત્યારે. ઘણા ખરા સવળા ટાપપર ચહુડી ખેસે છે. ફક્ત ઘરડી ડોશીઓ અને લેલેગુરે થઈ ગયલાંજ માંહે ખેસે. જ્યાં જાઓ ત્યાં ઘણું કરી એક પેની આપવાની. લંડન જોવાની ખરી મળાહ 'ખસ' ના ટાપ પરથીજ છે. હમણા હમણા ઇલેક્ટ્રીક દ્રામ અને ટયુબ રેલવે થવાથી લાખો લોક એના લાલ લે છે પણ હજી સુધી 'ખસે' પોતાનો રોખ છોડ્યો નથી. તેનું કારણ એવું કહેવાય છે કે આ ખસ કંપની-ઓના માલિકો ખડા વગવાળા ને માતખર છે અને 'ખસ'ની સીસટમ કહાડી નખાય તેમ નથી.

પણ લંડન કાંઈ ઘાટકુપર કે વાદરા નથી. સાહાક લાખ માણસની વસ્તી અને રોજ સાંજના લાખો લોકને પચાસથી સાહાક માઈલ દુર રહેવા જવાનું, એટલે કેમ ને આમનીખસથી કાંઈ પેટ ભરાય નહીં. ખુદ લંડનમાં તો

વસવું પરવડે નહીં, એટલે મોઘો ભાગ બહાર દુર
ગયો જાય અને તેઓની મગવડ સાચવવી જોઈએ—એટલે
નવ નવ રેલવે કંપનીઓ નોકરીના હાજર છે. અગાઉ
અંદર ગ્રાઉડ રેલવેના સરળા ખુલાકરી કરતા, પણ તેથી
હવે લંડનવાસીઓ કટાત્યા છે, અને અંદર ગ્રાઉડ સ્ટ્રીમ
રેલવેના દહાડા ભગઈ ચુક્યા છે. ઝપાટાબંધ ઈલેક્ટ્રીક દેના
થવા માડી છે અને લોક તેના હાજરોની અંખ્યાના આવજાવ કરે
છે 'ટ પેની ટયુબ' નામે એક રેલવે હાજર. ચાલે છે તે લોકમાં
ગાળ દર પાડીને તેમાંથી દોડતી કરી છે આ દરમાંથી દેન
બહાર આવે અને ઘુમ્મી જાય ત્યારે નરો ઉંદર જોઈ લ્યો. આ
દેનમાં તમે આખું લંડનનું ચક્રકું ફક્ત બે પેનીના જઈ
આવો; જમીનની તમે એટલે જગે જગ દાદરપરથી ઉતર્યા
અને ટીકીટ લીધી કે બે મીનીટે દેન આવેલીજ છે. તેમાં
તમારી ખુશી હોય તો આખો દહાડો ધકેલા ખાયાજ
કરો બહાર નીકળવાનું મન થાય કે દર સ્ટેશને મોટી
જખરી લીફ્ટ તૈયાર તેમાં બસો ત્રણસો માણસો સી ચાય
અને લીફ્ટ સો ફીટ ઉંચે જઈને તમને ધોરી રસ્તા ઉપર
નાખી આવે આ ટયુબ રેલવે વીજળીથી ચાલે છે એટલે
ધુમ્મસો કે ગરમીનું નામ નથી. ગાડીઓખી એસક્રી છે
અને આખો દહાડો ને ગત તેમાં વીજળીક ખતી બળે
છે, પણ ફ્રેસ્ટ કે સેકડ ક્વાસ જેવું કંઈ નથી બંધા
કતાત્ર એકજ જાતના ને ગને એટલા કલાક ફૂગે તેની બે
પેની. મોહોકાણુ એ કે જેવી દેન આવી ને સ્ટેશનપર

હતી કે ચપ દેતા ઉતરી પડવું નોંધ્યે, કારણ કે રેન બે
 ત્રણ સેકંડથી વધારે ઉભી રહેતી નથી, ને જો પેટ કહાડીને
 અકાબરની કાની ચાલવા ગયા તો હમેશગાનમાં ઘસાડાઈ જવા-
 ના સોદો છે. લંડનની આસપાસ ફરવાનાં આ સાધનો તો થયાં,
 પણ લાંબે જવું હોય તો ચાર ઘોડાની ચારદો ઘણું ઠંકાણેથી
 ઉપડે છે અને થોડી શીર્ડાગમાં આજો દીવસ ફેરવી
 લાવે છે. કુકની આક્રીસમાં કે કોઈબી એજનસીમાં જઈ
 ખબર કહાડતાં બેઠકે મળી શકશે. આપણી તરફ તો
 સાહેબ લોકો ઘોડી રસ્તા ઉપર કેમ હાકે છે, કેમ વર્તે છે
 અને કોઈની મકદુર નથી કે તેઓને ‘તુ’ કરીને કહે—પણ
 લંડન બાહાધુરમાં એવી ચીજની બીલકુલ ગેરહાજરી છે.
 તે એકજ દાખલા ઉપરથી જણાવીશ. સમજો કે પોર્ટમેન
 સ્કેવર અથવા ચીન્ટ સીટમાં હજારો ગાડીની ભચડા
 કચડી હોય પણ ત્યાં અદના તેમજ આલાને માટે એકજ
 કાયદો છે. બોંહે ચહડાવેલો, ડગલા વગરનો એક નાહુનો
 ગાડાંવાળો ખચ્ચર નોડીને મુળા કે કંદ લરીને હાકી જતો
 હોય અને તેની પછવાડે કોઈ ડ્યુકની ગાડી આવે, જે
 ઉપર વારનીસના જોક છુટ અને સીલકની ટોપીવાળો
 ઠંકરાબંધ કોચમેન ચાર ઘોડાની ચારક હાકતો આવે—તો
 તેની મકદુર નહીં કે પેલા ખચ્ચરવાળાને “ખીસ” કરીને
 કહે. જો જરાબી પત્રાજી કીધી કે પેલો કોસ્ટર મોગર
 ગાડાંવાળો પાછો ફરીને જોશે અને ડોળા કકડાવીને
 કહેશે કે “તારા બાપનો રસ્તો છે કે? હું પણ ઈંગ્લેન્ડ

ચો ધુ અને આ રસ્તા ઉપર તારો જેટલોજ મારોળી છે” તે એક ઈચ માર્ગમાથી ખસશે નહીં આપણી (તો એકાદ ગાડાવાળો એવી સરકશી કરે તો સાહેબનો મુકે હંચકાયલોજ છે પણ ત્યાં જો આવી કાંઈ ઉસ્તાદી ની તો ખચ્ચરવાળો બોલે ચાહડાવીને એક રૂપીઆને લે સત્તર આના આપવાને તૈયાર છે જાતે જાત લી છે એટલે ત્યાં ઉચનીચનો કાંઈ ફેર નથી ડચુકનો મિન ભુમ પાડે કે “હાઈ-ચવાવ જલદી” તો ખચ્ચરવાળો ૧, “ગા હુ હેલ! તારી માને મછી બજારમાં શોધી ૩-વાર જોતી હશે!” આવા આવા લાવટા જોનાની આપણા જવાને બહુ રમુજ પડે છે પણ આ જા પ્રતાપ પોલીસના છે દોરતો, લડનની પોલીસની તારીફ કરે? હુ ખાત્રીથી કહુ છું કે લડનની પોલીસની બરાબર આખી દુન્યાની પોલીસ ન હશે પોલીસમેન છ ફીટની ઉંચાઈથી અદર ન હોતો થે તેઓની લાયકી અને ડચુટી ઉપરની સફાઈ માગ. નવા આવનારને હેરતમા નાખે છે પણ આ પોલીસ કાંઈક ચીતાર હુ આ પછીના પ્રકરણના આપીશ.

પ્રકરણ—૩૪ મું.

ધીર ધરો—ધીંગ ધરો—સીપાઈબી આવશે ને સપરાબી થશે લડનનો પોલીસમેન છાતી ઉપર ચહડી ઉભો છે, પહેલા હજી મારા હોટેલોની અમાગણી અડગરી

ઊતરી ગઈ નથી. વાંચીને અચરત થશે કે દરરોજ લંડનમાં સવા લાખ માણસો ખહારનાં આવે છે અને એકાદ બે દીવસ રહીને ચાલ્યાં જાય છે. એમાંથી કોઈ દર દોસ્ત દારને ત્યાં, કોઈ ખાનગી એપાર્ટમેન્ટમાં રહેતા હશે પણ લંડનનાં હોટેલોમાં દરરોજ સરાસરી ૩૦૦૦૦ ઘરાકોની આવક જવકની ગણતરી કરવામાં આવી છે. એક હોટેલ સેસીલનોન દાખલો હતો. આ હોટેલ ધપધપ્યું કહેવાય છે અને આ હોટેલમાં ઉતર્યાછ એવું કોઈને ઠકાણું આપ્યું કે આપણે ઠંરો વધી ગયો. ને છે પણ તેવું ન. જલ્દી આદમીઓને કાંઈ ખાડો ખખેચ્યો નડ્યો નથી. અકેક ઉપર તેર મજલા ઠપેરી કહાડ્યા છે. સુવાના એક હજાર ચોરડા છે. અને ખુદ બીલ્ડર્ડોગ પંદર હજાર ચોરસવાર જગા રોકે છે. જમવાનું દીવાનખાનું એવું તો જખરદસ્ત છે કે એકીવારે ૧૫૦૦ જન આસાનીથી જમવા બેસી શકે. પણ ખારમે મજલે જઈને પડ્યે ને આગ બાગ લાગી તો? તો શું ક્યાબની પેઠે બુંજઈ જવાનું કે? ના—ના કશી ચીંતા રાખવાની નથી. માળે માળે ખુણે ખુણે બુંજાઓ મુક્યા છે. પાણીથી ભરેલી મહાભારત ટાંકીઓ ઘરનાં મથાળાંપર ચઢાડાવેલી છે અને જરાબી ગરમી લાગતાંજ પાઈપો પીગળી જઈને સગળા ચોરડાને તરબોર કરી નાખે એવી ગોઠવણ કરી છે.

ખાધા પીધાનાં લંડનનાં સાધનોની કાઈબી ચોક્સ ગણતરી આપવી એ ખહુ મુશ્કેલ બલકે નહીં બનવા

જેનું ગત છે, તે છતાં અહીંથી તહીંથી કંઈક મહેનત કરીને ડેટલીક વીગતો નેળવી છે જે ગણનાએગ થઈ પડી સરખા મળી ૪૧૪ ચીફ્થનેટ રૂનો, ૭૬૨ ડાઈનીંગ સુનુનો અને ૧૮૧૨ ક્રીકેટ અને ઈંગ્રીગ હાઉસીયની હું તમીનગીરી આપુ છું તે ઉપરાંત નાના મોટા સેકડો હોટેલો જુદા આ સરખા ગજમના સાધનોમા દરરોજની ફક્ત ૨૦૦ નજુની ગસ ધાર્યે તે ૬ લાખ માણસોને રોજ પેસા લઈને જમાડનાગ પાનચીઓની હસ્તી લડનમા છે આહાહા! આપણી તરફના પેસ્તન પાનચીઓ અને બીરાન ઈંડનીઓ, શુ ધાર્યું આ આકાશો વીગ્ર? અને આ હુમલો ભઠીયાગખાનાથી કેવા! કોઈ લોકો જાઓ તો ઉપર ગેનેરીના જેડ અને દાડ સાથે પાચ પોંડની નોટ નોંધયે ત્યારે તનારો જીવ વખત થાય, અને બીજે દનારો ઉભા ઉભા છ પેન્સ ફેકીને એક નાનો ચાપ, પનીંગ ને પાઉ ખાઈને ખુશાવ ચાલ્યા જાઓ.

હવે આમરે નાના મીન લડન પોલીસનેનની વારી આવી ખરી આ છ ફીંગીઆ શખરોની જ્યાં હું પાદ ૫૩ છું ત્યાં માગથી હંસાઈ હંસાઈ જવાય છે શુ એનનો મસ્સો અને શુ હંસાનુઓ ચહેરો, શુ એનના કપડની સ્વર્થ અને શુ એનની છાતીના કલ્પો! આપણી તરફના સીપાર્થમા આપણી તરફ કેવા ડોળા કકડાવીને કોઈ ના જુએ છે અને તેની નેર નો ગોળો પોલીસનેન બન્ધ સીધી આખ કરીને ઉભો રહે છે—તે તનારી ગત ડોળાથી

ફેરવતો નથી સવારના દશ વાગે સીટીમાંથી પાઉં પચાદા ચાલી જવું એ એક જાતની મુસીબત છે, કારણ કે કોઈ કોઈ જકશન ઉપર આક આક રસ્તા સાથે મળે અને ત્યાંથી ચચાર ગાડીની લાઈન સાથે ચાલે તો એકી વારે એક રસ્તા ઉપર કાઈ સેકડો ગાડીઓ સામસામી થઈ નય પણ સાબાશ છે ત્યાંના પોલીસમેનને કે ફક્ત એક આગળી ઉપર બધે હીસાબ. ફ્લીટ સીટમાંથી આવતી ચાર હારને આગળી ઉભી કીધી કે ચાલતી બધ બીજી સીટમાંથી સો ગાડીઓ જના કીધી કે તે લાઈનને થોભાવવા આગળી ઉચકાયેલી છે અને આ સમુદાય સુ કે આ કર્યા વગર. હાકનારખી તેનાજ ઉસ્તાદ ગાડીઓ પાસે પાસેથી ચાલે ત્યારે ચાકના દુમ વચ્ચે એક ઈચિનો માત્ર તફાવત હોય અને અબગડી ચાકસે ચાક અથડો એમ લાગે પણ કાઈ નહીં. સાપની પેઠે સપાટામાં ગાડીઓ નીકળી જાય સીટને ડાબી બાજુએથી જતા હોઈએ અને જમાણી બાજુપર એળગી જવું હોય તો દશવાર વીચાગ કરવો પડે કે કેમ જવું ચોમેરથી ગાડીઓ એવી છાતીપર ચહડી આને કે તેમાંથી સામીગમ એળગી જનાની છાતીજ ચાલે નહીં. રસ્તા ખાસ્સા સાહ્યા સીનેર ફ્રીટ પોહોળા એટલે બરાબર અધવચ્ચે એક સવામતીની જગા ઉભી કીધેલી ત્યાં મુઠ્ઠી ઝડપમાં દોડી જવું અને લાગ જોઈને બાકીની અરધી પહોળાઈ પુરી કરવી પણ આપણે નના સના અને વળી મુજઈના અમુખર એટલે મોટું પેટ કહાડીને ચાલવાની

ઠેવ પડી ગયલી તેથી આપણાથી કાંઈ આમ છમકરાની
પેઠ દોડાય નહીં આપણી અકળામણ ભલે પોલીસમેન
તુરત જોઈ લીએ અને આગળી ઉભી કે સે કડો ગાડીઓ
જાણે કરામત હોય તેમ થલ ઉભી થઈ જાય, અને
ખીયારો પોલીસમેન આપણને બાજુનાથી પકડીને સામે
પાર મુકી આને આ પોલીસમેનો એટલા હુશીયાર છે કે
આખા લંડનની ગલીએ ગલી તેઓની આગળી ઉપર
છે. કાંઈખી રસ્તો ચુક્યા કે પોલીસમેન આગળ નહ
પુછ્યું કે લાગ્યો તમને સીમે રસ્તો સમજાવશે અથવા
કાન પડશે તો છેક તમને મુક્યા આનરો બદમાશો ઉપર
આ પોલીસમેનોની ધાકડવાણીજ છે ગમે એવો હુરચો
કે છાકડો કે ચોરાટ્ટીઓ હોય ને રસ્તામા ધાધલ મથાવે
પણ જોયો પોલીસમેન આઘેથી નજરે પડ્યો કે નાસ માગ
બાપ લેનમેથ અને ડાકસ તરફ લંડનની ઘણીજ હુલકી
વસ્તી વસે છે, ત્યાના અદરના ભાગોનાં પોલીસમેનને
જધુ પડે તો ખમેની જોડી થઈને જાયછે નાર ખાયખી
ને માગ મારેખી આ લંડનના પોલીસમેન કાન પડે
તો બોહું ચહડાનનાને એક પળની વીવબ લગાડે નહી
વળી બીજી ખુબી શુ કે એ લોક આપણી તરફ જુએ
નહી પણ એ લોકની નજર કાંઈ અજબ રીતે આસ-
પાસના બનતા બનાવો ઉપર ફરતી રહે છે ગમે એવા
ઝાટલીમેન થઈને જાઓ, લાખ ડીખીઆની છગસ પહેરો,
નેટાર્થ ફેવેટ કે વાગનીસના બુટમા તનારૂ બદન સજારો

પણ આ ચતુર પોલીસમેન તમને એક પળમાં પારખી લેશે કે આ ગ્રહસ્થ ને આ હાંડામાસ્તર. લંડન શહેર એવું ગુલગર છે અને તેના મોહોલ્લાઓમાં એટલા અખતોનો ખમનો દેખઈતો ભરેલો છે કે એક વાર નામાં-કીત ક્રેચ નનરલ બુચરે હાથનો નીસાસો નાખેલો કે “આહ, આએ શહેર લુટવાની શું મળાહ પડે!!” અને નો કે આ અખુટ ખમનો સારી રાત ખુલ્લી દુકાનોમાં પડી રહે છે તે છતાં શાખાશ-લંડન પોલીસમેન! ખુદ લંડનમાં ચોરીના અપ્રાધ ઘણાજ નજીવા છે. ખુદ લંડનમાં ફક્ત એક હજાર સુનંદા માણસો છે પણ તે એક લાખની ગરજ સારે છે.

લંડનને ખહુ નસીબદાર હું લેખું છું. કહે છે કે સોળમી અને સતરમી સદીમાં લંડન આપણી મુંબઈનીજ પહે એટલું ઝડપથી વધવા માડ્યું કે તે વારના રાજકર્તાઓ (રાણી ઈલીઝાબેથ અને રાજા જેમ્સ) ગભરાયા અને શહેરનો વીસ્તાર હવે વધારવો નહીં એવો હુકમ કહાડ્યો. આ વાર શહેર ઘણું ગીચ હતું અને ગલી ગુચીના પાર ન હતો. પણ સારા નસીબે ૧૬૬૫ માં લંડનમાં મોટી મરકી ફાટી નીકળી અને લખખો લોક મુવું. નાહાસા નાહાસ થઈ ગઈ અને જેવા હમણા આપણા હાલ છે તેવા તે વાર લંડનવાસીઓના થઈ ગયા. શહેર ઉજડ થવા માંડ્યું અને તેટલાં શું થયું તે જુઓ. ૧૬૬૬ માં લંડનની મોટી ઇતીહાસીક આગ લાગી. ભાઈ, લોક લાગી તે

એવી લાગી કે ૧૩૦૦૦ નખરા મકાનો બાળીને લોય બરાબર કરી મુક્યા. સેટપોલનું દેવળ ને મોટી મોટી મ્યુનીસીપલ ઈમારતો જે કરોડોને ખર્ચે વેચાતી લેવાઈ શકાતે નહીં તે પોતાની મેળે ગરોથમાન પહોંચી. બ્યાથી આગ શરૂ થઈ ત્યાં અને બ્યા અટકી ત્યાં મોટા યાદગીરીના સ્થભો ઉભા કીધામા આવ્યા છે. પણ ભલે કાજ આગ લાગી જે લડનનો દહાડો કર્યો. લડનની કાઉન્ટી કૌન્સિલ પોહોળા રસ્તાનું નવેસરથી શેહેર બાંધવા માડ્યું અને તેના ઉપરી તરીકે નામાકીત સીલ્પશાસ્ત્રી સર કીસટોફર રેનને નમ્યો જેનું પરીણામ આજના વખતનું લડન શેહેર છે તેજ મુજબ એ શેહેર સુધારાના અગ્રેસરો, ધીર ધરો એવો એક દહાડો મુબઈનોબી આવશે કે જે વારે માલેનુજગર ઘર ધણીઓ ભાઈ બાપાથી સમજીને પોતાના મરકીના માળા તોડી નહીં પાડશે તો ઉપરથી ઈંદ્ર રાજ ભોતા બેઠા છે તેમનો કોપ એવો કોઈ વાર ઉતરશે કે આપોઆપ નવા સુધરેલા મકાનો બાંધવાની નજ્યા થશે.

મહા કોપ તે થયો રે કળી કાળમા ભે,

કુરત શહેર તે સપડાણ અગ્ની બળમા ભે

ના, એ કોપ નહીં પણ આશીર્વાદ છે. બસે પાચસે ઘરો બળી ન્યો ને પાછા બધાગે પણ ગંધાતી ગટરોના ઝેરથી કાજગર છવ ચાલ્યા જાય છે તે પાછા આવનાર નથી. જીઓ ભાઈ, લડન જેવું શહેર વધી વધીને સવામતી અને મુખશાતીના શીખરે ચહુડે તેમાં

કાંઈ નવાઈ છે? નારધખરલેંડ એવેન્યુ ન્યાં હોટેલો મેમો-
પોલ, સેસીલ, કાર્લટન વગેરે આખ્યાં છે ત્યાં રસ્તા
સુધારવાની કાઉન્સીલ કોન્સીલને નરૂર લાગી. વચ્ચે એક
મોટું મકાન નોકતર કર્યા કરતું હતું. આ મકાનનું નામ
નારધખરલેંડ હાલિસ. તે ૧૯૦૫ માં બંધાયલું અને
૧૮૭૪ માં રસ્તાના સુધારાને અર્થે કોન્સીલ પોણા
કરોડ રૂપિયા વેચાતું લીધું. એ તે શહેર સુધારાની છાતી.
મુછના તાવ મરડીને ગજ ગજના ખાલી પીજણ પાતળીઆં
લાગણ કરતાં આ કેટલું ઝીણું અને નવું લાગે છે!

ત્યારે હવે લાંડનના ઘેટામાં ઘેસવા અગાઉ આસ-
પાસની હકીકતો મેં સાફ સુફ કરીને ઝાડી ઝુડીને બધું
સમાધાન કીધું છે. હું હવે ત્યાની અકેકી આકૃષ્ટીઓ
અને હેરતભરી હુન્નરમંદીઓમાં મુકું જામું તે અગાઉ
જે ચાર શીખામણ અને ચેતવણીના સેવકના જે ચાર
સખુનો કહી દઉં છું. લાંડનમા મોટામા મોટી ચીજ--
જેને સહ નમે છે--જે સહ સમજે છે--જે મુંગાને બોલતા
કરે, આંધળાને દેખતા કરે એવી તલેસમાતી ચાપી, તેને
ત્યાંના લોક પૌડ શીલીગ અને ઘેન્સને નામે ઓળખે છે.
ન્યાં સુધી તમારી પાસે તેના ખાડો નથી ત્યાં મુધી તમારે
ગમે એમ કરો હરો ખાવો પીઓ પણ કોઈ પુછનાર નથી.
કેટલો ખર્ચ થશે તે તમારી ચોતાની તબીયત ઉપર આધાર
રાખે છે. કેટલાકે સાહેબો એક જાતની મોજ માટે દશ
પૌડ ખર્ચી આવશે તો તેજ મોજ બીજો પાચ શીલીગમાં

મેળવશે. ફક્ત કલાસ હોટેલમાં જાયો, પહેલા મજલા ઉપર રહે, કીડનાં ઝલવસ પહેરો, ટાબલ કે હોટ ઉપર જમો, કીમતી દારૂ પીઓ, નાટકમાં જાયો તો ફક્ત કલાસ વગર ચાલે નહીં તો પછી દરરોજના ત્રીસ રૂપીઆથી ચાલીસ રૂપીઆ મુધીના હીરાળ રાખવો. પણ મારા નવા ઓલીઆને દરરોજની પંદર ચીઝીંગ ઘણી થઈ ગઈ. ઘસી ચાલવું નહીં ને તુટી પડવું નહીં. લંડનની ખરી મોહોસમ મે, જુન અને જુલાઈમાં છે જ્યારે પાલ્લમંટ એસે છે અને બેઝમાંયો શેહેરમાં હોય છે. ઈંગ્લંડમાં પાસપોર્ટની કાંઈ જરૂર નથી જો કે રજીસ્ટર કાગળ મેળવવા કે એક વટાવવા સારૂ એવું એકાદ ચીપરૂં રાખેલું સારૂં. મારી પાસે કોઈ જાનની પાસપોર્ટ હતી નહીં તોખી મને કાન્ડીનંટમાં કે ઈંગ્લંડમાં કાંઈ અડચણ પડી નથી. વેસ્ટ એંડ તરફના હોટેલો મોઢા છે પણ તેમ ત્યાં સલામતી અને ઈજત વધારે છે. જતાંનેવાર જોખી હોટેલમાં ઉતરો ત્યાં પહેલાંથી બંદોબસ્ત કરવો કે દરરોજની કીમાં થું થું મળશે. પાછળથી બીજામાં થઈ રહેશે એમ કહ્યું કરવું નહીં. સહી બહેતર પસાન એ છે કે લાંબા દહાડા કહાડવા હોય તો દર ત્રણ દહાડે બીજા મંગાવવું કે ચાસ મારી હોય તે કુકેથીજ હુનાય. યાદ રાખવું કે અગાઉથી બંદોબસ્ત નહીં કર્યો તો જે દહાડે તમે હોટેલ છોડી જશો તે દહાડાનોખી ચાર્જ લેશે. લંડનમાં સેંકડો હોટેલો છે પણ તેથી કાંઈ એમ સમજવું નહીં

કે, હમેશા રૂમ મળી શકશે. કોઈવાર ન ધારેલી એવી ભીડ થઈ જાય છે કે શોધીઓ રૂમ મળતો નથી. કોઈ મીત્ર મારફતે અગાઉથી ગાઈડનું કીધેલી સારી. ઘણું કરીને હોટેલ છોડી જાઓ ત્યારે તમારા રૂમની 'મેડ' ને બેપી મળુ શીલીંગ બક્ષીશ આપવાનો કાયદો છે. તમે રાતના બહારથી ફરીને આવો કે ખરડાયલાં બુટ લાગતાં એક પેટ્રી કીધેલી તેમાં નાખો. આ બુટની નોડી રાતના કહાડી લઈ જઈને સહવારના ચક્રચક્તાં કરીને પાછાં પેટ્રીમાં મેલાયલાં તમે નોંશો. તેમજ તમારાં કપડાંબી ચોરડાની બહાર કહાડીને ખુરસીપર મુકવાનાં. સહવારના અક્ષી કરીને ઘડી કીધેલા તૈયાર. આ વેટરનેબી જતી વખતે એકાદ બે શીલીંગ અંસવી નોંધયે. લીફ્ટમાં રોજ ઉતરવાનું એટલે આક દહાડે એકાદ શીલીંગ લીફ્ટમેનનેબી નોંધશે. છેક જતી વખતે રસ્તાપરના પોર-ટરને બે એક શીલીંગ આપવાની. પૈસા કે કીમતી દર દાગીના હોટેલની કબાટોમાં બંધ કરવામાં આવી સલામતી નથી. તમારી પોતાની ટૂંકમાં મેલજો અને જો વધારે ધરખમ માલ હોય તો નીચે લઈ જઈને મેનેજરને સોંપી આવજો. તેની રસીબ બસ છે. ખાનગી અપાર્ટમેન્ટ લીધા હોય તો તેના માલિકને કાંઈથી ધીરવાની જરૂર નથી. નેટલા જરૂર હોય તેટલાજ પૈસા સાથે રાખવાની હું લલામણુ કરું છું. કેમ જે લંડન જેમ મોટું શહેર છે તેમ ત્યાં સલાં માણસોનીબી ખુટ નથી. લંડનની ખોરાકી

કોઈને પસંદ છે ને કોઈને નથી પણ એટલું તો ખરું કે તેમા દગો નથી. પાસીસમા ઇડાને બદલે ચોકસ જાતનું ઘાસ ચવાડે અને લેખને બદલે દેડકા ખવાડે તેવું ઈંગ્લંડમાં નથી. ગોસ્ત અને મછી ફીફીફ્ય લાગશે પણ સચળું તાણું ખરું. ફરવા હરવા માટે કેમ, છૂમ, ઇલેક્ટ્રીક દ્રામ (હિપ્પા મન્નલાવાળી) ટચુબ રેન, અંડરગ્રાઉન્ડ, બસ, ફ્લાઈ વગેરે રાત અને દીસ જ્યારે જોઈએ ત્યારે તૈયાર મળે છે તે હું કહી ગયો છું. મારો છેલ્લો અંક લખ્યા પછી લંડનની આમનીબસો માટે મને થોડીક વીગનો પુરી પાડવામા આવી છે તે આપી હું આજનો વીપય બંધ કરીશ. પહેલવહેલી “બસ” લંડનમા મી૦ ઇર્થર્ન શીલીબર નામના ગ્રહસ્થે ૧૮૨૯ મા ચાલુ કરી. જવના મુખીઆરાએને માટે તેમા તે વાર વાંચવાની ચોપડી-ઓખી રાખતા હતા. ત્યાની એક કુપની છે તેની ૧૩૦૦ ‘બસો’ છે અને ૧૫૦૦૦ ઘોડા છે. તે લોક ૫૦૦૦ માણસોને રોજ નોકરીએ લગાડે છે. આ કુપનીની ‘બસો’માં બાર માસમા વીસ કરોડ પાસીનજરો મુસાફરી કરે છે. આ મુસાફરીની દરેકની ઘોડ પેનીની આવરેજ ગણતા દર માસ સેવા કરોડ રૂપીઆ પેદા કરે છે.

બચારા લંડનના વેટરોળી થું પુંજને આવ્યા હશે ! કોઈની આવક મહીનાની ચારસો તો કોઈની હજાર રૂપીઆ !! મોટા મોટા રેસ્ટોરામા ૬૦૦ ટેબલો હોય, તો એક વેટરને દશ ટેબલો સોપેલી. આ વેટર જો નમાનો ને

માનીતો હોય તો તેની ટેબલ હુમેશ ભરાયલી રહે. દાખલા તરીકે “ચોનીકો” નામનું એક ગંજવર ડીનર સંતુન છે ત્યાંનો એક સ્વીસ વેટર “ચીવા” કરી બહુ ‘ચોખ્ખુલર’ છે. એની ટેબલ ઉપર હું હુમેશ જમવા જાઉં ને ઉકતી વખતે એક શીલીંગ બક્ષીશ આપું. મારી પેઠે આખા દહાડામાં ચીવાની દશ ટેબલ ઉપર કાંઈ નહીં તો ૨૦૦ પાર્ટીઓ જમતી હશે. આ દરેક પાર્ટી શીલીંગ શીલીંગ આપે તો દશ પૌંડ એટલે દોઢસો રૂપીઆ થાય. રોજના દોઢસો રૂપીઆ એટલે મહીનાના ૪૫૦૦ રૂપીઆ થયા. પણ એક વેટરને આટલા બધા રૂપીઆ સંતુનનો મલિક કાંઈ પચવા દે? તેમાંથી તો મલિકનો ભાગ, ચીવા આસીસ્ટન્ટો રાખે ઈત્યાદી તેનો ખરચ સહ કાપી લેવાનો. લંડન એવું જાણું છે કે એક પબલીક ટેબલપર જોભરવા જઈએ ને ત્યાં વેટરને ટીપ આપ્યે એટલામાં તો આપણા ગરીબ આખાં ઘરનું બજાર આવે. લંડનમાં સસ્તું—ખાધાનું બહુ સસ્તું! મરઘીના ફક્ત પોણાચાર રૂપીઆ! ગોસ્ત બાર આને રતલ!! ખાઓ મારા લાલ!

પ્રકરણ—૩૫ મું.

ઘેલાપણું—સાવ ઘેલાપણું—એક મધ્યમ કદનાં. પીકચરના દશ લાખ રૂપીઆ! જ્યારે આ વાત પહેલી મારે કાને પડી ત્યારે મેં માન્યું નહીં. નજરે જોવા વગર

આવી વાતો ગળે ઉતારી દેવી એ લગાર નોખમનું કામ છે. મારા મીત્ર સાથે હું લડનની નેશનલ ગ્યાલરીના ગયો તો, યા પરવરદેગાર, પીકચરોનો નથો નોંધ મને તમ્મર આવવા લાગ્યા. કહે છે કે અંહી એટલા ચીત્રોના નમાવ છે કે નો નમીનપર ઉતારીને અંકેકની પાસે અડોઅડ ગોઠવીને મુકે તો સોળ મૈલ સુધીની હાર લંબાય! નો એકેક નોવા ઉપર બે મીનીટ લઈ તો ખારસા બે વરસ નીકળી જાય એવી મન સાથ ગણતરી કરી બંદાએ ચાલવાનું માડ્યું. ને ચોરડામાં પેથું નસીબદાર ચીત્ર મુક્યું હતું ત્યાં ગયા તો ખરેખાર! તેની નીચે તખ્તી મારેલી હતી કે આ ચીત્ર બ્રીટીશ સરકારે રૈયતને માટે દશ લાખ રૂપીઆની કીમતે, ખરી-દ્યું છે. આ પીકચરનું કદ સુમારે ત્રણ ફીટ પાંદોળું અને ચાર ફીટ ઉચું હશે અલબત્ત મારા નેવા અદ્દુ-ખરાને પેન્ટીંગની શુ સમજણ હોય! જેમ એક ગાડો પુરૂશ સારી દુન્યાની વસ્તીને ગાડી ધારે છે તેમ આ ચીત્ર નીહાળીને નોનારા સપ્તજા ટોળાને મનથી હું ગાડાં ધારવા લાગ્યો. મને નો કોઈ માગણી કરે કે બા ચીત્ર લેછ કે રૂપ૦૦ રોકડા લેછ તો હું તે વાર નરૂર રૂપીઆ ગળ્યા કરતે. મેડોનાનું આ ચીત્ર છે, અલબત્ત ઘણું સરસ છે પણ તેના દશ લાખ રૂપીઆ! રેફ્રેલ ચીતારાની પીછીથી આ ચીત્ર લગભગ ૪૦૦ વરસની વાત ઉપર રંગાયું હતું પણ હજી રંગ એવો તાજો રહેલો છે કે

મણે ચીત્ર કાલેજ રંગાઈને તૈયાર થયું હોય. સમજનારાઓ
 કહે છે કે એમાં જે ચહેરા પાડ્યા છે તે જીવતા ચહેરાને
 ટેલા મળતા આવે છે કે જાણે તેમાં ફક્ત જીવ મુકવાનોજ
 વાર હોય. હશે, તેમની હશે પણ મને તો તેવું કશું
 લાગ્યું નહીં. ૧૮૮૫ ના સાલમાં માર્લબરોના કુટુંબ
 પાસેથી આ ગયાણીર ચીત્ર ૭૦ હજાર પૌંડની કીમતે
 સરકારે ખરીદ્યું જે વારે આખા ઈંગ્લેંડે એક બીજાને
 ખુબારકેબાદી આપી. દશ લાખ રૂપીઆ! જરા ખ્યાલ
 તો કરો, દર ચોરસ ફુટે ત્રીસ હજાર રૂપીઆ, દર
 ચોરસ ઈંચે રૂ.૧૦! પણ તેટલાથીબી ધરાશો નહીં.
 જ્યારે આ ચીત્ર ખરીદવાની મતલબથી તેની આંકણી
 કરવાનું કામ નામાંકીત ચીતારા સર. એફ. બરટનને
 સોંપવામાં આવ્યું ત્યારે આ ડાહ્યા ડાગડાએ તેની કીમત
 સત્તર લાખ રૂપીઆ આંકી! આ ખાનગી આંકણી થતાંજ
 રહ્યતે સરકારનો જીવ ખણી ખાધો કે સરકારી તીજોરીમાંથી
 આ કીમતી ચીત્ર ખરીદ્યું. તે ઉપરથી મરહુમ ગ્લાડસ્ટને
 તે દશ લાખની કીમતે ખરીદ્યું. જો જરા વીક્ષંબ
 લાગતે તો તે બીજાં રાજમાં ખરીદાઈ જવાનો મોઢો
 લપ હોતો. કહે છે કે પેરુઆ નામનાં એક માતબર
 ઇટાલ્યન કુટુંબને માટે આ ચીત્ર ૪૦૦ વરસ ઉપર રેફ્રેલે
 રંગયું હતું અને ઘણા વરસો સુધી તે એક રોમન કાથો-
 લીક દેવળમાં ટંગાઈ રહેલું હતું. ૧૬૭૪ માં લાર્ડ રાબર્ટ
 સ્પેનસરે તે ખરીદ્યું અને ઈંગ્લેંડ લાવીને ડયુક આફ

આવી વાતો ગળે ઉતારી દેવી એ લગાર જોખમનું કામ છે. મારા મીત્ર સાથે હું લડનની નેશનલ ગ્યાલરીમા ગયો તો, યા પરવરદેગાર, પીકચરોનો નજરો જોઈ મને તમ્મર આવવા લાગ્યા. કહે છે કે આંહી એટલા ચીત્રોનો જમાવ છે કે તો જમીનપર ઉતારીને અકેકની પાસે અડોઅડ ગાડવીને મુકે તો સોળ મૈલ સુધીની હાર લખાય! જો એકેક જોવા ઉપર બંધે મીનીટ લઈ તો ખાસ્સા બે વરસ નીકળી જાય એવી મન સાથ ગણતરી કરી બંદાએ ચાલવાનું માડ્યું. જે ચોરડામા પેશું નસીબદાર ચીત્ર મુક્યું હતું ત્યાં ગયા તો ખરેખાર! તેની નીચે તખ્તી મારેલી હતી કે આ ચીત્ર બ્રીટીશ સરકારે રેપતને માટે દશ લાખ રૂપીઆની કીમતે, ખરીદ્યું છે. આ પીકચરનું કદ સુમારે ત્રણ ફીટ પોહોણુ અને ચાર ફીટ ઉચુ હશે અલખતા મારા જવા અદુખરાને પેન્ટીંગની શુ સમજણુ હોય! જેમ એક ગાડો પુરથ સારી કુન્યાની વસ્તીને ગાડી ધારે છે તેમ આ ચીત્ર નીહાળીને જોનારા સગળા દોળાને મનથી હું ગાડા ધારવા લાગ્યો. મને જો કોઈ માગણી કરે કે બા ચીત્ર લેઈ કે રૂપ૦૦ રોકડા લેઈ તો હું તે વાર નરૂર રૂપીઆ ગણ્યા કરતે. મેડોનાનું આ ચીત્ર છે, અલખતા ઘણું સરસ છે પણ તેના દશ લાખ રૂપીઆ! રેફ્રેલ ચીતારાની પીછીથી આ ચીત્ર લગભગ ૪૦૦ વરસની વાત ઉપર રંગાયું હતું પણ હજી રંગ એવો તાજો રહેલો છે કે

૭૭

પામ્યામેંટે જીવનેમાર
માથી હિંમતથી
રૂ ૧૦ લાખની કીમતને
ખરીદેલુ તીકમ
મિડોના

૭૭

૭૭

નવ ઇચ્છ હિંચું
પણ વાઝ
અસલી કિતબી મીમ
કીમત
રૂ સવા બે લાખ

નવ ઇચ્છ હિંચું વાઝ
કીમત સવા બે લાખ

૭૭

ડ્યું કે છેક અસલી મીસરી લખાણો આજ વેર સમજ પડતાં ન હતાં તે આ નવા મળેલા પથરાની મદદથી ચડચડ ઉઠીને વંચાઈ નવા લાગ્યાં. આજે એ પથરાની કીમત ૪૦ લાખ રૂપીઆની આંકવામાં આવે છે. પણ તે કીમતથી અમેરીકા અથવા યુરોપના કોઈ માતખર રાજવાળા આપવા નીકળે તો ઈંગ્લંડમાં હુંદલડ જાગે એવા એ લોક વીધ્યાની નવાઈના પુખ્ત છે. લ્યો, પાશે જુઓ આ નામચીન ચાળીસ લાખના ધુમાડાનું સ્વરૂપ.

ગાંડા, સાવ ગાંડા! એક ત્રીજો દાખલો આપું. એક કોરીનું વાઝ છે, નવ ઈંચ ઈંચું. બ્રીટીશ મ્યુઝીઅમમાં મહા ઉકમાઈથી દેખાડવા મેલ્યું છે. બરાબર મોટું સોડાનું ટંબલર હોય એટલું ઈંચું જાણ્યું. એ કેટલાં વરસનું પુરાણું છે તે કોઈ કહી શકતું નથી. પણ કાઈસરના જનમની રકબ વરસ અગાઉ એટલે જ એ હજાર વરસ અગાઉ તે રોમથી ત્રણ માઈલ દુર એક કપ્રસ્તાનમાં પડેલું હતું અને તેમાં સેવરસ શાહાનશાહની ખાખ લરેલી હોવી જોઈએ એમ માનવામાં આવે છે. ગમે એમ હોય, પણ રોમન કથોલીકોના મહા ધર્મગુરૂ પોપ આડ્રમ અર્બને તે ખોદાવી કહડાવ્યું ને પોતાના મહેલમાં રાખ્યું. બસો વરસ મુખી ત્યાં રહેવા પછી આ નજવાં વાઝનું કીસમત ફાટું. ૧૭૮૬ ના સાલમાં ડ્યુક ઓફ પોર્ટલાંડે તે પંદર હજાર રૂપીએ ખરીદ કરીને બ્રીટીશ મ્યુઝીઅમમાં મોકલાવ્યું. આ વાઝ ઘેરા બધું

રંગનું છે અને ઉપર સફેદ રંગનાં ચીત્રા પાડેલાં છે જેની બહુન વખાણુ સમજદારો કરે છે. ૧૮૪૪ ના સાલમાં મ્યુઝીઅમમાં કંઈ કામ ચાલતું હતું તેટલાં આ નજીવાં વાઝ ઉપર એક કાતરીઆં ધસેલા કામદારની નજર પડી. તેનો હેવાલ જાણીને તે એવો ખીજવાયો કે એક મોટો પથ્થર ઉપાડીને વાઝવાળા કાચના કેસ ઉપર છુટો માર્યો અને વાઝના એકસો ટુકડા કરી નાખ્યા. ઘણી કારસાલથી આ ટુકડા પાછા સાંધવામાં આવ્યા અને આજે આ સાંધેલાં વાઝની કીમત સવાબે લાખ રૂપીઆ ગણાય છે! આ બાબદમાં સર્વેથી નવાઈ નેવી બીના એ છે કે ડયુક એફ પાર્ટલાંડે આ ગાંડા બેગારીને કોર્ટમાં ઘસડવા ના પાડી યાને ફક્ત કાચનો કેસ ભાંજવા માટે રૂબ નાં દંડ આપીને તે છુટી ગયો. સવાબે લાખ રૂપીઆનું નસીબદાર વાઝ! મારા હેતવાળા વાચનાર વળી તને ક્યારે નેશે! વીલાયત જાઓ ત્યારે જોજો પણ હુમણા તો આકૃતીથી રાજ થાઓ.

આજે બસ તમને અજાયબીમાં ગરકાવ કરી નાખવાની ધુનમાં હું આવ્યો છું. તમે કદાચ મારું લખાણુ માનવાને ના પાડશો પણ આ સવળા આંકડાઓ સતાવાર એવી હું ખાત્રી આપું છું. ભાગેલા સંગેમરમરના થોડાક કડકાઓના ૩૦ લાખ રૂપીઆ કોઈ દહાડે સાંભળ્યાછ? ત્રીસ લાખ રૂપીઆ. બોલતા તો દેગના પણ સુનતા બી દેવાના. પણ આ વાત બોલેબોલ ખરી છે. ૧૭૯૯ ના

સાલમાં ટરકી મધેના ઇંગ્રેજ એલચી લોડ એલગીનનાં
 નોવામાં આ માર્બલના સ્લાબો આવ્યા અને તે પોતાની
 સાથે ઇંગ્લંડ લાવીને બ્રીટીશ મ્યુઝીઅમને સવા પાંચ
 લાખ રૂપીએ વેચ્યા. આ માર્બલો એથન્સ મધે મીનર-
 વાનાં દેવળમાંથી લોડ એલગીનને મળ્યા હતા અને તે
 ચાર તેનો કોઈ લાવખી પુછતું ન હતું, તે એટલાં સુધી
 કે ટરકીશ મુશાફરો હથોડાથી તેના ધડોધડ કટકા લાંછને
 નવાઈ દાખલ ઘર લઈ જતા હતા. આ પ્રમાણે નોર્થ
 લોડ એલગીને આ સ્લાબનાં ચીપીઆંચો વેલાત લઈ
 જવાની મુલતાન પાસેથી પરવાનગી માંગી જે આપવામાં
 આવી. પણ નસીબ બે ડગલા આગળનું આગળ હતું.
 જે સ્ટીમરમા આ બેમુલા ચીપીઆં ચઢાવવામાં આવ્યાં
 તે સ્ટીમર નોખમાઈ અને આગળોટ તેમજ માર્બલના
 સ્લાબ સથળા મુમુદની તબેટીમા નઈને પાડ્યા. ત્રણ
 વરસ સુધી દસીયાનું ખારું પાણી ખાધા પછી લોડ
 એલગીને મોટી જેહમત ખરચીને કટકા દસીયામાંથી પાછા
 કહડાવ્યા. આ ખજનો પાણીમાંથી કહડાવવા પાછળ આ
 ઉમરાવને સાડા નવ લાખ રૂપીઆનો ખરચ થયો હતો,
 તે છતાં તેણે આ કોતરકામના સ્લાબો સવા પાંચ લાખ
 રૂપીએ સસ્કારને વેચ્યા.

જો સરકાર તે લેવાની જરાબી આનાકાની કરતે
 તો તે ઇંગ્લંડની બહાર વેચાઈ જવાની આણીપર હતા.
 કહે છે કે બવેરીઆના રાજાએ સાડાચાર લાખ રૂપીઆનો

એક ઈંગ્લંડની એક બેંક ઉપર મોકલાવી આપ્યો કે ને
ખ્રીષ્ટીય સરકાર આ સ્લામો નહીં લે તો તેને હુસામે
ખરીદી લેવા અને તેના બેખાનામાં આ સાડા ચાર લાખ
રૂપીઆ ભરી દેવા.

બચાગ ઈંગ્લંડમાં વસ્તા ગરીબ કારીગરને ખબર
નથી કે કાંઈક અબજોની કીંમતના માલમાં તેનો ભાગ
છે. ઈંગ્લંડની રહ્યત એકેકી એવી જાણુસ ધરાવે છે કે
જેની આકણીજ ન થાય પણ જે વેચવાની કોઈની મગદુર
નથી મારણ કે તેના ધણી આખી ઇશ્વર પ્રભ છે હું
ઉપર બે ચાર દાખલા આપી ગયો છું તેમાં એકનો
વધારો કરી આજનો વીપય ખતમ કરીશ. ઈંગ્લંડની
રહ્યતના મહા કીમતી ખખનામાં સર્વેથી કીમતી ચીજ
એક ચાર વાનમનું પુસ્તક છે. તેની કીમત—કીમત—સાલજો.

૪૫ લાખ રૂપીઆ!!

હાથરે માગ જુની ચોપડીઓ વેચનાર કાસમ!
આ પુસ્તકના ઘણાંક પાના ગુમાઈ ગયલા છે. વાચનાર
પુછશે કે આ નાદર ચીજ એવી તે શું છે કે તેની
કીમત ૪૫ લાખ રૂપીઆ! પંદરસો વરસનું જુનું આ
ખાઈખવ છે. તે ગ્રીક ભાષામાં હાથે લખેલું છે. તેની
ઉત્પત્તિ અસલ મીસરમાં થયલી જણાય છે. સતરમી
સદીમાં એક પાદરી તેને સીકંદરીયાથી લાવ્યો અને
ઈંગ્લંડના રાજા પહેલા ચાર્લસને પ્રેઝન્ટ આપ્યું. પચા-
સેક વર્ષ સુધી પાદશાહના મહેલમાં રહેવા પછી તેની

અસલી ઇંજિપગીઅન પાટગી
કીમત ૪૫ લાખ !!

પાણીમાયી મળેલા સ્વામી
કીમત આઠ લાખ !

મટી બ્રીટીશ મ્યુઝીઅમમાં પડી. આ ચારે વાલન ચર્મ
પત્ર ઉપર લખેલા છે. આજે જો આ બાઈબલ વેચના
કહાડે તો અમેરીકન અગ્રજપતીઓ અને મહાન રાજ-
વંશીઓ તેના પચાસ લાખ આપવાને તૈયાર છે. એવું
એવું તો હજી ઘણું મારી નાંધે થાથીમાં ભરેલું છે, પણ
તેનાં ચીત્ર હું કાંઈક વધુ આપ્યો પમાડનારી વીગતો
સાથે હવે પછી આપીશ, કારણ કે ચીત્ર જોયા વગર
તેની ખુબી સમજ પડે એમ નથી. પથ્થરની કીમતના
૪૦ લાખ રૂપીઆ, ચાર વાલનના ૪૫ લાખ!!—
ગાંધ છે—સાવ ગાંધ. એટલા રૂપીઆ જો રોકડા હોય
તો ‘તાજ મહાલ હોટલ’માં ફેટલીક વાર પેટ ભરીને
જમી અવાપ—કેમ બોલ્યા નહીં?

પ્રકરણ—૩૬ મું.

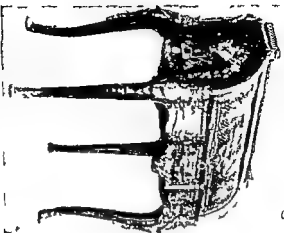
હું બહુજ રાજ્યો છું કે લંડનમાં પડેલી અખુટ
દોલતનો મારા ગયાં પ્રકરણનો વીશ્ય મોટા સ્વાદથી
વંચાઓ છે. પથરાના એક કટકાના અર્થ કરેડ રૂપીઆની
કીમત પહેલા કોઈના માનવામાં ન આવે એ હું સમજ
શકું છું પણ આ આંકડાઓ કાંઈ મેં મારા લેખમાંથી
ઉપજાવી કહાડ્યા નથી. ખુદ મ્યુઝીયમમાં આ ચીજોની
નીચે તખ્તીઓ મારી છે તેપર સાફ સાફ તેની તવારીખ
નોંધેલી છે. જુઓ તમારી ખાતરી માટે એકજ સત્તાવાર

ઉતારો કંઈ છુ, જે મે આગળ વર્ણવેલા ચર્ન પત્ર ઉપર લખેલી ખાઈખલના સંબંધના છે

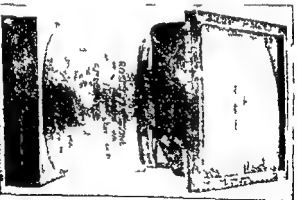
“ It is simply a four volume book, but the fact that it is worth over £300,000, even though many pages of it are missing, proclaims it to be a work of more than ordinary interest. The Codex Alexandrinus, the book in question is in the British Museum and consists of the Old and New Testaments in Greek manuscript dating from the fifth Century ”

પણ હવે આગળ ચાલીએ આ લખખાના ધુના યનુ દેવાપણુ કયા મુઘી આગળ વધેનુ છે તે હાથ ધર્યું એટલે પાર ઉતારવાની મે આગળ પ્રકરણમાં કયુવાત આપી હતી તે મુજબ આજે સમુખ ખાકીનુ ગમડાવી દઉં છુ

એક લાકડાની લખનાની ટેખવના બે લાખ રૂપીયા । ફેલાતો દેવાના પણ સુનતાખી દેવાના । હુ આગળ વધીને કહું છુ કે હુ લખતો તો દેવાને પણ તમે વાચતાખી દેવાના ગમે એન હોય પણ આ ખીના ખરી છે સાદ્ય કેનસીગટન મ્યુઝીયમના ઘણા કીનતી ફરનીચરનો એક અચ્છો સંગ્રહ છે મી० જોન્સ નાનનો એક સાધાગણુ કાનદાર પહેલા એક વખારના અકનાડીઆની દશ શીલી-ગને પગારે ચાકરી કરતો હતો જ્યારે તે નરી ગયો ત્યારે કરોડો રૂપીઆની દેવત મુકી ગયો જત જતનુ

ਸਮੁੱਚੇ ਘਰ ਦੇ ਘਰ
ਘਰ ਦੇ ਘਰ

ਸਮੁੱਚੇ ਘਰ ਦੇ ਘਰ
ਘਰ ਦੇ ਘਰ

કીમતી પુરાણું ફરનીયર લેગું કરવાનો તેને લાખ લાગ્યો હતો. અહીં તહીં રખડીને ખુણાં ખંટોળાંમાંથી તેણે જાતજાતનું ફરનીયર લેગું કંધું જેની કીમત ૪૦ લાખ રૂપીઆ થયા ગઈ. ૧૮૮૨ માં જ્યારે આ ચાકલેટ મરવા સુતો ત્યારે આખું ૪૦ લાખનું સંગ્રહસ્થાન ઈંગ્લંડની પ્રજાને બક્ષીશ આપી ગયો. જોલો, છાતી કે છાતો? કહે છે કે આ જોન્સે ફરનીયર લેગું કરવા માટે આખાં યુરોપમાં રખડવામાં લાખજો રૂપીઆ ખરચ્યા હતા. આ જરી પુરાણા જેવા જથ્થામાં એક મેરી એનટોઈનિટ દેખાત છે. જુઓ તેનું મુબારક ચીત્ર પાસે—

આ દેખાતમાં મી૦. જોન્સે ૯૦ હજાર રૂપીઆ આપ્યા હતા, અને આજે જો તે લીલાંઈથી વેચે તો તેના બે લાખનો એક આપનારા તૈયાર છે. આ દેખાત સીકિમાર અને ટપુલીપ લાકડાંની લેળસેળ બનાવેલી છે અને તેમાં રંગબેરંગી ફુલો અને લેડસકેપ ચીત્રો ઈનલેડ કીધેલાં છે. સમજદારો કહે છે કે આવાં ખુબસુરત ફરનીયરનો નમુનો આખાં ઈંગ્લંડમાં બીજો નથી. એ નસીબદાર દેખાત કોણે બનાવી તે વટીક કોઈ જાણતું નથી.

તમે મ્યુઝીયમમાં ફરશો અને કોઈને પુછશો કે અહીં જોના લાયક ચીજો શું શું છે તો તમને એક સોનાની પત્રીનું કપ બતાવશે. આ બચાર કપ કોણે જાણે કયે ચોપડીએ સોનીના હાથનાથી બહાર પડ્યું હશે! ૧૮૯૨ માં બ્રિટીશ સરકારે રૈયતને પૈસે સવા લાખ રૂપીએ તે

વેચાતું લઈ મ્યુઝીયમમાં મુક્યું છે. કહે જે ૧૩૫૦ ના
સાલમાં ક્રાસના રાજા પાચમાં ચાર્લસને માટે તે બનાવ્યું
હતું પણ ત્યાર પછી તે રખડ રઝળમાં પડ્યું. કોઈ
તેને આખીને જુએ નહીં. આખરે ઈંગ્લંડના એક શોખીન
ઉમરાન ડ્યુક ઓફ બેડફોર્ડની તે ઉપર નજર પડી અને
તેણે તે ખરીદીને ઈંગ્લંડના છઠા હેનરીને બક્ષીન્દા
હીધું. એક સો વરસ સુધી તે ઈંગ્લંડના રાજાઓના
કુટુંબમાં રહ્યું પણ તેટલા કાસટાઈલનો સ્પેનીશ ગવર્નર
ઈંગ્લંડની મુલાકાતે આવ્યો ત્યારે પહેલા જમ્સ રાજાને
કાઠો આવ્યો અને તેણે આ કપ ઉપાડીને ઉપલા પરો-
ણાને આપી દીધું. આ પરોણા બીચારા મારા જવ
પેસુ સમજી હશે, કેમજે તેવણે લાગતું તે એક પાદરણાના
મકમાં આપી દીધું. હું ધારું છું કે આ નોગણોમાં
પેલા ગવર્નર કરતા વધારે અક્કલ હશે, કારણ કે તેઓએ
બસો વરસ સુધી તે સાચવીને રાખ્યું. પણ ત્યાર બાદ
વળી તેના દાણા પાણી ઈંગ્લંડમાં જ સરનેલા હશે
એટલે તે એક કૈંસ નવાઈઓ ખરીદનારે વેચાતું લીધું
અને સ્વના લાખ રૂપીએ એક વેપારીને વેચ્યું જેણે તે
બ્રીટીશ મ્યુઝીયમને લાગટ લાવે આપી દીધું. આટલી
ધકામુકી છતાં આ કપ હજી જેવું ને તેવું નવું છે,
અને તે ઉપર એક ખસેડો લાગ્યો નથી.

મુરોપના ફ્રેન્ચ સાઈનાની વાજવાખી થાય છે
અને અસલી ચીનાઈ કોરીકામ ઉપર અમેરીકા અને

યુરોપ ઘેરું છે—પણ એ કોઈખી અસલ ઈજીપ્શીઅન કોરીકામને પુગે નહી. બ્રીટીશ મ્યુઝીયમમાં ફક્ત એક જ કબાટમાં ઈજીપ્શીઅન ધ્વજ 'પાટરી' રચીને મુકી છે તેની કીમત ૪૫ લાખ રૂપીઆ કહેવાય છે. આહ! જુઓ પાસેની ચુરતી.

આવાં કામના ખરીદદાર ખાંચો માગણી કરે છે કે એને લીલાંઈમાં મુકો તો અકેક કપના ત્રણ ત્રણ લાખ રૂપીઆ તેઓ આપવા હાજર છે. ઈજીપ્ટના માહેલા ભાગમાં ખાદકામ કરતાં આ મટોડીનો ઉત્તમ ખમનો હાથ લાગ્યો હતો. એમાંનું સર્વેથી જીનું મટકું કાઈ-સ્ટના નનમની પણ ૧૭૦૦ વર્ષ અગાઉનું છે—એટલે ને ૩૬૦૦ વરસનું પુરાણું છે. ઘણી નવાઈની વાત છે કે જ્યારે આ મટકાં ખાદતાં હાથ લાગ્યા ત્યારે તેમાં કોઈ જાતનો પ્રવાહી ભરેલો હતો અને તે આટલાં હજારો વર્ષ ધઈ જવા છતાં એમનો એમ તાજો હાથ લાગ્યો હતો. તે ઉપરના રંગ પણ હજી જેવા ને તેવા ચળકતા અને તાજા છે.

આહ! નીનીવેના ગોધા બદનના માણસ સ્વરૂપના પીલરો આપણને કેવી આપણી આગલી આહોઝાલી યાદ દેવાડે છે. આ પરવરદેગાર, એક જમાનો એવો હતો કે જ્યારે હાલના સુસ્ત પારસીઓના દાદાઓ સારી ધર્મીને ધુમ્મવતા હતા—જ્યારે વીદ્યા હુન્નર, અક્કલમંદી અને કીલ્લમુકીના આપણે અગ્રેસર હતા. પણ હમણા તે ઘટ્ટીને

મીલોના ચોરીયા થવામાં ને મુતરની ગાંસડીઓ ચાહવા-
વામાં આવી અટકી છે. અફસોસ, કયો નાકપર માખ
નહીં બેસવા દેનારો પારસી લખપતી આજે છે કે જે
પોતાની પુછનાંથી થોડાક લાખ કહાડી આપી આપણા
પુરવોના આ કીર્તીના સ્થંભો પરજનને હાથ નતા બચાવે !!
કોઈ નહીં, અરે કોઈ નહીં. શ્રીન એંડ રીડને ત્યાં
અમીન પાર્ટી કે એસકી ગાડી અથવા મેટોરકાર કે
સરકારી લીસ્ટમાં નામ લરવા સીવાય એવા સાહેબોની
ઉત્કંઠા વધારે ઉંચી ઉપડતી નથી. મોંશીઉ લાગ્રખીડ
નામનો એક મુસાફર સીરીઆનાં કોતરકામની તપાસને
અર્થે ગયો ત્યાં આ નીનીવેના બુલ્લ રખડતા પડેલા
તેના જોવામાં આવ્યા. તેવાર તે અડધા રેતીમાં ડટાયલા હતા.

ઉપલા ફેંચ મુસાફરે થોડુંક ખાદકામ કરવા માંડ્યું
કે એક આખો ને આખો ચોરડો તેને જમીનના
તળામાં હાથ લાગ્યો જેની દેવાલ ઉપર તમામ કોતરેલી
લાદીઓ નડેલી હતી. આ લાદીઓ ઉપર સીરીઅન
લખાણ કોતરેલું હતું. આ ચોરડાની પડખેજ રેતીમાં
ડટાયલા આ મસ્ત નીનીવેના ગોધા મળી આવ્યા. ધારવા
મેજે પાદશાહના મેહલના દરવાજા ઉપર એ ચોકીબાન
તરીકે મેલ્લા હશે, અને મેહલ તારાજ થયો કે પડી
નઈને જમાના સુધી રેતીમાં ડટાઈ રહ્યા હશે. જ્યારે
આ ગોધાએને ઈગિપ્તું આવ્યા ત્યારે વીદ્વાનોએ શોધી
કહાડ્યું કે તેનાં તળીયામાં સીરીઆના એક પુરાતન

કરોડોની કીમતના ભેખડ ચાલીએ

પાદશાહની તવારીખ કોતરકામથી લખેલી હતી. ફક્ત આ ગોધાએની કીમત આજે આઠ લાખ રૂપીઆ આંકવામાં આવે છે, અને નીનીવેના બીજા સ્લાજો મળી મ્યુઝીયમમાં ફક્ત આ તરફનો ચાળીસથી પીસતાળીસ લાખનો અડસટો ગણાય છે.

પણ આ નીનીવેના ગોધાને ક્યાં દાળ દોધીમાં નાખો છો? શામાથ છે આપણા શોખીન જરથોસ્તી અધ્યાત્મીઓને, એ તો આપણા હાથમાંથી ગયા. પણ આ મ્યુઝીયમમાં એક બીજું જોવા લાયક રમકડું છે, જે જોવા વીના પાછા ફરવું નહીં. સાઉથ કેનસીંગટન મ્યુઝીયમમાં નામદાર ટીપુ સુલતાનનું મારીતું એક યંત્ર છે, જે લોહોડાં અને લાકડાંનો બનાવેલો એક વાદ્ય છે, અને તેની નીચે એક સોલજરને બુવાડેલો છે. આ યંત્ર જે સુમારે દશ ફીટ લાંબું છે, તેમાં એવી યુક્તિ કરી છે કે સુલતાન સાહેબનો જ્યારે મીઝાજ જાય અને અંગ્રેજ સોલજર ઉપર ખુનપર ચડે ત્યારે નોકરોને ફરમાવ્યાથી એક હાથે ફેરવતાં પેલા જમીનપર પડેલા સીપાઈનાં મોંહમાંથી મોટા ચીચારા નીકળતા સંલળાય અને વાદ્ય જાણે નખરીઆં મારીને પેલાને ફાડી ખાતો હોય તેવો દેખાવ નજરે પડે. કહે છે કે આ નામચીન જાણુસ જો વેચવા કહાડે તો તેની શી કીમત આવે તે અટકળી પણ શકાતું નથી.

અજળ જોવું છે કે પુરાણા સીક્કા માટે હું ધારતો હતો તેટલું ઘેલાપણું ઇંગ્લેન્ડમાં નથી. સર્વેથી કીમતી

સીકો ૪૦૦ વરસનો જુનો છે અને તેના ફક્ત ૧૫૦૦૦ રૂપીઆ આપવા પડ્યા હતા. પાંચ પૌંડના સીકો પાડવાની એક વાર શરૂઆત થઈ હતી, પણ તે અમલમાં નહીં આવી તે માહિતી આ એકાદ સીકો હતી એમ ધારવામાં આવે છે. આ સીકાની એક બાજુએ ચાર્લ્સ પેલેલાનું નામ છે. કહે છે કે ચાર્લ્સને જ્યારે ગરદન મારવા માયડા ઉપર ચડાવ્યો ત્યારે એ કમળખત રામનાં ખીસાંમાં આ સીકો હતો, તે નેજે હાજર રહેલા પાદરી નામે જકસનને મરતી વખત બક્ષી આપ્યો. પાદરીના કુટુંબમાં કાંઈ મુદત સુધી રહેવા પછી કુટુંબ-માફીસને ખાતર તે ૭૦૦ રૂપીએ વેચાણો. આ ખરીદદારે ૩૧૨૦૦ માટે ને મ્યુઝીયમને વેચવા કહાડ્યો, પણ તે વાર તેજોને આ રકમ રૂચી નહીં અને આખરે ઠાકી ઠાકીને લીલાઉ થયું નેમાં અગીઆર હજાર રૂપીએ વેચાણો.

ફાંસમાં અને બેલજીઅમમાં એકેકા ગાલીચા અસલ-વારામાં ગુંથાતા હતા. તેની પણ કીંમતજ આંકી શકાતી નથી. મ્યુઝીયમમાં કેટલાકે ગાલીચા છે તેની કીમત જોઈએ લખજાથી આકો કે કરોડોથી આકો. જ્ઞાન એવા બેમુલ ગાલીચા સાઉથ કેનસીંગટન મ્યુઝીયમમાં છે.

૧૫૧૫ ના સાલમાં પવીન પોપે નામાકીત ચીતારા રેફ્રેલને હુકમ કરાવ્યો કે પોપ સાહેબના ખાસ દેવળને માટે દેવાળ સાફ ચોડાક ચીત્રા તૈયાર કરવાં. કહેવાની જરૂર નથી કે રેફ્રેલ એક એવા નામીયો ચીતારો થઈ

નોનીનેહન, 'બુલ' સીરીઆના રેલીના
રણમાથી જડેલા

સોલજરને પીસી નાખતો વાઘ—દીપ્ત
મુલતાનના હુકમથી બનાવેલા.

ગયો છે કે તેનાં એકેક તમુ રંગત કામના હાજરો રૂપીઆ આવે છે. રેણેલે આ ચીજા કાચા રંગથી રંગી કહાડ્યાં અને તે ઉપરથી બરસેલસમા તેની ગાલીયાની નકલ થઈ. આ ગાલીયા એક વાર મારગેજ પડ્યા હતા, એક વાર ચોરાઈ ગયા હતા પણ સેવટે ઈંગ્લંડમાં તેમનો ઠાર થયો છે.

બસ, મારો આ વીશય-તમામ થયો છે. ઈંગ્લંડમાં આવી આવી ચીજોના એવો અખુટ અખયબ ખજાનો ભરેલો છે કે જે જો વેચે તો ઈંગ્લંડનું અખજો રૂપીઆનું દેવું તેમાંથી ભરપાઈ થઈ જાય પણ તે છતાં તેમાંની એક નજીવી ચીજખી વેચાતી લેવા તો નીકળો, પછી જુઓ તમારા શું હાલ થાય છે તે!

વાલમ પહેલું સમાપ્ત.